Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāye

Ekakanipāta-ṭīkā

Ganthārambhakathā

Anantañāṇaṃ karuṇāniketaṃ,
Namāmi **nāthaṃ** jitapañcamāraṃ;
Dhammaṃ visuddhaṃ bhavanāsahetuṃ,
Saṅghañca seṭṭhaṃ hatasabbapāpaṃ.

Kassapaṃ taṃ mahātheraṃ, saṅghassa pariṇāyakaṃ;
Dīpasmiṃ tambapaṇṇimhi, sāsanodayakārakaṃ.

Paṭipattiparādhīnaṃ, sadāraññanivāsinaṃ;
Pākaṭaṃ gagane canda-maṇḍalaṃ viya sāsane.

Saṅghassa pitaraṃ vande, vinaye suvisāradaṃ;
Yaṃ nissāya vasantohaṃ, vuḍḍhippattosmi sāsane.

Anutheraṃ mahāpaññaṃ, **sumedhaṃ** sutivissutaṃ;
Avikhaṇḍitasīlādi-parisuddhaguṇodayaṃ.

Bahussutaṃ satimantaṃ, dantaṃ santaṃ samāhitaṃ;
Namāmi sirasā dhīraṃ, garuṃ me gaṇavācakaṃ.

Āgatāgamatakkesu, saddasatthanayaññusu;
Yassantevāsibhikkhūsu, sāsanaṃ suppatiṭṭhitaṃ.

Yo sīhaḷindo dhitimā yasassī,
Uḷārapañño nipuṇo kalāsu;
Jāto visuddhe ravisomavaṃse,
Mahabbalo abbhutavuttitejo.

Jitvārivaggaṃ atiduppasayhaṃ,
Anaññasādhāraṇavikkamena;
Pattābhiseko jinadhammasevī,
Abhippasanno ratanattayamhi.

Ciraṃ vibhinne jinasāsanasmiṃ,
Paccatthike suṭṭhu viniggahetvā;
Sudhaṃva sāmaggirasaṃ pasatthaṃ,
Pāyesi bhikkhū parisuddhasīle.

Katvā vihāre vipule ca ramme,
Tatrappitenekasahassasaṅkhe;
Bhikkhū asese catupaccayehi,
Santappayanto suciraṃ akhaṇḍaṃ.

Saddhammavuddhiṃ abhikaṅkhamāno,
Sayampi bhikkhū anusāsayitvā;
Niyojayaṃ ganthavipassanāsu,
Akāsi vuddhiṃ jinasāsanassa.

Tenāhamaccantamanuggahīto,
Anaññasādhāraṇasaṅgahena;
Yasmā parakkantabhujavhayena,
Ajjhesito bhikkhugaṇassa majjhe.

Tasmā anuttānapadānamatthaṃ,
Seṭṭhāya aṅguttaravaṇṇanāya;
Sandassayissaṃ sakalaṃ suboddhuṃ,
Nissāya pubbācariyappabhāvaṃ.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā

1. Saṃvaṇṇanārambhe ratanattayaṃ namassitukāmo tassa visiṭṭhaguṇayogasandassanatthaṃ **''karuṇāsītalahadaya''**ntiādimāha. Visiṭṭhaguṇayogena hi vandanārahabhāvo, vandanārahe ca katā vandanā yathādhippetamatthaṃ sādheti. Ettha ca saṃvaṇṇanārambhe ratanattayappaṇāmakaraṇappayojanaṃ tattha tattha bahudhā papañcenti ācariyā, mayaṃ pana idhādhippetameva payojanaṃ dassayissāma, tasmā saṃvaṇṇanārambhe ratanattayappaṇāmakaraṇaṃ yathāpaṭiññātasaṃvaṇṇanāya anantarāyena parisamāpanatthanti veditabbaṃ. Idameva hi payojanaṃ ācariyena idhādhippetaṃ. Tathā hi vakkhati –

''Iti me pasannamatino, ratanattayavandanāmayaṃ puññaṃ;
Yaṃ suvihatantarāyo, hutvā tassānubhāvenā''ti.

Ratanattayappaṇāmakaraṇena cettha yathāpaṭiññātasaṃvaṇṇanāya anantarāyena parisamāpanaṃ ratanattayapūjāya paññāpāṭavato, tāya paññāpāṭavañca rāgādimalavidhamanato. Vuttañhetaṃ –

''Yasmiṃ, mahānāma, samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, ujugatamevassa tasmiṃ samaye cittaṃ hotī''tiādi (a. ni. 6.10; 11.11).

Tasmā ratanattayapūjanena vikkhālitamalāya paññāya pāṭavasiddhi.

Atha vā ratanattayapūjanassa paññāpadaṭṭhānasamādhihetuttā paññāpāṭavaṃ. Vuttañhi tassa samādhihetuttaṃ –

''Ujugatacitto kho pana, mahānāma, ariyasāvako labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasaṃhitaṃ pāmojjaṃ, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vediyati, sukhino cittaṃ samādhiyatī''ti (a. ni. 6.10; 11.11).

Samādhissa ca paññāya padaṭṭhānabhāvo vuttoyeva – ''samāhito yathābhūtaṃ pajānātī''ti (saṃ. ni. 3.5; 4.99; 5.1071). Tato evaṃ paṭubhūtāya paññāya paṭiññāmahattakataṃ khedamabhibhuyya anantarāyena saṃvaṇṇanaṃ samāpayissati.

Atha vā ratanattayapūjāya āyuvaṇṇasukhabalavaḍḍhanato anantarāyena parisamāpanaṃ veditabbaṃ. Ratanattayappaṇāmena hi āyuvaṇṇasukhabalāni vaḍḍhanti. Vuttañhetaṃ –

''Abhivādanasīlissa, niccaṃ vuḍḍhāpacāyino;

Cattāro dhammā vaḍḍhanti, āyu vaṇṇo sukhaṃ bala''nti. (dha. pa. 109) –

Tato āyuvaṇṇasukhabalavuddhiyā hoteva kāriyaniṭṭhānaṃ.

Atha vā ratanattayagāravassa paṭibhānāparihānāvahattā. Aparihānāvahañhi tīsupi ratanesu gāravaṃ. Vuttañhetaṃ –

''Sattime, bhikkhave, aparihānīyā dhammā. Katame satta? Satthugāravatā, dhammagāravatā, saṅghagāravatā, sikkhāgāravatā, samādhigāravatā, sovacassatā, kalyāṇamittatā''ti (a. ni. 7.34).

Hoteva ca tato paṭibhānāparihānena yathāpaṭiññātaparisamāpanaṃ.

Atha vā pasādavatthūsu pūjāya puññātisayabhāvato. Vuttañhi tassā puññātisayattaṃ –

''Pūjārahe pūjayato, buddhe yadi va sāvake;
Papañcasamatikkante, tiṇṇasokapariddave.

Te tādise pūjayato, nibbute akutobhaye;
Na sakkā puññaṃ saṅkhātuṃ, imettamapi kenacī''ti. (dha. pa. 195-196; apa. thera 1.10.1-2);

Puññātisayo ca yathādhippetaparisamāpanūpāyo. Yathāha –

''Esa devamanussānaṃ, sabbakāmadado nidhi;
Yaṃ yadevābhipatthenti, sabbametena labbhatī''ti. (khu. pā. 8.10);

Upāyesu ca paṭipannassa hoteva kāriyaniṭṭhānaṃ. Ratanattayapūjā hi niratisayapuññakkhettasambuddhiyā aparimeyyappabhāvo puññātisayoti bahuvidhantarāyepi lokasannivāse antarāyanibandhanasakalasaṃkilesaviddhaṃsanāya pahoti, bhayādiupaddavañca nivāreti. Tasmā vuttaṃ – ''saṃvaṇṇanārambhe ratanattayappaṇāmakaraṇaṃ yathāpaṭiññātasaṃvaṇṇanāya anantarāyena parisamāpanattha''nti.

Evañca sappayojanaṃ ratanattayavandanaṃ kattukāmo paṭhamaṃ tāva bhagavato vandanaṃ kātuṃ tammūlakattā sesaratanānaṃ **''karuṇāsītalahadayaṃ…pe… gativimutta''**nti āha. Tattha yassā desanāya saṃvaṇṇanaṃ kattukāmo, sā na vinayadesanā viya karuṇāpadhānā, nāpi abhidhammadesanā viya paññāpadhānā, atha kho karuṇāpaññāpadhānāti tadubhayappadhānameva tāva sammāsambuddhassa thomanaṃ kātuṃ **''karuṇāsītalahadayaṃ, paññāpajjotavihatamohatama''**nti vuttaṃ. Tattha kiratīti karuṇā, paradukkhaṃ vikkhipati apanetīti attho. Atha vā kiṇātīti karuṇā, paradukkhe sati kāruṇikaṃ hiṃsati vibādhatīti attho. Paradukkhe sati sādhūnaṃ kampanaṃ hadayakhedaṃ karotīti vā karuṇā. Atha vā kamiti sukhaṃ, taṃ rundhatīti karuṇā. Esā hi paradukkhāpanayanakāmatālakkhaṇā attasukhanirapekkhatāya kāruṇikānaṃ sukhaṃ rundhati vibandhatīti attho. Karuṇāya sītalaṃ karuṇāsītalaṃ, karuṇāsītalaṃ hadayaṃ assāti karuṇāsītalahadayo, taṃ **karuṇāsītalahadayaṃ**.

Tattha kiñcāpi paresaṃ hitopasaṃhārasukhādiaparihānicchanasabhāvatāya, byāpādāratīnaṃ ujuvipaccanīkatāya ca sattasantānagatasantāpavicchedanākārappavattiyā mettāmuditānampi cittasītalabhāvakāraṇatā upalabbhati, tathāpi dukkhāpanayanākārappavattiyā parūpatāpāsahanarasā avihiṃsabhūtā karuṇā visesena bhagavato cittassa cittappassaddhi viya sītibhāvanimittanti vuttaṃ – **''karuṇāsītalahadaya''**nti. Karuṇāmukhena vā mettāmuditānampi hadayasītalabhāvakāraṇatā vuttāti daṭṭhabbaṃ. Atha vā asādhāraṇañāṇavisesanibandhanabhūtā sātisayaṃ niravasesañca sabbaññutaññāṇaṃ viya savisayabyāpitāya mahākaruṇābhāvaṃ upagatā karuṇāva bhagavato atisayena hadayasītalabhāvahetūti āha – **''karuṇāsītalahadaya''**nti. Atha vā satipi mettāmuditānaṃ sātisaye hadayasītibhāvanibandhanatte sakalabuddhaguṇavisesakāraṇatāya tāsampi kāraṇanti karuṇāva bhagavato ''hadayasītalabhāvakāraṇa''nti vuttā. Karuṇānidānā hi sabbepi buddhaguṇā. Karuṇānubhāvanibbāpiyamānasaṃsāradukkhasantāpassa hi

bhagavato paradukkhāpanayanakāmatāya anekānipi asaṅkhyeyyāni kappānaṃ akilantarūpasseva niravasesabuddhakaradhammasambharaṇaniratassa samadhigatadhammādhipateyyassa ca sannihitesupi sattasaṅkhārasamupanītahadayūpatāpanimittesu na īsakampi cittasītibhāvassa aññathattamahosīti. Etasmiñca atthavikappe tīsupi avatthāsu bhagavato karuṇā saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ.

Pajānātīti paññā, yathāsabhāvaṃ pakārehi paṭivijjhatīti attho. Paññāva ñeyyāvaraṇappahānato pakārehi dhammasabhāvāvajotanaṭṭhena pajjototi paññāpajjoto. Savāsanappahānato visesena hataṃ samugghātitaṃ vihataṃ. Paññāpajjotena vihataṃ paññāpajjotavihataṃ, muyhanti tena, sayaṃ vā muyhati, mohanamattameva vā tanti moho, avijjā. Sveva visayasabhāvappaṭicchādanato andhakārasarikkhatāya tamo viyāti mohatamo, paññāpajjotavihato mohatamo etassāti paññāpajjotavihatamohatamo, taṃ **paññāpajjotavihatamohatamaṃ**. Sabbesampi hi khīṇāsavānaṃ satipi paññāpajjotena avijjandhakārassa vihatabhāve saddhādhimuttehi viya diṭṭhippattānaṃ sāvakehi paccekasambuddhehi ca savāsanappahānena sammāsambuddhānaṃ kilesappahānassa viseso vijjatīti sātisayena avijjāpahānena bhagavantaṃ thomento āha – **‘‘paññāpajjotavihatamohatama’’**nti.

Atha vā antarena paropadesaṃ attano santāne accantaṃ avijjandhakāravigamassa nibbattitattā, tattha ca sabbaññutāya balesu ca vasībhāvassa samadhigatattā, parasantatiyañca dhammadesanātisayānubhāvena sammadeva tassa pavattitattā bhagavāva visesato mohatamavigamena thometabboti āha – **‘‘paññāpajjotavihatamohatama’’**nti. Imasmiñca atthavikappe ‘‘paññāpajjoto’’ti padena bhagavato paṭivedhapaññā viya desanāpaññāpi sāmaññaniddesena, ekasesanayena vā saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ.

Atha vā bhagavato ñāṇassa ñeyyapariyantikattā sakalañeyyadhammasabhāvāvabodhanasamatthena anāvaraṇañāṇasaṅkhātena paññāpajjotena sabbañeyyadhammasabhāvacchādakassa mohandhakārassa vidhamitattā anaññasādhāraṇo bhagavato mohatamavināsoti katvā vuttaṃ – **‘‘paññāpajjotavihatamohatama’’**nti. Ettha ca mohatamavidhamanante adhigatattā anāvaraṇañāṇaṃ kāraṇopacārena sasantānamohatamavidhamanaṃ daṭṭhabbaṃ. Abhinīhārasampattiyā savāsanappahānameva hi kilesānaṃ ñeyyāvaraṇappahānanti, parasantāne pana mohatamavidhamanassa kāraṇabhāvato anāvaraṇañāṇaṃ ‘‘mohatamavidhamana’’nti vuccatīti.

Kiṃ pana kāraṇaṃ avijjāsamugghātoyeveko pahānasampattivasena bhagavato thomanānimittaṃ gayhati, na pana sātisayaniravasesakilesappahānanti? Tappahānavacaneneva tadekaṭṭhatāya sakalasaṃkilesagaṇasamugghātassa vuttattā. Na hi so tādiso kileso atthi, yo niravasesaavijjāpahānena na pahīyatīti.

Atha vā vijjā viya sakalakusaladhammasamuppattiyā, niravasesākusaladhammanibbattiyā saṃsārappavattiyā ca avijjā padhānakāraṇanti tabbighātavacanena sakalasaṃkilesagaṇasamugghāto vutto eva hotīti vuttaṃ – **‘‘paññāpajjotavihatamohatama’’**nti.

Narā ca amarā ca narāmarā, saha narāmarehīti sanarāmaro, sanarāmaro ca so loko cāti sanarāmaraloko, tassa garūti sanarāmaralokagaru, taṃ **sanarāmaralokagaruṃ**. Etena devamanussānaṃ viya tadavasiṭṭhasattānampi yathārahaṃ guṇavisesāvahatāya bhagavato upakārataṃ dasseti. Na cettha padhānappadhānabhāvo codetabbo. Añño hi saddakkamo, añño atthakkamo. Īdisesu hi samāsapadesu padhānampi appadhānaṃ viya niddisīyati yathā ‘‘sarājikāya parisāyā’’ti (cūḷava. 336). Kāmañcettha sattasaṅkhārabhājanavasena tividho loko, garubhāvassa pana adhippetattā garukaraṇasamatthasseva yujjanato sattalokassa vasena attho gahetabbo. So hi lokīyanti ettha puññapāpāni tabbipāko cāti ‘‘loko’’ti vuccati. Amaraggahaṇena cettha upapattidevā adhippetā.

Atha vā samūhattho lokasaddo samudāyavasena lokīyati paññāpīyatīti. Saha narehīti sanarā, sanarā ca te amarā cāti sanarāmarā, tesaṃ lokoti sanarāmaralokoti purimanayeneva yojetabbaṃ. Amarasaddena cettha visuddhidevāpi saṅgayhanti. Tepi hi maraṇābhāvato paramatthato amarā. Narāmarānaṃyeva ca gahaṇaṃ ukkaṭṭhaniddesavasena yathā ‘‘satthā devamanussāna’’nti (dī. ni. 1.157). Tathā hi sabbānatthapariharaṇapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantūpakāritāya aparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgitāya ca

sabbasattuttamo bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ uttamagāravaṭṭhānaṃ. Tena vuttaṃ – **‘‘sanarāmaralokagaru’’**nti.

Sobhanaṃ gataṃ gamanaṃ etassāti sugato. Bhagavato hi veneyyajanūpasaṅkamanaṃ ekantena tesaṃ hitasukhanipphādanato sobhanaṃ, tathā lakkhaṇānubyañjanappaṭimaṇḍitarūpakāyatāya dutavilambitakhalitānukaḍḍhananippīḷanukkuṭikakuṭilākuṭilatādi-dosarahitamavahasitarājahaṃsavasabhavāraṇamigarājagamanaṃ kāyagamanaṃ ñāṇagamanañca vipulanimmalakaruṇāsativīriyādiguṇavisesasahitamabhinīhārato yāva mahābodhi anavajjatāya sobhanamevāti. Atha vā sayambhuñāṇena sakalampi lokaṃ pariññābhisamayavasena parijānanto ñāṇena sammā gato avagatoti sugato, tathā lokasamudayaṃ pahānābhisamayavasena pajahanto anuppattidhammataṃ āpādento sammā gato atītoti sugato, lokanirodhaṃ nibbānaṃ sacchikiriyābhisamayavasena sammā gato adhigatoti sugato, lokanirodhagāminipaṭipadaṃ bhāvanābhisamayavasena sammā gato paṭipannoti sugato. ‘‘Sotāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti na pacceti na paccāgacchatīti sugato’’tiādinā (cūḷani. mettagūmāṇavapucchāniddeso 27) nayena ayamattho vibhāvetabbo. Atha vā sundaraṃ ṭhānaṃ sammāsambodhiṃ, nibbānameva vā gato adhigatoti sugato, yasmā vā bhūtaṃ tacchaṃ atthasaṃhitaṃ veneyyānaṃ yathārahaṃ kālayuttameva ca dhammaṃ bhāsati, tasmā sammā gadatīti sugato, da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Iti sobhanagamanatādīhi sugato, taṃ **sugataṃ**.

Puññapāpakammehi upapajjanavasena gantabbato gatiyo, upapattibhavavisesā. Tā pana nirayādivasena pañcavidhā. Tāhi sakalassapi bhavagāmikammassa ariyamaggādhigamena avipākārahabhāvakaraṇena nivattitattā bhagavā pañcahipi gatīhi suṭṭhu mutto visaṃyuttoti āha – **‘‘gativimutta’’**nti. Etena bhagavato katthacipi gatiyā apariyāpannataṃ dasseti, yato bhagavā ‘‘devātidevo’’ti vuccati. Tenevāha –

‘‘Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo;
Yakkhattaṃ yena gaccheyyaṃ, manussattañca abbaje;
Te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷīkatā’’ti. (a. ni. 4.36);

Taṃtaṃgatisaṃvattanikānañhi kammakilesānaṃ aggamaggena bodhimūleyeva suppahīnattā natthi bhagavato gatipariyāpannatāti accantameva bhagavā sabbabhavayonigativiññāṇaṭṭhitisattāvāsasattanikāyehi suparimutto, taṃ **gativimuttaṃ. Vande**ti namāmi, thomemīti vā attho.

Atha vā **gativimutta**nti anupādisesanibbānadhātuppattiyā bhagavantaṃ thometi. Ettha hi dvīhi ākārehi bhagavato thomanā veditabbā attahitasampattito parahitappaṭipattito ca. Tesu attahitasampatti anāvaraṇañāṇādhigamato savāsanānaṃ sabbesaṃ kilesānaṃ accantappahānato anupādisesanibbānappattito ca veditabbā, parahitappaṭipatti lābhasakkārādinirapekkhacittassa sabbadukkhaniyyānikadhammadesanato viruddhesupi niccaṃ hitajjhāsayato ñāṇaparipākakālāgamanato ca. Sā panettha āsayato payogato ca duvidhā, parahitappaṭipatti tividhā ca, attahitasampatti pakāsitā hoti. Kathaṃ? ‘‘Karuṇāsītalahadaya’’nti etena āsayato parahitappaṭipatti, sammāgadanatthena sugatasaddena payogato parahitappaṭipatti, ‘‘paññāpajjotavihatamohatamaṃ gativimutta’’nti etehi catusaccasampaṭivedhanatthena ca sugatasaddena tividhāpi attahitasampatti, avasiṭṭhena ‘‘paññāpajjotavihatamohatama’’nti etena cāpi attahitasampatti parahitappaṭipatti pakāsitā hotīti.

Atha vā tīhi ākārehi bhagavato thomanā veditabbā hetuto, phalato, upakārato ca. Tattha **hetu** mahākaruṇā, sā paṭhamapadena dassitā. **Phalaṃ** catubbidhaṃ ñāṇasampadā, pahānasampadā, ānubhāvasampadā, rūpakāyasampadā cāti. Tāsu ñāṇappahānasampadā dutiyapadena saccappaṭivedhanatthena ca sugatasaddena pakāsitā honti, ānubhāvasampadā tatiyapadena, rūpakāyasampadā yathāvuttakāyagamanasobhanatthena sugatasaddena lakkhaṇānubyañjanapāripūriyā vinā tadabhāvato. **Upakāro** anantaraṃ abāhiraṃ karitvā tividhayānamukhena vimuttidhammadesanā. So sammāgadanatthena sugatasaddena pakāsito hotīti veditabbaṃ.

Tattha ‘‘karuṇāsītalahadaya’’nti etena sammāsambodhiyā mūlaṃ dasseti. Mahākaruṇāsañcoditamānaso hi bhagavā saṃsārapaṅkato sattānaṃ samuddharaṇatthaṃ katābhinīhāro

anupubbena pāramiyo pūretvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ adhigatoti karuṇā sammāsambodhiyā mūlaṃ. ‘‘Paññāpajjotavihatamohatama’’nti etena sammāsambodhiṃ dasseti. Anāvaraṇañāṇapadaṭṭhānañhi maggañāṇaṃ, maggañāṇapadaṭṭhānañca anāvaraṇañāṇaṃ ‘‘sammāsambodhī’’ti vuccatīti. Sammāgamanatthena sugatasaddena sammāsambodhiyā paṭipattiṃ dasseti līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakāmasukhallikattakilamathānuyogasassatucchedābhinivesādiantadvayarahitāya karuṇāpaññāpariggahitāya majjhimāya paṭipattiyā pakāsanato sugatasaddassa. Itarehi sammāsambodhiyā padhānappadhānabhedaṃ payojanaṃ dasseti. Saṃsāramahoghato sattasantāraṇañhettha padhānaṃ payojanaṃ, tadaññamappadhānaṃ. Tesu padhānena parahitappaṭipattiṃ dasseti, itarena attahitasampattiṃ. Tadubhayena attahitāya paṭipannādīsu catūsu puggalesu bhagavato catutthapuggalabhāvaṃ dasseti. Tena ca anuttaradakkhiṇeyyabhāvaṃ uttamavandaneyyabhāvaṃ attano ca vandanakiriyāya khettaṅgatabhāvaṃ dasseti.

Ettha ca karuṇāgahaṇena lokiyesu mahaggatabhāvappattāsādhāraṇaguṇadīpanato bhagavato sabbalokiyaguṇasampatti dassitā hoti, paññāgahaṇena sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānamaggañāṇadīpanato sabbalokuttaraguṇasampatti. Tadubhayaggahaṇasiddho hi attho ‘‘sanarāmaralokagaru’’ntiādinā papañcīyatīti. Karuṇāgahaṇena ca upagamanaṃ nirupakkilesaṃ dasseti, paññāgahaṇena apagamanaṃ. Tathā karuṇāgahaṇena lokasamaññānurūpaṃ bhagavato pavattiṃ dasseti lokavohāravisayattā karuṇāya, paññāgahaṇena samaññāya anatidhāvanaṃ. Sabhāvānavabodhena hi dhammānaṃ samaññaṃ atidhāvitvā sattādiparāmasanaṃ hotīti. Tathā karuṇāgahaṇena mahākaruṇāsamāpattivihāraṃ dasseti, paññāgahaṇena tīsu kālesu appaṭihatañāṇaṃ catusaccañāṇaṃ, catupaṭisambhidāñāṇaṃ, catuvesārajjañāṇaṃ. Karuṇāgahaṇena mahākaruṇāsamāpattiñāṇassa gahitattā sesāsādhāraṇañāṇāni, cha abhiññā, aṭṭhasu parisāsu akampanañāṇāni, dasa balāni, cuddasa buddhañāṇāni, soḷasa ñāṇacariyā, aṭṭhārasa buddhadhammā, catucattālīsa ñāṇavatthūni, sattasattati ñāṇavatthūnīti evamādīnaṃ anekesaṃ paññāpabhedānaṃ vasena ñāṇacāraṃ dasseti. Tathā karuṇāgahaṇena caraṇasampattiṃ, paññāgahaṇena vijjāsampattiṃ. Karuṇāgahaṇena attādhipatitā, paññāgahaṇena dhammādhipatitā. Karuṇāgahaṇena lokanāthabhāvo, paññāgahaṇena attanāthabhāvo. Tathā karuṇāgahaṇena pubbakāribhāvo, paññāgahaṇena kataññutā. Tathā karuṇāgahaṇena aparantapatā, paññāgahaṇena anattantapatā. Karuṇāgahaṇena vā buddhakaradhammasiddhi, paññāgahaṇena buddhabhāvasiddhi. Tathā karuṇāgahaṇena paresaṃ tāraṇaṃ, paññāgahaṇena sayaṃtaraṇaṃ. Tathā karuṇāgahaṇena sabbasattesu anuggahacittatā, paññāgahaṇena sabbadhammesu virattacittatā dassitā hoti.

Sabbesañca buddhaguṇānaṃ karuṇā ādi tannidānabhāvato, paññā pariyosānaṃ tato uttarikaraṇīyābhāvato. Iti ādipariyosānadassanena sabbe buddhaguṇā dassitā honti. Tathā karuṇāgahaṇena sīlakkhandhapubbaṅgamo samādhikkhandho dassito hoti. Karuṇānidānañhi sīlaṃ tato pāṇātipātādiviratippavattito, sā ca jhānattayasampayoginīti. Paññāvacanena paññākkhandho. Sīlañca sabbesaṃ buddhaguṇānaṃ ādi, samādhi majjhe, paññā pariyosānanti evampi ādimajjhapariyosānakalyāṇā sabbe buddhaguṇā dassitā honti nayato dassitattā. Eso eva hi niravasesato buddhaguṇānaṃ dassanupāyo, yadidaṃ nayaggahaṇaṃ, aññathā ko nāma samattho bhagavato guṇe anupadaṃ niravasesato dassetuṃ? Tenevāha –

> ‘‘Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
> Kappampi ce aññamabhāsamāno;
> Khīyetha kappo ciradīghamantare,
> Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā’’ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.304; 3.141; ma. ni. aṭṭha. 2.425; udā. aṭṭha. 53; bu. vaṃ. aṭṭha. 4.4; apa. aṭṭha. 2.7.parappasādakattheraapadānavaṇṇanā);

Teneva ca āyasmatā sāriputtattherenapi buddhaguṇaparicchedanaṃ pati anuyuttena ‘‘no hetaṃ, bhante’’ti paṭikkhipitvā ‘‘apica me, bhante, dhammanvayo vidito’’ti vuttaṃ.

2. Evaṃ saṅkhepena sakalasabbaññuguṇehi bhagavantaṃ abhitthavitvā idāni saddhammaṃ thometuṃ **‘‘buddhopī’’**tiādimāha. Tattha **buddho**ti kattuniddeso. **Buddhabhāva**nti kammaniddeso. **Bhāvetvā sacchikatvā**ti ca pubbakālakiriyāniddeso. **Ya**nti aniyamato kammaniddeso. **Upagato**ti aparakālakiriyāniddeso. **Vande**ti kiriyāniddeso. **Ta**nti niyamanaṃ. **Dhamma**nti vandanakiriyāya

kammaniddeso. **Gatamalaṃ anuttara**nti ca tabbisesanaṃ.

Tattha buddhasaddassa tāva ‘‘bujjhitā saccānīti buddho, bodhetā pajāyāti buddho’’tiādinā (mahāni. 192; cūḷani. pārāyanatthutigāthāniddeso 97; paṭi. ma. 1.162) niddesanayena attho veditabbo. Atha vā savāsanāya aññāṇaniddāya accantavigamato, buddhiyā vā vikasitabhāvato buddhavāti **buddho** jāgaraṇavikasanatthavasena. Atha vā kassacipi ñeyyadhammassa anavabuddhassa abhāvena ñeyyavisesassa kammabhāvena aggahaṇato kammavacanicchāya abhāvena avagamanatthavaseneva kattuniddeso labbhatīti buddhavāti buddho yathā ‘‘dikkhito na dadātī’’ti. Atthato pana pāramitāparibhāvito sayambhuñāṇena saha vāsanāya vihataviddhaṃsitaniravasesakileso mahākaruṇāsabbaññutaññāṇādiaparimeyyaguṇagaṇādhāro khandhasantāno buddho. Yathāha –

> ‘‘Buddhoti yo so bhagavā sayambhū anācariyako pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni abhisambujjhi, tattha ca sabbaññutaṃ patto balesu ca vasībhāva’’nti (mahāni. 192; cūḷani. pārāyanatthutigāthāniddeso 97; paṭi. ma. 1.161).

Api-saddo sambhāvane. Tena ‘‘evaṃ guṇavisesayutto sopi nāma bhagavā’’ti vakkhamānaguṇadhamme sambhāvanaṃ dīpeti. **Buddhabhāva**nti sammāsambodhiṃ. **Bhāvetvā**ti uppādetvā vaḍḍhetvā ca. **Sacchikatvā**ti paccakkhaṃ katvā. **Upagato**ti patto, adhigatoti attho. Etassa buddhabhāvanti etena sambandho. **Gatamala**nti vigatamalaṃ, niddosanti attho. **Vande**ti paṇamāmi, thomemi vā. **Anuttara**nti uttararahitaṃ, lokuttaranti attho. **Dhamma**nti yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyato ca saṃsārato ca apatamāne katvā dhāretīti dhammo. Ayañhettha saṅkhepattho – evaṃ vividhaguṇagaṇasamannāgato buddhopi bhagavā yaṃ ariyamaggasaṅkhātaṃ dhammaṃ bhāvetvā, phalanibbānaṃ pana sacchikatvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ adhigato, tamevaṃ buddhānampi buddhabhāvahetubhūtaṃ sabbadosamalarahitaṃ attano uttaritarābhāvena anuttaraṃ paṭivedhasaddhammaṃ namāmīti. Pariyattisaddhammassapi tappakāsanattā idha saṅgaho daṭṭhabbo.

Atha vā ‘‘abhidhammanayasamuddaṃ adhigañchi, tīṇi piṭakāni sammasī’’ti ca aṭṭhakathāyaṃ vuttattā pariyattidhammassapi sacchikiriyāsammasanapariyāyo labbhatīti sopi idha vutto evāti daṭṭhabbaṃ. Tathā ‘‘yaṃ dhammaṃ bhāvetvā sacchikatvā’’ti ca vuttattā buddhakaradhammabhūtāhi pāramitāhi saha pubbabhāge adhisīlasikkhādayopi idha dhammasaddena saṅgahitāti veditabbā. Tāpi hi vigatappaṭipakkhatāya gatamalā, anaññasādhāraṇatāya anuttarā cāti. Tathā hi sattānaṃ sakalavaṭṭadukkhanissaraṇāya katamahābhinīhāro mahākaruṇādhivāsanapesalajjhāsayo paññāvisesapariyodātanimmalānaṃ dānadamasaññamādīnaṃ uttamadhammānaṃ satasahassādhikāni kappānaṃ cattāri asaṅkhyeyyāni sakkaccaṃ nirantaraṃ niravasesānaṃ bhāvanāpaccakkhakaraṇehi kammādīsu adhigatavasībhāvo acchariyācinteyyamahānubhāvo adhisīlaadhicittānaṃ paramukkaṃsapāramippatto bhagavā paccayākāre catuvīsatikoṭisatasahassamukhena mahāvajirañāṇaṃ pesetvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti.

Ettha ca ‘‘bhāvetvā’’ti etena vijjāsampadāya dhammaṃ thometi, ‘‘sacchikatvā’’ti etena vimuttisampadāya. Tathā paṭhamena jhānasampadāya, dutiyena vimokkhasampadāya. Paṭhamena vā samādhisampadāya, dutiyena samāpattisampadāya. Atha vā paṭhamena khayañāṇabhāvena, dutiyena anuppādañāṇabhāvena. Paṭhamena vā vijjūpamatāya, dutiyena vajirūpamatāya. Purimena vā virāgasampattiyā, dutiyena nirodhasampattiyā. Tathā paṭhamena niyyānabhāvena, dutiyena nissaraṇabhāvena. Paṭhamena vā hetubhāvena, dutiyena asaṅkhatabhāvena. Paṭhamena vā dassanabhāvena, dutiyena vivekabhāvena. Paṭhamena vā adhipatibhāvena, dutiyena amatabhāvena dhammaṃ thometi. Atha vā ‘‘yaṃ dhammaṃ bhāvetvā buddhabhāvaṃ upagato’’ti etena svākkhātatāya dhammaṃ thometi, ‘‘sacchikatvā’’ti etena sandiṭṭhikatāya. Tathā purimena akālikatāya, pacchimena ehipassikatāya. Purimena vā opaneyyikatāya, pacchimena paccattaṃ veditabbatāya dhammaṃ thometi. ‘‘Gatamala’’nti iminā saṃkilesābhāvadīpanena dhammassa parisuddhataṃ dasseti, ‘‘anuttara’’nti etena aññassa visiṭṭhassa abhāvadīpanena vipulaparipuṇṇataṃ. Paṭhamena vā pahānasampadaṃ dhammassa dasseti, dutiyena pabhavasampadaṃ. Bhāvetabbatāya vā dhammassa gatamalabhāvo yojetabbo. Bhāvanāguṇena hi so dosānaṃ samugghātako hotīti. Sacchikātabbabhāvena anuttarabhāvo yojetabbo. Sacchikiriyānibbattito hi taduttarikaraṇīyābhāvato anaññasādhāraṇatāya anuttaroti. Tathā ‘‘bhāvetvā’’ti etena saha

pubbabhāgasīlādīhi sekkhā sīlasamādhipaññākkhandhā dassitā honti. ‘‘Sacchikatvā’’ti etena saha asaṅkhatāya dhātuyā asekkhā sīlasamādhipaññākkhandhā dassitā hontīti.

3. Evaṃ saṅkhepeneva sabbadhammaguṇehi saddhammaṃ abhitthavitvā idāni ariyasaṅghaṃ thometuṃ **‘‘sugatassā’’**tiādimāha. Tattha **sugatassā**ti sambandhaniddeso. ‘‘Tassa puttāna’’nti etena sambandho. **Orasāna**nti puttavisesanaṃ. **Mārasenamathanāna**nti orasaputtabhāve kāraṇaniddeso tena kilesappahānameva bhagavato orasaputtabhāve kāraṇaṃ anujānātīti dasseti. **Aṭṭhanna**nti gaṇanaparicchedaniddeso. Tena ca satipi tesaṃ sattavisesabhāvena anekasatasahassabhāve imaṃ gaṇanaparicchedaṃ nātivattantīti dasseti maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvānativattanato. **Samūha**nti samudāyaniddeso. **Ariyasaṅgha**nti guṇavisiṭṭhasaṃhatabhāvaniddeso. Tena asatipi ariyapuggalānaṃ kāyasāmaggiyaṃ ariyasaṅghabhāvaṃ dasseti diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatabhāvato.

Tattha urasi bhavā jātā saṃbaddhā ca orasā. Yathā hi sattānaṃ orasaputtā attajatāya pitu santakassa dāyajjassa visesena bhāgino honti, evametepi ariyapuggalā sammāsambuddhassa savanante ariyāya jātiyā jātatāya bhagavato santakassa vimuttisukhassa ariyadhammaratanassa ekantena bhāginoti orasā viya orasā. Atha vā bhagavato dhammadesanānubhāvena ariyabhūmiṃ okkamamānā okkantā ca ariyasāvakā bhagavato ure vāyāmajanitābhijātitāya nippariyāyena orasaputtāti vattabbataṃ arahanti. Sāvakehi pavattiyamānāpi hi dhammadesanā ‘‘bhagavato dhammadesanā’’icceva vuccati taṃmūlakattā lakkhaṇādivisesābhāvato ca.

Yadipi ariyasāvakānaṃ ariyamaggādhigamasamaye bhagavato viya tadantarāyakaraṇatthaṃ devaputtamāro, māravāhinī vā na ekantena apasādeti, tehi pana apasādetabbatāya kāraṇe vimathite tepi vimathitā eva nāma hontīti āha – ‘‘mārasenamathanāna’’nti. Imasmiṃ panatthe ‘‘māramārasenamathanāna’’nti vattabbe ‘‘mārasenamathanāna’’nti ekadesasarūpekaseso katoti daṭṭhabbaṃ. Atha vā khandhābhisaṅkhāramārānaṃ viya devaputtamārassapi guṇamāraṇe sahāyabhāvūpagamanato kilesabalakāyo ‘‘senā’’ti vuccati. Yathāha – ‘‘kāmā te paṭhamā senā’’tiādi (su. ni. 438; mahāni. 28, 68, 149). Sā ca tehi diyaḍḍhasahassabhedā, anantabhedā vā kilesavāhinī satidhammavicayavīriyasamathādiguṇappaharaṇehi odhiso vimathitā vihatā viddhastā cāti **mārasenamathanā,** ariyasāvakā. Etena tesaṃ bhagavato anujātaputtataṃ dasseti.

Ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato ariyā niruttinayena. Atha vā sadevakena lokena saraṇanti araṇīyato upagantabbato, upagatānañca tadatthasiddhito ariyā, ariyānaṃ saṅghoti ariyasaṅgho, ariyo ca so saṅgho cāti vā ariyasaṅgho, taṃ **ariyasaṅghaṃ**. Bhagavato aparabhāge buddhadhammaratanānampi samadhigamo saṅgharatanādhīnoti assa ariyasaṅghassa bahūpakārataṃ dassetuṃ idheva **‘‘sirasā vande’’**ti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Ettha ca ‘‘sugatassa orasānaṃ puttāna’’nti etena ariyasaṅghassa pabhavasampadaṃ dasseti, ‘‘mārasenamathanāna’’nti etena pahānasampadaṃ sakalasaṃkilesappahānadīpanato. ‘‘Aṭṭhannampi samūha’’nti etena ñāṇasampadaṃ maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvadīpanato. ‘‘Ariyasaṅgha’’nti etena pabhavasampadaṃ dasseti sabbasaṅghānaṃ aggabhāvadīpanato. Atha vā ‘‘sugatassa orasānaṃ puttāna’’nti ariyasaṅghassa visuddhanissayabhāvadīpanaṃ, ‘‘mārasenamathanāna’’nti sammāujuñāyasāmīcippaṭipannabhāvadīpanaṃ, ‘‘aṭṭhannampi samūha’’nti āhuneyyādibhāvadīpanaṃ, ‘‘ariyasaṅgha’’nti anuttarapuññakkhettabhāvadīpanaṃ. Tathā ‘‘sugatassa orasānaṃ puttāna’’nti etena ariyasaṅghassa lokuttarasaraṇagamanasabbhāvaṃ dīpeti. Lokuttarasaraṇagamanena hi te bhagavato orasaputtā jātā. ‘‘Mārasenamathanāna’’nti etena abhinīhārasampadāsiddhaṃ pubbabhāge sammāpaṭipattiṃ dasseti. Katābhinīhārā hi sammāpaṭipannā māraṃ māraparisaṃ vā abhivijinanti. ‘‘Aṭṭhannampi samūha’’nti etena viddhastavipakkhe sekkhāsekkhadhamme dasseti puggalādhiṭṭhānena maggaphaladhammānaṃ pakāsitattā. ‘‘Ariyasaṅgha’’nti aggadakkhiṇeyyabhāvaṃ dasseti. Saraṇagamanañca sāvakānaṃ sabbaguṇānaṃ ādi, sapubbabhāgappaṭipadā sekkhā sīlakkhandhādayo majjhe, asekkhā sīlakkhandhādayo pariyosānanti ādimajjhapariyosānakalyāṇā saṅkhepato sabbe ariyasaṅghaguṇā pakāsitā honti.

4. Evaṃ gāthāttayena saṅkhepato sakalaguṇasaṃkittanamukhena ratanattayassa paṇāmaṃ katvā idāni taṃnipaccakāraṃ yathādhippete payojane pariṇāmento **‘‘iti me’’**tiādimāha. Tattha ratijananaṭṭhena **ratanaṃ,** buddhadhammasaṅghā. Tesañhi ‘‘itipi so bhagavā’’tiādinā yathābhūtaguṇe āvajjentassa

amatādhigamahetubhūtaṃ anappakaṃ pītipāmojjaṃ uppajjati. Yathāha –

‘‘Yasmiṃ, mahānāma, samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosa…pe… na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, ujugatamevassa tasmiṃ samaye cittaṃ hoti tathāgataṃ ārabbha. Ujugatacitto kho pana, mahānāma, ariyasāvako labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasaṃhitaṃ pāmojjaṃ, pamuditassa pīti jāyatī’’tiādi (a. ni. 6.10; 11.11).

Cittīkatādibhāvo vā ratanaṭṭho. Vuttañhetaṃ –

‘‘Cittīkataṃ mahagghañca, atulaṃ dullabhadassanaṃ;
Anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccatī’’ti. (dī. ni. aṭṭha. 2.33; saṃ. ni. aṭṭha. 3.5.223; khu. pā. aṭṭha. 6.3; su. ni. aṭṭha. 1.226);

Cittīkatabhāvādayo ca anaññasādhāraṇā buddhādīsu eva labbhantīti.

Vandanāva **vandanāmayaṃ** yathā ‘‘dānamayaṃ, sīlamaya’’nti (dī. ni. 3.305; itivu. 60). Vandanā cettha kāyavācācittehi tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇaninnatā, thomanā vā. Pujjabhāvaphalanibbattanato **puññaṃ,** attano santānaṃ punātīti vā. **Suvihatantarāyo**ti suṭṭhu vihatantarāyo. Etena attano pasādasampattiyā, ratanattayassa ca khettabhāvasampattiyā taṃ puññaṃ atthappakāsanassa upaghātakaupaddavānaṃ vihanane samatthanti dasseti. **Hutvā**ti pubbakālakiriyā. Tassa ‘‘atthaṃ pakāsayissāmī’’ti etena sambandho. **Tassā**ti yaṃ ratanattayavandanāmayaṃ puññaṃ, tassa. **Ānubhāvenā**ti balena.

5. Evaṃ ratanattayassa nipaccakārakaraṇe payojanaṃ dassetvā idāni yassā dhammadesanāya atthaṃ saṃvaṇṇetukāmo, tassā tāva guṇābhitthavanavasena upaññāpanatthaṃ **‘‘ekakadukādipaṭimaṇḍitassā’’**tiādimāha, ekakādīni aṅgāni uparūpari vaḍḍhetvā desitehi suttantehi paṭimaṇḍitassa visiṭṭhassāti attho. Etena ‘‘aṅguttaro’’ti ayaṃ imassa āgamassa atthānugatā samaññāti dasseti. Nanu ca ekakādivasena desitāni suttāniyeva āgamo. Kassa pana ekakadukādīhi paṭimaṇḍitabhāvoti? Saccametaṃ paramatthato, suttāni pana upādāya paññatto āgamo. Yatheva hi atthabyañjanasamudāye suttanti vohāro, evaṃ suttasamudāye āgamoti vohāro. Ekakādīhi aṅgehi uparūpari uttaro adhikoti aṅguttaro, āgamissanti ettha, etena, etasmā vā attatthaparatthādayoti āgamo, ādikalyāṇādiguṇasampattiyā uttamaṭṭhena taṃtaṃabhipatthitasamiddhihetutāya paṇḍitehi varitabbato varo, āgamo ca so varo ca seṭṭhaṭṭhenāti āgamavaro, āgamasammatehi vā varoti āgamavaro. Aṅguttaro ca so āgamavaro cāti **aṅguttarāgamavaro,** tassa.

Puṅgavā vuccanti usabhā, asantasanaparissayasahanassa paripālanādiguṇehi taṃsadisatāya dhammakathikā eva puṅgavāti **dhammakathikapuṅgavā,** tesaṃ. Hetūpamādippaṭimaṇḍitanānāvidhadesanānayavicittatāya **vicittapaṭibhānajananassa. Sumaṅgalavilāsinī**ādīsu (dī. ni. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā; ma. ni. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā; saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.ganthārambhakathā) pana ‘‘buddhānubuddhasaṃvaṇṇitassā’’ti vuttaṃ. Buddhānañhi saccappaṭivedhaṃ anugamma paṭividdhasaccā aggasāvakādayo ariyā buddhānubuddhā. Ayampi āgamo tehi atthasaṃvaṇṇanāvasena guṇasaṃvaṇṇanāvasena ca saṃvaṇṇito eva. Atha vā buddhā ca anubuddhā ca buddhānubuddhāti yojetabbaṃ. Sammāsambuddheneva hi tiṇṇaṃ piṭakānaṃ atthavaṇṇanākkamo bhāsito, yā ‘‘pakiṇṇakadesanā’’ti vuccati. Tato saṅgāyanādivaseneva sāvakehīti ācariyā vadanti. Idha pana ‘‘dhammakathikapuṅgavānaṃ vicittapaṭibhānajananassa’’icceva thomanā katā. Saṃvaṇṇanāsu cāyaṃ ācariyassa pakati, yā taṃtaṃsaṃvaṇṇanāsu ādito tassa tassa saṃvaṇṇetabbassa dhammassa visesaguṇakittanena thomanā. Tathā hi sumaṅgalavilāsinīpapañcasūdanīsāratthappakāsanīsu aṭṭhasālinīādīsu ca yathākkamaṃ ‘‘saddhāvahaguṇassa, paravādamathanassa, ñāṇappabhedajananassa, tassa gambhīrañāṇehi ogāḷhassa abhiṇhaso nānānayavicittassā’’tiādinā thomanā katā.

6. Attho kathīyati etāyāti atthakathā, sā eva **aṭṭhakathā,** ttha-kārassa ṭṭha-kāraṃ katvā yathā ‘‘dukkhassa pīḷanaṭṭho’’ti (paṭi. ma. 1.17; 2.8). **Ādito**tiādimhi paṭhamasaṅgītiyaṃ. Chaḷabhiññatāya

paramena cittavasībhāvena samannāgatattā jhānādīsu pañcavidhavasitāsabbhāvato ca **vasino,** therā mahākassapādayo, tesaṃ **satehi pañcahi. Yā**ti yā aṭṭhakathā. **Saṅgītā**ti atthaṃ pakāsetuṃ yuttaṭṭhāne ''ayaṃ etassa attho, ayaṃ etassa attho''ti saṅgahetvā vuttā. **Anusaṅgītā ca** yasattherādīhi **pacchāpi** dutiyatatiyasaṅgītīsu. Iminā attano saṃvaṇṇanāya āgamanavisuddhiṃ dasseti.

7. Sīhassa lānato gahaṇato sīhaḷo, sīhakumāro. Taṃvaṃsajātatāya tambapaṇṇidīpe khattiyānaṃ, tesaṃ nivāsatāya tambapaṇṇidīpassa ca sīhaḷabhāvo veditabbo. **Ābhatā**ti jambudīpato ānītā. **Athā**ti pacchā. Aparabhāge hi asaṅkaratthaṃ sīhaḷabhāsāya aṭṭhakathā ṭhapitāti. Tena sā mūlaṭṭhakathā sabbasādhāraṇā na hotīti idaṃ atthappakāsanaṃ ekantena karaṇīyanti dasseti. Tenevāha – **''dīpavāsīnamatthāyā''**ti. Tattha **dīpavāsīna**nti jambudīpavāsīnaṃ, **dīpavāsīna**nti vā sīhaḷadīpavāsīnaṃ atthāya sīhaḷabhāsāya ṭhapitāti yojanā.

8. **Apanetvānā**ti kañcukasadisaṃ sīhaḷabhāsaṃapanetvāna. **Tato**ti aṭṭhakathāto. **Aha**nti attānaṃ niddisati. **Manoramaṃ bhāsa**nti māgadhabhāsaṃ. Sā hi sabhāvaniruttibhūtā paṇḍitānaṃ manaṃ ramayatīti. Tenevāha – **''tantinayānucchavika''**nti, pāḷigatiyā anulomikaṃ pāḷicchāyānuvidhāyininti attho. **Vigatadosa**nti asabhāvaniruttibhāsantararahitaṃ.

9. **Samayaṃ avilomento**ti siddhantaṃ avirodhento. Etena atthadosābhāvamāha. Aviruddhattā eva hi theravādāpi idha pakāsīyissanti. **Theravaṃsadīpāna**nti thirehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā therā, mahākassapādayo, tehi āgatā ācariyaparamparā theravaṃso. Tappariyāpannā hutvā āgamādhigamasampannattā paññāpajjotena tassa samujjalanato theravaṃsadīpā, mahāvihāravāsino therā, tesaṃ. Vividhehi ākārehi nicchīyatīti vinicchayo, gaṇṭhiṭṭhānesu khīlamaddanākārena pavattā vimaticchedakathā. Suṭṭhu nipuṇo saṇho vinicchayo etesanti **sunipuṇavinicchayā**. Atha vā vinicchinotīti vinicchayo, yathāvuttatthavisayaṃ ñāṇaṃ. Suṭṭhu nipuṇo cheko vinicchayo etesanti **sunipuṇavinicchayā**. Etena mahākassapādittheraparamparābhato, tatoyeva ca aviparīto saṇhasukhumo mahāvihāravāsīnaṃ vinicchayoti tassa pamāṇabhūtataṃ dasseti.

10. **Sujanassa cā**ti **ca**-saddo sampiṇḍanattho. Tena ''na kevalaṃ jambudīpavāsīnaṃyeva atthāya, atha kho sādhujanānaṃ tosanatthañcā''ti dasseti. Tena ca ''tambapaṇṇidīpavāsīnampi atthāyā''ti ayamattho siddho hoti uggahaṇādisukaratāya tesampi bahūpakārattā. **Ciraṭṭhitattha**nti ciraṭṭhitiatthaṃ, cirakālāvaṭṭhānāyāti attho. Idañhi atthappakāsanaṃ aviparītabyañjanasunikkhepassa atthasunītassa ca upāyabhāvato saddhammassa ciraṭṭhitiyā saṃvattati. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ''Dveme, bhikkhave, dhammā saddhammassa ṭhitiyā asammosāya anantaradhānāya saṃvattanti. Katame dve? Sunikkhittañca padabyañjanaṃ, attho ca sunīto''ti (a. ni. 2.21).

11-12. Yaṃ atthavaṇṇanaṃ katthukāmo, tassā mahantattaṃ pariharituṃ **''sāvatthipabhūtīna''**ntiādimāha. Tenāha – ''na idha vitthārakathaṃ karissāmi, na taṃ idha vicārayissāmī''ti ca. Tattha **dīghassā**ti dīghanikāyassa. **Majjhimassā**ti majjhimanikāyassa. ''Saṅgītīnaṃ dvinnaṃ yā me atthaṃ vadantenā''tipi pāṭho. Tatthapi **saṅgītīnaṃ dvinna**nti dīghamajjhimanikāyānanti attho gahetabbo. **Me**ti karaṇatthe sāmivacanaṃ, mayāti attho. **Suda**nti nipātamattaṃ. Heṭṭhā dīghassa majjhimassa ca atthaṃ vadantena sāvatthipabhutīnaṃ nagarānaṃ yā vaṇṇanā katā, tassā vitthārakathaṃ na idha bhiyyo karissāmīti yojetabbaṃ. Yāni ca tattha vatthūni vitthāravasena vuttāni, tesampi vitthārakathaṃ na idha bhiyyo karissāmīti sambandho.

13. Idāni ''na idha vitthārakathaṃ karissāmī''ti sāmaññato vuttassa atthassa pavaraṃ dassetuṃ – **''suttānaṃ panā''**tiādi vuttaṃ. Suttānaṃ ye atthā vatthūhi vinā na pakāsantīti yojetabbaṃ.

14. Yaṃ aṭṭhakathaṃ kattukāmo, tadekadesabhāvena visuddhimaggo ca gahetabboti kathikānaṃ upadesaṃ karonto tattha vicāritadhamme uddesavasena dasseti – **''sīlakathā''**tiādinā. Tattha **sīlakathā**ti cārittavārittādivasena sīlassa vitthārakathā. **Dhutadhammā**ti piṇḍapātikaṅgādayo terasa kilesadhunanakadhammā. **Kammaṭṭhānāni sabbānī**ti pāḷiyaṃ āgatāni aṭṭhatiṃsa, aṭṭhakathāyaṃ dveti

niravasesāni yogakammassa bhāvanāya pavattiṭṭhānāni. **Cariyāvidhānasahito**ti rāgacaritādīnaṃ sabhāvādividhānena sahito. **Jhānāni** cattāri rūpāvacarajjhānāni, **samāpattiyo** catasso āruppasamāpattiyo. Aṭṭhapi vā paṭiladdhamattāni **jhānāni** samāpajjanavasībhāvappattiyā **samāpattiyo. Jhānāni** vā rūpārūpāvacarajjhānāni, **samāpattiyo** phalasamāpattinirodhasamāpattiyo.

15. Lokiyalokuttarabhedā cha abhiññāyo **sabbā abhiññāyo**. Ñāṇavibhaṅgādīsu āgatanayena ekavidhādinā paññāya saṃkaletvā sampiṇḍetvā nicchayo **paññāsaṅkalananicchayo**.

16. Paccayadhammānaṃ hetuādīnaṃ paccayuppannadhammānaṃ hetupaccayādibhāvo paccayākāro, tassa desanā **paccayākāradesanā,** paṭiccasamuppādakathāti attho. Sā pana ghanavinibbhogassa sudukkaratāya saṇhasukhumā, nikāyantaraladdhisaṅkararahitā, ekattanayādisahitā ca tattha vicāritāti āha – **‘‘suparisuddhanipuṇanayā’’**ti. Paṭisambhidādīsu āgatanayaṃ avissajjetvāva vicāritattā **avimuttatantimaggā**.

17. **Iti pana sabba**nti **iti-**saddo parisamāpane, **pana-**saddo vacanālaṅkāre, etaṃ sabbanti attho. **Idhā**ti imissā aṭṭhakathāya **na vicārayissāmi** punaruttibhāvatoti adhippāyo.

18. Idāni tasseva avicāraṇassa ekantakāraṇaṃ niddhārento **‘‘majjhe visuddhimaggo’’**tiādimāha. Tattha ‘‘majjhe ṭhatvā’’ti etena majjhabhāvadīpanena visesato catunnaṃ āgamānaṃ sādhāraṇaṭṭhakathā visuddhimaggo, na sumaṅgalavilāsinīādayo viya asādhāraṇaṭṭhakathāti dasseti. ‘‘Visesato’’ti ca idaṃ vinayābhidhammānampi visuddhimaggo yathārahaṃ atthavaṇṇanā hoti evāti katvā vuttaṃ.

19. **Iccevā**ti iti eva. **Tampī**ti visuddhimaggampi. **Etāyā**ti manorathapūraṇiyā. Ettha ca ‘‘sīhaḷadīpaṃ ābhatā’’tiādinā atthappakāsanassa nimittaṃ dasseti, ‘‘dīpavāsīnamatthāya sujanassa ca tuṭṭhatthaṃ ciraṭṭhitatthañca dhammassā’’ti etena payojanaṃ, apanetvāna tatohaṃ, sīhaḷabhāsa’’ntiādinā. ‘‘Sāvatthipabhutīna’’ntiādinā ca karaṇappakāraṃ. Heṭṭhimanikāyesu visuddhimagge ca vicāritānaṃ atthānaṃ avicāraṇampi hi idha karaṇappakāro evāti.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Rūpādivaggavaṇṇanā

Nidānavaṇṇanā

Vibhāgavantānaṃ sabhāvavibhāvanaṃ vibhāgadassanavaseneva hotīti paṭhamaṃ tāva nipātasuttavasena vibhāgaṃ dassetuṃ **‘‘tattha aṅguttarāgamo nāmā’’**tiādimāha. Tattha **tatthā**ti ‘‘aṅguttarāgamassa atthaṃ pakāsayissāmī’’ti yadidaṃ vuttaṃ, tasmiṃ vacane, ‘‘yassa atthaṃ pakāsayissāmī’’ti paṭiññātaṃ, so aṅguttarāgamo nāma nipātasuttavasena evaṃ vibhāgoti attho. Atha vā **tatthā**ti ‘‘aṅguttaranissitaṃ attha’’nti etasmiṃ vacane yo aṅguttarāgamo vutto, so nipātasuttādivasena edisoti attho.

Idāni taṃ ādito paṭṭhāya saṃvaṇṇitukāmo attano saṃvaṇṇanāya paṭhamamahāsaṅgītiyaṃ nikkhittānukkamena pavattabhāvadassanatthaṃ **‘‘tassa nipātesu…pe… vuttaṃ nidānamādī’’**tiādimāha. Tattha yathāpaccayaṃ tattha tattha desitattā paññattattā ca vippakiṇṇānaṃ dhammavinayānaṃ saṅgahetvā gāyanaṃ kathanaṃ saṅgīti. Etena taṃtaṃsikkhāpadānaṃ suttānañca ādipariyosānesu antarantarā ca sambandhavasena ṭhapitaṃ saṅgītikāravacanaṃ saṅgahitaṃ hoti. Saṅgīyamānassa atthassa mahantatāya pūjanīyatāya ca mahatī saṅgīti mahāsaṅgīti, paṭhamā mahāsaṅgīti paṭhamamahāsaṅgīti, tassā pavattikālo paṭhamamahāsaṅgītikālo, tasmiṃ **paṭhamamahāsaṅgītikāle**. Nidadāti desanaṃ desakālādivasena aviditaṃ viditaṃ katvā nidassetīti **nidānaṃ**. Yo lokiyehi upogghātoti vuccati, svāyamettha ‘‘evaṃ me suta’’ntiādiko gantho veditabbo. Na ‘‘sanidānāhaṃ, bhikkhave, dhammaṃ desemī’’tiādīsu (a. ni. 3.126) viya ajjhāsayādidesanuppattihetu. Tenevāha – **‘‘evaṃ me sutantiādikaṃ āyasmatā ānandena paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttaṃ nidānamādī’’**ti.

1. ‘‘Sā panesā’’tiādinā bāhiranidāne vattabbaṃ atidisitvā idāni abbhantaranidānaṃ ādito paṭṭhāya saṃvaṇṇituṃ **‘‘yaṃ paneta’’**nti vuttaṃ. Tattha yasmā saṃvaṇṇanaṃ karontena saṃvaṇṇetabbe dhamme padāni padavibhāgaṃ tadatthañca dassetvā tato paraṃ piṇḍatthādinidassanavasena ca saṃvaṇṇanā kātabbā, tasmā padāni tāva dassento **‘‘evanti nipātapada’’**ntiādimāha. Tattha **padavibhāgo**ti padānaṃ viseso, na padaviggaho. Atha vā padāni ca padavibhāgo ca **padavibhāgo,** padaviggaho ca padavibhāgo ca **padavibhāgo**ti vā ekasesavasena padapadaviggahā padavibhāgasaddena vuttāti veditabbaṃ. Tattha padaviggaho ‘‘jetassa vanaṃ jetavana’’ntiādinā samāsapadesu daṭṭhabbo.

Atthatoti padatthato. Taṃ pana padatthaṃ atthuddhārakkamena paṭhamaṃ evaṃ-saddassa dassento **‘‘evaṃ-saddo tāvā’’**tiādimāha. **Avadhāraṇādī**ti ettha **ādi-**saddena idamatthapucchāparimāṇādiatthānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi ‘‘evaṃgatāni puthusippāyatanāni, evamādīnī’’tiādīsu idaṃ-saddassa atthe evaṃ-saddo. Gata-saddo hi pakārapariyāyo, tathā vidhākāra-saddā ca. Tathā hi vidhayuttagatasadde lokiyā pakāratthe vadanti. ‘‘Evaṃ su te sunhātā suvilittā kappitakesamassū āmukkamaṇikuṇḍalābharaṇā odātavatthavasanā pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricārenti seyyathāpi tvaṃ etarahi sācariyakoti. No hidaṃ, bho gotamā’’tiādīsu (dī. ni. 1.286) pucchāyaṃ. ‘‘Evaṃ lahuparivattaṃ (a. ni. 1.48), evamāyupariyanto’’ti (dī. ni. 1.244; pārā. 12) ca ādīsu parimāṇe.

Nanu ca ‘‘evaṃ su te sunhātā suvilittā evamāyupariyanto’’ti ettha evaṃ-saddena pucchanākāraparimāṇākārānaṃ vuttattā ākārattho eva evaṃ-saddoti? Na, visesasabbhāvato. Ākāramattavācako hi evaṃ-saddo ākāratthoti adhippeto yathā ‘‘evaṃ byākho’’tiādīsu (ma. ni. 1.234; pāci. 417; cūḷava. 65), na pana ākāravisesavācako. Evañca katvā ‘‘evaṃ jātena maccenā’’tiādīni (dha. pa. 53) upamādiudāharaṇāni upapannāni honti. Tathā hi ‘‘yathā hi…pe… bahu’’nti (dha. pa. 53) ettha puppharāsiṭṭhāniyato manussūpapattisappurisūpanissayasaddhammassavanayonisomanasikārabhogasampatti-ādidānādipuññakiriyāhetusamudāyato sobhāsugandhatādiguṇayogato mālāguṇasadisiyo pahūtā puññakiriyā maritabbasabhāvatāya maccena sattena kattabbāti jotitattā puppharāsimālāguṇāva upamā. Tesaṃ upamākāro yathā-saddena aniyamato vuttoti ‘‘evaṃ-saddo upamākāranigamanattho’’ti vattuṃ yuttaṃ, so pana upamākāro niyamiyamāno atthato upamāva hotīti āha – **‘‘upamāyaṃ āgato’’**ti. Tathā ‘‘evaṃ iminā ākārena abhikkamitabba’’ntiādinā upadisiyamānāya samaṇasāruppāya ākappasampattiyā yo tattha upadisanākāro, so atthato upadeso evāti vuttaṃ – **‘‘evaṃ te…pe… upadese’’**ti. Tathā **evametaṃ bhagavā, evametaṃ sugatā**ti ettha bhagavatā yathāvuttamatthaṃ aviparītato jānantehi kataṃ tattha saṃvijjamānaguṇānaṃ pakārehi haṃsanaṃ udaggatākaraṇaṃ sampahaṃsanaṃ, yo tattha sampahaṃsanākāroti yojetabbaṃ.

Evamevaṃ panāyanti ettha garahaṇākāroti yojetabbaṃ, so ca garahaṇākāro ‘‘vasalī’’tiādikhuṃsanasaddasannidhānato idha evaṃ-saddena pakāsitoti viññāyati. Yathā cettha, evaṃ upamākārādayopi upamādivasena vuttānaṃ puppharāsiādisaddānaṃ sannidhānatoti daṭṭhabbaṃ. **Evaṃ, bhanteti kho**tiādīsu pana dhammassa sādhukaṃ savanamanasikārena niyojitehi bhikkhūhi attano tattha ṭhitabhāvassa paṭijānanavasena vuttattā ettha evaṃ-saddo vacanasampaṭicchanattho vutto, tena ‘‘evaṃ, bhante, sādhu bhante, suṭṭhu bhante’’ti vuttaṃ hoti. **Evañca vadehī**ti ‘‘yathāhaṃ vadāmi, evaṃ samaṇaṃ ānandaṃ vadehī’’ti vadanākāro idāni vattabbo evaṃ-saddena nidassīyatīti nidassanattho vutto. **Evaṃ no**ti etthāpi tesaṃ yathāvuttadhammānaṃ ahitadukkhāvahabhāve sanniṭṭhānajananatthaṃ anumatiggahaṇavasena ‘‘no vā, kathaṃ vo ettha hotī’’ti pucchāya katāya ‘‘evaṃ no ettha hotī’’ti vuttattā tadākārasanniṭṭhānaṃ evaṃ-saddena vibhāvitanti viññāyati. So pana tesaṃ dhammānaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanākāro niyamiyamāno avadhāraṇattho hotīti āha – **‘‘evaṃ no ettha hotītiādīsu avadhāraṇe’’**ti.

Nānānayanipuṇanti ekattanānattaabyāpāraevaṃdhammatāsaṅkhātā, nandiyāvaṭṭatipukkhalasīhavikkīḷitaaṅkusadisālocanasaṅkhātā vā ādhārādibhedavasena nānāvidhā nayā nānānayā. Nayā vā pāḷigatiyo, tā ca paññattiādivasena saṃkilesabhāgiyādilokiyāditadubhayavomissakatādivasena kusalādivasena khandhādivasena saṅgahādivasena samayavimuttādivasena padhānādivasena kusalamūlādivasena tikapaṭṭhānādivasena ca nānappakārāti nānānayā, tehi nipuṇaṃ saṇhaṃ sukhumanti nānānayanipuṇaṃ. Āsayova ajjhāsayo, te ca sassatādibhedena tattha ca apparajakkhatādibhedena ca aneke, attajjhāsayādayo eva vā samuṭṭhānaṃ

uppattihetu etassāti **anekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ. Atthabyañjanasampanna**nti atthabyañjanaparipuṇṇaṃ upanetabbābhāvato. Saṅkāsanapakāsanavivaraṇavibhajanauttānīkaraṇapaññattivasena chahi atthapadehi akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatanti vā attho daṭṭhabbo.

Vividhapāṭihāriyanti ettha pāṭihāriyapadassa vacanatthaṃ ‘‘paṭipakkhaharaṇato rāgādikilesāpanayanato ca pāṭihāriya’’nti vadanti. Bhagavato pana paṭipakkhā rāgādayo na santi, ye haritabbā. Puthujjanānampi vigatūpakkilese aṭṭhaguṇasamannāgate citte hatapaṭipakkhe iddhividhaṃ pavattati, tasmā tattha pavattavohārena ca na sakkā idha ‘‘pāṭihāriya’’nti vatthuṃ. Sace pana mahākāruṇikassa bhagavato veneyyagatā ca kilesā paṭipakkhā, tesaṃ haraṇato ‘‘pāṭihāriya’’nti vuttaṃ, evaṃ sati yuttametaṃ. Atha vā bhagavato ca sāsanassa ca paṭipakkhā titthiyā, tesaṃ haraṇato pāṭihāriyaṃ. Te hi diṭṭhiharaṇavasena ca diṭṭhippakāsane asamatthabhāvena ca iddhiādesanānusāsanīhi haritā apanītā hontīti. ‘‘Paṭī’’ti vā ayaṃ saddo ‘‘pacchā’’ti etassa atthaṃ bodheti ‘‘tasmiṃ paṭipaviṭṭhamhi, añño āgañchi brāhmaṇo’’tiādīsu (su. ni. 985; cūḷani. pārāyanavaggo, vatthugāthā 4) viya, tasmā samāhite citte vigatūpakkilese katakiccena pacchā haritabbaṃ pavattetabbanti paṭihāriyaṃ, attano vā upakkilesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchā haraṇaṃ paṭihāriyaṃ, iddhiādesanānusāsaniyo ca vigatūpakkilesena katakiccena ca sattahitatthaṃ puna pavattetabbā, haritesu ca attano upakkilesesu parasattānaṃ upakkilesaharaṇāni hontīti paṭihāriyāni bhavanti. Paṭihāriyameva pāṭihāriyaṃ, paṭihāriye vā iddhiādesanānusāsanisamudāye bhavaṃ ekamekaṃ pāṭihāriyanti vuccati. Paṭihāriyaṃ vā catutthajjhānaṃ maggo ca paṭipakkhaharaṇato, tattha jātaṃ, tasmiṃ vā nimittabhūte, tato vā āgatanti pāṭihāriyaṃ. Tassa pana iddhiādibhedena visayabhedena ca bahuvidhassa bhagavato desanāyaṃ labbhamānattā āha – **‘‘vividhapāṭihāriya’’**nti.

Na aññathāti bhagavato sammukhā sutākārato na aññathāti attho, na pana bhagavato desitākārato. Acinteyyānubhāvā hi bhagavato desanā. Evañca katvā ‘‘sabbappakārena ko samattho viññātu’’nti idaṃ vacanaṃ samatthitaṃ bhavati, dhāraṇabaladassanañca na virujjhati sutākārāvirujjhanassa adhippetattā. Na hettha atthantaratāparihāro dvinnaṃ atthānaṃ ekavisayattā, itarathā thero bhagavato desanāya sabbathā paṭiggahaṇe samattho asamattho cāti āpajjeyyāti.

‘‘Yo paro na hoti, so attā’’ti evaṃ vuttāya niyakajjhattasaṅkhātāya sasantatiyaṃ vattanato tividhopi me-saddo kiñcāpi ekasmiṃyeva atthe dissati, karaṇasampadānasāminiddesavasena pana vijjamānabhedaṃ sandhāyāha – **‘‘me-saddo tīsu atthesu dissatī’’**ti.

Kiñcāpi upasaggo kiriyaṃ viseseti, jotakabhāvato pana satipi tasmiṃ suta-saddo eva taṃ tamatthaṃ vadatīti anupasaggassa suta-saddassa atthuddhāre saupasaggassa gahaṇaṃ na virujjhatīti dassento **‘‘saupasaggo ca anupasaggo cā’’**ti āha. **Assā**ti sutasaddassa. Kammabhāvasādhanāni idha sutasadde sambhavantīti vuttaṃ – **‘‘upadhāritanti vā upadhāraṇanti vā attho’’**ti. **Mayāti atthe satī**ti yadā me-saddassa kattuvasena karaṇaniddeso, tadāti attho. **Mamāti atthe satī**ti yadā sambandhavasena sāminiddeso, tadā.

Sutasaddasanniṭṭhāne payuttena **evaṃ**-saddena savanakiriyājotakena bhavitabbanti vuttaṃ – **‘‘evanti sotaviññāṇādiviññāṇakiccanidassana’’**nti. **Ādi**-saddena sampaṭicchanādīnaṃ sotadvārikaviññāṇānaṃ tadabhinīhaṭānañca manodvārikaviññāṇānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Sabbesampi vākyānaṃ evakāratthasahitattā ‘‘suta’’nti etassa sutamevāti ayamattho labbhatīti āha – **‘‘assavanabhāvappaṭikkhepato’’**ti. Etena avadhāraṇena niyāmataṃ dasseti. Yathā ca sutaṃ sutamevāti niyāmetabbaṃ, **taṃ** sammā sutaṃ hotīti āha – **‘‘anūnādhikāviparītaggahaṇanidassana’’**nti. Atha vā saddantaratthāpohanavasena saddo atthaṃ vadatīti sutanti assutaṃ na hotīti ayametassa atthoti vuttaṃ – **‘‘assavanabhāvappaṭikkhepato’’**ti. Iminā diṭṭhādivinivattanaṃ karoti. Idaṃ vuttaṃ hoti – na idaṃ mayā diṭṭhaṃ, na sayambhuñāṇena sacchikataṃ, atha kho sutaṃ, tañca sammadevāti. Tenevāha – **‘‘anūnādhikāviparītaggahaṇanidassana’’**nti. Avadhāraṇatthe vā **evaṃ**-sadde ayamatthayojanā – ‘‘karīyatī’’ti tadapekkhassa **suta**-saddassa ayamattho vutto ‘‘assavanabhāvappaṭikkhepato’’ti. Tenevāha – **‘‘anūnādhikāviparītaggahaṇanidassana’’**nti. Savana-saddo cettha kammattho veditabbo ‘‘suyyatī’’ti.

Evaṃ savanahetusavanavisesavasena padattayassa ekena pakārena atthayojanaṃ dassetvā idāni pakārantarehi taṃ dassetuṃ – **''tathā eva''**ntiādi vuttaṃ. Tattha **tassā**ti yā sā bhagavato sammukhā dhammassavanākārena pavattā manodvāraviññāṇavīthi, tassā. Sā hi nānappakārena ārammaṇe pavattituṃ samatthā. Tathā ca vuttaṃ – **''sotadvārānusārenā''**ti. **Nānappakārenā**ti vakkhamānānaṃ anekavihitānaṃ byañjanatthaggahaṇānaṃ nānākārena. Etena imissā yojanāya ākārattho evaṃ-saddo gahitoti dīpeti. **Pavattibhāvappakāsana**nti pavattiyā atthibhāvappakāsanaṃ. **Sutanti dhammappakāsana**nti yasmiṃ ārammaṇe vuttappakārā viññāṇavīthi nānappakārena pavattā, tassa dhammattā vuttaṃ, na sutasaddassa dhammatthattā. Vuttassevatthassa pākaṭīkaraṇaṃ **''ayañhetthā''**tiādi. Tattha **viññāṇavīthiyā**ti karaṇatthe karaṇavacanaṃ, **mayā**ti kattuatthe.

Evanti niddisitabbappakāsananti nidassanatthaṃ evaṃ-saddaṃ gahetvā vuttaṃ nidassetabbassa nidassitabbattābhāvābhāvato. Tena evaṃ-saddena sakalampi suttaṃ paccāmaṭṭhanti dasseti. Sutasaddassa kiriyāsaddattā savanakiriyāya ca sādhāraṇaviññāṇappabandhappaṭibaddhattā tattha ca puggalavohāroti vuttaṃ – **''sutanti puggalakiccappakāsana''**nti. Na hi puggalavohārarahite dhammappabandhe savanakiriyā labbhatīti.

Yassa cittasantānassātiādipi ākāratthameva evaṃ-saddaṃ gahetvā purimayojanāya aññathā atthayojanaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha **ākārapaññattī**ti upādāpaññatti eva dhammānaṃ pavattiākārupādānavasena tathā vuttā. **Sutanti visayaniddeso**ti sotabbabhūto dhammo savanakiriyākattupuggalassa savanakiriyāvasena pavattiṭṭhānanti katvā vuttaṃ. Cittasantānavinimuttassa paramatthato kassaci kattuabhāvepi saddavohārena buddhiparikappitabhedavacanicchāya cittasantānato aññaṃ viya taṃsamaṅgiṃ katvā vuttaṃ – **''cittasantānena taṃsamaṅgīno''**ti. Savanakiriyāvisayopi sotabbadhammo savanakiriyāvasena pavattacittasantānassa idha paramatthato kattubhāvato, savanavasena cittapavattiyā eva vā savanakiriyābhāvato taṃkiriyākattu ca visayo hotīti katvā vuttaṃ – **''taṃsamaṅgīno kattuvisaye''**ti. Sutākārassa ca therassa sammānicchitabhāvato āha – **''gahaṇasanniṭṭhāna''**nti. Etena vā avadhāraṇatthaṃ evaṃ-saddaṃ gahetvā ayamatthayojanā katāti daṭṭhabbaṃ.

Pubbe sutānaṃ nānāvihitānaṃ suttasaṅkhātānaṃ atthabyañjanānaṃ upadhāritarūpassa ākārassa nidassanassa, avadhāraṇassa vā pakāsanasabhāvo evaṃ-saddoti tadākārādiupadhāraṇassa puggalapaññattiyā upādānabhūtadhammappabandhabyāpāratāya vuttaṃ – **''evanti puggalakiccaniddeso''**ti. Savanakiriyā pana puggalavādinopi viññāṇanirapekkhā natthīti visesato viññāṇabyāpāroti āha – **''sutanti viññāṇakiccaniddeso''**ti. Meti saddappavattiyā ekanteneva sattavisayattā viññāṇakiccassa ca tattheva samodahitabbato **''meti ubhayakiccayuttapuggalaniddeso''**ti vuttaṃ. Avijjamānapaññattivijjamānapaññattisabhāvā yathākkamaṃ evaṃsaddasutasaddānaṃ atthāti te tathārūpapaññattiupādānabyāpārabhāvena dassento āha – **''evanti puggalakiccaniddeso, sutanti viññāṇakiccaniddeso''**ti. Ettha ca karaṇakiriyākattukammavisesappakāsanavasena puggalabyāpāravisayapuggalabyāpāranidassanavasena gahaṇākāraggāhakatabbisayavisesaniddesavasena kattukaraṇabyāpārakattuniddesavasena ca dutiyādayo catasso atthayojanā dassitāti daṭṭhabbaṃ.

Sabbassapi saddādhigamanīyassa atthassa paññattimukheneva paṭipajjitabbattā sabbapaññattīnañca vijjamānādivasena chasu paññattibhedesu antogadhattā tesu ''eva''ntiādīnaṃ paññattīnaṃ sarūpaṃ niddhārento āha – **''evanti ca meti cā''**tiādi. Tattha evanti ca meti ca vuccamānassatthassa ākārādino dhammānaṃ asallakkhaṇabhāvato avijjamānapaññattibhāvoti āha – **''saccikaṭṭhaparamatthavasena avijjamānapaññattī''**ti. Tattha **saccikaṭṭhaparamatthavasenā**ti bhūtatthauttamatthavasena. Idaṃ vuttaṃ hoti – yo māyāmarīciādayo viya abhūtattho, anussavādīhi gahetabbo viya anuttamattho ca na hoti, so rūpasaddādisabhāvo, ruppanānubhavanādisabhāvo vā attho saccikaṭṭho paramattho cāti vuccati, na tathā ''evaṃ me''tipadānaṃ atthoti. Etamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **''kiñhettha ta''**ntiādi vuttaṃ. Sutanti pana saddāyatanaṃ sandhāyāha – **''vijjamānapaññattī''**ti. Teneva hi **''yañhi taṃ ettha sotena upaladdha''**nti vuttaṃ. ''Sotadvārānusārena upaladdha''nti pana vutte atthabyañjanādi sabbaṃ labbhati. **Taṃ taṃ upādāya vattabbato**ti sotapathamāgate dhamme upādāya tesaṃ upadhāritākārādino paccāmasanavasena evanti, sasantatipariyāpanne khandhe upādāya meti vattabbattāti attho. Diṭṭhādisabhāvarahite saddāyatane pavattamānopi sutavohāro ''dutiyaṃ tatiya''ntiādiko viya paṭhamādīni diṭṭhamutaviññāte apekkhitvā pavattoti āha – **''diṭṭhādīni upanidhāya vattabbato''**ti. Assutaṃ na hotīti hi

sutanti pakāsito ayamatthoti.

Attanā paṭividdhā suttassa pakāravisesā evanti therena paccāmaṭṭhāti āha – ‘‘**asammohaṃ dīpetī**’’ti. **Nānappakārappaṭivedhasamattho hotī**ti etena vakkhamānassa suttassa nānappakārataṃ duppaṭivijjhatañca dasseti. **Sutassa asammosaṃ dīpetī**ti sutākārassa yāthāvato dassiyamānattā vuttaṃ. **Asammohenā**ti sammohābhāvena, paññāya eva vā savanakālasambhūtāya taduttarikālapaññāsiddhi. Evaṃ **asammosenā**ti etthāpi vattabbaṃ. Byañjanānaṃ paṭivijjhitabbo ākāro nātigambhīro, yathāsutadhāraṇameva tattha karaṇīyanti satiyā byāpāro adhiko, paññā tattha guṇībhūtāti vuttaṃ – ‘‘**paññāpubbaṅgamāyā**’’tiādi ‘‘paññāya pubbaṅgamā’’ti katvā. Pubbaṅgamatā cettha padhānabhāvo ‘‘manopubbaṅgamā’’tiādīsu (dha. pa. 1, 2) viya, pubbaṅgamatāya vā cakkhuviññāṇādīsu āvajjanādīnaṃ viya appadhānatte paññā pubbaṅgamā etissāti ayampi attho yujjati, evaṃ **satipubbaṅgamāyā**ti etthāpi vuttanayānusārena yathāsambhavamattho veditabbo. **Atthabyañjanasampannassā**ti atthabyañjanaparipuṇṇassa, saṅkāsanappakāsanavivaraṇavibhajanauttānīkaraṇapaññattivasena chahi atthapadehi akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatassāti vā attho daṭṭhabbo.

Yonisomanasikāraṃ dīpeti evaṃ-saddena vuccamānānaṃ ākāranidassanāvadhāraṇatthānaṃ aviparītasaddhammavisayattāti adhippāyo. **Avikkhepaṃ dīpetī**ti ‘‘cittapariyādānaṃ kattha bhāsita’’ntiādipucchāvase pakaraṇappattassa vakkhamānassa suttassa savanaṃ samādhānamantarena na sambhavatīti katvā vuttaṃ. **Vikkhittacittassā**tiādi tassevatthassa samatthanavasena vuttaṃ. **Sabbasampattiyā**ti atthabyañjanadesakappayojanādisampattiyā. Aviparītasaddhammavisayehi viya ākāranidassanāvadhāraṇatthehi yonisomanasikārassa, saddhammassavanena viya ca avikkhepassa yathā yonisomanasikārena phalabhūtena attasammāpaṇidhipubbekatapuññatānaṃ siddhi vuttā tadavinābhāvato. Evaṃ avikkhepena phalabhūtena kāraṇabhūtānaṃ saddhammassavanasappurisūpanissayānaṃ siddhi dassetabbā siyā assutavato sappurisūpanissayarahitassa ca tadabhāvato. **Na hi vikkhittacitto**tiādinā samatthanavacanena pana avikkhepena kāraṇabhūtena sappurisūpanissayena ca phalabhūtassa saddhammassavanassa siddhi dassitā. Ayaṃ panettha adhippāyo yutto siyā, saddhammassavanasappurisūpanissayā na ekantena avikkhepassa kāraṇaṃ bāhiraṅgattā, avikkhepo pana sappurisūpanissayo viya saddhammassavanassa ekantakāraṇanti. Evampi avikkhepena sappurisūpanissayasiddhijotanā na samatthitāva. No na samatthitā vikkhittacittānaṃ sappurisapayirupāsanābhāvassa atthasiddhattā. Ettha ca purimaṃ phalena kāraṇassa siddhidassanaṃ nadīpūrena viya upari vuṭṭhisabbhāvassa, dutiyaṃ kāraṇena phalassa siddhidassanaṃ daṭṭhabbaṃ ekantavassinā viya meghavuṭṭhānena vuṭṭhippavattiyā.

Bhagavato vacanassa atthabyañjanappabhedaparicchedavasena sakalasāsanasampattiogāhanākāro niravasesaparahitapāripūritākāraṇanti vuttaṃ – ‘‘**evaṃ bhaddako ākāro**’’ti. Yasmā na hotīti sambandho. **Pacchimacakkadvayasampatti**nti attasammāpaṇidhipubbekatapuññatāsaṅkhātaguṇadvayaṃ. Aparāparaṃ vuttiyā cettha cakkabhāvo, caranti etehi sattā sampattibhavesūti vā. Ye sandhāya vuttaṃ – ‘‘cattārimāni, bhikkhave, cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ catucakkaṃ vattatī’’tiādi (a. ni. 4.31). Purimapacchimabhāvo cettha desanākkamavasena daṭṭhabbo. **Pacchimacakkadvayasiddhiyā**ti pacchimacakkadvayassa atthitāya. Sammāpaṇihitatto pubbe ca katapuñño suddhāsayo hoti tadasiddhihetūnaṃ kilesānaṃ dūrībhāvatoti āha – ‘‘**āsayasuddhi siddhā hotī**’’ti. Tathā hi vuttaṃ – ‘‘sammāpaṇihitaṃ cittaṃ, seyyaso naṃ tato kare’’ti (dha. pa. 43), ‘‘katapuññosi tvaṃ, ānanda, padhānamanuyuñja, khippaṃ hohisi anāsavo’’ti (dī. ni. 2.207) ca. Tenevāha – ‘‘**āsayasuddhiyā adhigamabyattisiddhī**’’ti. **Payogasuddhiyā**ti yonisomanasikārapubbaṅgamassa dhammassavanappayogassa visadabhāvena. Tathā cāha – ‘‘**āgamabyattisiddhī**’’ti, sabbassa vā kāyavacīpayogassa niddosabhāvena. Parisuddhakāyavacīpayogo hi vippaṭisārābhāvato avikkhittacitto pariyattiyaṃ visārado hotīti.

Nānappakārapaṭivedhadīpakenātiādinā atthabyañjanesu therassa evaṃ-saddasuta-saddānaṃ asammohadīpanato catuppaṭisambhidāvasena atthayojanaṃ dasseti. Tattha **sotappabhedapaṭivedhadīpakenā**ti etena ayaṃ suta-saddo evaṃ-saddasannidhānato, vakkhamānāpekkhāya vā sāmaññeneva sotabbadhammavisesaṃ āmasatīti dasseti. Manodiṭṭhikaraṇānaṃ

pariyattidhammānaṃ anupekkhanasuppaṭivedhā visesato manasikārappaṭibaddhāti te vuttanayena yonisomanasikāradīpakena evaṃ-saddena yojetvā, savanadhāraṇavacīparicayā pariyattidhammā visesena sotāvadhānappaṭibaddhāti te avikkhepadīpakena suta-saddena yojetvā dassento sāsanasampattiyā dhammassavane ussāhaṃ janeti. Tattha **dhammā**ti pariyattidhammā. **Manasā anupekkhitā**ti ''idha sīlaṃ kathitaṃ, idha samādhi, idha paññā, ettakā ettha anusandhayo''tiādinā nayena manasā anu anu pekkhitā. **Diṭṭhiyā suppaṭividdhā**ti nijjhānakkhanti bhūtāya, ñātapariññāsaṅkhātāya vā diṭṭhiyā tattha tattha vuttarūpārūpadhamme ''iti rūpaṃ, ettakaṃ rūpa''ntiādinā suṭṭhu vavatthapetvā paṭividdhā.

Sakalena vacanenāti pubbe tīhi padehi visuṃ visuṃ yojitattā vuttaṃ. **Asappurisabhūmi**nti akataññutaṃ, ''idhekacco pāpabhikkhu tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ pariyāpuṇitvā attano dahatī''ti (pārā. 195) evaṃ vuttaṃ anariyavohārāvatthaṃ. Sā eva anariyavohārāvatthā asaddhammo. Nanu ca ānandattherassa ''mamedaṃ vacana''nti adhimānassa, mahākassapattherādīnañca tadāsaṅkāya abhāvato asappurisabhūmisamatikkamādivacanaṃ niratthakanti? Nayidamevaṃ, ''evaṃ me suta''nti vadantena ayampi attho vibhāvitoti dassanato. Keci pana ''devatānaṃ parivitakkāpekkhaṃ tathāvacananti edisī codanā anavakāsā''ti vadanti. Tasmiṃ kira khaṇe ekaccānaṃ devatānaṃ evaṃ cetaso parivitakko udapādi ''bhagavā parinibbuto, ayañca āyasmā desanākusalo idāni dhammaṃ deseti, sakyakulappasuto tathāgatassa bhātā cūḷapituputto, kiṃ nu kho sayaṃ sacchikataṃ dhammaṃ deseti, udāhu bhagavato eva vacanaṃ yathāsuta''nti, evaṃ tadāsaṅkitappakārato asappurisabhūmisamokkamādito atikkamādi vibhāvitanti. **Attano adahanto**ti ''mameda''nti attani aṭṭhapento. **Appetī**ti nidasseti. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthesu yathārahaṃ satte netīti netti, dhammoyeva netti **dhammanetti**.

Daḷhataraniviṭṭhā vicikicchā **kaṅkhā**. Nātisaṃsappanaṃ matibhedamattaṃ **vimati. Assaddhiyaṃ vināseti** bhagavatā bhāsitattā sammukhā cassa paṭiggahitattā khalitaduruttādiggahaṇadosābhāvato ca. Ettha ca pañcamādayo tisso atthayojanā ākārādiatthesu aggahitavisesameva evaṃ-saddaṃ gahetvā dassitā, tato parā catasso ākāratthameva evaṃ-saddaṃ gahetvā vibhāvitā, pacchimā pana tisso yathākkamaṃ ākāratthaṃ nidassanatthaṃ avadhāraṇatthañca evaṃ-saddaṃ gahetvā yojitāti daṭṭhabbaṃ.

Eka-saddo aññaseṭṭhaasahāyasaṅkhādīsu dissati. Tathā hesa ''sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamaññanti ittheke abhivadantī''tiādīsu (ma. ni. 3.27) aññatthe dissati, ''cetaso ekodibhāva''ntiādīsu (dī. ni. 1.228; pārā. 11) seṭṭhe, ''eko vūpakaṭṭho''tiādīsu (dī. ni. 1.405; 2.215; ma. ni. 1.80; saṃ. ni. 3.63; cūḷava. 445) asahāye ''ekova kho, bhikkhave, khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā''tiādīsu (a. ni. 8.29) saṅkhāyaṃ. Idhāpi saṅkhāyanti dassento āha – **''ekanti gaṇanaparicchedaniddeso''**ti. **Kālañca samayañcā**ti yuttakālañca paccayasāmaggiñca. **Khaṇo**ti okāso. Tathāgatuppādādiko hi maggabrahmacariyassa okāso tappaccayappaṭilābhahetuttā. Khaṇo eva ca samayo. Yo khaṇoti ca samayoti ca vuccati, so eko evāti hi attho. **Mahāsamayo**ti mahāsamūho. **Samayopi kho**ti sikkhāpadapūraṇassa hetupi. **Samayappavādake**ti diṭṭhippavādake. Tattha hi nisinnā titthiyā attano attano samayaṃ pavadantīti. **Atthābhisamayā**ti hitappaṭilābhā. Abhisametabboti abhisamayo, abhisamayo attho **abhisamayaṭṭho**ti pīḷanādīni abhisametabbabhāvena ekībhāvaṃ upanetvā vuttāni. Abhisamayassa vā paṭivedhassa visayabhūto attho **abhisamayaṭṭho**ti tāneva tathā ekattena vuttāni. Tattha **pīḷanaṃ** dukkhasaccassa taṃsamaṅgino hiṃsanaṃ avipphārikatākaraṇaṃ. **Santāpo** dukkhadukkhatādivasena santapanaṃ paridahanaṃ.

Tattha sahakārikāraṇe sanijjhaṃ sameti samavetīti **samayo,** samavāyo. Sameti samāgacchati ettha maggabrahmacariyaṃ tadādhārapuggalehīti **samayo,** khaṇo. Sameti ettha, etena vā saṃgacchati satto, sabhāvadhammo vā sahajātādīhi, uppādādīhi vāti **samayo,** kālo. Dhammappavattimattatāya atthato abhūtopi hi kālo dhammappavattiyā adhikaraṇaṃ karaṇaṃ viya ca kappanāmattasiddhena rūpena voharīyatīti. Samaṃ, saha vā avayavānaṃ ayanaṃ pavatti avaṭṭhānanti **samayo,** samūho yathā ''samudāyo''ti. Avayavasahāvaṭṭhānameva hi samūhoti. Avasesapaccayānaṃ samāgame eti phalaṃ etasmā uppajjati pavattati cāti **samayo,** hetu yathā ''samudayo''ti. Sameti saṃyojanabhāvato sambaddho eti attano visaye pavattati, daḷhaggahaṇabhāvato vā saṃyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhinivesaṃ etenāti **samayo,** diṭṭhi. Diṭṭhisaṃyojanena hi sattā ativiya bajjhantīti. Samiti saṅgati samodhānanti **samayo,** paṭilābho. Samassa yānaṃ, sammā vā yānaṃ apagamoti **samayo,** pahānaṃ. Abhimukhaṃ ñāṇena sammā etabbo abhisametabboti **abhisamayo,** dhammānaṃ aviparīto sabhāvo. Abhimukhabhāvena sammā eti gacchati

bujjhatīti **abhisamayo,** dhammānaṃ aviparītasabhāvāvabodho. Evaṃ tasmiṃ tasmiṃ atthe samayasaddassa pavatti veditabbā. Samayasaddassa atthuddhāre abhisamayasaddassa udāharaṇaṃ vuttanayena veditabbaṃ. **Assā**ti samayasaddassa. **Kālo attho** samavāyādīnaṃ atthānaṃ idha asambhavato, desadesakaparisānaṃ viya suttassa nidānabhāvena kālassa apadisitabbato ca.

Kasmā panettha aniyamitavaseneva kālo niddiṭṭho, na utusaṃvaccharādivasena niyametvāti āha – **''tattha kiñcāpī''**tiādi. Utusaṃvaccharādivasena niyamaṃ akatvā samayasaddassa vacane ayampi guṇo laddho hotīti dassento **''ye vā ime''**tiādimāha. Sāmaññajotanā hi visese avatiṭṭhatīti. Tattha **diṭṭhadhammasukhavihārasamayo** devasikaṃ jhānasamāpattīhi vītināmanakālo, visesato sattasattāhāni. **Suppakāsā**ti dasasahassilokadhātuyā pakampanaobhāsapātubhāvādīhi pākaṭā. Yathāvuttabhedesu eva samayesu ekadesaṃ pakārantarehi saṅgahetvā dassetuṃ **''yo cāya''**ntiādimāha. Tathā hi ñāṇakiccasamayo attahitappaṭipattisamayo ca abhisambodhisamayo, ariyatuṇhībhāvasamayo diṭṭhadhammasukhavihārasamayo, karuṇākiccaparahitappaṭipattidhammikathāsamayo desanāsamayoyeva.

Karaṇavacanena niddeso katoti sambandho. **Tatthā**ti abhidhammavinayesu. **Tathā**ti bhummakaraṇehi. **Adhikaraṇattho** ādhārattho. Bhāvo nāma kiriyā, kiriyāya kiriyantaralakkhaṇaṃ **bhāvenabhāvalakkhaṇaṃ**. Tattha yathā kālo sabhāvadhammaparicchinno sayaṃ paramatthato avijjamānopi ādhārabhāvena paññāto taṅkhaṇappavattānaṃ tato pubbe parato ca abhāvato ''pubbaṇhe jāto, sāyanhe gacchatī''ti ca ādīsu, samūho ca avayavavinimutto avijjamānopi kappanāmattasiddho avayavānaṃ ādhārabhāvena paññāpīyati ''rukkhe sākhā, yavarāsiyaṃ sambhūto''tiādīsu, evaṃ idhāpīti dassento āha – **''adhikaraṇaṃ…pe… dhammāna''**nti. Yasmiṃ kāle, dhammapuñje vā kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmiṃ eva kāle, dhammapuñje ca phassādayopi hontīti ayañhi tattha attho. Yathā ''gāvīsu duyhamānāsu gato, duddhāsu āgato''ti dohanakiriyāya gamanakiriyā lakkhīyati, evaṃ idhāpi ''yasmiṃ samaye, tasmiṃ samaye''ti ca vutte ''satī''ti ayamattho viññāyamāno eva hoti padatthassa sattāvirahābhāvatoti samayassa sattākiriyāya cittassa uppādakiriyā, phassādīnaṃ bhavanakiriyā ca lakkhīyatīti. **Yasmiṃ samaye**ti yasmiṃ navame khaṇe, yasmiṃ yonisomanasikārādihetumhi, paccayasamavāye vā sati kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmiṃyeva khaṇe hetumhi paccayasamavāye ca phassādayopi hontīti ubhayattha samayasadde bhummaniddeso kato lakkhaṇabhūtabhāvayuttoti dassento āha – **''khaṇa…pe… lakkhīyatī''**ti.

Hetuattho karaṇattho ca sambhavati ''annena vasati, ajjhenena vasati, pharasunā chindati, kudālena khaṇatī''tiādīsu viya. Vītikkamañhi sutvā bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā otiṇṇe vatthusmiṃ taṃ puggalaṃ paṭipucchitvā vigarahitvā ca taṃ taṃ vatthuṃ otiṇṇakālaṃ anatikkamitvā teneva kālena sikkhāpadāni paññāpento bhagavā viharati sikkhāpadapaññattihetuñca apekkhamāno tatiyapārājikādīsu viya.

Accantameva ārambhato paṭṭhāya yāva desanāniṭṭhānaṃ parahitappaṭipattisaṅkhātena **karuṇāvihārena. Tadatthajotanattha**nti accantasaṃyogatthajotanatthaṃ. **Upayogavacananiddeso kato** yathā ''māsaṃ ajjhetī''ti. **Porāṇā**ti aṭṭhakathācariyā. **Abhilāpamattabhedo**ti vacanamattena viseso. Tena suttavinayesu vibhattibyattayo katoti dasseti.

Idāni ''bhagavā''ti imassa atthaṃ dassento āha – **''bhagavāti garū''**tiādi. **Bhagavāti vacanaṃ seṭṭha**nti seṭṭhavācakaṃ vacanaṃ, seṭṭhaguṇasahacaraṇaṃ seṭṭhanti vuttaṃ. Atha vā vuccatīti vacanaṃ, attho. Yasmā yo ''bhagavā''ti vacanena vacanīyo attho, so seṭṭhoti attho. **Bhagavāti vacanamuttama**nti etthāpi eseva nayo. **Gāravayutto**ti garubhāvayutto garuguṇayogato. Garukaraṇaṃ vā sātisayaṃ arahatīti gāravayutto, gāravārahoti attho. Sippādisikkhāpakā garū honti, na ca gāravayuttā, ayaṃ pana tādiso na hoti, tasmā garūti vatvā gāravayuttoti vuttanti keci. **Vuttoyeva,** na idha vattabbo visuddhimaggassa imissā aṭṭhakathāya ekadesabhāvatoti adhippāyo.

Dhammasarīraṃ paccakkhaṃ karotīti ''yo vo, ānanda, mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena satthā''ti (dī. ni. 2.216) vacanato dhammassa satthubhāvapariyāyo vijjatīti katvā vuttaṃ. **Vajirasaṅghātasamānakāyo** parehi abhejjasarīrattā. Na hi bhagavato rūpakāye kenaci sakkā

antarāyo kātunti. **Desanāsampattiṃ niddisati** vakkhamānassa sakalasuttassa evanti niddisanato. **Sāvakasampattiṃ niddisati** paṭisambhidāpattena pañcasu ṭhānesu bhagavatā etadagge ṭhapitena mayā mahāsāvakena sutaṃ, tañca kho mayā sutaṃ, na anussutikaṃ, na paramparābhatanti imassa atthassa dīpanato. **Kālasampattiṃ niddisati** ''bhagavā''ti padassa sannidhāne payuttassa samayasaddassa kālassa buddhuppādappaṭimaṇḍitabhāvadīpanato. Buddhuppādaparamā hi kālasampadā. Tenetaṃ vuccati –

''Kappakasāye kaliyuge, buddhuppādo aho mahacchariyaṃ;
Hutāvahamajjhe jātaṃ, samuditamakarandamaravinda''nti. (dī. ni. ṭī. 1.1; saṃ. ni. ṭī. 1.1.1 devatāsaṃyutta);

Bhagavāti desakasampattiṃ niddisati guṇavisiṭṭhasattuttamagarugāravādhivacanabhāvato.

Evaṃnāmake nagareti kathaṃ panetaṃ nagaraṃ evaṃnāmakaṃ jātanti? Vuccate, yathā kākandassa isino nivāsaṭṭhāne māpitā nagarī kākandī, mākandassa nivāsaṭṭhāne māpitā mākandī, kusambassa nivāsaṭṭhāne māpitā kosambīti vuccati, evaṃ savatthassa isino nivāsaṭṭhāne māpitā nagarī sāvatthīti vuccati. Evaṃ tāva akkharacintakā vadanti. Aṭṭhakathācariyā pana bhaṇanti – ''yaṃ kiñci manussānaṃ upabhogaparibhogaṃ, sabbamettha atthī''ti sāvatthi. Satthasamāyoge ca 'kiṃ bhaṇḍamatthī'ti pucchite 'sabbamatthī'ti vacanamupādāya sāvatthi.

''Sabbadā sabbūpakaraṇaṃ, sāvatthiyaṃ samohitaṃ;
Tasmā sabbamupādāya, sāvatthīti pavuccati. (ma. ni. aṭṭha. 1.14; khu. pā. aṭṭha. 5.maṅgalasuttavaṇṇanā; udā. aṭṭha. 5; paṭi. ma. 2.1.184);

''Kosalānaṃ puraṃ rammaṃ, dassaneyyaṃ manoramaṃ;
Dasahi saddehi avivittaṃ, annapānasamāyutaṃ.

''Vuddhiṃ vepullataṃ pattaṃ, iddhaṃ phītaṃ manoramaṃ;
Āḷakamandāva devānaṃ, sāvatthipuramuttama''nti. (ma. ni. aṭṭha. 1.14; khu. pā. aṭṭha. 5.maṅgalasuttavaṇṇanā);

Avisesenāti na visesena, vihārabhāvasāmaññenāti attho. **Iriyāpathavihāro…pe… vihāresū**ti iriyāpathavihāro dibbavihāro brahmavihāro ariyavihāroti etesu catūsu vihāresu. **Samaṅgiparidīpana**nti samaṅgibhāvaparidīpanaṃ. **Eta**nti viharatīti etaṃ padaṃ. Tathā hi taṃ ''idhekacco gihisaṃsaṭṭho viharati sahanandī sahasokī''tiādīsu (saṃ. ni. 4.241) iriyāpathavihāre āgataṃ, ''yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi … paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharatī''tiādīsu (dha. sa. 499; vibha. 624) dibbavihāre, ''so mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī''tiādīsu (dī. ni. 1.556; 3.308; ma. ni. 1.77, 459, 509; 2.309, 315, 451, 471; 3.230, vibha. 642, 643) brahmavihāre, ''so khohaṃ, aggivessana, tassāyeva kathāya pariyosāne tasmiṃyeva purimasmiṃ samādhinimitte ajjhattameva cittaṃ saṇṭhapemi sannisādemi ekodiṃ karomi, samādahāmi, yena sudaṃ niccakappaṃ viharāmī''tiādīsu (ma. ni. 1.387) ariyavihāre.

Tattha iriyanaṃ pavattanaṃ iriyā, kāyappayogo. Tassā pavattanūpāyabhāvato ṭhānādi **iriyāpatho**. Ṭhānasamaṅgī vā hi kāyena kiñci kareyya gamanādīsu aññatarasamaṅgī vā. Atha vā iriyati pavattati etena attabhāvo, kāyakiccaṃ vāti iriyā, tassā pavattiyā upāyabhāvato pathoti iriyāpatho, ṭhānādi eva. So ca atthato gatinivattiādiākārena pavatto catusantatirūpappabandho eva. Viharaṇaṃ, viharati etenāti vā **vihāro**. Divi bhavo dibbo, tattha bahulappavattiyā brahmapārisajjādidevaloke bhavoti attho. Tattha yo dibbānubhāvo, tadatthāya saṃvattatīti vā dibbo, abhiññābhinīhāravasena mahāgatikattā vā dibbo, dibbo ca so vihāro cāti **dibbavihāro,** catasso rūpāvacarasamāpattiyo. Arūpasamāpattiyopi ettheva saṅgahaṃ gacchanti. Brahmānaṃ, brahmāno vā vihārā **brahmavihārā,** catasso appamaññāyo. Ariyo, ariyānaṃ vā vihāro **ariyavihāro,** cattāri sāmaññaphalāni. **So hi ekaṃ iriyāpathabādhana**ntiādi yadipi bhagavā ekenapi iriyāpathena cirataraṃ kālaṃ attabhāvaṃ pavattetuṃ sakkoti, tathāpi upādinnakasarīrassa ayaṃ sabhāvoti dassetuṃ vuttaṃ. Yasmā vā bhagavā yattha katthaci vasanto veneyyānaṃ dhammaṃ desento

nānāsamāpattīhi ca kālaṃ vītināmento vasatīti sattānaṃ attano ca vividhahitasukhaṃ harati upaneti uppādeti, tasmā vividhaṃ haratīti viharatīti evamettha attho veditabbo.

Jetassa rājakumārassāti ettha attano paccatthikajanaṃ jinātīti jeto. Sotasaddo viya hi kattusādhano jetasaddo. Atha vā raññā pasenadikosalena attano paccatthikajane jite jātoti jeto. Rañño hi jayaṃ āropetvā kumāro jitavāti jetoti vutto. Maṅgalakāmatāya vā tassa evaṃnāmameva katanti jeto. Maṅgalakāmatāya hi jeyyoti etasmiṃ atthe jetoti vuttaṃ. **Vitthāro panā**tiādinā ''anāthapiṇḍikassa ārāme''ti ettha sudatto nāma so, gahapati, mātāpitūhi katanāmavasena, sabbakāmasamiddhatāya pana vigatamaccheratāya karuṇādiguṇasamaṅgitāya ca niccakālaṃ anāthānaṃ piṇḍamadāsi. Tena anāthapiṇḍikoti saṅkhaṃ gato. Āramanti ettha pāṇino, visesena vā pabbajitāti **ārāmo,** tassa pupphaphalādisobhāya nātidūranaccāsannatādipañcavidhasenāsanaṅgasampattiyā ca tato tato āgamma ramanti abhiramanti, anukkaṇṭhitā hutvā nivasantīti attho. Vuttappakārāya vā sampattiyā tattha tattha gatepi attano abbhantaraṃyeva ānetvā rametīti ārāmo. So hi anāthapiṇḍikena gahapatinā jetassa rājakumārassa hatthato aṭṭhārasahiraññakoṭīhi santhārena kiṇitvā aṭṭhārasahiraññakoṭīhi senāsanāni kārāpetvā aṭṭhārasahiraññakoṭīhi vihāramahaṃ niṭṭhāpetvā evaṃ catupaññāsahiraññakoṭipariccāgena buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa niyyātito, tasmā ''anāthapiṇḍikassa ārāmo''ti vuccatīti imamatthaṃ nidasseti.

Tatthāti ''ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme''ti yaṃ vuttaṃ vākyaṃ, tattha. **Siyā**ti kassaci evaṃ parivitakko siyā, vakkhamānākārena kadāci codeyya vāti attho. **Atha tattha viharatī**ti yadi jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme viharati. **Na vattabba**nti nānāṭhānabhūtattā sāvatthijetavanānaṃ, ''ekaṃ samaya''nti ca vuttattāti adhippāyo. Idāni codako tameva attano adhippāyaṃ **''na hi sakkā''**tiādinā vivarati. Itaro sabbametaṃ aviparītaṃ atthaṃ ajānantena tayā vuttanti dassento **''na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabba''**ntiādimāha. Tattha **eta**nti ''sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme''ti etaṃ vacanaṃ. **Eva**nti ''yadi tāva bhagavā''tiādinā yaṃ taṃ bhavatā coditaṃ, taṃ atthato evaṃ na kho pana daṭṭhabbaṃ, na ubhayattha apubbaṃ acarimaṃ vihāradassanatthanti attho. Idāni attanā yathādhippetaṃ aviparītamatthaṃ, tassa ca paṭikacceva vuttabhāvaṃ, tena ca appaṭividdhataṃ pakāsento **''nanu avocumha…pe… jetavane''**ti āha. Evampi ''jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme viharati''cceva vattabbaṃ, na ''sāvatthiya''nti codanaṃ manasi katvā vuttaṃ – **''gocaragāmanidassanattha''**ntiādi.

Avassañcettha gocaragāmakittanaṃ kattabbaṃ. Tathā hi taṃ yathā jetavanādikittanaṃ pabbajitānuggahakaraṇādianekappayojanaṃ, evaṃ gocaragāmakittanampi gahaṭṭhānuggahakaraṇādivividhapayojananti dassento **''sāvatthivacanenā''**tiādimāha. Tattha paccayaggahaṇena upasaṅkamapayirupāsanānaṃ okāsadānena dhammadesanāya saraṇesu sīlesu ca patiṭṭhāpanena yathūpanissayaṃ uparivisesādhigamāvahanena ca **gahaṭṭhānuggahakaraṇaṃ,** uggahaparipucchānaṃ kammaṭṭhānānuyogassa ca anurūpavasanaṭṭhānapariggahenettha **pabbajitānuggahakaraṇaṃ** veditabbaṃ. **Karuṇāya upagamanaṃ,** na lābhādinimittaṃ. **Paññāya apagamanaṃ,** na virodhādinimittanti upagamanāpagamanānaṃ nirupakkilesataṃ vibhāveti. **Dhammikasukhaṃ** nāma anavajjasukhaṃ. **Devatānaṃ upakārabahulatā** janavivittatāya. Pacurajanavivittañhi ṭhānaṃ devā upasaṅkamitabbaṃ maññanti. **Tadatthaparinipphādana**nti lokatthanipphādanaṃ, buddhakiccasampādananti attho. **Evamādinā**ti **ādi-**saddena sāvatthikittanena rūpakāyassa anuggaṇhanaṃ dasseti, jetavanādikittanena dhammakāyassa. Tathā purimena parādhīnakiriyākaraṇaṃ, dutiyena attādhīnakiriyākaraṇaṃ. Purimena vā karuṇākiccaṃ, itarena paññākiccaṃ. Purimena cassa paramāya anukampāya samannāgamaṃ, pacchimena paramāya upekkhāya samannāgamaṃ dīpeti. Bhagavā hi sabbasatte paramāya anukampāya anukampati, na ca tattha sinehadosānupatito paramupekkhakabhāvato. Upekkhako ca na parahitasukhakaraṇe appossukko mahākāruṇikabhāvato. Tassa mahākāruṇikatāya lokanāthatā, upekkhakatāya attanāthatā.

Tathā hesa bodhisattabhūto mahākaruṇāya sañcoditamānaso sakalalokahitāya ussukkamāpanno mahābhinīhārato paṭṭhāya tadatthanipphādanatthaṃ puññañāṇasambhāre sampādento aparimitaṃ kālaṃ anappakaṃ dukkhamanubhosi, upekkhakatāya sammā patitehi dukkhehi na vikampitatā. Mahākāruṇikatāya saṃsārābhimukhatā, upekkhakatāya tato nibbindanā. Tathā upekkhakatāya nibbānābhimukhatā, mahākāruṇikatāya tadadhigamo. Tathā mahākāruṇikatāya paresaṃ ahiṃsāpanaṃ, upekkhakatāya sayaṃ

parehi abhāyanaṃ. Mahākāruṇikatāya paraṃ rakkhato attano rakkhaṇaṃ, upekkhakatāya attānaṃ rakkhato paresaṃ rakkhaṇaṃ. Tenassa attahitāya paṭipannādīsu catutthapuggalabhāvo siddho hoti. Tathā mahākāruṇikatāya saccādhiṭṭhānassa ca cāgādhiṭṭhānassa ca pāripūrī, upekkhakatāya upasamādhiṭṭhānassa ca paññādhiṭṭhānassa ca pāripūrī. Evaṃ purisuddhāsayappayogassa mahākāruṇikatāya lokahitatthameva rajjasampadādibhavasampattiyā upagamanaṃ, upekkhakatāya tiṇāyapi amaññamānassa tato apagamanaṃ. Iti suvisuddhaupagamāpagamassa mahākāruṇikatāya lokahitatthameva dānavasena sampattīnaṃ pariccajanā, upekkhakatāya cassa phalassa attano apaccāsīsanā. Evaṃ samudāgamanato paṭṭhāya acchariyabbhutaguṇasamannāgatassa mahākāruṇikatāya paresaṃ hitasukhatthaṃ atidukkarakāritā, upekkhakatāya kāyampi analaṅkāritā.

Tathā mahākāruṇikatāya carimattabhāve jiṇṇāturamatadassanena sañjātasaṃvego, upekkhakatāya uḷāresu devabhogasadisesu bhogesu nirapekkho mahābhinikkhamanaṃ nikkhami. Tathā mahākāruṇikatāya ‘‘kicchaṃ vatāyaṃ loko āpanno’’tiādinā (dī. ni. 2.57; saṃ. ni. 2.4, 10) karuṇāmukheneva vipassanārambho, upekkhakatāya buddhabhūtassa satta sattāhāni vivekasukheneva vītināmanaṃ. Mahākāruṇikatāya dhammagambhīrataṃ paccavekkhitvā dhammadesanāya appossukkanaṃ āpajjitvāpi mahābrahmuno ajjhesanāpadesena okāsakaraṇaṃ, upekkhakatāya pañcavaggiyādiveneyyānaṃ ananurūpasamudācārepi anaññathābhāvo. Mahākāruṇikatāya katthaci paṭighātābhāvenassa sabbattha amittasaññābhāvo, upekkhakatāya katthacipi anurodhābhāvena sabbattha sinehasanthavābhāvo. Mahākāruṇikatāya paresaṃ pasādanā, upekkhakatāya pasannākārehi na vikampanā. Mahākāruṇikatāya dhammānurāgābhāvena tattha ācariyamuṭṭhiabhāvo, upekkhakatāya sāvakānurāgābhāvena parivāraparikammatābhāvo. Mahākāruṇikatāya dhammaṃ desetuṃ parehi saṃsaggamupagacchatopi upekkhakatāya na tattha abhirati. Mahākāruṇikatāya gāmādīnaṃ āsannaṭṭhāne vasatopi upekkhakatāya araññaṭṭhāne eva viharaṇaṃ. Tena vuttaṃ – **‘‘purimenassa paramāya anukampāya samannāgamaṃ dīpetī’’**ti.

Tanti tatrāti padaṃ. ‘‘Desakālaparidīpana’’nti ye desakālā idha viharaṇakiriyāvisesanabhāvena vuttā, tesaṃ paridīpananti dassento **‘‘yaṃ samayaṃ…pe… dīpetī’’**ti āha. Taṃ-saddo hi vuttassa atthassa paṭiniddeso, tasmā idha kālassa desassa vā paṭiniddeso bhavitumarahati, na aññassa. Ayaṃ tāva tatra-saddassa paṭiniddesabhāve atthavibhāvanā. Yasmā pana īdisesu ṭhānesu tatra-saddo dhammadesanāvisiṭṭhaṃ desakālañca vibhāveti, tasmā vuttaṃ – **‘‘bhāsitabbayutte vā desakāle dīpetī’’**ti. Tena **tatrā**ti yatra bhagavā dhammadesanatthaṃ bhikkhū ālapati bhāsati, tādise dese, kāle vāti attho. **Na hī**tiādinā tamevatthaṃ samattheti. Nanu ca yattha ṭhito bhagavā ‘‘akālo kho tāvā’’tiādinā bāhiyassa dhammadesanaṃ paṭikkhipi, tattheva antaravīthiyaṃ ṭhito tassa dhammaṃ desesīti? Saccametaṃ, adesetabbakāle adesanāya idaṃ udāharaṇaṃ. Tenevāha – **‘‘akālo kho tāvā’’**ti.

Yaṃ pana tattha vuttaṃ – ‘‘antaragharaṃ paviṭṭhamhā’’ti, tampi tassa akālabhāvasseva pariyāyena dassanatthaṃ vuttaṃ. Tassa hi tadā addhānaparissamena rūpakāye akammaññatā ahosi, balavapītivegena nāmakāye. Tadubhayassa vūpasamaṃ āgamento papañcaparihāratthaṃ bhagavā ‘‘akālo kho’’ti pariyāyena paṭikkhipi. Adesetabbadese adesanāya pana udāharaṇaṃ ‘‘atha kho bhagavā maggā okkamma aññatarasmiṃ rukkhamūle nisīdi (saṃ. ni. 2.154), vihārapacchāyāyaṃ paññatte āsane nisīdī’’ti (dī. ni. 1.363) ca evamādikaṃ idha ādisaddena saṅgahitaṃ. ‘‘Atha kho so, bhikkhave, bālo idha pubbe nesādo idha pāpāni kammāni karitvā’’tiādīsu (ma. ni. 3.251) padapūraṇamatte kho-saddo, ‘‘dukkhaṃ kho agāravo viharati appatisso’’tiādīsu (a. ni. 4.21) avadhāraṇe, ‘‘kittāvatā nu kho, āvuso, satthu pavivittassa viharato sāvakā vivekaṃ nānusikkhantī’’tiādīsu (ma. ni. 1.31) ādikālatthe, vākyārambheti attho. Tattha padapūraṇena vacanālaṅkāramattaṃ kataṃ hoti, ādikālatthena vākyassa upaññāsamattaṃ. Avadhāraṇatthena pana niyamadassanaṃ, tasmā āmantesi evāti āmantane niyamo dassito hoti.

Bhagavāti lokagarudīpananti kasmā vuttaṃ, nanu pubbepi bhagavāsaddassa attho vuttoti? Yadipi vutto, taṃ panassa yathāvutte ṭhāne viharaṇakiriyāya kattu visesadassanatthaṃ kataṃ, na āmantanakiriyāya, idha pana āmantanakiriyāya, tasmā tadatthaṃ puna ‘‘bhagavā’’ti pāḷiyaṃ vuttanti tassatthaṃ dassetuṃ ‘‘bhagavāti lokagarudīpana’’nti āha. Tena lokagarubhāvato tadanurūpaṃ paṭipattiṃ patthento attano santikaṃ upagatānaṃ bhikkhūnaṃ ajjhāsayānurūpaṃ dhammaṃ desetuṃ te āmantesīti dasseti. **Kathāsavanayuttapuggalavacana**nti vakkhamānāya cittapariyādānadesanāya savanayoggapuggalavacanaṃ. Catūsupi parisāsu bhikkhū eva edisānaṃ desanānaṃ visesena bhājanabhūtāti

sātisayaṃ sāsanasampaṭiggāhakabhāvadassanatthaṃ idha bhikkhuggahaṇanti dassetvā idāni saddatthaṃ dassetuṃ **‘‘apicā’’**tiādimāha. Tattha **bhikkhakoti bhikkhū**ti bhikkhanadhammatāya bhikkhūti attho. **Bhikkhācariyaṃ ajjhupagato**ti buddhādīhi ajjhupagataṃ bhikkhācariyaṃ, uñchācariyaṃ, ajjhupagatattā anuṭṭhitattā bhikkhu. Yo hi appaṃ vā mahantaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito, so kasigorakkhādijīvikākappanaṃ hitvā liṅgasampaṭicchaneneva bhikkhācariyaṃ ajjhupagatattā bhikkhu, parappaṭibaddhajīvikattā vā vihāramajjhe kājabhattaṃ bhuñjamānopi bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti bhikkhu, piṇḍiyālopabhojanaṃ nissāya pabbajjāya ussāhajātattā vā bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti bhikkhūti evamettha attho daṭṭhabbo. **Ādinā nayenā**ti ‘‘chinnabhinnapaṭadharoti bhikkhu, bhindati pāpake akusale dhammeti bhikkhu, bhinnattā pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ bhikkhū’’tiādinā (vibha. 510) **vibhaṅge** āgatanayena. **Ñāpane**ti avabodhane, paṭivedaneti attho.

Bhikkhanasīlatāti bhikkhanena jīvanasīlatā, na kasivāṇijjādinā jīvanasīlatā. **Bhikkhanadhammatā**ti ‘‘uddissa ariyā tiṭṭhantī’’ti (jā. 1.7.59) evaṃ vuttā bhikkhanasabhāvatā, na yācanakohaññasabhāvatā. **Bhikkhane sādhukāritā**ti ‘‘uttiṭṭhe nappamajjeyyā’’ti (dha. pa. 168) vacanaṃ anussaritvā tattha appamajjanā. Atha vā **sīlaṃ** nāma pakatisabhāvo, idha pana tadadhiṭṭhānaṃ. **Dhammo**ti vataṃ. **Sādhukāritā**ti sakkaccakāritā ādarakiriyā. **Hīnādhikajanasevita**nti ye bhikkhubhāve ṭhitāpi jātimadādivasena uddhatā unnaḷā, ye ca gihibhāve paresaṃ adhikabhāvampi anupagatattā bhikkhācariyaṃ paramakāruññataṃ maññanti, tesaṃ ubhayesampi yathākkamaṃ ‘‘bhikkhavo’’ti vacanena hīnajanehi daliddehi paramakāruññataṃ pattehi parakulesu bhikkhācariyāya jīvikaṃ kappentehi sevitaṃ vuttiṃ pakāsento **uddhatabhāvaniggahaṃ karoti**. Adhikajanehi uḷārabhogakhattiyakulādito pabbajitehi buddhādīhi ājīvavisodhanatthaṃ sevitaṃ vuttiṃ pakāsento dīnabhāvaniggahaṃ karotīti yojetabbaṃ. Yasmā ‘‘bhikkhavo’’ti vacanaṃ āmantanabhāvato abhimukhīkaraṇaṃ, pakaraṇato sāmatthiyato ca sussusājananaṃ sakkaccasavanamanasikāraniyojanañca hoti, tasmā tamatthaṃ dassento **‘‘bhikkhavoti iminā’’**tiādimāha. Tattha **sādhukaṃ savanamanasikāre**ti sādhukasavane sādhukamanasikāre ca. Kathaṃ pana pavattitā savanādayo sādhukaṃ pavattitā hontīti? ‘‘Addhā imāya sammāpaṭipattiyā sakalasāsanasampatti hatthagatā bhavissatī’’ti ādaragāravayogena kathādīsu aparibhavādinā ca. Vuttañhi ‘‘pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṃ bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ. Katamehi pañcahi? Kathaṃ na paribhoti, kathitaṃ na paribhoti, na attānaṃ paribhoti, avikkhittacitto dhammaṃ suṇāti ekaggacitto, yoniso ca manasikaroti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṃ bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammatta’’nti (a. ni. 5.151). Tenevāha – **‘‘sādhukaṃ savanamanasikārāyattā hi sāsanasampattī’’**ti.

Pubbe sabbaparisāsādhāraṇattepi bhagavato dhammadesanāya ‘‘jeṭṭhaseṭṭhā’’tiādinā bhikkhūnaṃ eva āmantane kāraṇaṃ dassetvā idāni bhikkhū āmantetvāva dhammadesanāya payojanaṃ dassetuṃ **‘‘kimatthaṃ pana bhagavā’’**ti codanaṃ samuṭṭhāpeti. Tattha **aññaṃ cintentā**ti aññavihitā. **Vikkhittacittā**ti asamāhitacittā. **Dhammaṃ paccavekkhantā**ti hiyyo tato paraṃ divasesu vā sutadhammaṃ pati pati manasā avekkhantā. Bhikkhū āmantetvā dhamme desiyamāne ādito paṭṭhāya desanaṃ sallakkhetuṃ sakkontīti imamatthaṃ byatirekamukhena dassetuṃ **‘‘te anāmantetvā’’**tiādi vuttaṃ.

Bhikkhavoti cettha sandhivasena i-kāralopo daṭṭhabbo. **Bhikkhavo itī**ti ayaṃ **iti**-saddo hetuparisamāpanādiatthapadatthavipariyāyapakārāvadhāraṇanidassanādianekatthappabhedo. Tathā hesa ‘‘ruppatīti kho, bhikkhave, tasmā rūpanti vuccatī’’tiādīsu (saṃ. ni. 3.79) hetvatthe dissati. ‘‘Tasmātiha me, bhikkhave, dhammadāyādā bhavatha, mā āmisadāyādā. Atthi me tumhesu anukampā. Kinti me sāvakā dhammadāyādā bhaveyyuṃ, no āmisadāyādā’’tiādīsu (ma. ni. 1.19) parisamāpane. ‘‘Iti vā iti evarūpā naccagītavāditavisūkadassanā paṭivirato’’tiādīsu (dī. ni. 1.13) ādiatthe. ‘‘Māgaṇḍiyoti tassa brāhmaṇassa saṅkhā samaññā paññatti vohāro nāmaṃ nāmakammaṃ nāmadheyyaṃ nirutti byañjanamabhilāpo’’tiādīsu (mahāni. 73, 75) padatthavipariyāye. ‘‘Iti kho, bhikkhave, sappaṭibhayo bālo, appaṭibhayo paṇḍito, saupaddavo bālo, anupaddavo paṇḍito, saupasaggo bālo, anupasaggo paṇḍito’’tiādīsu (ma. ni. 3.124) pakāre. ‘‘Atthi idappaccayā jarāmaraṇanti puṭṭhena satā, ‘ānanda, atthī’tissa vacanīyaṃ. ‘Kiṃ paccayā jarāmaraṇa’nti iti ce vadeyya. Jātipaccayā jarāmaraṇaṃ iccassa vacanīya’’ntiādīsu (dī. ni. 2.96) avadhāraṇe. ‘‘Atthīti kho, kaccāna, ayameko anto, natthīti kho, kaccāna, ayaṃ dutiyo anto’’tiādīsu (saṃ. ni. 2.15; saṃ.

ni. 3.90) nidassane. Idhāpi nidassane eva daṭṭhabbo. Bhikkhavoti hi āmantanākāro. Tamesa iti-saddo nidasseti ‘‘bhikkhavoti āmantesī’’ti. Iminā nayena ‘‘bhaddante’’tiādīsupi yathārahaṃ iti-saddassa attho veditabbo. Pubbe ‘‘bhagavā āmantesī’’ti vuttattā ‘‘bhagavato paccassosu’’nti idha ‘‘bhagavato’’ti sāmivacanaṃ āmantanameva sambandhiantaraṃ apekkhatīti iminā adhippāyena **‘‘bhagavato āmantanaṃ paṭiassosu’’**nti vuttaṃ. ‘‘Bhagavato’’ti pana idaṃ paṭissavasambandhena sampadānavacanaṃ yathā ‘‘devadattāya paṭissuṇotī’’ti. Yaṃ nidānaṃ bhāsitanti sambandho. **Imassa suttassa sukhāvagāhaṇattha**nti kamalakuvalayujjalavimalasādurasasalilāya pokkharaṇiyā sukhāvataraṇatthaṃ nimmalasilātalaracanāvilāsasobhitaratanasopānaṃ vippakiṇṇamuttātalasadisavālukācuṇṇapaṇḍarabhūmibhāgaṃ titthaṃ viya suvibhattabhittivicitravedikāparikkhittassa nakkhattapathaṃ phusitukāmatāya viya paṭivijambhitasamussayassa pāsādavarassa sukhārohanatthaṃ dantamayasaṇhamuduphalakañcanalatāvinaddhamaṇigaṇappabhāsamudayujjalasobhaṃ sopānaṃ viya suvaṇṇavalayanūpurādisaṅghaṭṭanasaddasammissitassa kathitahasitamadhurassaragehajanavijambhitavicaritassa uḷāraissariyavibhavasobhitassa mahāgharassa sukhappavesanatthaṃ suvaṇṇarajatamaṇimuttāpavāḷādijutivissaravijjotitasuppatiṭṭhitavisāladvārabāhaṃ mahādvāraṃ viya ca atthabyañjanasampannassa buddhānaṃ desanāñāṇagambhīrabhāvasaṃsūcakassa imassa suttassa sukhāvagāhatthaṃ.

Etthāha – ‘‘kimatthaṃ pana dhammavinayasaṅgahe kayiramāne nidānavacanaṃ, nanu bhagavatā bhāsitavacanasseva saṅgaho kātabbo’’ti? Vuccate, desanāya ṭhitiasammosasaddheyyabhāvasampādanatthaṃ. Kāladesadesakanimittaparisāpadesehi upanibandhitvā ṭhapitā hi desanā ciraṭṭhitikā hoti asammosadhammā saddheyyā ca. Desakālakattuhetunimittehi upanibaddho viya vohāravinicchayo. Teneva ca āyasmatā mahākassapena ‘‘cittapariyādānasuttaṃ, āvuso ānanda, kattha bhāsita’’ntiādinā desādipucchāsu katāsu tāsaṃ vissajjanaṃ karontena dhammabhaṇḍāgārikena ‘‘evaṃ me suta’’ntiādinā imassa suttassa nidānaṃ bhāsitaṃ. Apica satthusampattippakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ. Tathāgatassa hi bhagavato pubbacaraṇānumānāgamatakkābhāvato sammāsambuddhabhāvasiddhi. Na hi sammāsambussa pubbacaraṇādīhi attho atthi sabbattha appaṭihatañāṇacāratāya ekappamāṇattā ca ñeyyadhammesu. Tathā ācariyamuṭṭhidhammamacchariyasāsanasāvakānānurāgābhāvato khīṇāsavabhāvasiddhi. Na hi sabbaso khīṇāsavassa te sambhavantīti suvisuddhassa parānuggahappavatti. Evaṃ desakasaṃkilesabhūtānaṃ diṭṭhisīlasampadādūsakānaṃ avijjātaṇhānaṃ accantābhāvasaṃsūcakehi ñāṇappahānasampadābhibyañjanakehi ca sambuddhavisuddhabhāvehi purimavesārajjadvayasiddhi, tato ca antarāyikaniyyānikadhammesu sammohābhāvasiddhito pacchimavesārajjadvayasiddhīti bhagavato catuvesārajjasamannāgamo attahitaparahitappaṭipatti ca nidānavacanena pakāsitā hoti. Tattha tattha sampattaparisāya ajjhāsayānurūpaṃ ṭhānuppattikappaṭibhānena dhammadesanādīpanato, idha pana rūpagarukānaṃ puggalānaṃ ajjhāsayānurūpaṃ ṭhānuppattikappaṭibhānena dhammadesanādīpanatoti yojetabbaṃ. Tena vuttaṃ – ‘‘satthusampattippakāsanatthaṃ nidānavacana’’nti.

Tathā sāsanasampattippakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ. Ñāṇakaruṇāpariggahitasabbakiriyassa hi bhagavato natthi niratthakā paṭipatti, attahitatthā vā. Tasmā paresaṃ eva atthāya pavattasabbakiriyassa sammāsambuddhassa sakalampi kāyavacīmanokammaṃ yathāpavattaṃ vuccamānaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ sattānaṃ anusāsanaṭṭhena sāsanaṃ, na kapparacanā. Tayidaṃ satthucaritaṃ kāladesadesakaparisāpadesehi saddhiṃ tattha tattha nidānavacanehi yathārahaṃ pakāsīyati. ‘‘Idha pana rūpagarukānaṃ puggalāna’’ntiādi sabbaṃ purimasadisameva. Tena vuttaṃ – ‘‘sāsanasampattippakāsanatthaṃ nidānavacana’’nti. Apica satthuno pamāṇabhāvappakāsanena vacanena sāsanassa pamāṇabhāvadassanatthaṃ nidānavacanaṃ, tañca desakappamāṇabhāvadassanaṃ heṭṭhā vuttanayānusārena ‘‘bhagavā’’ti ca iminā padena vibhāvitanti veditabbaṃ. Bhagavāti hi tathāgatassa rāgadosamohādisabbakilesamaladuccaritadosappahānadīpanena vacanena anaññasādhāraṇasuparisuddhañāṇakaruṇādiguṇavisesayogaparidīpanena tato eva sabbasattuttamabhāvadīpanena ayamattho sabbathā pakāsito hotīti. Idamettha nidānavacanappayojanassa mukhamattanidassanaṃ.

Nikkhittassāti desitassa. Desanā hi desetabbassa sīlādiatthassa veneyyasantānesu nikkhipanato

‘‘nikkhepo’’ti vuccati. **Suttanikkhepaṃ vicāretvāva vuccamānā pākaṭā hotī**ti sāmaññato bhagavato desanāya samuṭṭhānassa vibhāgaṃ dassetvā ‘‘etthāyaṃ desanā evaṃsamuṭṭhānā’’ti desanāya samuṭṭhāne dassite suttassa sammadeva nidānaparijānanena vaṇṇanāya suviññeyyattā vuttaṃ. Tattha yathā anekasataanekasahassabhedānipi suttantāni saṃkilesabhāgiyādipaṭṭhānanayavasena soḷasavidhataṃ nātivattanti, evaṃ attajjhāsayādisuttanikkhepavasena catubbidhabhāvanti āha – **‘‘cattāro hi suttanikkhepā’’**ti. Ettha ca yathā attajjhāsayassa aṭṭhuppattiyā ca parajjhāsayapucchāhi saddhiṃ saṃsaggabhedo sambhavati ‘‘attajjhāsayo ca parajjhāsayo ca, attajjhāsayo ca pucchāvasiko ca, aṭṭhuppattiko ca parajjhāsayo ca, aṭṭhuppattiko ca pucchāvasiko cā’’ti ajjhāsayapucchānusandhisabbhāvato, evaṃ yadipi aṭṭhuppattiyā attajjhāsayenapi saṃsaggabhedo sambhavati, attajjhāsayādīhi pana purato ṭhitehi aṭṭhuppattiyā saṃsaggo natthīti na idha niravaseso vitthāranayo sambhavatīti ‘‘cattāro suttanikkhepā’’ti vuttaṃ. Tadantogadhattā vā sesanikkhepānaṃ mūlanikkhepavasena cattārova dassitā. Yathādassanañhettha ayaṃ saṃsaggabhedo gahetabboti.

Tatrāyaṃ vacanattho – nikkhipīyatīti nikkhepo, suttaṃ eva nikkhepo **suttanikkhepo**. Atha vā nikkhipanaṃ nikkhepo, suttassa nikkhepo **suttanikkhepo,** suttadesanāti attho. Attano ajjhāsayo attajjhāsayo, so assa atthi kāraṇabhūtoti **attajjhāsayo**. Attano ajjhāsayo etassāti vā **attajjhāsayo. Parajjhāsayepi** eseva nayo. Pucchāya vaso pucchāvaso, so etassa atthīti **pucchāvasiko**. Suttadesanāvatthubhūtassa atthassa uppatti atthuppatti, atthuppattiyeva aṭṭhuppatti ttha-kārassa ṭṭha-kāraṃ katvā. Sā etassa atthīti **aṭṭhuppattiko**. Atha vā nikkhipīyati suttaṃ etenāti **suttanikkhepo,** attajjhāsayādi eva. Etasmiṃ atthavikappe attano ajjhāsayo **attajjhāsayo**. Paresaṃ ajjhāsayo **parajjhāsayo**. Pucchīyatīti pucchā, pucchitabbo attho. Pucchāvasena pavattaṃ dhammappaṭiggāhakānaṃ vacanaṃ pucchāvasikaṃ, tadeva nikkhepasaddāpekkhāya pulliṅgavasena vuttaṃ – **‘‘pucchāvasiko’’**ti. Tathā aṭṭhuppatti eva **aṭṭhuppattiko**ti evamettha attho veditabbo.

Apicettha paresaṃ indriyaparipākādikāraṇanirapekkhattā attajjhāsayassa visuṃ suttanikkhepabhāvo yutto kevalaṃ attano ajjhāsayeneva dhammatantiṭṭhapanatthaṃ pavattitadesanattā. Parajjhāsayapucchāvasikānaṃ pana paresaṃ ajjhāsayapucchānaṃ desanāpavattihetubhūtānaṃ uppattiyaṃ pavattitānaṃ kathamaṭṭhuppattiyā anavarodho, pucchāvasikaaṭṭhuppattikānaṃ vā parajjhāsayānurodhena pavattitānaṃ kathaṃ parajjhāsaye anavarodhoti? Na codetabbametaṃ. Paresañhi abhinīhāraparipucchādivinimuttasseva suttadesanākāraṇuppādassa aṭṭhuppattibhāvena gahitattā parajjhāsayapucchāvasikānaṃ visuṃ gahaṇaṃ. Tathā hi brahmajāladhammadāyādasuttādīnaṃ vaṇṇāvaṇṇaāmisuppādādidesanānimittaṃ ‘‘aṭṭhuppattī’’ti vuccati. Paresaṃ pucchaṃ vinā ajjhāsayaṃ eva nimittaṃ katvā desito parajjhāsayo, pucchāvasena desito pucchāvasikoti pākaṭoyamatthoti. **Attano ajjhāsayeneva kathesī**ti dhammatantiṭṭhapanatthaṃ kathesi. **Vimuttiparipācanīyā dhammā** saddhindriyādayo. **Ajjhāsaya**nti adhimuttiṃ. **Khanti**nti diṭṭhinijjhānakkhantiṃ. **Mana**nti paññatticittaṃ. **Abhinīhāra**nti paṇidhānaṃ. **Bujjhanabhāva**nti bujjhanasabhāvaṃ, paṭivijjhanākāraṃ vā. **Rūpagarukāna**nti pañcasu ārammaṇesu rūpārammaṇagarukā rūpagarukā. Cittena rūpaninnā rūpapoṇā rūpapabbhārā rūpadassanappasutā rūpena ākaḍḍhitahadayā, tesaṃ rūpagarukānaṃ.

Paṭisedhatthoti paṭikkhepattho. Kassa pana paṭikkhepatthoti? Kiriyāpadhānañhi vākyaṃ, tasmā ‘‘na samanupassāmī’’ti samanupassanākiriyāpaṭisedhattho. Tenāha – **‘‘imassa pana padassā’’**tiādi. Yo paro na hoti, so attāti lokasamaññāmattasiddhaṃ sattasantānaṃ sandhāya – ‘‘aha’’nti satthā vadati, na bāhirakaparikappitaṃ ahaṃkāravisayaṃ ahaṃkārassa bodhimūleyeva samucchinnattā. Lokasamaññānatikkamantā eva hi buddhānaṃ lokiye visaye desanāpavatti. **Bhikkhave**ti ālapane kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva. Aññanti apekkhāsiddhattā aññatthassa **‘‘idāni vattabbaitthirūpato añña’’**nti āha. **Ekampi rūpa**nti ekaṃ vaṇṇāyatanaṃ. Samaṃ visamaṃ sammā yāthāvato anu anu passatīti **samanupassanā,** ñāṇaṃ. Saṃkilissanavasena anu anu passatīti **samanupassanā,** diṭṭhi. **No niccato**ti ettha **iti-**saddo ādiattho, evamādikoti attho. Tena ‘‘dukkhato samanupassatī’’ti evamādīni saṅgaṇhāti. **Olokentopī**ti devamanussavimānakapparukkhamaṇikanakādigatāni rūpāni anavasesaṃ sabbaññutaññāṇena olokentopi. Sāmaññavacanopi yaṃ-saddo ‘‘ekarūpampī’’ti rūpassa adhigatattā rūpavisayo icchitoti **‘‘yaṃ rūpa’’**nti vuttaṃ. Tathā purisasaddo pariyādiyitabbacittapuggalavisayoti **rūpagarukassā**ti visesitaṃ. **Gahaṇaṃ** ‘‘khepana’’nti ca adhippetaṃ, **pariyādānañca** uppattinivāraṇanti āha – **‘‘catubhūmakakusalacitta’’**nti. Tañhi rūpaṃ tādisassa parittakusalassapi uppattiṃ nivāreti, kimaṅgaṃ

pana mahaggatānuttaracittassāti lokuttarakusalacittassapi uppattiyā nivāraṇaṃ hotuṃ samatthaṃ, lokiyakusaluppattiyā nivārakatte vattabbameva natthīti **''catubhūmakakusalacittaṃ pariyādiyitvā''**ti vuttaṃ. Na hi kāmaguṇassādappasutassa purisassa dānādivasena savipphārikā kusaluppatti sambhavati. **Gaṇhitvā khepetvā**ti attānaṃ assādetvā pavattamānassa akusalacittassa paccayo hontaṃ pavattinivāraṇena muṭṭhigataṃ viya gahetvā anuppādanirodhena khepetvā viya tiṭṭhati. Tāva mahati lokasannivāse tassa pariyādiyaṭṭhānaṃ avicchedato labbhatīti āha – **''tiṭṭhatī''**ti yathā ''pabbatā tiṭṭhanti, najjo sandantī''ti. Tenāha – **''idha ubhayampi vaṭṭatī''**tiādi.

Yathayidanti sandhivasena ākārassa rassattaṃ yakārāgamo cāti āha – **''yathā ida''**nti. **Itthiyā rūpa**nti itthisarīragataṃ tappaṭibaddhañca rūpāyatanaṃ. Paramatthassa niruḷho, paṭhamaṃ sādhāraṇato saddasatthalakkhaṇāni vibhāvetabbāni, pacchā asādhāraṇatoti tāni pāḷivasena vibhāvetuṃ – ''ruppatīti kho…pe… veditabba''nti āha. Tattha **ruppatī**ti sītādivirodhipaccayehi vikāraṃ āpādīyati, āpajjatīti vā attho. Vikāruppatti ca virodhipaccayasannipāte visadisuppatti vibhūtatarā, kuto panāyaṃ visesoti ce? ''Sītenā''tiādivacanato. Evañca katvā vedanādīsu anavasesarūpasamaññā sāmaññalakkhaṇanti sabbarūpadhammasādhāraṇaṃ rūppanaṃ. Idāni atthuddhāranayena rūpasaddaṃ saṃvaṇṇento **''ayaṃ panā''**tiādimāha. **Rūpakkhandhe vattatī**ti ''oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā''tiādivacanato (ma. ni. 1.361; 2.113; 3.86, 89; vibha. 2). **Rūpūpapattiyā**ti ettha rūpabhavo rūpaṃ uttarapadalopena. Rūpabhavūpapattiyāti ayañhettha attho. **Kasiṇanimitte**ti pathavīkasiṇādisaññite paṭibhāganimitte. Rūppati attano phalassa sabhāvaṃ karotīti rūpaṃ, sabhāvahetūti āha – **''sarūpā…pe… ettha paccaye''**ti. Karacaraṇādiavayavasaṅghātabhāvena rūpīyati nirūpīyatīti rūpaṃ, rūpakāyoti āha – **''ākāso…pe… ettha sarīre''**ti.

Rūpayati vaṇṇavikāraṃ āpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti rūpaṃ, vaṇṇāyatanaṃ. Ārohapariṇāhādibhedarūpagataṃ saṇṭhānasampattiṃ nissāya pasādaṃ āpajjamāno rūpappamāṇoti vuttoti āha – **''ettha saṇṭhāne''**ti. **Piyarūpa**ntiādīsu sabhāvattho rūpasaddo. Ādisaddena rūpajjhānādīnaṃ saṅgaho. ''Rūpī rūpāni passatī''ti ettha ajjhattaṃ kesādīsu parikammasaññāvasena paṭiladdharūpajjhānaṃ rūpaṃ, taṃ assa atthīti rūpīti vutto. **Itthiyā catusamuṭṭhāne vaṇṇe**ti itthisarīrapariyāpannameva rūpaṃ gahitaṃ, tappaṭibaddhavatthālaṅkārādirūpampi pana purisacittassa pariyādāyakaṃ hotīti dassetuṃ – **''apicā''**tiādi vuttaṃ. Gandhavaṇṇaggahaṇena vilepanaṃ vuttaṃ. Kāmaṃ ''asukāya itthiyā pasādhana''nti sallakkhitassa akāyappaṭibaddhassapi vaṇṇo paṭibaddhacittassa purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭheyya, taṃ pana na ekantikanti ekantikaṃ dassento **''kāyappaṭibaddho''**tiāha. **Upakappatīti** cittassa pariyādānāya upakappati. **Purimassevā**ti pubbe vuttaatthasseva daḷhīkaraṇatthaṃ vuttaṃ yathā ''dvikkhattuṃ bandhaṃ subandha''nti. Nigamanavasena vā etaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Opammavasena vutta**nti ''yaṃ evaṃ purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatī''ti sakalamevidaṃ purimavacanaṃ upamāvasena vuttaṃ, tattha pana upamābhūtaṃ atthaṃ dassetuṃ – **''yathayidaṃ…pe… itthirūpa''**nti vuttaṃ. Pariyādāne ānubhāvo sambhavo **pariyādānānubhāvo,** tassa dassanavasena vuttaṃ.

Idaṃ pana ''itthirūpa''ntiādivacanaṃ **pariyādānānubhāve** sādhetabbe dīpetabbe **vatthu** kāraṇaṃ. **Nāgo** nāma so rājā, dīghadāṭhikattā pana ''mahādāṭhikanāgarājā''ti vutto. **Asaṃvaraniyāmenā**ti cakkhudvārikena asaṃvaranīhārena. **Nimittaṃ gahetvā**ti rāguppattihetubhūtaṃ rūpaṃ subhanimittaṃ gahetvā. **Visikādassanaṃ gantvā**ti sivathikadassanaṃ gantvā. Tattha hi ādīnavānupassanā ijjhati. Vatthulobhena kuto tādisāya maraṇanti asaddahanto **''mukhaṃ tumhākaṃ dhūmavaṇṇa''**nti te daharasāmaṇere uppaṇḍento vadati.

Ratanattaye suppasannattā kākavaṇṇatissādīhi visesanatthañca so tissamahārājā saddhāsaddena visesetvā vuccati. **Daharassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatī**ti adhikāravasena vuttaṃ. **Niṭṭhituddesakicco**ti gāme asappāyarūpadassanaṃ imassa anatthāya siyāti ācariyena nivāritagāmappaveso pacchā niṭṭhituddesakicco hutvā ṭhito. Tena vuttaṃ – **''atthakāmānaṃ vacanaṃ aggahetvā''**ti. **Nivatthavatthaṃ sañjānitvā**ti attanā diṭṭhadivase nivatthavatthaṃ tassā matadivase sivathikadassanatthaṃ gatena laddhaṃ sañjānitvā. **Evampī**ti evaṃ maraṇasampāpanavasenapi. Ayaṃ tāvettha aṭṭhakathāya anuttānatthadīpanā.

Nettinayavaṇṇanā

Idāni pakaraṇanayena pāḷiyā atthavaṇṇanaṃ karissāma. Sā pana atthasaṃvaṇṇanā yasmā desanāya samuṭṭhānappayojanabhājanesu piṇḍatthesu ca niddhāritesu sukarā hoti suviññeyyā ca, tasmā suttadesanāya samuṭṭhānādīni paṭhamaṃ niddhārayissāma. Tattha **samuṭṭhānaṃ** nāma desanānidānaṃ, taṃ sādhāraṇamasādhāraṇanti duvidhaṃ. Tattha sādhāraṇampi ajjhattikabāhirabhedato duvidhaṃ. Tattha **sādhāraṇaṃ ajjhattikasamuṭṭhānaṃ** nāma lokanāthassa mahākaruṇā. Tāya hi samussāhitassa bhagavato veneyyānaṃ dhammadesanāya cittaṃ udapādi, yaṃ sandhāya vuttaṃ – ''sattesu ca kāruññataṃ paṭicca buddhacakkhunā lokaṃ volokesī''tiādi (ma. ni. 1.283; mahāva. 9; saṃ. ni. 1.173). Ettha ca hetāvatthāyapi mahākaruṇāya saṅgaho daṭṭhabbo yāvadeva saṃsāramahoghato saddhammadesanāhatthadānehi sattasantāraṇatthaṃ taduppattito. Yathā ca mahākaruṇā, evaṃ sabbaññutaññāṇaṃ dasabalañāṇādayo ca desanāya abbhantarasamuṭṭhānabhāvena vattabbā. Sabbañhi ñeyyadhammaṃ tesaṃ desetabbākāraṃ sattānañca āsayānusayādiṃ yāthāvato jānanto bhagavā ṭhānāṭṭhānādīsu kosallena veneyyajjhāsayānurūpaṃ vicittanayadesanaṃ pavattesīti. **Bāhiraṃ** pana **sādhāraṇaṃ samuṭṭhānaṃ** dasasahassamahābrahmaparivārassa sahampatibrahmuno ajjhesanaṃ. Tadajjhesanuttarakālañhi dhammagambhīratāpaccavekkhaṇājanitaṃ appossukkataṃ paṭippassambhetvā dhammassāmī dhammadesanāya ussāhajāto ahosi. Asādhāraṇampi abbhantarabāhirabhedato duvidhameva. Tattha **abbhantaraṃ** yāya mahākaruṇāya yena ca desanāñāṇena idaṃ suttaṃ pavattitaṃ, tadubhayaṃ veditabbaṃ. **Bāhiraṃ** pana rūpagarukānaṃ puggalānaṃ ajjhāsayo. Svāyamattho aṭṭhakathāyaṃ vutto eva.

Payojanampi sādhāraṇāsādhāraṇato duvidhaṃ. Tattha **sādhāraṇaṃ** yāva anupādāparinibbānaṃ vimuttirasattā bhagavato desanāya. Tenevāha – ''etadatthā kathā, etadatthā mantanā''tiādi. **Asādhāraṇaṃ** pana tesaṃ rūpagarukānaṃ puggalānaṃ rūpe chandarāgassa jahāpanaṃ, ubhayampetaṃ bāhirameva. Sace pana veneyyasantānagatampi desanābalasiddhisaṅkhātaṃ payojanaṃ adhippāyasamijjhanabhāvato yathādhippetatthasiddhiyā mahākāruṇikassa bhagavatopi payojanamevāti gaṇheyya, iminā pariyāyenassa abbhantaratāpi siyā.

Apica tesaṃ rūpagarukānaṃ puggalānaṃ rūpasmiṃ vijjamānassa ādīnavassa yāthāvato anavabodho imissā desanāya samuṭṭhānaṃ, tadavabodho payojanaṃ. So hi imāya desanāya bhagavantaṃ payojeti tannipphādanaparāyaṃ desanāti katvā. Yañhi desanāya sādhetabbaṃ phalaṃ, taṃ ākaṅkhitabbattā desakaṃ desanāya payojetīti payojananti vuccati. Tathā tesaṃ puggalānaṃ tadaññesañca veneyyānaṃ rūpamukhena pañcasu upādānakkhandhesu ādīnavadassanañcettha payojanaṃ. Tathā saṃsāracakkanivattisaddhammacakkappavattisassatādimicchāvādanirākaraṇaṃ sammāvādapurekkhāro akusalamūlasamūhananaṃ kusalamūlasamāropanaṃ apāyadvārapidahanaṃ saggamaggadvāravivaraṇaṃ pariyuṭṭhānavūpasamanaṃ anusayasamugghātanaṃ ''mutto mocessāmī''ti purimapaṭiññāvisaṃvādanaṃ tappaṭipakkhamāramanorathavisaṃvādanaṃ titthiyadhammanimmathanaṃ buddhadhammapatiṭṭhāpananti evamādīnipi payojanāni idha veditabbāni.

Yathā te puggalā rūpagarukā, evaṃ tadaññe ca sakkāyagarukā sakkāyasmiṃ allīnā saṅkhatadhammānaṃ sammāsambuddhassa ca paṭipattiṃ ajānantā asaddhammassavanasādhāraṇaparicariyamanasikāraparā saddhammassavanadhāraṇaparicayappaṭivedhavimukhā ca bhavavippamokkhesino veneyyā imissā desanāya **bhājanaṃ**.

Piṇḍattā cettha rūpaggahaṇena rūpadhāturūpāyatanarūpakkhandhapariggaṇhanaṃ rūpamukhena catudhammānaṃ vaṭṭattayavicchedanūpāyo āsavoghādivivecanaṃ abhinandananivāraṇasaṅgatikkamo vivādamūlapariccāgo sikkhattayānuyogo pahānattayadīpanā samathavipassanānuṭṭhānaṃ bhāvanāsacchikiriyāsiddhīti evamādayo veditabbā.

Ito paraṃ pana soḷasa hārā dassetabbā. Tattha ''rūpa''nti sahajātā tassa nissayabhūtā tappaṭibaddhā ca sabbe rūpārūpadhammā taṇhāvajjā dukkhasaccaṃ. Taṃsamuṭṭhāpikā tadārammaṇā ca taṇhā samudayasaccaṃ. Tadubhayesaṃ appavatti nirodhasaccaṃ. Nirodhappajānanā paṭipadā maggasaccaṃ. Tattha samudayena assādo, dukkhena ādīnavo, magganirodhehi nissaraṇaṃ, rūpārammaṇassa akusalacittassa kusalacittassa ca pariyādānaṃ phalaṃ. Yañhi desanāya sādhetabbaṃ payojanaṃ, taṃ phalanti vuttovāyamattho. Tadatthaṃ hidaṃ suttaṃ bhagavatā desitanti. Yathā taṃ kusalacittaṃ na

pariyādiyati, evaṃ paṭisaṅkhānabhāvanābalapariggahitā indriyesu guttadvāratā upāyo. Purisassa kusalacittapariyādānenassa rūpassa aññarūpāsādhāraṇatādassanāpadesena atthakāmehi tato cittaṃ sādhukaṃ rakkhitabbaṃ. Ayamettha bhagavato āṇattīti ayaṃ **desanāhāro**. Assādādisandassanavibhāvanalakkhaṇo hi desanāhāro. Vuttañhetaṃ **nettippakaraṇe** –

‘‘Assādādīnavatā, nissaraṇampi ca phalaṃ upāyo ca;
Āṇattī ca bhagavato, yogīnaṃ desanāhāro’’ti. (netti. 4 niddesavāra);

Desīyati saṃvaṇṇīyati etāya suttatthoti desanā, desanāya sahacaraṇato vā desanā. Nanu ca aññepi hārā desanāsaṅkhātassa suttassa atthasaṃvaṇṇanāto desanāya sahacārino vāti? Saccametaṃ, ayaṃ pana hāro yebhuyyena yathārutavaseneva viññāyamāno desanāya saha caratīti vattabbataṃ arahati, na tathāpare. Na hi assādādīnavanissaraṇādisandassanarahitā suttadesanā atthi. Kiṃ pana tesaṃ assādādīnaṃ anavasesānaṃ vacanaṃ desanāhāro, udāhu ekaccānanti? Niravasesānaṃyeva. Yasmiñhi sutte assādādīnavanissaraṇāni sarūpato āgatāni, tattha vattabbameva natthi. Yattha pana ekadesena āgatāni, na ca sarūpena, tattha anāgataṃ atthavasena niddhāretvā hāro yojetabbo.

Sayaṃ samantacakkhubhāvato taṃdassanena sabhāvato ca **‘‘aha’’**nti vuttaṃ. Bhikkhanasīlatādiguṇayogato abhimukhīkaraṇatthañca, **‘‘bhikkhave’’**ti vuttaṃ. Attābhāvato aparatādassanatthañca **‘‘añña’’**nti vuttaṃ. Ekassa anupalabbhadassanatthaṃ anekabhāvappaṭisedhanatthañca **‘‘ekarūpampī’’**ti vuttaṃ. Tādisassa rūpassa abhāvato adassanato ca **‘‘na samanupassāmī’’**ti vuttaṃ. Tassa paccāmasanato aniyamato ca **‘‘ya’’**nti vuttaṃ. Idāni vuccamānākāraparāmasanato tadaññākāranisedhanato ca **‘‘eva’’**nti vuttaṃ. Visabhāgindriyavatthuto sabhāgavatthusmiṃ tadabhāvato ca **‘‘purisassā’’**ti vuttaṃ. Nimittaggāhassa vatthubhāvato tathā parikappitattā ca **‘‘cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatī’’**ti vuttaṃ. Evanti vuttākāraparāmasanatthañceva nidassanatthañca **‘‘yathā’’**ti vuttaṃ. Attano paccakkhabhāvato bhikkhūnaṃ paccakkhakaraṇatthañca **‘‘ida’’**nti vuttaṃ. Itthisantānapariyāpannato tappaṭibaddhabhāvato ca **‘‘itthirūpa’’**nti vuttanti evaṃ anupadavicayato **vicayo hāro**. Vicīyanti etena, ettha vā padapañhādayoti vicayo, viciti eva vā tesanti vicayo. Padapucchāvissajjanapubbāparānuggahanaṃ assādādīnañca visesaniddhāraṇavasena pavicayalakkhaṇo hi vicayo hāro. Vuttampi cetaṃ –

‘‘Yaṃ pucchitañca vissajjitañca, suttassa yā ca anugīti;
Suttassa yo pavicayo, hāro vicayoti niddiṭṭho’’ti. (netti. 4 niddesavāra);

Anādimati saṃsāre itthipurisānaṃ aññamaññarūpābhirāmatāya ‘‘itthirūpaṃ purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatī’’ti yujjatīti ayaṃ **yuttihāro**. Byañjanatthānaṃ yuttāyuttavibhāgavibhāvanalakkhaṇo hi yuttihāro. Vuttampi cetaṃ –

‘‘Sabbesaṃ hārānaṃ, yā bhūmī yo ca gocaro tesaṃ;
Yuttāyuttiparikkhā, hāro yuttīti niddiṭṭho’’ti. (netti. 4 niddesavāra);

Yuttīti ca upapatti sādhanayutti, idha pana yuttivicāraṇā yutti uttarapadalopena ‘‘rūpabhavo rūpa’’nti yathā. Yuttisahacaraṇato vā yutti.

Itthirūpaṃ ayoniso olokiyamānaṃ indriyesu aguttadvāratāya padaṭṭhānaṃ, sā kusalānaṃ dhammānaṃ abhāvanāya padaṭṭhānaṃ, sā sabbassapi saṃkilesapakkhassa parivuddhiyā padaṭṭhānaṃ. Byatirekato pana itthirūpaṃ yoniso olokiyamānaṃ satipaṭṭhānabhāvanāya padaṭṭhānaṃ, sā bojjhaṅgānaṃ bhāvanāpāripūriyā padaṭṭhānaṃ, sā vijjāvimuttīnaṃ pāripūriyā padaṭṭhānaṃ, kusalassa cittassa pariyādānaṃ sammohābhinivesassa padaṭṭhānaṃ, so saṅkhārānaṃ padaṭṭhānaṃ, saṅkhārā viññāṇassāti sabbaṃ āvattati bhavacakkaṃ. Byatirekato pana kusalassa cittassa apariyādānaṃ tesaṃ tesaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya pāripūriyā padaṭṭhānanti ayaṃ tāva avisesato nayo. Visesato pana sīlassa apariyādānaṃ avippaṭisārassa padaṭṭhānaṃ, avippaṭisāro pāmojjassātiādinā yāva anupādāparinibbānaṃ netabbaṃ. Ayaṃ **padaṭṭhāno hāro**. Sutte āgatadhammānaṃ padaṭṭhānabhūte dhamme tesañca padaṭṭhānabhūteti sambhavato

padaṭṭhānabhūtadhammaniddhāraṇalakkhaṇo hi padaṭṭhāno hāro. Vuttañcetaṃ –

‘‘Dhammaṃ deseti jino, tassa ca dhammassa yaṃ padaṭṭhānaṃ;
Iti yāva sabbadhammā, eso hāro padaṭṭhāno’’ti. (netti. 4 niddesavāra);

Padaṭṭhānanti āsannakāraṇaṃ. Idha pana padaṭṭhānavicāraṇā padaṭṭhānotiādi yuttihāre vuttanayeneva veditabbaṃ.

Ekarūpanti ca rūpāyatanaggahaṇena channampi bāhirānaṃ āyatanānaṃ gahaṇaṃ bāhirāyatanabhāvena ekalakkhaṇattā. **Citta**nti manāyatanaggahaṇena channampi ajjhattikānaṃ āyatanānaṃ gahaṇaṃ ajjhattikāyatanabhāvena ekalakkhaṇattā. Evaṃ khandhadhātādivasenapi ekalakkhaṇatā vattabbā. Ayaṃ **lakkhaṇo hāro**. Lakkhīyanti etena, ettha vā ekalakkhaṇadhammā avuttāpi ekaccavacanenāti lakkhaṇo. Sutte anāgatepi dhamme vuttappakāre āgate viya niddhāretvā yā saṃvaṇṇanā, so lakkhaṇo hāro. Vuttampi cetaṃ –

‘‘Vuttamhi ekadhamme, ye dhammā ekalakkhaṇā keci;
Vuttā bhavanti sabbe, so hāro lakkhaṇo nāmā’’ti. (netti. 4 niddesavāra);

Nidāne imissā desanāya rūpagarukānaṃ puggalānaṃ rūpasmiṃ anādīnavadassitā vuttā, ‘‘kathaṃ nu kho ime imaṃ desanaṃ sutvā rūpe ādīnavadassanamukhena sabbasmimpi khandhapañcake sabbaso chandarāgaṃ pahāya sakalavaṭṭadukkhato mucceyyuṃ, pare ca tattha patiṭṭhāpeyyu’’nti ayamettha bhagavato **adhippāyo**. Padanibbacanaṃ **niruttaṃ,** taṃ ‘‘eva’’ntiādinidānapadānaṃ ‘‘nāha’’ntiādipāḷipadānañca aṭṭhakathāyaṃ tassā līnatthavaṇṇanāya ca vuttanayānusārena sukarattā na vitthārayimha.

Padapadatthadesanādesanānikkhepasuttasandhivasena pañcavidhā **sandhi**. Tattha padassa padantarena sambandho **padasandhi**. Padatthassa padatthantarena sambandho **padatthasandhi,** yo ‘‘kiriyākārakasambandho’’ti vuccati. Nānānusandhikassa suttassa taṃtaṃanusandhīhi sambandho, ekānusandhikassa ca pubbāparasambandho **desanāsandhi,** yā aṭṭhakathāyaṃ ‘‘pucchānusandhi, ajjhāsayānusandhi, yathānusandhī’’ti tidhā vibhattā. Ajjhāsayo cettha attajjhāsayo parajjhāsayoti dvidhā veditabbo. **Desanānikkhepasandhi** catunnaṃ suttanikkhepānaṃ vasena veditabbā. **Suttasandhi** idha paṭhamanikkhepavaseneva veditabbā. ‘‘Kasmā panettha idameva cittapariyādānasuttaṃ paṭhamaṃ nikkhitta’’nti nāyamanuyogo katthaci na pavattati. Apica ime sattā anādimati saṃsāre paribbhamantā itthipurisā aññamaññesaṃ pañcakāmaguṇasaṅkhātarūpābhirāmā, tattha itthī purisassa rūpe sattā giddhā gadhitā laggā laggitā āsattā, sā cassā tattha āsatti dubbivecanīyā. Tathā puriso itthiyā rūpe, tattha ca dassanasaṃsaggo garutaro itaresañca mūlabhūto. Teneva hi bhagavā ‘‘kathaṃ nu kho mātugāme paṭipajjitabba’’nti (dī. ni. 2.203) puṭṭho ‘‘adassanamevā’’ti avoca. Tasmā bhagavā pañcasu kāmaguṇesu rūpe chandarāgahāpanatthaṃ idameva suttaṃ paṭhamaṃ desesi. Nibbānādhigamāya paṭipattiyā ādi resā paṭipattīti. Yaṃ pana ekissā desanāya desanantarena saṃsandanaṃ, ayampi desanāsandhi. Sā idha evaṃ veditabbā. **‘‘Nāhaṃ, bhikkhave…pe… tiṭṭhatī’’**ti ayaṃ desanā. ‘‘Ye kho, bhikkhave, cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā, tañce bhikkhu abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati, tassa taṃ abhinandato abhivadato ajjhosāya tiṭṭhato uppajjanti aneke pāpakā akusalā dhammā’’ti (saṃ. ni. 4.118) imāya desanāya saṃsandati. Tathā ‘‘rūpe maññati, rūpesu maññati, rūpato maññati, rūpaṃ ‘me’ti maññati. Rūpaṃ, bhikkhave, anabhijānaṃ aparijānaṃ avirājayaṃ appajahaṃ abhabbo dukkhakkhayāyā’’ti (saṃ. ni. 4.112) evamādīhi desanāhi saṃsandatīti ayaṃ **catubyūho hāro**. Viyūhīyanti vibhāgena piṇḍīyanti etena, ettha vāti byūho, nibbacanādīnaṃ catunnaṃ byūhoti catubyūho, catunnaṃ vā byūho etthāti catubyūho. Nibbacanādhippāyādīnaṃ catunnaṃ vibhāgalakkhaṇo hi catubyūho hāro. Vuttañhetaṃ –

‘‘Neruttamadhippāyo, byañjanamatha desanānidānañca;
Pubbāparānusandhī, eso hāro catubyūho’’ti. (netti. 4 niddesavāra);

‘‘Nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ…pe… itthirūpa’’nti etena ayonisomanasikāro dīpito. Yaṃ tattha cittaṃ pariyādiyati, tena yonisomanasikāro. Tattha ayonisomanasikaroto taṇhāvijjā parivaḍḍhanti, tāsu taṇhāgahaṇena nava taṇhāmūlakā dhammā āvaṭṭanti, avijjāgahaṇena avijjāmūlakaṃ sabbaṃ bhavacakkaṃ āvaṭṭati, yonisomanasikāraggahaṇena ca yonisomanasikāramūlakā dhammā āvaṭṭanti, catubbidhañca sampatticakkanti. Ayaṃ **āvaṭṭo hāro**. Āvaṭṭayanti etena, ettha vā sabhāgavisabhāgā ca dhammā, tesaṃ vā āvaṭṭananti āvaṭṭo. Desanāya gahitadhammānaṃ sabhāgāsabhāgadhammavasena āvaṭṭanalakkhaṇo hi āvaṭṭo hāro. Vuttampi cetaṃ –

‘‘Ekamhi padaṭṭhāne, pariyesati sesakaṃ padaṭṭhānaṃ;
Āvaṭṭati paṭipakkhe, āvaṭṭo nāma so hāro’’ti. (netti. 4 niddesavāra);

Rūpaṃ catubbidhaṃ kammasamuṭṭhānaṃ, cittasamuṭṭhānaṃ, utusamuṭṭhānaṃ, āhārasamuṭṭhānaṃ, tathā iṭṭhaṃ iṭṭhamajjhattaṃ aniṭṭhaṃ aniṭṭhamajjhattanti. Idha pana iṭṭhaṃ adhippetaṃ. Cittaṃ kusalacittamettha veditabbaṃ. Taṃ kāmāvacaraṃ, rūpāvacaraṃ, arūpāvacaraṃ, lokuttaranti catubbidhaṃ. Vedanādisampayuttadhammabhedato anekavidhanti ayaṃ **vibhattihāro**. Vibhajīyanti etena, ettha vā sādhāraṇāsādhāraṇānaṃ saṃkilesavodānadhammānaṃ bhūmiyoti vibhatti. Vibhajanaṃ vā etesaṃ bhūmiyoti vibhatti. Saṃkilesadhamme vodānadhamme ca sādhāraṇāsādhāraṇato padaṭṭhānato bhūmito vibhajanalakkhaṇo hi vibhattihāro. Vuttampi cetaṃ –

‘‘Dhammañca padaṭṭhānaṃ, bhūmiñca vibhajjate ayaṃ hāro;
Sādhāraṇe asādhāraṇe ca neyyo vibhattī’’ti. (netti. 4 niddesavāra);

Itthirūpaṃ purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati ayoniso manasikaroto, yoniso manasikaroto na pariyādiyati susaṃvutindriyattā sīlesu samāhitassāti ayaṃ **parivatto hāro**. Paṭipakkhavasena parivattīyanti iminā, ettha vā sutte vuttadhammā, parivattanaṃ vā tesanti parivatto. Niddiṭṭhānaṃ dhammānaṃ paṭipakkhato parivattanalakkhaṇo hi parivatto hāro. Vuttañhetaṃ –

‘‘Kusalākusale dhamme, niddiṭṭhe bhāvite pahīne ca;
Parivattati paṭipakkhe, hāro parivattano nāmā’’ti. (netti. 4 niddesavāra);

Bhikkhave, samaṇā pabbajitāti pariyāyavacanaṃ. Aññaṃ paraṃ kiñcīti pariyāyavacanaṃ. Rūpaṃ vaṇṇaṃ cakkhuviññeyyanti pariyāyavacanaṃ. Samanupassāmi olokessāmi jānāmīti pariyāyavacanaṃ. Evaṃ itthaṃ imaṃ pakāranti pariyāyavacanaṃ. Purisassa puggalassāti pariyāyavacanaṃ. Cittaṃ viññāṇaṃ manoti pariyāyavacanaṃ. Pariyādāya gahetvā khepetvāti pariyāyavacanaṃ. Tiṭṭhati dharati ṭhātīti pariyāyavacanaṃ. Yathā yena pakārena yenākārenāti pariyāyavacanaṃ. Itthī nārī mātugāmoti pariyāyavacananti ayaṃ **vevacano hāro**. Vividhaṃ vacanaṃ ekassevatthassa vācakametthāti vivacanaṃ, vivacanameva vevacanaṃ. Vividhaṃ vuccati etena atthoti vā vivacanaṃ, vivacanameva vevacanaṃ. Ekasmiṃ atthe anekapariyāyasaddappayojanalakkhaṇo hi vevacano hāro. Vuttañhetaṃ –

‘‘Vevacanāni bahūni tu, sutte vuttāni ekadhammassa;
Yo jānāti suttavidū, vevacano nāma so hāro’’ti. (netti. 4 niddesavāra);

Rūpaṃ kāḷasāmādivasena anekadhā paññattaṃ. Puriso khattiyādivasena anekadhā paññatto. Cittaṃ parittamahaggatādivasena anekadhā paññattaṃ. ‘‘Pariyādāyā’’ti ettha pariyādānaṃ pariyādāyakānaṃ pāpadhammānaṃ vasena vītikkamapariyuṭṭhānādinā ca anekadhā paññattaṃ. Ayaṃ **paññattihāro**. Pakārehi, pabhedato vā ñāpīyanti iminā, ettha vā atthāti paññatti. Ekekassa dhammassa anekāhi paññattīhi paññāpetabbākāravibhāvanalakkhaṇo hi paññattihāro. Vuttañhetaṃ –

‘‘Ekaṃ bhagavā dhammaṃ, paññattīhi vividhāhi deseti;
So ākāro ñeyyo, paññattī nāma so hāro’’ti. (netti. 4 niddesavāra);

Virodhipaccayasamavāye visadisuppattiruppanavaṇṇavikārāpattiyā taṃsamaṅgino

hadayaṅgatabhāvappakāsanaṃ rūpaṭṭhoti aniccatāmukhena otaraṇaṃ, aniccassa pana dukkhattā dukkhatāmukhena, dukkhassa ca anattakattā suññatāmukhena otaraṇaṃ. Cittaṃ manoviññāṇadhātu, tassā pariyādāyikā taṇhā tadekaṭṭhā ca pāpadhammā dhammadhātūti dhātumukhena otaraṇaṃ. Evaṃ khandhāyatanādimukhehipi otaraṇaṃ vattabbanti ayaṃ **otaraṇo hāro**. Otārīyanti anuppavesīyanti etena, ettha vā suttāgatā dhammā paṭiccasamuppādādīsūti otaraṇo. Paṭiccasamuppādādimukhena suttatthassa otaraṇalakkhaṇo hi otaraṇo hāro. Vuttañhetaṃ –

‘‘Yo ca paṭiccuppādo, indriyakhandhā ca dhātuāyatanā;
Etehi otarati yo, otaraṇo nāma so hāro’’ti. (netti. 4 niddesavāra);

Nāhaṃ, bhikkhave…pe… samanupassāmīti ārambho. **Evaṃ purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatī**ti padasuddhi, na pana ārambhasuddhi. **Yathayida**ntiādi padasuddhi ceva ārambhasuddhi cāti ayaṃ **sodhano hāro**. Sodhīyanti samādhīyanti etena, ettha vā sutte padapadatthapañhārambhāti sodhano. Sutte padapadatthapañhārambhānaṃ sodhanalakkhaṇo hi sodhano hāro. Vuttañhetaṃ –

‘‘Vissajjitamhi pañhe, gāthāyaṃ pucchitāyamārabbha;
Suddhāsuddhaparikkhā, hāro so sodhano nāmā’’ti. (netti. 4 niddesavāra);

Aññanti sāmaññato adhiṭṭhānaṃ kassaci visesassa anāmaṭṭhattā. **Ekarūpampī**ti taṃ avikappetvā visesavacanaṃ. **Yathayida**nti sāmaññato adhiṭṭhānaṃ aniyamavacanabhāvato. **Itthirūpa**nti taṃ avikappetvā visesavacananti ayaṃ **adhiṭṭhāno hāro**. Adhiṭṭhīyanti anuppavattīyanti etena, ettha vā sāmaññavisesabhūtā dhammā vinā vikappenāti adhiṭṭhāno. Suttāgatānaṃ dhammānaṃ avikappanavaseneva sāmaññavisesaniddhāraṇalakkhaṇo hi adhiṭṭhāno hāro. Vuttampi cetaṃ –

‘‘Ekattatāya dhammā, yepi ca vemattatāya niddiṭṭhā;
Tena vikappayitabbā, eso hāro adhiṭṭhāno’’ti. (netti. 4 niddesavāra);

Rūpassa kammāvijjādayo kammacittādayo ca hetu. Samanupassanāya āvajjanādayo. Kusalassa cittassa yoniso manasikārādayo. **Pariyādāyā**ti ettha pariyādānassa ayonisomanasikārādayoti ayaṃ **parikkhāro hāro**. Parikaroti abhisaṅkharoti phalanti parikkhāro, hetu paccayo ca. Parikkhāraṃ ācikkhatīti parikkhāro, hāro. Parikkhāravisayattā, parikkhārasahacaraṇato vā parikkhāro. Sutte āgatadhammānaṃ parikkhārasaṅkhātahetupaccaye niddhāretvā saṃvaṇṇanālakkhaṇo hi parikkhāro hāro. Vuttañhetaṃ –

‘‘Ye dhammā yaṃ dhammaṃ, janayantippaccayā paramparato;
Hetumavakaḍḍhayitvā, eso hāro parikkhāro’’ti. (netti. 4 niddesavāra);

Purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatīti ettha pariyādāyikā visesato taṇhāvijjā veditabbā tāsaṃ vasena pariyādānasambhavato. Tāsu taṇhāya rūpamadhiṭṭhānaṃ, avijjāya arūpaṃ. Visesato taṇhāya samatho paṭipakkho, avijjāya vipassanā. Samathassa cetovimutti, phalavipassanāya paññāvimutti. Tathā hi tā rāgavirāgā avijjāvirāgāti visesetvā vuccantīti ayaṃ **samāropano hāro**. Samāropīyanti etena, ettha vā padaṭṭhānādimukhena dhammāti samāropano. Sutte āgatadhammānaṃ padaṭṭhānavevacanabhāvanāpahānasamāropanavicāraṇalakkhaṇo hi samāropano hāro. Vuttañhetaṃ –

‘‘Ye dhammā yaṃ mūlā, ye cekatthā pakāsitā muninā;
Te samāropayitabbā, esa samāropano hāro’’ti. (netti. 4 niddesavāra);

Ettāvatā ca –

‘‘Desanā vicayo yutti, padaṭṭhāno ca lakkhaṇo;
Catubyūho ca āvaṭṭo, vibhatti parivattano.

Vevacano ca paññatti, otaraṇo ca sodhano;

Adhiṭṭhāno parikkhāro, samāropano soḷaso’’ti. (netti. 1 uddesavāra) –

Evaṃ vuttā soḷasa hārā dassitāti veditabbā. Harīyanti etehi, ettha vā suttageyyādivisayā aññāṇasaṃsayavipallāsāti hārā. Haranti vā sayaṃ tāni, haraṇamattameva vāti hārā phalūpacārena. Atha vā harīyanti voharīyanti dhammasaṃvaṇṇakadhammappaṭiggāhakehi dhammassa dānaggahaṇavasenāti hārā. Atha vā hārā viyāti hārā. Yathā hi anekaratanāvalisamūho hārasaṅkhāto attano avayavabhūtaratanasamphassehi samupajaniyamānahilādasukho hutvā tadupabhogijanasarīrasantāpaṃ nidāghapariḷāhūpajanitaṃ vūpasameti, evameva tepi nānāvidhaparamattharatanappabandhā saṃvaṇṇanāvisesā attano avayavabhūtaparamattharatanādhigamena samuppādiyamānanibbutisukhā dhammappaṭiggāhakajanahadayaparitāpaṃ kāmarāgādikilesahetukaṃ vūpasamentīti. Atha vā hārayanti aññāṇādinīhāraṃ apagamaṃ karonti ācikkhantīti vā hārā. Atha vā sotujanacittassa haraṇato ramaṇato ca hārā niruttinayena yathā ‘‘bhavesu vantagamano bhagavā’’ti (visuddhi. 1.144; pārā. aṭṭha. 1.verañjakaṇḍavaṇṇanā).

Ito paraṃ pana nandiyāvaṭṭādipañcavidhanayā veditabbā – tattha taṇhāvijjā samudayasaccaṃ, tāsaṃ adhiṭṭhānādibhūtā rūpadhammā dukkhasaccaṃ, tesaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, nirodhappajānanā paṭipadā maggasaccaṃ. Taṇhāgahaṇena cettha māyāsāṭheyyamānātimānamadappamādapāpicchatāpāpamittatāahirikaanottappādivasena akusalapakkho netabbo. Avijjāgahaṇena viparītamanasikārakodhūpanāhamakkhapaḷāsaissāmacchariya-sārambhadovacassatābhavadiṭṭhivibhavadiṭṭhiādivasena akusalapakkho netabbo. Vuttavipariyāyato kusalapakkho netabbo. Kathaṃ? Amāyāasāṭheyyādivasena aviparītamanasikārādivasena ca. Tathā samathapakkhiyānaṃ saddhindriyādīnaṃ, vipassanāpakkhiyānaṃ aniccasaññādīnañca vasena vodānapakkho netabboti ayaṃ **nandiyāvaṭṭassa nayassa bhūmi**. Yo hi taṇhāavijjāhi saṃkilesapakkhassa suttatthassa samathavipassanāhi vodānapakkhassa ca catusaccayojanamukhena nayanalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso, ayaṃ nandiyāvaṭṭanayo nāma. Vuttañhetaṃ –

‘‘Taṇhañca avijjampi ca, samathena vipassanāya yo neti;
Saccehi yojayitvā, ayaṃ nayo nandiyāvaṭṭo’’ti. (netti. 4 niddesavāra);

Nandiyāvaṭṭassa viya āvaṭṭo etassāti nandiyāvaṭṭo. Yathā hi nandiyāvaṭṭo anto ṭhitena padhānāvayavena bahiddhā āvaṭṭati, evamayampi nayoti attho. Atha vā nandiyā taṇhāya pamodassa vā āvaṭṭo etthāti nandiyāvaṭṭo.

Heṭṭhā vuttanayena gahitesu taṇhāvijjātappakkhiyadhammesu taṇhā lobho, avijjā moho, avijjāya sampayutto lohite sati pubbo viya taṇhāya sati sijjhamāno āghāto doso iti tīhi akusalamūlehi gahitehi, tappaṭipakkhato kusalacittaggahaṇena ca tīṇi kusalamūlāni gahitāni eva honti. Idhāpi lobho sabbāni vā sāsavakusalamūlāni samudayasaccaṃ, tannibbattā tesaṃ adhiṭṭhānagocarabhūtā upādānakkhandhā dukkhasaccantiādinā saccayojanā veditabbā. Phalaṃ panettha vimokkhattayavasena niddhāretabbaṃ, tīhi akusalamūlehi tividhaduccaritasaṃkilesamalavisamaakusalasaññāvitakkādivasena akusalapakkho netabbo, tathā tīhi kusalamūlehi tividhasucaritasamakusalasaññāvitakkasaddhammasamādhivimokkhamukhādivasena vodānapakkho netabboti ayaṃ **tipukkhalassa nayassa bhūmi**. Yo hi akusalamūlehi saṃkilesapakkhassa kusalamūlehi vodānapakkhassa suttatthassa ca catusaccayojanāmukhena nayanalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso, ayaṃ **tipukkhalanayo** nāma. Tīhi avayavehi lobhādīhi saṃkilesapakkhe, alobhādīhi ca vodānapakkhe pukkhalo sobhanoti tipukkhalo. Vuttañhetaṃ –

‘‘Yo akusale samūlehi,
Neti kusale ca kusalamūlehi;
Bhūtaṃ tathaṃ avitathaṃ,
Tipukkhalaṃ taṃ nayaṃ āhū’’ti. (netti. 4 niddesavāra);

Vuttanayena gahitesu taṇhāvijjātappakkhiyadhammesu visesato taṇhādiṭṭhīnaṃ vasena asubhe ‘‘subha’’nti, dukkhe ‘‘sukha’’nti ca vipallāsā, avijjādiṭṭhīnaṃ vasena anicce ‘‘nicca’’nti, anattani ‘‘attā’’ti

vipallāsā veditabbā. Tesaṃ paṭipakkhato kusalacittaggahaṇena siddhehi sativīriyasamādhipaññindriyehi cattāri satipaṭṭhānāni siddhāniyeva honti.

Tattha catūhi indriyehi cattāro puggalā niddisitabbā. Kathaṃ? Duvidho hi taṇhācarito mudindriyo tikkhindriyoti, tathā diṭṭhicarito. Tesu paṭhamo asubhe ''subha''nti vipariyesaggāhī satibalena yathābhūtaṃ kāyasabhāvaṃ sallakkhento bhāvanābalena taṃ vipallāsaṃ samugghātetvā sammattaniyāmaṃ okkamati. Dutiyo asukhe ''sukha''nti vipariyesaggāhī ''uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāsetī''tiādinā (ma. ni. 1.26; a. ni. 4.14; 6.58) vuttena vīriyasaṃvarabhūtena vīriyabalena paṭipakkhaṃ vinodento bhāvanābalena taṃ vipallāsaṃ vidhametvā sammattaniyāmaṃ okkamati. Tatiyo anicce ''nicca''nti vipallāsaggāhī samathabalena samāhitacitto saṅkhārānaṃ khaṇikabhāvaṃ sallakkhento bhāvanābalena taṃ vipallāsaṃ samugghātetvā sammattaniyāmaṃ okkamati. Catuttho santatisamūhakiccārammaṇaghanavañcitatāya phassādidhammapuñjamatte anattani ''attā''ti micchābhinivesī catukoṭikasuññatāmanasikārena taṃ micchābhinivesaṃ viddhaṃsento sāmaññaphalaṃ sacchikaroti. Subhasaññādīhi catūhipi vā vipallāsehi samudayasaccaṃ, tesamadhiṭṭhānārammaṇabhūtā pañcupādānakkhandhā dukkhasaccantiādinā saccayojanā veditabbā. Phalaṃ panettha cattāri sāmaññaphalāni, catūhi cettha vipallāsehi caturāsavoghayogaganthaagatitaṇhupādānasallaviññāṇaṭṭhitiapariññādivasena akusalapakkho netabbo, tathā catūhi satipaṭṭhānehi catubbidhajjhānavihārādhiṭṭhānasukhabhāgiyadhammaappamaññāsammappadhānaiddhipādādivasena vodānapakkho netabboti ayaṃ **sīhavikkīḷitassa nayassa bhūmi**. Yo hi subhasaññādīhi vipallāsehi sakalassa saṃkilesapakkhassa saddhindriyādīhi ca vodānapakkhassa catusaccayojanāvasena nayanalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso, ayaṃ sīhavikkīḷito nāma. Vuttañhetaṃ –

''Yo neti vipallāsehi,
Kilese indriyehi saddhamme;
Etaṃ nayaṃ nayavidū,
Sīhavikkīḷitaṃ āhū''ti. (netti. 4 niddesavāra);

Asantāsanajavaparakkamādivisesayogena sīho bhagavā, tassa vikkīḷitaṃ desanā vacīkammabhūto vihāroti katvā vipallāsatappaṭipakkhaparidīpanato sīhassa vikkīḷitaṃ etthāti sīhavikkīḷito, nayo. Balavisesayogadīpanato vā sīhavikkīḷitasadisattā nayo sīhavikkīḷito. Balaviseso cettha saddhādibalaṃ, dasabalāni eva vā.

Imesaṃ pana tiṇṇaṃ atthanayānaṃ siddhiyā vohāranayadvayaṃ siddhameva hoti. Tathā hi atthanayattayadisābhāvena kusalādidhammānaṃ ālocanaṃ **disālocanaṃ**. Vuttañhetaṃ –

''Veyyākaraṇesu hi ye,
Kusalākusalā tahiṃ tahiṃ vuttā;
Manasā olokayate,
Taṃ khu disālocanaṃ āhū''ti. (netti. 4 niddesavāra);

Tathā ālocitānaṃ tesaṃ dhammānaṃ atthanayattayayojane samānayanato aṅkuso viya **aṅkuso**. Vuttañhetaṃ –

''Oloketvā disalocanena, ukkhipiya yaṃ samāneti;
Sabbe kusalākusale, ayaṃ nayo aṅkuso nāmā''ti. (netti. 4 niddesavāra);

Tasmā manasāva atthanayānaṃ disābhūtadhammānaṃ locanaṃ disālocanaṃ, tesaṃ samānayanaṃ aṅkusoti pañcapi nayāni yuttāni honti.

Ettāvatā ca –

''Paṭhamo nandiyāvaṭṭo, dutiyo ca tipukkhalo;

Sīhavikkīḷito nāma, tatiyo nayalañjako.

Disālocanamāhaṃsu, catutthaṃ nayamuttamaṃ;
Pañcamo aṅkuso nāma, sabbe pañca nayā gatā''ti. (netti. 1 uddesavāra) –

Evaṃ vuttapañcanayāpi ettha dassitāti veditabbā. Nayati saṃkilesaṃ vodānañca vibhāgato ñāpetīti nayo, lañjeti pakāseti suttatthanti lañjako, nayo ca so lañjako cāti **nayalañjako**. Idañca suttaṃ soḷasavidhe suttantapaṭṭhāne saṃkilesabhāgiyaṃ byatirekamukhena nibbedhāsekkhabhāgiyanti daṭṭhabbaṃ. Aṭṭhavīsatividhe pana suttantapaṭṭhāne lokiyalokuttaraṃ sattadhammādhiṭṭhānaṃ ñāṇaññeyyaṃ dassanabhāvanaṃ sakavacanaṃ vissajjanīyaṃ kusalākusalaṃ anuññātaṃ paṭikkhittañcāti veditabbaṃ.

Tattha soḷasavidhasuttantaṃ paṭṭhānaṃ nāma ''saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ, vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ, nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ, asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ, saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca suttaṃ, saṃkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca suttaṃ, saṃkilesabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttaṃ, vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca suttaṃ, vāsanābhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttaṃ, nibbedhabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttaṃ, saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca suttaṃ, saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttaṃ, saṃkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttaṃ, vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttaṃ, saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttaṃ, neva saṃkilesabhāgiyaṃ na vāsanābhāgiyaṃ na nibbedhabhāgiyaṃ na asekkhabhāgiyaṃ sutta''nti (netti. 89) evaṃ vuttasoḷasasāsanapaṭṭhānāni.

Tattha saṃkilissanti etenāti saṃkileso, saṃkilesabhāge saṃkilesakoṭṭhāse pavattaṃ **saṃkilesabhāgiyaṃ**. Vāsanā puññabhāvanā, vāsanābhāge pavattaṃ **vāsanābhāgiyaṃ,** vāsanaṃ bhajāpetīti vā **vāsanābhāgiyaṃ**. Nibbijjhanaṃ lobhakkhandhādīnaṃ padālanaṃ nibbedho, nibbedhabhāge pavattaṃ, nibbedhaṃ bhajāpetīti vā **nibbedhabhāgiyaṃ**. Pariniṭṭhitasikkhā dhammā asekkhā, asekkhabhāge pavattaṃ, asekkhe bhajāpetīti vā **asekkhabhāgiyaṃ**. Tesu yattha taṇhādisaṃkileso vibhatto, idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ. Yattha dānādipuññakiriyavatthu vibhattaṃ, idaṃ vāsanābhāgiyaṃ. Yattha sekkhā sīlakkhandhādayo vibhattā, idaṃ nibbedhabhāgiyaṃ. Yattha pana asekkhā sīlakkhandhādayo vibhattā, idaṃ asekkhabhāgiyaṃ. Itarāni tesaṃ vomissakanayavasena vuttāni. Sabbāsavasaṃvarapariyāyādīnaṃ vasena sabbabhāgiyaṃ veditabbaṃ. Tattha hi saṃkilesadhammā lokiyasucaritadhammā sekkhā dhammā asekkhā dhammā ca vibhattā. Sabbabhāgiyaṃ pana ''passaṃ na passatī''tiādikaṃ udakādianuvādavacanaṃ veditabbaṃ.

Aṭṭhavīsatividhaṃ suttantapaṭṭhānaṃ pana ''lokiyaṃ, lokuttaraṃ, lokiyañca lokuttarañca, sattādhiṭṭhānaṃ, dhammādhiṭṭhānaṃ, sattādhiṭṭhānañca dhammādhiṭṭhānañca, ñāṇaṃ, ñeyyaṃ, ñāṇañca ñeyyañca, dassanaṃ, bhāvanā, dassanañca bhāvanā ca, sakavacanaṃ, paravacanaṃ, sakavacanañca paravacanañca, vissajjanīyaṃ, avissajjanīyaṃ, vissajjanīyañca avissajjanīyañca, kammaṃ, vipāko, kammañca vipāko ca kusalaṃ, akusalaṃ, kusalañca akusalañca anuññātaṃ, paṭikkhittaṃ, anuññātañca paṭikkhittañca, thavo''ti (netti. 112) evamāgatāni aṭṭhavīsati sāsanapaṭṭhānāni. Tattha **lokiya**nti loke niyutto, loke vā vidito lokiyo. Idha pana lokiyo attho yasmiṃ sutte vutto, taṃ suttaṃ lokiyaṃ. Tathā **lokuttaraṃ**. Yasmiṃ pana sutte padesena lokiyaṃ, padesena lokuttaraṃ vuttaṃ, taṃ **lokiyañca lokuttarañca**. Sattaadhippāyasattapaññattimukhena desitaṃ **sattādhiṭṭhānaṃ**. Dhammavasena desitaṃ **dhammādhiṭṭhānaṃ**. Ubhayavasena desitaṃ **sattādhiṭṭhānañca dhammādhiṭṭhānañca**. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo. Buddhādīnaṃ pana guṇābhitthavanavasena pavattaṃ suttaṃ **thavo** nāma –

''Maggānaṭṭhaṅgiko seṭṭho, saccānaṃ caturo padā;
Virāgo seṭṭho dhammānaṃ, dvipadānañca cakkhumā''ti. (dha. pa. 273; netti. 170; peṭako. 30)
ādikaṃ viya –

Nettinayavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. **Saddagarukādīna**nti ādisaddena gandharasaphoṭṭhabbagaruke saṅgaṇhāti. **Āsayavasenā**ti ajjhāsayavasena. Utusamuṭṭhānopi itthisantānagato saddo labbhati, so idha nādhippetoti **''cittasamuṭṭhāno''**ti vuttaṃ. **Kathitasaddo** ālāpādisaddo. **Gītasaddo** sarena gāyanasaddo. Itthiyā hasanasaddopettha saṅgahetabbo tassapi purisena assādetabbato. Tenāha – ''apica kho mātugāmassa saddaṃ suṇāti tirokuṭṭā vā tiropākārā vā hasantiyā vā bhaṇantiyā vā gāyantiyā vā, so tadassādetī''tiādi. **Nivatthanivāsanassā**ti khalitthaddhassa nivāsanassa. **Alaṅkārassā**ti nūpurādikassa alaṅkārassa. **Itthisaddotveva veditabbo**ti itthipaṭibaddhabhāvato vuttaṃ. Tenāha – **''sabbopī''**tiādi. **Avidūraṭṭhāne**ti tassa hatthikulassa vasanaṭṭhānato avidūraṭṭhāne. **Kāyūpapanno**ti sampannakāyo thirakathinamahākāyo. **Mahāhatthī**ti mahānubhāvo hatthī. **Jeṭṭhakaṃ katvā**ti yūthapatiṃ katvā.

Kathinatikkhabhāvena siṅgasadisattā aḷasaṅkhātāni siṅgāni etassa atthīti **siṅgī,** suvaṇṇavaṇṇatāya mahābalatāya ca sīhahatthiādimigasadisattā migo viyāti **migo**. Tattha tattha kiccaṃ netubhāvena cakkhuyeva nettaṃ, taṃ uggataṭṭhena āyataṃ etassāti **āyatacakkhunetto**. Aṭṭhi eva taco etassāti **aṭṭhittaco.** **Tenābhibhūto**ti tena migena abhibhūto ajjhotthaṭo niccalaggahito hutvā. **Karuṇaṃ rudāmī**ti kāruññapatto hutvā rodāmi viravāmi. Paccatthikabhayato mutti nāma yathā tathā sahāyavato hoti, na ekākinoti āha – **''mā heva maṃ pāṇasamaṃ jaheyyā''**ti. Tattha **mā heva ma**nti maṃ evarūpaṃ byasanaṃ pattaṃ attano pāṇasamaṃ piyasāmikaṃ tvaṃ māheva jahi.

Kuñce girikūṭe ramati abhiramati, tattha vā vicarati, koñjanādaṃ nadanto vā vicarati, ku vā pathavī, tadabhighātena jīratīti **kuñjaro.** **Saṭṭhihāyana**nti jātiyā saṭṭhivassakālasmiṃ kuñjarā thāmena parihāyanti, taṃ sandhāya evamāha. **Pathabyā cāturantāyā**ti catūsu disāsu samuddaṃ patvā ṭhitāya cāturantāya pathaviyā. **Suppiyo**ti suṭṭhu piyo. **Tesaṃ tvaṃ vārijo seṭṭho**ti ye samudde vā gaṅgāya vā yamunāya vā nammadānadiyā vā kuḷīrā, tesaṃ sabbesaṃ vaṇṇasampattiyā mahantattena ca vārimhi jātattā vārijo tvameva seṭṭho pasatthataro. **Muñca rodantiyā pati**nti sabbesaṃ seṭṭhattā tameva yācāmi, rodamānāya mayhaṃ sāmikaṃ muñca. **Athā**ti gahaṇassa sithilakaraṇasamanantarameva. **Etassā**ti paṭisattumaddanassa.

Pabbatagahanaṃ nissāyāti tisso pabbatarājiyo atikkamitvā catutthāya pabbatarājiyaṃ pabbatagahanaṃ upanissāya. **Evaṃ vadatī**ti ''udetayaṃ cakkhumā''tiādinā (jā. 1.2.17) imaṃ buddhamantaṃ mantento vadati.

Tattha **udetī**ti pācīnalokadhātuto uggacchati. **Cakkhumā**ti sakalacakkavāḷavāsīnaṃ andhakāraṃ vidhamitvā cakkhuppaṭilābhakaraṇena yantena tesaṃ dinnaṃ cakkhu, tena cakkhunā cakkhumā. **Ekarājā**ti sakalacakkavāḷe ālokakarānaṃ antare seṭṭhaṭṭhena rañjanaṭṭhena ca ekarājā. **Harissavaṇṇo**ti harisamānavaṇṇo, suvaṇṇavaṇṇoti attho. Pathaviṃ pabhāsetīti **pathavippabhāso.** **Taṃ taṃ namassāmī**ti tasmā taṃ evarūpaṃ bhavantaṃ namassāmi vandāmi. **Tayājja guttā viharemha divasa**nti tayā ajja rakkhitā hutvā imaṃ divasaṃ catuiriyāpathavihārena sukhaṃ vihareyyāma.

Evaṃ bodhisatto imāya gāthāya sūriyaṃ namassitvā dutiyagāthāya atīte parinibbute buddhe ceva buddhaguṇe ca namassati **''ye brāhmaṇā''**tiādinā. Tattha **ye brāhmaṇā**ti ye bāhitapāpā parisuddhā brāhmaṇā. **Vedagū**ti vedānaṃ pāraṃ gatā, vedehi pāraṃ gatāti vā vedagū. Idha pana sabbe saṅkhatadhamme vidite pākaṭe katvā katāti vedagū. Tenevāha – **''sabbadhamme''**ti. Sabbe khandhāyatanadhātudhamme salakkhaṇasāmaññalakkhaṇavasena attano ñāṇassa vidite pākaṭe katvā tiṇṇaṃ mārānaṃ matthakaṃ madditvā sammāsambodhiṃ pattā, saṃsāraṃ vā atikkantāti attho. **Te me namo**ti te mama imaṃ namakkāraṃ paṭicchantu. **Te ca maṃ pālayantū**ti evaṃ mayā namassitā ca te bhagavanto maṃ pālayantu rakkhantu. **Namattu buddhānaṃ…pe… vimuttiyā**ti ayaṃ mama namakkāro atītānaṃ parinibbutānaṃ buddhānaṃ atthu, tesaṃyeva catūsu phalesu ñāṇasaṅkhātāya bodhiyā atthu, tathā tesaññeva arahattaphalavimuttiyā vimuttānaṃ atthu, yā ca nesaṃ tadaṅgavikkhambhanasamucchedappaṭippassaddhinissaraṇasaṅkhātā pañcavidhā vimutti, tāya vimuttiyāpi ayaṃ mayhaṃ namakkāro atthūti attho. **Imaṃ so parittaṃ katvā, moro carati esanā**ti idaṃ pana padadvayaṃ satthā abhisambuddho hutvā āha. Tassattho – bhikkhave, so moro imaṃ parittaṃ imaṃ rakkhaṃ katvā attano gocarabhūmiyaṃ pupphaphalādīnaṃ atthāya nānappakārāya esanāya caratīti.

Evaṃ divasaṃ caritvā sāyaṃ pabbatamatthake nisīditvā atthaṃ gacchantaṃ sūriyaṃ olokento buddhaguṇe āvajjetvā nivāsaṭṭhāne rakkhāvaraṇatthāya puna brahmamantaṃ vadanto **''apetaya''**ntiādimāha. Tenevāha – **''divasaṃ gocaraṃ gahetvā''**tiādi. Tattha **apetī**ti apayāti atthaṃ gacchati. **Imaṃ so parittaṃ katvā moro vāsamakappayī**ti idampi abhisambuddho hutvā āha. Tassattho – bhikkhave, so moro imaṃ parittaṃ imaṃ rakkhaṃ katvā attano nivāsaṭṭhāne vāsaṃ saṃkappayitthāti. **Parittakammato puretaramevā**ti parittakammakaraṇato puretarameva. **Morakukkuṭikāyā**ti kukkuṭikāsadisāya moracchāpikāya.

3. Tatiye rūpāyatanassa viya gandhāyatanassapi samuṭṭhāpakapaccayavasena viseso natthīti āha – **''catusamuṭṭhānika''**nti. Itthiyā sarīragandhassa kāyāruḷhaanulepanādigandhassa ca tappaṭibaddhabhāvato avisesena gahaṇappasaṅge idhādhippetagandhaṃ niddhārento **''svāya''**ntiādimāha. Tattha **itthiyā**ti pākatikāya itthiyā. **Duggandho**ti pākatikāya itthiyā sarīragandhabhāvato duggandho hoti. **Idhādhippeto**ti iṭṭhabhāvato assādetabbattā vuttaṃ. Kathaṃ pana itthiyā sarīragandhassa duggandhabhāvoti āha – **''ekaccā hī''**tiādi. Tattha assassa viya gandho assā atthīti **assagandhinī**. Meṇḍakassa viya gandho assā atthīti **meṇḍakagandhinī**. Sedassa viya gandho assā atthīti **sedagandhinī**. Soṇitassa viya gandho assā atthīti **soṇitagandhinī. Rajjatevā**ti anādimati saṃsāre avijjādikilesavāsanāya parikaḍḍhitahadayattā phoṭṭhabbassādagadhitacittatāya ca andhabālo evarūpāyapi duggandhasarīrāya itthiyā rajjatiyeva. Pākatikāya itthiyā sarīragandhassa duggandhabhāvaṃ dassetvā idāni visiṭṭhāya ekaccāya itthiyā tadabhāvaṃ dassetuṃ – **''cakkavattino panā''**tiādimāha. Yadi evaṃ īdisāya itthiyā sarīragandhopi idha kasmā nādhippetoti āha – **''ayaṃ na sabbāsaṃ hotī''**tiādi. Tiracchānagatāya itthiyā ekaccāya ca manussitthiyā sarīragandhassa ativiya assādetabbabhāvadassanato puna tampi avisesena anujānanto **''itthikāye gandho vā hotū''**tiādimāha. **Itthigandhotveva veditabbo**ti tappaṭibaddhabhāvato vuttaṃ.

4. Catutthādīsu **kiṃ tenā**ti jivhāviññeyyarase idhādhippete kiṃ tena avayavarasādinā vuttena payojanaṃ. Oṭṭhamaṃsaṃ sammakkhetīti **oṭṭhamaṃsasammakkhano,** kheḷādīni. Ādisaddena oṭṭhamaṃsamakkhano tambulamukhavāsādiraso gayhati. **Sabbo so itthiraso**ti itthiyāvassa gahetabbattā.

5. **Itthiphoṭṭhabbo**ti etthāpi eseva nayo. Yadi panettha itthigatāni rūpārammaṇādīni avisesato purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti, atha kasmā bhagavatā tāni visuṃ visuṃ gahetvā desitānīti āha – **''iti satthā''**tiādi. **Yathā hī**tiādinā tamevatthaṃ samattheti. **Gametī**ti vikkhepaṃ gameti, ayameva vā pāṭho. **Gametī**ti ca saṅgameti. **Na tathā sesā saddādayo, na tathā rūpādīni ārammaṇānī**ti etena sattesu rūpādigarukatā asaṃkiṇṇā viya dassitā, na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ anekavidhattā sattānaṃ ajjhāsayassāti dassetuṃ – **''ekaccassa cā''**tiādi vuttaṃ. **Pañcagarukavasenā**ti pañcārammaṇagarukavasena. Ekaccassa hi purisassa yathāvuttesu pañcasupi ārammaṇesu garukatā hoti, ekaccassa tattha katipayesu, ekasmiṃ eva vā, te sabbepi pañcagarukātveva veditabbā yathā ''sattisayo aṭṭhavimokkhā''ti. **Na pañcagarukajātakavasena** ekekārammaṇe garukasseva nādhippetattā. Ekekārammaṇagarukānañhi pañcannaṃ puggalānaṃ tattha āgatattā taṃ jātakaṃ **''pañcagarukajātaka''**nti vuttaṃ. Yadi evaṃ tena idha payojanaṃ natthīti āha – **''sakkhibhāvatthāyā''**ti. **Āharitvā kathetabba**nti rūpādigarukatāya ete anayabyasanaṃ pattāti dassetuṃ kathetabbaṃ.

6-8. **Tesa**nti suttānaṃ. **Uppaṇḍetvā gaṇhituṃ na icchī**ti tassa thokaṃ virūpadhātukattā na icchi. **Anatikkamanto**ti saṃsandento. **Dve hatthaṃ pattānī**ti dve uppalāni hatthaṃ gatāni. **Pahaṭṭhākāraṃ dassetvā**ti aparāhi itthīhi ekekaṃ laddhaṃ, mayā dve laddhānīti santuṭṭhākāraṃ dassetvā. **Parodī**ti tassā pubbasāmikassa mukhagandhaṃ saritvā. Tassa hi mukhato uppalagandho vāyati. **Hāretvā**ti tasmā ṭhānā apanetvā, ''harāpetvā''ti vā pāṭho, ayamevattho.

Sādhu sādhūti bhāsatoti dhammakathāya anumodanavasena ''sādhu sādhū''ti bhāsato. **Uppalaṃva yathodake**ti yathā uppalaṃ uppalagandho mukhato nibbattoti. **Vaṭṭameva kathita**nti yathārutavasena vuttaṃ. Yadipi evaṃ vuttaṃ, tathāpi yathārutamatthe avatvā vivaṭṭaṃ nīharitvā kathetabbaṃ vimuttirasattā bhagavato desanāya.

Rūpādivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Paṭhamavaggavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā niṭṭhitā.

2. Nīvaraṇappahānavaggavaṇṇanā

11. **Dutiyassā**ti dutiyavaggassa. **Ekadhammampī**ti ettha ‘‘ekasabhāvampī’’ti iminā sabhāvatthoyaṃ dhammasaddo ‘‘kusalā dhammā’’tiādīsu viyāti dassitaṃ hoti. Yadaggena ca sabhāvattho, tadaggena nissattattho siddho evāti **‘‘nissattaṭṭhena dhammo veditabbo’’**ti vuttaṃ. **Subhanimitta**nti dhammapariyāyena vuttaṃ. Tañhi atthato kāmacchando vā siyā. So hi attano gahaṇākārena subhanti, tenākārena pavattanakassa aññassa kāmacchandassa nimittattā ‘‘subhanimitta’’nti ca vuccati. Tassa ārammaṇaṃ vā subhanimittaṃ. Iṭṭhañhi iṭṭhākārena vā gayhamānaṃ rūpādiārammaṇaṃ ‘‘subhanimitta’’nti vuccati. Ārammaṇameva cettha nimittaṃ. Tathā hi vakkhati – ‘‘subhanimittanti rāgaṭṭhāniyaṃ ārammaṇa’’nti. Samuccayattho vā-saddo anekatthattā nipātānaṃ. **Bhiyyobhāvāyā**ti punappunaṃ bhāvāya. **Vepullāyā**ti vipulabhāvāya, vaḍḍhiyāti attho. **Ajāto** nijjāto. Sesapadāni tasseva vevacanāni. **Kāmesū**ti pañcasu kāmaguṇesu. **Kāmacchando**ti kāmasaṅkhāto chando, na kattukamyatāchando na dhammacchando. Kāmanavasena rajjanavasena ca kāmo eva rāgo **kāmarāgo**. Kāmanavasena nandanavasena ca kāmo eva nandīti **kāmanandī**. Kāmanavasena taṇhāyanavasena ca **kāmataṇhā**. Ādisaddena ‘‘kāmasneho kāmapariḷāho kāmamucchā kāmajjhosāna’’nti etesaṃ padānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha vuttanayeneva kāmatthaṃ viditvā sinehanaṭṭhena **kāmasneho,** pariḷāhanaṭṭhena **kāmapariḷāho,** mucchanaṭṭhena **kāmamucchā,** gilitvā pariniṭṭhāpanaṭṭhena **kāmajjhosānaṃ** veditabbaṃ. Kāmacchando eva kusalappavattito cittassa nīvaraṇaṭṭhena **kāmacchandanīvaraṇaṃ, so**ti kāmacchando. **Asamudācāravasenā**ti asamudācārabhāvena. **Ananubhūtārammaṇavasenā**ti ‘‘idaṃ nāmeta’’nti vatthuvasena utvā tasmiṃ attabhāve ananubhūtassa ārammaṇassa vasena. Rūpasaddādibhedaṃ pana ārammaṇaṃ ekasmimpi attabhāve ananubhūtaṃ nāma nattheva, kimaṅgaṃ pana anādimati saṃsāre.

Yaṃ vuttaṃ – ‘‘asamudācāravasena cā’’tiādi, taṃ atisaṃkhittanti vitthārato dassetuṃ – **‘‘tatthā’’**tiādimāha. Tattha bhavaggahaṇena mahaggatabhavo gahito. So hi oḷārikakilesasamudācārarahito. Tajjanīyakammakatādikāle pārivāsikakāle ca caritabbāni **dveasīti khuddakavattāni** nāma. Na hi tāni sabbāsu avatthāsu caritabbāni, tasmā tāni na mahāvattesu antogadhānīti **‘‘cuddasa mahāvattānī’’**ti vuttaṃ. Tathā āgantukavattaāvāsikagamika-anumodanabhattagga-piṇḍacārikaāraññakasenāsanajantāgharavaccakuṭiupajjhāya- saddhivihārikaācariya-antevāsikavattānīti etāni cuddasa mahāvattāni nāmāti vuttaṃ. Itarāni pana ‘‘pārivāsikānaṃ bhikkhūnaṃ vattaṃ paññāpessāmī’’ti (cūḷava. 75) ārabhitvā ‘‘na upasampādetabbaṃ, na chamāyaṃ caṅkamante caṅkame caṅkamitabba’’nti (cūḷava. 81) vuttāni pakatatte caritabbavattāni chasaṭṭhi, tato paraṃ ‘‘na, bhikkhave, pārivāsikena bhikkhunā pārivāsikavuḍḍhatarena bhikkhunā saddhiṃ, mūlāyapaṭikassanārahena, mānattārahena, mānattacārikena, abbhānārahena bhikkhunā saddiṃ ekacchanne āvāse vatthabba’’ntiādīni pakatatte caritabbehi anaññattā visuṃ visuṃ agaṇetvā pārivāsikavuḍḍhatarādīsu puggalantaresu caritabbattā tesaṃ vasena sampiṇḍetvā ekekaṃ katvā gaṇitāni pañcāti ekasattativattāni. Ukkhepanīyakammakatavattesu vattapaññāpanavasena vuttaṃ – ‘‘na pakatattassa bhikkhuno abhivādanaṃ paccuṭṭhānaṃ…pe… piṭṭhiparikammaṃ sāditabba’’nti idaṃ abhivādanādīnaṃ assādiyanaṃ ekaṃ, ‘‘na pakatatto bhikkhu sīlavipattiyā anuddhaṃsetabbo’’tiādīni (cūḷava. 51) ca dasāti evaṃ dvāsīti honti. Etesveva pana kānici tajjanīyakammakatādivattāni kānici pārivāsikādivattānīti aggahitaggahaṇena dvāvīsativattanti veditabbaṃ. ‘‘Cuddasa mahāvattānī’’ti vatvāpi ‘‘āgantukagamikavattāni cā’’ti imesaṃ visuṃ gahaṇaṃ imāni abhiṇhaṃ sambhavantīti katvā. **Kileso okāsaṃ na labhati** sabbadā vattappaṭipattiyaṃyeva byāvaṭacittatāya. **Ayonisomanasikāra**nti aniccādīsu ‘‘nicca’’ntiādinā pavattaṃ anupāyamanasikāraṃ. **Sativossagga**nti satiyā vissajjanaṃ, sativirahanti attho. **Evampī**ti vakkhamānāpekkhāya avuttasampiṇḍanattho **pi**-saddo.

Anusandhivasenāti pucchānusandhiādianusandhivasena. **Pubbāparavasenā**ti pubbāparaganthasallakkhaṇavasena. **Gaṇhantassā**ti ācariyamukhato gaṇhantassa. **Sajjhāyantassā**ti ācariyamukhato uggahitaganthaṃ sajjhāyantassa. **Vācentassā**ti pāḷiṃ tadatthañca uggaṇhāpanavasena paresaṃ vācentassa. **Desentassā**ti desanāvasena paresaṃ dhammaṃ desentassa. **Pakāsentassā**ti attano

attano saṃsayaṭṭhāne pucchantānaṃ yāthāvato atthaṃ pakāsentassa. **Kileso okāsaṃ na labhati** rattindivaṃ ganthakammesuyeva byāvaṭacittatāya. **Evampī**ti vuttasampiṇḍanattho **pi-**saddo. Evaṃ sesesupi.

Dhutaṅgadharo hotīti vuttamevatthaṃ pakāseti **''terasa dhutaṅgaguṇe samādāya vattatī''**ti. **Bāhullāyā**ti cīvarādipaccayabāhullāya. Yathā cīvarādayo paccayā bahulaṃ uppajjanti, tathā **āvattassa** pavattassāti attho. **Parihīnajjhānassā**ti jhānantarāyakarena visabhāgarūpadassanādinā kenaci nimittena parihīnajjhānassa. **Vissaṭṭhajjhānassā**ti asamāpajjanavasena pariccattajjhānassa. **Bhassādīsū**ti **ādi-**saddena gaṇasaṅgaṇikaniddānavakammādiṃ saṅgaṇhāti. **Sattasu vā anupassanāsū**ti ettha satta anupassanā nāma aniccānupassanā dukkhānupassanā anattānupassanā nibbidānupassanā virāgānupassanā nirodhānupassanā paṭinissaggānupassanā khayānupassanā vayānupassanā vipariṇāmānupassanā animittānupassanā appaṇihitānupassanā suññatānupassanā adhipaññādhammavipassanā yathābhūtañāṇadassanaṃ ādīnavānupassanā paṭisaṅkhānupassanā vivaṭṭānupassanāti imāsu aṭṭhārasasu mahāvipassanāsu ādito vuttā aniccānupassanādi-paṭinissaggānupassanāpariyantā satta. Ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāto** (visuddhi. mahāṭī. 2.741) gahetabbaṃ.

Anāsevanatāyāti purimattabhāve jhānena vikkhambhitakilesassa kāmacchandādiāsevanāya abhāvato. **Ananubhūtapubba**nti tasmiṃ attabhāve ananubhūtapubbaṃ. **Jāto**ti etasseva vevacanaṃ **sañjāto**tiādi. Nanu ca khaṇikattā sabbadhammānaṃ uppannassa kāmacchandassa taṅkhaṇaṃyeva avassaṃ nirodhasambhavato niruddhe ca tasmiṃ puna aññasseva uppajjanato ca kathaṃ tassa punappunabhāvo rāsibhāvo cāti āha – **''tattha sakiṃ uppanno kāmacchando''**tiādi. **Aṭṭhānameta**nti akāraṇametaṃ. Yena kāraṇena uppanno kāmacchando na nirujjhati, niruddho ca sveva puna uppajjissati, tādisaṃ kāraṇaṃ natthīti attho.

Rāgaṭṭhāniyanti rāgajanakaṃ. Aniccādīsu niccādivasena viparītamanasikāro, idha ayonisomanasikāroti āha – **''anicce nicca''**ntiādi. **Ayonisomanasikāro**ti anupāyamanasikāro, kusaladhammappavattiyā akāraṇabhūto manasikāroti attho. **Uppathamanasikāro**ti kusaladhammappavattiyā amaggabhūto manasikāro. **Saccavippaṭikūlenā**ti saccābhisamayassa anunulomavasena. **Āvajjanā**tiādinā āvajjanāya paccayabhūtā tato purimuppannā manodvārikā akusalajavanappavatti phalavohārena tathā vuttā. Tassa hi vasena sā akusalappavattiyā upanissayo hoti. **Āvajjanā**ti bhavaṅgacittaṃ āvajjayatīti āvajjanā. Anu anu āvajjetīti **anvāvajjanā**. Bhavaṅgārammaṇato aññaṃ ābhujatīti **ābhogo**. Samannāharatīti **samannāhāro**. Tadevārammaṇaṃ attānaṃ anubandhitvā uppajjamāno manasi karoti ṭhapetīti **manasikāro. Ayaṃ vuccati ayonisomanasikāro**ti ayaṃ anupāyauppathamanasikāralakkhaṇo ayonisomanasikāro nāma vuccati.

12. Dutiye **bhattabyāpatti viyā**ti bhattassa pūtibhāvena vippakārappatti viya, **cittassa byāpajjana**nti cittassa vikārabhāvāpādanaṃ. Tenevāha – **''pakativijahanabhāvo''**ti. Byāpajjati tena cittaṃ pūtikummāsādayo viya purimapakatiṃ jahatīti **byāpādo**. Paṭighoyeva uparūpari uppajjamānassa paṭighassa nimittabhāvato **paṭighanimittaṃ,** paṭighassa ca kāraṇabhūtaṃ ārammaṇaṃ paṭighanimittanti āha – **''paṭighassapi paṭighārammaṇassapi etaṃ adhivacana''**nti. **Aṭṭhakathāya**nti mahāaṭṭhakathāyaṃ.

13. Tatiye thinatā **thinaṃ,** sappipiṇḍo viya avipphārikatāya cittassa ghanabhāvo baddhatāti attho. Medhatīti **middhaṃ,** akammaññabhāvena hiṃsatīti attho. ''Yā tasmiṃ samaye cittassa akalyatā''tiādinā (dha. sa. 1162) thinassa, ''yā tasmiṃ samaye kāyassa akalyatā''tiādinā (dha. sa. 1163) ca middhassa abhidhamme niddiṭṭhattā vuttaṃ – **''cittassa akammaññatā thinaṃ, tiṇṇaṃ khandhānaṃ akammaññatā middha''**nti. Satipi aññamaññāvippayoge cittakāyalahutādīnaṃ viya cittacetasikānaṃ yathākkamaṃ taṃtaṃviseso siyā, yā tesaṃ akalyatādīnaṃ visesapaccayatā, ayametesaṃ sabhāvoti daṭṭhabbaṃ. **Kapimiddhassā**ti vuttamevatthaṃ vibhāveti **''pacalāyikabhāvassā''**ti. Akkhidalānaṃ pacalabhāvaṃ karotīti pacalāyiko, pacalāyikassa bhāvo **pacalāyikabhāvo,** pacalāyikattanti vuttaṃ hoti. **Ubhinna**nti thinamiddhānaṃ. ''Vitthāro veditabbo''ti iminā sambandho veditabbo. **Cittassa akalyatā**ti cittassa gilānabhāvo. Gilāno hi akalyakoti vuccati. Vinayepi vuttaṃ – ''nāhaṃ, bhante, akalyako''ti (pārā. 151). Kālaṃ khamatīti hi kalyaṃ, arogatā, tassaṃ niyutto kalyako, na kalyako **akalyako. Akammaññatā**ti

cittagelaññasaṅkhātova akammaññatākāro. **Olīyanā**ti olīyanākāro. Iriyāpathūpatthambhitañhi cittaṃ iriyāpathaṃ sandhāretuṃ asakkontaṃ rukkhe vagguli viya khīle laggitaphāṇitavārako viya ca olīyati lambati, tassa taṃ ākāraṃ sandhāya – ''olīyanā''ti vuttaṃ. Dutiyapadaṃ upasaggena vaḍḍhitaṃ. **Kāyassā**ti vedanādikkhandhattayasaṅkhātassa nāmakāyassa. **Akalyatā akammaññatā**ti heṭṭhā vuttanayameva. Megho viya ākāsaṃ onayhatīti **onāho. Onayhatī**ti ca chādeti avattharati vāti attho. Sabbatobhāgena onāhoti **pariyonāho**. **Arati**ādīnaṃ attho **vibhaṅge** (vibha. 856) vuttanayeneva veditabboti tattha vuttapāḷiyā dassetuṃ – **''vuttaṃ heta''**ntiādimāha.

Tattha **pantesū**ti dūresu, vivittesu vā. **Adhikusalesū**ti samathavipassanādhammesu. **Aratī**ti ratippaṭikkhepo. **Aratitā**ti aramanākāro. **Anabhiratī**ti anabhiratabhāvo. **Anabhiramanā**ti anabhiramanākāro. **Ukkaṇṭhitā**ti ukkaṇṭhanākāro. **Paritassitā**ti ukkaṇṭhanavaseneva paritassanā, ukkaṇṭhitasseva tattha tattha taṇhāyanāti vuttaṃ hoti. **Paritassitā**ti vā kampanā. **Tandī**ti jātiālasiyaṃ, pakatiālasiyanti attho. Tathā hi kusalakaraṇe kāyassa avipphārikatā līnatā jātiālasiyaṃ tandī nāma, na rogautujādīhi kāyagelaññaṃ. **Tandiyanā**ti tandiyanākāro. **Tandimanatā**ti tandiyā abhibhūtacittatā. Alasassa bhāvo **ālasyaṃ,** ālasyāyanākāro **ālasyāyanā**. Ālasyāyitassa bhāvo **ālasyāyitattaṃ**. Iti sabbehipi imehi padehi kilesavasena kāyālasiyaṃ kathitaṃ. Thinamiddhakāraṇānañhi rāgādikilesānaṃ vasena nāmakāyassa ālasiyaṃ, tadeva rūpakāyassāpīti daṭṭhabbaṃ. **Jambhanā**ti phandanā. Punappunaṃ jambhanā **vijambhanā. Ānamanā**ti purato namanā. **Vinamanā**ti pacchato namanā. **Sannamanā**ti samantato namanā. **Paṇamanā**ti yathā tantato uṭṭhitapesakāro kismiñcideva gahetvā ujuṃ kāyaṃ ussāpeti, evaṃ kāyassa uddhaṃ ṭhapanā. **Byādhiyaka**nti uppannabyādhitā. Iti sabbehipi imehi padehi thinamiddhakāraṇānaṃ rāgādikilesānaṃ vasena kāyabaddhanameva kathitaṃ. **Bhuttāvissā**ti bhuttavato. **Bhattamucchā**ti bhattagelaññaṃ. Balavabhattena hi mucchāpatto viya hoti. **Bhattakilamathoti** bhattena kilantabhāvo. **Bhattapariḷāho**ti bhattadaratho. Tasmiñhi samaye pariḷāhuppattiyā upahatindriyo hoti, kāyo jīratīti. **Kāyaduṭṭhulla**nti bhattaṃ nissāya kāyassa akammaññataṃ. **Akalyatā**tiādi heṭṭhā vuttanayameva. **Līna**nti avipphārikatāya paṭikuṭitaṃ. Itare dve ākārabhāvaniddesā. **Thina**nti sappipiṇḍo viya avipphārikatāya ghanabhāvena ṭhitaṃ. **Thiyanā**ti ākāraniddeso. Thiyibhāvo **thiyitattaṃ**, avipphāravaseneva baddhatāti attho. Imehi pana sabbehipi padehi thinamiddhakāraṇānaṃ rāgādikilesānaṃ vasena cittassa gilānākāro kathitoti veditabbo. **Purimā cattāro dhammā**ti arati, tandī, vijambhitā, bhattasammadoti ete cattāro dhammā. Yadā thinamiddhaṃ uppannaṃ hoti, tadā aratiādīnampi sambhavato **''upanissayakoṭiyā pana hotī''**ti vuttaṃ, upanissayakoṭiyā paccayo hotīti attho.

14. Catutthe uddatassa bhāvo **uddhaccaṃ**. Yassa dhammassa vasena uddhataṃ hoti cittaṃ, taṃsampayuttā vā dhammā, so dhammo **uddaccaṃ**. Kucchitaṃ kataṃ kukataṃ, duccaritaṃ sucaritañca. Akatampi hi kukatameva. Evañhi vattāro honti ''yaṃ mayā na kataṃ, taṃ kukata''nti. Evaṃ katākataṃ duccaritaṃ sucaritañca kukataṃ, taṃ ārabbha vippaṭisāravasena pavattaṃ pana cittaṃ idha kukatanti veditabbaṃ. Tassa bhāvo **kukkuccaṃ. Cittassa uddhatākāro**ti cittassa avūpasamākārova vutto. Avūpasamalakkhaṇañhi uddhaccaṃ. Yathāpavattassa katākatākāravisiṭṭhassa duccaritasucaritassa anusocanavasena virūpaṃ paṭisaraṇaṃ **vippaṭisāro**. Kukkuccassapi katākatānusocanavasena cittavikkhepabhāvato avūpasamākāro sambhavatīti āha – **''cetaso avūpasamoti uddhaccakukkuccassevataṃ nāma''**nti. Sveva ca cetaso avūpasamoti uddhaccakukkuccameva niddiṭṭhaṃ. Tañca attanova attanā sahajātaṃ na hotīti āha – **''ayaṃ pana upanissayakoṭiyā paccayo hotī''**ti. Upanissayapaccayatā ca purimuppannavasena veditabbā.

15. Pañcame vigatā cikicchā assāti **vicikicchā**. Sabhāvaṃ vicinanto tāya kicchatīti vā **vicikicchā**.

16. Chaṭṭhe **hetuṃ vā paccayaṃ vā na labhatī**ti ettha hetuggahaṇena janakaṃ kāraṇamāha, paccayaggahaṇena anupālanakaṃ kāraṇaṃ. **Hetu**nti vā upādānakāraṇaṃ. **Paccaya**nti sahakāraṇaṃ vuttaṃ. **Ta**nti kilesaṃ. **Vivaṭṭetvā arahattaṃ gaṇhātī**ti vivaṭṭābhimukhaṃ cittaṃ pesetvā vipassanaṃ vaḍḍhento arahattaphalaṃ gaṇhāti. Bhikkhāya caranti etthāti **bhikkhācāro,** gocaragāmassetaṃ adhivacanaṃ, tasmiṃ bhikkhācāre. **Vayaṃ āgammā**ti dārabharaṇānurūpaṃ vayaṃ āgamma. **Āyūhanto**ti upacinanto. **Aṅgārapakka**nti vītaccikaṅgāresu pakkaṃ. **Kiṃ nāmeta**nti bhikkhū garahanto āha. **Jīvamānapetakasatto**ti jīvamāno hutvā ''teneva attabhāvena petabhāvaṃ pattasatto bhavissatī''ti

parikappavasena vuttaṃ. **Kuṭa**nti pānīyaghaṭaṃ. **Yāva dāruṇa**nti ativiya dāruṇaṃ. **Vipāko kīdiso bhavissatī**ti tayā katakammassa āyatiṃ anubhavitabbavipāko kīdiso bhavissati.

Visaṅkharitvāti chedanabhedanādīhi vināsetvā. **Dīpakamigapakkhino**ti attano nisinnabhāvassa dīpanato evaṃladdhanāmā migapakkhino, yena araññaṃ netvā nesādo tesaṃ saddena āgatāgate migapakkhino vadhitvā gaṇhāti. **Thera**nti cūḷapiṇḍapātikatissattheraṃ. **Iddhiyā abhisaṅkharitvā**ti adhiṭṭhānādivasena iddhiṃ abhisaṅkharitvā. Upayogatthe cetaṃ karaṇavacanaṃ. **Aggipapaṭika**nti accikaraṇaṃ, vipphuliṅganti attho. **Passantassevā**ti anādare sāmivacanaṃ. **Tassa therassā**ti tassa milakkhatissattherassa. **Tassā**ti tassā aggipapaṭikāya. **Paṭibalassā**ti uggahaṇasajjhāyādīsu paṭibalassa. Dukkhaṃ upanisā kāraṇametissāti **dukkhūpanisā,** dukkhanibandhanā dukkhahetukā saddhāti vuttaṃ hoti. Vattamukhena kammaṭṭhānassa kathitattā **''vattasīse ṭhatvā''**ti vuttaṃ. **Palālavaraṇaka**nti palālapuñjaṃ.

Ārambhathāti samathavipassanādīsu vīriyaṃ karotha. **Nikkamathā**ti kosajjato nikkhamatha, kāmānaṃ vā panūdanāya nikkhamatha, ubhayenapi vīriyameva vuttaṃ. Vīriyañhi ārambhanakavasena ārambho, kosajjato nikkhamanavasena ''nikkamo''ti vuccati. **Yuñjatha buddhasāsane**ti buddhassa bhagavato pariyattipaṭipattipaṭivedhasaṅkhāte tividhasāsane yuñjatha yogaṃ karotha. Evamanuyuñjantā **maccuno senaṃ dhunātha** viddhaṃsetha. Tattha **maccuno sena**nti –

''Kāmā te paṭhamā senā, dutiyā arati vuccati;
Tatiyā khuppipāsā te, catutthī taṇhā pavuccati.

''Pañcamaṃ thinamiddhaṃ te, chaṭṭhā bhīrū pavuccati;
Sattamī vicikicchā te, makkho thambho te aṭṭhamo.

''Lābho siloko sakkāro,
Micchāladdho ca yo yaso;
Yo cattānaṃ samukkaṃse,
Pare ca avajānāti.

''Esā namuci te senā, kaṇhassābhippahārinī;
Na naṃ asūro jināti, jetvā ca labhate sukha''nti. (su. ni. 438-441) –

Evamāgataṃ kāmādibhedaṃ maccuno senaṃ. Ettha ca yasmā āditova agāriyabhūte satte vatthukāmesu kilesakāmā mosayanti, te abhibhuyya anagāriyabhāvaṃ upagatānaṃ pantesu senāsanesu aññataraññataresu vā adhikusalesu dhammesu arati uppajjati. Vuttañhetaṃ – ''pabbajitena kho, āvuso, abhirati dukkarā''ti (saṃ. ni. 4.331). Tato te parappaṭibaddhajīvikattā khuppipāsā bādhati, tāya bādhitānaṃ pariyesanataṇhā cittaṃ kilamayati. Atha nesaṃ kilantacittānaṃ thinamiddhaṃ okkamati, tato visesamanadhigacchantānaṃ durabhisambhavesu araññavanapatthesu pantesu senāsanesu viharataṃ utrāsasaññitā bhīru jāyati. Tesaṃ ussaṅkitaparisaṅkitānaṃ dīgharattaṃ vivekarasamanassādayamānānaṃ viharataṃ ''na siyā nu kho esa maggo''ti paṭipattiyaṃ vicikicchā uppajjati. Taṃ vinodetvā viharataṃ appamattakena visesādhigamena mānamakkhathambhā jāyanti. Tepi vinodetvā viharataṃ tato adhikataraṃ visesādhigamanaṃ nissāya lābhasakkārasilokā uppajjanti. Lābhādīhi mucchitvā dhammappatirūpakāni pakāsento micchāyasaṃ adhigantvā tattha ṭhitā jātiādīhi attānaṃ ukkaṃsenti, paraṃ vambhenti, tasmā kāmādīnaṃ paṭhamasenādibhāvo veditabbo. **Naḷāgāra**nti naḷehi vinaddhatiṇacchannagehaṃ.

Vihassatīti uggahaṇasajjhāyanamanasikārādīhi viharissati. **Jātisaṃsāra**nti punappunaṃ jātisaṅkhātasaṃsāravaṭṭaṃ. **Dukkhassantaṃ karissatī**ti dukkhassa antasaṅkhātaṃ nibbānaṃ sacchikarissati. **Palālapuñjāha**nti palālapuñjaṃ ahanti padacchedo. **Tatiyaṃ ṭhāna**nti anāgāmiphalaṃ sandhāya vadati.

Tivassabhikkhukāleti upasampadato tīṇi vassāni assāti tivasso, tivasso ca so bhikkhu cāti tivassabhikkhu, tassa, tena vā upalakkhito kālo tivassabhikkhukālo, tasmiṃ. Yadā so tivasso bhikkhu nāma

hoti, tadāti vuttaṃ hoti. **Kammaṃ karotī**ti bhāvanākammaṃ karoti. **Ganthakamma**nti ganthavisayaṃ uggahaṇādikammaṃ. **Piṇḍāpacitiṃ katvā**ti antovasse temāsaṃ dinnapiṇḍassa kilesakkhayakaraṇena apacitiṃ pūjaṃ katvā. Piṇḍāpacitiṃ karonto hi bhikkhu yehi attano yo piṇḍapāto dinno, tesaṃ tassa mahapphalabhāvaṃ icchanto attano santānameva kilesakkhayakaraṇena visodhetvā arahattaṃ gaṇhāti.

Mahābhūtīti ettha pūjāvacano mahantasaddo, bhūtīti ca nāmekadesena tissabhūtittheraṃ ālapati. Bhavati hi nāmekadesenapi vohāro yathā ''devadatto datto''ti. **Mahābhūtī**ti vā piyasamudāhāro, so mahati bhūti vibhūti puññañāṇādisampadā assāti mahābhūti. **Channaṃ sepaṇṇigacchamūla**nti sākhāpalāsādīhi channaṃ ghanacchāyaṃ sepaṇṇigacchamūlaṃ. **Asubhakammaṭṭhānaṃ pādakaṃ katvā**ti kesādiasubhakoṭṭhāsabhāvanāya paṭiladdhaṃ upacārasamādhiṃ appanāsamādhiṃ vā pādakaṃ katvā. Asubhavisayaṃ upacārajjhānādikammamevettha upari pavattetabbabhāvanākammassa kāraṇabhāvato ṭhānanti kammaṭṭhānaṃ.

Sahassadvisahassasaṅkhāmattattā **''mahāgaṇe''**ti vuttaṃ. **Attano vasanaṭṭhānato therassa santikaṃ gantvā**ti attano vasanaṭṭhānato ākāsena gantvā vihārasamīpe otaritvā divāṭṭhāne nisinnattherassa santikaṃ gantvā. **Kiṃ āgatosī**ti kiṃkāraṇā āgatosi. **Sabbesu rattidivasabhāgesu okāsaṃ alabhanto**ti so kira thero ''tuyhaṃ okāso na bhavissati, āvuso''ti vuttepi ''vitakkamāḷake ṭhitakāle pucchissāmi, bhante''ti vatvā ''tasmiṃ ṭhāne aññe pucchissantī''ti vutte ''bhikkhācāramagge, bhante''ti vatvā ''tatrāpi aññe pucchantī''ti vutte dupaṭṭanivāsanaṭṭhāne, saṅghāṭipārupanaṭṭhāne, pattanīharaṇaṭṭhāne, gāme caritvā āsanasālāya yāgupītakāle, bhanteti. Tatthāpi therā attano kaṅkhaṃ vinodenti, āvusoti. Antogāmato nikkhamanakāle pucchissāmi, bhanteti. Tatrāpi aññe pucchanti, āvusoti. Antarāmagge, bhanteti. Bhojanasālāya bhattakiccapariyosāne, bhante. Divāṭṭhāne pādadhovanakāle, bhanteti. Tato paṭṭhāya yāva aruṇā apare pucchanti, āvusoti. Dantakaṭṭhaṃ gahetvā mukhadhovanatthaṃ gamanakāle, bhanteti. Tadāpi aññe pucchantīti. Mukhaṃ dhovitvā āgamanakāle, bhanteti. Tatrāpi aññe pucchissantīti. Senāsanaṃ pavisitvā nisinnakāle, bhanteti. Tatrāpi aññe pucchanti, āvusoti. Evaṃ sabbesu rattidivasabhāgesu yācamāno okāsaṃ na labhi, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ – ''evaṃ okāse asati maraṇassa kathaṃ okāsaṃ labhissathā''ti. Bhante, nanu mukhaṃ dhovitvā senāsanaṃ pavisitvā tayo cattāro pallaṅke uṇhāpetvā yonisomanasikārakammaṃ karontānaṃ okāsalābhena bhavitabbaṃ siyāti adhippāyena vadati. **Maṇivaṇṇe**ti indanīlamaṇivaṇṇe.

Ghaṭentassevāti vāyāmantasseva. **Visuddhipavāraṇa**nti ''parisuddho aha''nti evaṃ pavattaṃ visuddhipavāraṇaṃ. Arahantānameva hesā pavāraṇā. **Kāḷakaṃ vā**ti mahantaṃ kāḷakaṃ sandhāya vadati, **tilako vā**ti khuddakaṃ sandhāya. Ubhayenapi sīlassa parisuddhabhāvameva vibhāveti.

Padhānakammikāti padhānakamme niyuttā. **Laddhamagga**nti laddhūpāyaṃ, paṭhamameva laddhūpadesanti vuttaṃ hoti. **Apattānī**ti chaḍḍitāni. **Alābūneva sārade**ti saradakāle vātātapahatāni tattha tattha vippakiṇṇaalābūni viya. **Kāpotakānī**ti kapotakavaṇṇāni. **Tāni disvāna kā ratī**ti tāni evarūpāni aṭṭhīni disvā tumhākaṃ kā nāma rati, nanu appamattakāpi rati kātuṃ na vaṭṭatiyevāti attho. **Dutiyakathaṃ akathitapubbo**ti attano vuḍḍhatarena saddhiṃ vuttavacanassa paccanīkaṃ dutiyakathaṃ akathitapubbo.

Tadaṅgena, tadaṅgassa pahānaṃ **tadaṅgappahānaṃ**. Yañhi rattibhāge samujjalitena dīpena andhakārassa viya tena tena vipassanāya avayavabhūtena ñāṇaṅgena paṭipakkhavaseneva tassa tassa pahātabbadhammassa pahānamidaṃ tadaṅgappahānaṃ nāma. Yathā kāmacchandādayo na cittaṃ pariyuṭṭhāya tiṭṭhanti, evaṃ pariyuṭṭhānassa nisedhanaṃ appavattikaraṇaṃ vikkhambhanaṃ **vikkhambhanappahānaṃ**. Yañhi sasevāle udake pakkhittena ghaṭena sevālassa viya tena tena lokiyasamādhinā nīvaraṇādīnaṃ paccanīkadhammānaṃ vikkhambhanamidaṃ vikkhambhanappahānaṃ nāma. Sammā upacchijjanti etena kilesāti samucchedo, pahīyanti etena kilesāti pahānaṃ, samucchedasaṅkhātaṃ pahānaṃ niravasesappahānanti **samucchedappahānaṃ**. Yañhi asanivicakkābhihatassa rukkhassa viya ariyamaggañāṇena saṃyojanādīnaṃ dhammānaṃ yathā na puna vattanti, evaṃ pahānamidaṃ samucchedappahānaṃ nāma. Paṭippassambhati vūpasammati kilesadaratho etāyāti paṭippassaddhi, phalaṃ, sāyeva pahānanti **paṭippassaddhippahānaṃ**. Sabbe kilesā sabbasaṅkhatā vā nissaranti apagacchanti etenāti nissaraṇaṃ, nibbānaṃ, tadeva pahānanti **nissaraṇappahānaṃ. Paṭippassambhayamāna**nti paṭippassambhaṃ kilesavūpasamaṃ kurumānaṃ. **Lokiyalokuttarehī**ti

tadaṅgavikkhambhanappahānānaṃ lokiyattā, itaresaṃ lokuttarattā vuttaṃ.

Nimīyati phalaṃ etena uppajjanaṭṭhāne pakkhipamānaṃ viya hotīti nimittaṃ, kāraṇassetaṃ adhivacanaṃ. Asubhassa nimittaṃ, asubhameva vā nimittanti **asubhanimittaṃ**. Asubhanissitampi hi jhānaṃ nissite nissayavohārena asubhanti voharīyati yathā ''mañcā ukkuṭṭhiṃ karontī''ti. Tenevāha – **''dasasu asubhesu uppannaṃ sārammaṇaṃ paṭhamajjhāna''**nti. **Anicce aniccantiādinā nayena vuttassā**ti iminā catubbidhaṃ yonisomanasikāraṃ dasseti. Heṭṭhā cettha idha ca catubbidhassa ayonisomanasikārassa yonisomanasikārassa ca gahaṇaṃ niravasesadassanatthaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Tesu pana asubhe ''asubha''nti manasikāro idhādhippeto, tadanukūlattā vā itaresampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

Ekādasasu asubhesu paṭikūlākārassa uggaṇhanaṃ, yathā vā tattha uggahanimittaṃ uppajjati, tathā paṭipatti **asubhanimittassa uggaho**. Upacārappanāvahāya asubhabhāvanāya anuyuñjanaṃ **asubhabhāvanānuyogo**. Bhojane mattaññuno thinamiddhābhibhavābhāvā otāraṃ alabhamāno kāmacchando pahīyatīti vadanti. Bhojananissitaṃ pana āhāre paṭikūlasaññaṃ, tabbipariṇāmassa tadādhārassa tassa ca udariyabhūtassa asubhatādassanaṃ, kāyassa ca āhāraṭṭhitikatādassanaṃ yo uppādeti, so visesato bhojane pamāṇaññū nāma, tassa ca kāmacchando pahīyateva. **Dasavidhañhi asubhanimitta**nti pākaṭavasena vuttaṃ. Kāyagatāsatiṃ pana gahetvā ekādasavidhampi asubhanimittaṃ veditabbaṃ.

Abhutvā udakaṃ piveti pānīyassa okāsadānatthaṃ cattāro pañca ālope abhutvā pānīyaṃ piveyyāti attho. Tena vuttaṃ – **''catunnaṃ pañcannaṃ ālopānaṃ okāse satī''**ti. Abhidhammaṭīkākārena panettha ''cattāro pañca ālope, bhutvāna udakaṃ pive''ti pāṭhaṃ parikappetvā aññathā attho vaṇṇito, so aṭṭhakathāya na sameti. **Asubhakammikatissatthero** dantaṭṭhidassāvī.

17. Sattame mijjati hitapharaṇavasena siniyhatīti mitto, hitesī puggalo, tasmiṃ mitte bhavā, mittassa vā esāti **mettā,** hitesitā. Tattha ''mettā''ti vutte appanāpi upacāropi vaṭṭati sādhāraṇavacanabhāvatoti āha – **''mettāti ettāvatā pubbabhāgopi vaṭṭatī''**ti. **Api-**saddo appanaṃ sampiṇḍeti. Appanaṃ appattāya mettāya suṭṭhu muccanassa abhāvato cetovimuttīti **''appanāva adhippetā''**ti vuttaṃ.

Sattesu mettāyanassa hitūpasaṃhārassa uppādanaṃ pavattanaṃ **mettānimittassa uggaho**. Paṭhamuppanno mettāmanasikāro parato uppajjanakassa kāraṇabhāvato mettāmanasikārova mettānimittaṃ. Kammaṃyeva sakaṃ etesanti kammassakā, sattā, tabbhāvo **kammassakatā,** kammadāyādatā. Dosamettāsu yāthāvato ādīnavānisaṃsānaṃ paṭisaṅkhānavīmaṃsā idha **paṭisaṅkhānaṃ**. Mettāvihārīkalyāṇamittavantatā idha **kalyāṇamittatā. Odissakaanodissakadisāpharaṇāna**nti attaatipiyamajjhattaverivasena odissakatā, sīmāsambhede kate anodissakatā, ekādidisāpharaṇavasena disāpharaṇatā mettāya uggahaṇe veditabbā. Vihāraracchagāmādivasena vā odissakadisāpharaṇaṃ. Vihārādiuddesarahitaṃ puratthimādidisāvasena anodissakadisāpharaṇaṃ. Evaṃ vā dvidhā uggahaṇaṃ sandhāya – ''odissakaanodissakadisāpharaṇa''nti vuttaṃ. Uggaho ca yāva upacārā daṭṭhabbo. Uggahitāya āsevanā bhāvanā. Tattha sabbe sattā, pāṇā, bhūtā, puggalā, attabhāvapariyāpannāti etesaṃ vasena pañcavidhā. Ekekasmiṃ averā hontu, abyāpajjhā, anīghā, sukhī attānaṃ pariharantūti catudhā pavattito vīsatividhā **anodhisopharaṇā** mettā. Sabbā itthiyo, purisā, ariyā, anariyā, devā, manussā, vinipātikāti sattādhikaraṇavasena pavattā sattavidhā aṭṭhavīsatividhā vā, dasahi disāhi disādhikaraṇavasena pavattā dasavidhā ca, ekekāya vā disāya sattādiitthādiaverādibhedena asītādhikacatusatappabhedā ca **odhisopharaṇā** veditabbā. **Mettaṃ bhāventassā**ti mettājhānaṃ bhāventassa. **Tvaṃ etassa kuddho**tiādi paccavekkhaṇāvidhidassanaṃ. **Appaṭicchitapaheṇakaṃ viyā**ti asampaṭicchitapaṇṇākāraṃ viya. **Paṭisaṅkhāne**ti vīmaṃsāyaṃ. Vattaniaṭaviyaṃ **attaguttattherasadise**.

18. Aṭṭhame kusaladhammasampaṭipattiyā paṭṭhapanasabhāvatāya tappaṭipakkhānaṃ visosanasabhāvatāya ca ārambhadhātuādito pavattavīriyanti āha – **''paṭhamārambhavīriya''**nti. Yasmā paṭhamārambhamattassa kosajjavidhamanaṃ thāmagamanañca natthi, tasmā vuttaṃ – **''kosajjato nikkhantattā tato balavatara''**nti. Yasmā pana aparāparuppattiyā laddhāsevanaṃ uparūpari visesaṃ āvahantaṃ ativiya thāmagatameva hoti, tasmā vuttaṃ – **''paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanato tatopi balavatara''**nti. **Panūdanāyā**ti nīharaṇāya. Yathā mahato palighassa ugghāṭakajanassa mahanto ussāho

icchitabbo, evamidhāpīti **''nikkamo cetaso palighugghāṭanāyā''**ti vuttaṃ. Mahāparakkamo eva parena kataṃ bandhanaṃ chindeyya, evamidhāpīti vuttaṃ – **''parakkamo cetaso bandhanacchedanāyā''**ti.

Āraddhaṃ saṃsādhitaṃ paripūritaṃ vīriyaṃ etassāti **āraddhavīriyo,** nipphannavīriyo, āraddhaṃ paṭṭhapitaṃ vīriyaṃ etassāti **āraddhavīriyo.** Vīriyārambhappasutoti āha – **''āraddhavīriyassāti paripuṇṇavīriyassaceva paggahitavīriyassa cā''**ti. **Catudosāpagata**nti atilīnatādīhi catūhi dosehi apagataṃ. Catudosāpagatattameva vibhāveti **''na ca atilīna''**ntiādinā. Atilīnañhi bhāvanācittaṃ kosajjapakkhikaṃ siyā, atipaggahitañca uddhaccapakkhikaṃ. Bhāvanāvīthiṃ anajjhogāhetvā saṅkocāpatti **atilīnatā**. Ajjhogāhetvā antosaṅkoco **ajjhattaṃ saṃkhittatā. Atipaggahitatā** accāraddhavīriyatā. **Bahiddhā vikkhittatā** bahivisaṭavitakkānudhāvanā. Tadetaṃ vīriyaṃ caṅkamādikāyikappayogāvahaṃ **kāyikaṃ,** tadaññaṃ **cetasikaṃ. Rattidivassa pañca koṭṭhāse**ti pubbaṇhasāyanhapaṭhamamajjhimapacchimayāmasaṅkhāte pañca koṭṭhāse. **Tadubhayampī**ti kāyikaṃ cetasikañca vīriyaṃ. **Milakkhatissattherassa mahāsīvattherassa** ca vatthu heṭṭhā dassitameva.

Pītimallakattherassa vatthu pana evaṃ veditabbaṃ. So kira gihikāle mallayuddhāya āhiṇḍanto tīsu rajjesu paṭākaṃ gahetvā tambapaṇṇidīpaṃ āgamma rājānaṃ disvā raññā katānuggaho ekadivasaṃ kilañcakāsanasālādvārena gacchanto ''rūpaṃ, bhikkhave, na tumhākaṃ, taṃ pajahatha, taṃ vo pahīnaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissatī''ti (saṃ. ni. 3.33-34; 4.102; ma. ni. 1.247) natumhākavaggaṃ sutvā cintesi – ''neva kira rūpaṃ attano, na vedanā''ti. So taṃyeva aṅkusaṃ katvā nikkhamitvā mahāvihāraṃ gantvā pabbajjaṃ yācitvā pabbajito upasampanno dvemātikā paguṇaṃ katvā tiṃsa bhikkhū gahetvā avaravāliyaaṅgaṇaṃ gantvā samaṇadhammaṃ akāsi. Pādesu avahantesu jaṇṇukehi caṅkamati. Tamenaṃ rattiṃ eko migaluddako ''migo''ti maññamāno pahari, satti vinivijjhitvā gatā. So taṃ sattiṃ harāpetvā pahāramukhāni tiṇavaṭṭiyā pūrāpetvā pāsāṇapiṭṭhiyaṃ attānaṃ nisīdāpetvā okāsaṃ kāretvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā ukkāsitasaddena āgatānaṃ bhikkhūnaṃ byākaritvā imaṃ udānaṃ udānesi –

''Bhāsitaṃ buddhaseṭṭhassa, sabbalokaggavādino;
Na tumhākaṃ idaṃ rūpaṃ, taṃ jaheyyātha bhikkhavo. (dī. ni. aṭṭha. 2.373; ma. ni. aṭṭha. 1.106);

''Aniccā vata saṅkhārā, uppādavayadhammino;
Uppajjitvā nirujjhanti, tesaṃ vūpasamo sukho''ti. (dī. ni. aṭṭha. 2.373; ma. ni. aṭṭha. 1.106; theragā. 1168);

Kuṭumbiyaputtatissattherassapi vatthu evaṃ veditabbaṃ. Sāvatthiyaṃ kira tisso nāma kuṭumbiyaputto cattālīsa hiraññakoṭiyo pahāya pabbajitvā agāmake arañña viharati, tassa kaniṭṭhabhātubhariyā ''gacchatha, naṃ jīvitā voropethā''ti pañcasate core pesesi, te gantvā theraṃ parivāretvā nisīdiṃsu. Thero āha – ''kasmā āgatattha upāsakā''ti? Taṃ jīvitā voropessāmāti. Pāṭibhogaṃ me upāsakā gahetvā ajjekarattiṃ jīvitaṃ dethāti. Ko te, samaṇa, imasmiṃ ṭhāne pāṭibhogo bhavissatīti? Thero mahantaṃ pāsāṇaṃ gahetvā ūruṭṭhīni bhinditvā ''vaṭṭati upāsakā pāṭibhogo''ti āha. Te apakkamitvā caṅkamanasīse aggiṃ katvā nipajjiṃsu. Therassa vedanaṃ vikkhambhetvā sīlaṃ paccavekkhato parisuddhasīlaṃ nissāya pītipāmojjaṃ uppajji. Tato anukkamena vipassanaṃ vaḍḍhento tiyāmarattiṃ samaṇadhammaṃ katvā aruṇuggamane arahattaṃ patto imaṃ udānaṃ udānesi –

''Ubho pādāni bhinditvā, saññapessāmi vo ahaṃ;
Aṭṭiyāmi harāyāmi, sarāgamaraṇaṃ ahaṃ.

''Evāhaṃ cintayitvāna, yathābhūtaṃ vipassisaṃ;
Sampatte aruṇuggamhi, arahattaṃ apāpuṇi''nti. (visuddhi. 1.20; dī. ni. aṭṭha. 2.373; ma. ni. aṭṭha. 1.106);

Atibhojane nimittaggāhoti atibhojane thinamiddhassa nimittaggāho, ''ettake bhutte taṃ bhojanaṃ

thinamiddhassa kāraṇaṃ hoti, ettake na hotī''ti thinamiddhassa kāraṇākāraṇaggāho hotīti attho. Byatirekavasena cetaṃ vuttaṃ, tasmā ettake bhutte taṃ bhojanaṃ thinamiddhassa kāraṇaṃ na hotīti bhojane mattaññutāva atthato dassitāti daṭṭhabbaṃ. Tenāha – **''catupañca…pe… taṃ na hotī''**ti. **Divā sūriyāloka**nti divā gahitanimittaṃ sūriyālokaṃ rattiyaṃ manasikarontassapīti evamettha attho veditabbo. Dhutaṅgānaṃ vīriyanissitattā vuttaṃ – **''dhutaṅganissitasappāyakathāyapī''**ti.

19. Navame **jhānena vā vipassanāya vā vūpasamitacittassā**ti jhānena vā vipassanāya vā avūpasamakarakilesavigamanena vūpasamitacittassa. Kukkuccampi katākatānusocanavasena pavattamānaṃ cetaso avūpasamāvahatāya uddhaccena samānalakkhaṇanti ubhayassa pahānakāraṇaṃ abhinnaṃ katvā vuttaṃ. Bahussutassa ganthato atthato ca suttādīni vicārentassa tabbahulavihārino atthavedādippaṭilābhasambhavato vikkhepo na hoti. Yathā vidhippaṭipattiyā yathānurūpapattikārappavattiyā ca vikkhepo ca katākatānusocanañca na hotīti **''bāhusaccenapi uddhaccakukkuccaṃ pahīyatī''**ti āha. Yadaggena bāhusaccena uddhaccakukkuccaṃ pahīyati, tadaggena paripucchakatāvinayappakataññutāhipi taṃ pahīyatīti daṭṭhabbaṃ. Vuddhasevitā ca vuddhasīlitaṃ āvahatīti cetaso vūpasamakarattā ''uddhaccakukkuccappahānakārī''ti vuttaṃ, vuddhataṃ pana anapekkhitvā kukkuccavinodakā vinayadharā kalyāṇamittāti vuttāti daṭṭhabbaṃ. Vikkhepo ca pabbajitānaṃ yebhuyyena kukkuccahetuko hotīti **''kappiyākappiyaparipucchābahulassā''**tiādinā vinayanayeneva paripucchakatādayo niddiṭṭhā.

20. Dasame bahussutānaṃ dhammasabhāvāvabodhasambhavato vicikicchā anavakāsā evāti āha – **''bāhusaccenapi…pe… vicikicchā pahīyatī''**ti. Kāmaṃ bāhusaccaparipucchakatāhi sabbāpi aṭṭhavatthukā vicikicchā pahīyati, tathāpi ratanattayavicikicchāmūlikā sesavicikicchāti āha – **''tīṇi ratanāni ārabbha paripucchābahulassapī''**ti. Ratanattayaguṇāvabodhehi ''satthari kaṅkhatī''tiādivicikicchāya asambhavoti. Vinaye pakataññutā ''sikkhāya kaṅkhatī''ti (dha. sa. 1008; vibha. 915) vuttāya vicikicchāya pahānaṃ karotīti āha – **''vinaye ciṇṇavasībhāvassapī''**ti. **Okappaniyasaddhāsaṅkhātaadhimokkhabahulassā**ti saddheyyavatthuno anuppavisanasaddhāsaṅkhātaadhimokkhena adhimuccanabahulassa. Adhimuccanañca adhimokkhuppādanamevāti daṭṭhabbaṃ. Saddhāya vā taṃninnapoṇatā adhimutti adhimokkho. Nīvaraṇānaṃ paccayassa ceva paccayaghātassa ca vibhāvitattā vuttaṃ – **''vaṭṭavivaṭṭaṃ kathita''**nti.

Nīvaraṇappahānavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Akammaniyavaggavaṇṇanā

21. Tatiyassa paṭhame **abhāvita**nti samathavipassanābhāvanāvasena na bhāvitaṃ tathā abhāvitattā. Tañhi ''avaḍḍhita''nti vuccati paṭipakkhābhibhavena paribrūhanābhāvato. Tenāha bhagavā – **''akammaniyaṃ hotī''**ti.

22. Dutiye vuttavipariyāyena attho veditabbo. **Paṭhame**ti tatiyavaggassa paṭhamasutte. **Vaṭṭavasenā**ti vipākavaṭṭavasena. **Tebhūmakavaṭṭa**nti tebhūmakavipākavaṭṭaṃ. **Vaṭṭapaṭilābhāya kamma**nti vipākavaṭṭassa paṭilābhāya upanissayabhūtaṃ kammaṃ, tassa sahāyabhūtaṃ kilesavaṭṭampi kammaggahaṇeneva saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. **Vivaṭṭapaṭilābhāya kamma**nti vivaṭṭādhigamassa upanissayabhūtaṃ kammaṃ. Yaṃ pana carimabhavanibbattakaṃ kammaṃ, taṃ vivaṭṭappaṭilābhāya kammaṃ hoti, na hotīti? Na hoti vaṭṭapādakabhāvato. Carimabhavapaṭisandhi viya pana vivaṭṭūpanissayoti sakkā viññātuṃ. Na hi kadāci tihetukapaṭisandhiyā vinā visesādhigamo sambhavati. **Imesu suttesū**ti imesu pana paṭhamadutiyasuttesu yathākkamaṃ vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṃ.

23. Tatiye **abhāvita**nti ettha bhāvanā nāma samādhibhāvanā. Sā yattha āsaṅkitabbā, taṃ kāmāvacarapaṭhamamahākusalacittādiabhāvitanti adhippetanti āha – **''devamanussasampattiyo''**tiādi.

24. Catutthe yasmā **citta**nti vivaṭṭavaseneva uppannacittaṃ adhippetaṃ, tasmā jātijarābyādhimaraṇasokādidukkhassa anibbattanato mahato atthāya saṃvattatīti yojanā veditabbā.

25-26. Pañcamachaṭṭhesu **uppanna**nti avigatuppādādikhaṇattayampi abhāvitaṃ bhāvanārahitaṃ

apātubhūtameva paṇḍitasammatassa uppannakiccassa asādhanato yathā ‘‘aputto’’ti. So hi samattho hutvā pitu puttakiccaṃ asādhento aputtoti loke vuccati, evaṃ sampadamidaṃ. Tenāha – **‘‘kasmā’’**tiādi. **Tesu dhammesū**ti lokuttarapādakajjhānādīsu. Thero pana matthakappattameva bhāvitaṃ cittaṃ dassento **‘‘maggacittamevā’’**ti āha.

27-28. Sattamaṭṭhamesu **punappunaṃ akata**nti bhāvanābahulīkāravasena punappunaṃ na kataṃ. **Imānipi dve**ti imesu dvīsu suttesu āgatāni imānipi dve cittāni.

29-30. Navame **adhivahatī**ti āneti. **Dukkhenā**ti kicchena. **Duppesanato**ti dukkhena pesetabbato. Matthakappattaṃ vipassanāsukhaṃ pākatikajjhānasukhato santatarapaṇītataramevāti āha – **‘‘jhānasukhato vipassanāsukha’’**nti. Tenāha bhagavā –

‘‘Suññāgāraṃ paviṭṭhassa, santacittassa bhikkhuno;
Amānusī rati hoti, sammā dhammaṃ vipassato.

‘‘Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;
Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānata’’nti. (dha. pa. 374);

Tañhi cittaṃ vissaṭṭhaindavajirasadisaṃ amoghabhāvato.

Akammaniyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Adantavaggavaṇṇanā

31-36. Catutthassa paṭhame **adanta**nti cittabhāvanāya vinā **na** dantaṃ. Tenāha – **‘‘satisaṃvararahita’’**nti. Catutthe tatiye vuttavipariyāyena attho veditabbo. Pañcamachaṭṭhesu **purimasadisoyevā**ti tatiyacatutthasadiso eva.

37-38. Sattamaṭṭhamesu **upamā panetthā**ti yathā paṭhamādīsu adantahatthiassādayo upamābhāvena gahitā, evamettha satthamaṭṭhamesu **‘‘asaṃvutagharadvārādivasena veditabbā’’**ti vuttaṃ.

39-40. Navamadasamesu **catūhipi padehī**ti adantādīhi catūhi padehi yojetvā navamadasamāni suttāni vuttānīti yojanā.

Adantavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paṇihitaacchavaggavaṇṇanā

41. Pañcamassa paṭhame upamāva opammaṃ, so eva attho, tasmiṃ **opammatthe** bodhetabbe **nipāto. Seyyathāpī**ti yathāti attho. Ettha ca tatra bhagavā katthaci atthena upamaṃ parivāretvā dasseti vatthasutte viya, **päricchattakopama** (a. ni. 7.69) **aggikkhandhopamā**di (a. ni. 7.72) suttesu viya ca. Katthaci upamāya atthaṃ parivāretvā dasseti **loṇambilasutte** (a. ni. 3.101) viya, **suvaṇṇakārasattasūriyopamādi**suttesu (a. ni. 7.66) viya ca. Imasmiṃ pana sālisūkopame upamāya atthaṃ parivāretvā dassento **‘‘seyyathāpi, bhikkhave’’**tiādimāhāti potthakesu likhanti, taṃ majjhimaṭṭhakathāya vatthasuttavaṇṇanāya (ma. ni. aṭṭha. 1.70) na sameti. Tattha hi idaṃ vuttaṃ –

> Seyyathāpi, bhikkhave, vatthanti upamāvacanamevetaṃ. Upamaṃ karonto ca bhagavā katthaci paṭhamaṃyeva upamaṃ dassetvā pacchā atthaṃ dasseti, katthaci paṭhamaṃ atthaṃ dassetvā pacchā upamaṃ, katthaci upamāya atthaṃ parivāretvā dasseti, katthaci atthena upamaṃ. Tathā hesa ‘‘seyyathāpissu, bhikkhave, dve agārā sadvārā, tattha cakkhumā puriso majjhe ṭhito passeyyā’’ti sakalampi devadūtasuttaṃ (ma. ni. 3.261 ādayo) upamaṃ paṭhamaṃ dassetvā pacchā atthaṃ

dassento āha. ‘‘Tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gacchati, seyyathāpi, ākāse’’tiādinā pana nayena sakalampi iddhividhaṃ atthaṃ paṭhamaṃ dassetvā pacchā upamaṃ dassento āha. ‘‘Seyyathāpi, brāhmaṇapuriso sāratthiko sāragavesī’’tiādinā (ma. ni. 1.314) nayena sakalampi cūḷasāropamasuttaṃ upamāya atthaṃ parivāretvā dassento āha. ‘‘Idha pana, bhikkhave, ekacce kulaputtā dhammaṃ pariyāpuṇanti suttaṃ…pe… seyyathāpi, bhikkhave, puriso alagaddatthiko’’tiādinā nayena sakalampi alagaddasuttaṃ (ma. ni. 1.238) mahāsāropamasuttanti evamādīni suttāni atthena upamaṃ parivāretvā dassento āha. Svāyaṃ idha paṭhamaṃ upamaṃ dassetvā pacchā atthaṃ dassetīti.

Ettha hi **cūḷasāropamā**dīsu (ma. ni. 1.312) paṭhamaṃ upamaṃ vatvā tadanantaraṃ upameyyatthaṃ vatvā puna upamaṃ vadanto upamāya atthaṃ parivāretvā dassetīti vutto. Alagaddūpamasuttādīsu pana atthaṃ paṭhamaṃ vatvā tadanantaraṃ upamaṃ vatvā puna atthaṃ vadanto atthena upamaṃ parivāretvā dassetīti vutto. Tenevettha līnatthappakāsiniyaṃ vuttaṃ – ‘‘upameyyatthaṃ paṭhamaṃ vatvā tadanantaraṃ atthaṃ vatvā puna upamaṃ vadanto upamāya atthaṃ parivāretvā dassetī’’ti vutto. **Atthena upamaṃ parivāretvā**ti etthāpi eseva nayoti. Idha pana katthaci atthena upamaṃ parivāretvā dasseti. ‘‘Vatthasutte viya pāricchattakopamaaggikkhandhopamādisuttesu viya cā’’ti vuttaṃ. Tattha vatthasutte tāva ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, vatthaṃ saṃkiliṭṭhaṃ malaggahitaṃ, tamenaṃ rajako yasmiṃ yasmiṃ raṅgajāte upasaṃhareyya. Yadi nīlakāya, yadi pītakāya, yadi lohitakāya, yadi mañjiṭṭhakāya, durattavaṇṇamevassa aparisuddhavaṇṇamevassa. Taṃ kissa hetu? Aparisuddhattā, bhikkhave, vatthassa. Evameva kho, bhikkhave, citte saṃkiliṭṭhe duggati pāṭikaṅkhā’’tiādinā (ma. ni. 1.70) paṭhamaṃ upamaṃ dassetvā pacchā upameyyattho vutto, na pana paṭhamaṃ atthaṃ vatvā tadanantaraṃ upamaṃ dassetvā puna attho vutto. Yena katthaci atthena upamaṃ parivāretvā dasseti. Vatthasutte viyāti vadeyya.

Tathā pāricchattakopamepi ‘‘yasmiṃ, bhikkhave, samaye devānaṃ tāvatiṃsānaṃ pāricchattako koviḷāro paṇḍupalāso hoti, attamanā, bhikkhave, devā tāvatiṃsā, tasmiṃ samaye honti paṇḍupalāso dāni pāricchattako koviḷāro, na cirasseva dāni pannapalāso bhavissati…pe… evameva kho, bhikkhave, yasmiṃ samaye ariyasāvako agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāya ceteti. Paṇḍupalāso, bhikkhave, ariyasāvako tasmiṃ samaye hotī’’tiādinā (a. ni. 7.69) paṭhamaṃ upamaṃ dassetvā pacchā attho vutto. Aggikkhandhopame ‘‘passatha no tumhe, bhikkhave, amuṃ mahantaṃ aggikkhandhaṃ ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtanti. Evaṃ, bhanteti. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho varaṃ yaṃ amuṃ mahantaṃ aggikkhandhaṃ ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ āliṅgetvā upanisīdeyya vā upanipajjeyya vā, yaṃ khattiyakaññaṃ vā brāhmaṇakaññaṃ vā gahapatikaññaṃ vā mudutalunahatthapādaṃ āliṅgetvā upanisīdeyya vā upanipajjeyya vā’’tiādinā (a. ni. 7.72) paṭhamaṃ upamaṃyeva dassetvā pacchā attho vutto, na pana paṭhamaṃ atthaṃ vatvā tadanantaraṃ upamaṃ dassetvā puna attho vutto, tasmā ‘‘katthaci atthena upamaṃ parivāretvā dasseti vatthasutte viya pāricchattakopamaaggikkhandhopamādisuttesu viya cā’’ti na vattabbaṃ.

Keci panettha evaṃ vaṇṇayanti ‘‘atthaṃ paṭhamaṃ vatvā pacchā ca upamaṃ dassento atthena upamaṃ parivāretvā dasseti nāma, upamaṃ pana paṭhamaṃ vatvā pacchā atthaṃ dassento upamāya atthaṃ parivāretvā dasseti nāma, tadubhayassapi āgataṭṭhānaṃ nidassento ‘vatthasutte viyā’tiādimāhā’’ti. Tampi ‘‘katthaci atthena upamaṃ parivāretvā dasseti vatthasutte viya pāricchattakopamaaggikkhandhopamādisuttesu viya cā’’ti vattabbaṃ, evañca vuccamāne ‘‘katthaci upamāya atthaṃ parivāretvā dasseti loṇambilasutte viyā’’ti visuṃ na vattabbaṃ ‘‘aggikkhandhopamādisutte viyā’’ti ettha ādisaddeneva saṅgahitattā. Loṇambilasuttepi hi –

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, paṇḍito byatto kusalo sūdo rājānaṃ vā rājamahāmattaṃ vā nānaccayehi sūpehi paccupaṭṭhito assa ambilaggehipi tittakaggehipi kaṭukaggehipi madhuraggehipi khārikehipi akhārikehipi loṇikehipi aloṇikehipi.

‘‘Sa kho so, bhikkhave, paṇḍito byatto kusalo sūdo sakassa bhattassa nimittaṃ uggaṇhāti ‘idaṃ vā me ajja bhattasūpeyyaṃ ruccati, imassa vā abhiharati, imassa vā bahuṃ gaṇhāti, imassa vā vaṇṇaṃ bhāsati. Ambilaggaṃ vā me ajja bhattasūpeyyaṃ ruccati, ambilaggassa vā abhiharati, ambilaggassa vā bahuṃ gaṇhāti, ambilaggassa vā vaṇṇaṃ bhāsati…pe… aloṇikassa vā vaṇṇaṃ

bhāsatī'ti. Sa kho so, bhikkhave, paṇḍito byatto kusalo sūdo lābhī ceva hoti acchādanassa, lābhī vetanassa, lābhī abhihārānaṃ. Taṃ kissa hetu? Tathā hi so, bhikkhave, paṇḍito byatto kusalo sūdo sakassa bhattanimittaṃ uggaṇhāti. Evameva kho, bhikkhave, idhekacco paṇḍito byatto kusalo bhikkhu kāye kāyānupassī viharati…pe… vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Tassa dhammesu dhammānupassino viharato cittaṃ samādhiyati, upakkilesā pahīyanti, so taṃ nimittaṃ uggaṇhāti.

''Sa kho, bhikkhave, paṇḍito byatto kusalo bhikkhu lābhī ceva hoti diṭṭheva dhamme sukhavihārānaṃ, lābhī hoti satisampajaññassa. Taṃ kissa hetu? Tathā hi so, bhikkhave, paṇḍito byatto kusalo bhikkhu sakassa cittassa nimittaṃ uggaṇhātī''ti (saṃ. ni. 5.374) –

Evaṃ paṭhamaṃ upamaṃ dassetvā pacchā attho vutto. ''Suvaṇṇakārasūriyopamādisuttesu viya cā''ti idañca udāharaṇamattena saṅgahaṃ gacchati suvaṇṇakārasuttādīsu paṭhamaṃ upamāya adassitattā. Etesu hi suvaṇṇakāropamasutte (a. ni. 3.103) tāva –

''Adhicittamanuyuttena, bhikkhave, bhikkhunā tīṇi nimittāni kālena kālaṃ manasi kātabbāni, kālena kālaṃ samādhinimittaṃ manasi kātabbaṃ, kālena kālaṃ paggahanimittaṃ manasi kātabbaṃ, kālena kālaṃ upekkhānimittaṃ manasi kātabbaṃ. Sace, bhikkhave, adhicittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ samādhinimittaṃyeva manasi kareyya, ṭhānaṃ taṃ cittaṃ kosajjāya saṃvatteyya. Sace, bhikkhave, adhicittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ paggahanimittaṃyeva manasi kareyya, ṭhānaṃ taṃ cittaṃ uddhaccāya saṃvatteyya. Sace, bhikkhave, adhicittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ upekkhānimittaṃyeva manasi kareyya, ṭhānaṃ taṃ cittaṃ na sammā samādhiyeyya āsavānaṃ khayāya. Yato ca kho, bhikkhave, adhicittamanuyutto bhikkhu kālena kālaṃ samādhinimittaṃ… pe… paggahanimittaṃ…pe… upekkhānimittaṃ manasi karoti, taṃ hoti cittaṃ muduñca kammaniyañca pabhassarañca, na ca pabhaṅgu, sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāya.

''Seyyathāpi, bhikkhave, suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā ukkaṃ bandheyya, ukkaṃ bandhitvā ukkāmukhaṃ ālimpeyya, ukkāmukhaṃ ālimpitvā saṇḍāsena jātarūpaṃ gahetvā ukkāmukhe pakkhipeyya, ukkāmukhe pakkhipitvā kālena kālaṃ abhidhamati, kālena kālaṃ udakena paripphoseti, kālena kālaṃ ajjhupekkhati. Sace, bhikkhave, suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ abhidhameyya, ṭhānaṃ taṃ jātarūpaṃ daheyya. Sace, bhikkhave, suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ udakena paripphoseyya, ṭhānaṃ taṃ jātarūpaṃ nibbāpeyya. Sace, bhikkhave, suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ ajjhupekkheyya, ṭhānaṃ taṃ jātarūpaṃ na sammā paripākaṃ gaccheyya. Yato ca kho, bhikkhave, suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ kālena kālaṃ abhidhamati, kālena kālaṃ udakena paripphoseti, kālena kālaṃ ajjhupekkhati, taṃ hoti jātarūpaṃ muduñca kammaniyañca pabhassarañca, na ca pabhaṅgu, sammā upeti kammāya. Yassā yassā ca piḷandhanavikatiyā ākaṅkhati, yadi paṭṭikāya yadi kuṇḍalāya yadi gīveyyakena yadi suvaṇṇamālāya, tañcassa atthaṃ anubhoti.

''Evameva kho, bhikkhave, adhicittamanuyuttena bhikkhu…pe… sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāya. Yassa yassa ca abhiññāsacchikaraṇīyassa dhammassa cittaṃ abhininnāmeti abhiññāsacchikiriyāya, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati satiāyatane''ti (a. ni. 3.103) –

Evaṃ paṭhamaṃ atthaṃ dassetvā tadatantaraṃ upamaṃ vatvā punapi attho evaṃ paṭhamaṃ atthaṃ dassetvā tadanantaraṃ upamaṃ vatvā punapi attho vutto.

Sattasūriyopame ca –

''Aniccā, bhikkhave, saṅkhārā, adhuvā, bhikkhave, saṅkhārā, anassāsikā, bhikkhave, saṅkhārā, yāvañcidaṃ, bhikkhave, alameva sabbasaṅkhāresu nibbindituṃ alaṃ virajjituṃ alaṃ vimuccituṃ. Sineru, bhikkhave, pabbatarājā caturāsītiyojanasahassāni āyāmena, caturāsītiyojanasahassāni vitthārena, caturāsītiyojanasahassāni mahāsamudde ajjhogāḷho, caturāsītiyojanasahassāni

mahāsamuddā accuggato. Hoti so kho, bhikkhave, samayo, yaṃ kadāci karahaci dīghassa addhuno accayena bahūni vassāni bahūni vassasatāni bahūni vassasahassāni bahūni vassasatasahassāni devo na vassati, deve kho pana, bhikkhave, avassante ye kecime bījagāmabhūtagāmā osadhitiṇavanappatayo, te ussussanti visussanti na bhavanti. Evaṃ aniccā, bhikkhave, saṅkhārā, evaṃ adhuvā, bhikkhave, saṅkhārā''tiādinā (a. ni. 7.66) –

Paṭhamaṃ atthaṃ dassetvā tadanantaraṃ upamaṃ vatvā punapi attho vutto. Atha vā ''sūriyassa, bhikkhave, udayato etaṃ pubbaṅgamaṃ etaṃ pubbanimittaṃ, yadidaṃ aruṇuggaṃ. Evameva kho, bhikkhave, bhikkhuno ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa uppādāya etaṃ pubbaṅgamaṃ etaṃ pubbanimittaṃ, yadidaṃ kalyāṇamittatā''ti yadetaṃ **saṃyuttanikāye** (saṃ. ni. 5.49) āgataṃ, taṃ idha sūriyopamasuttanti adhippetaṃ siyā. Tampi ''katthaci upamāya atthaṃ parivāretvā dassetī''ti iminā na sameti paṭhamaṃ upamaṃ vatvā tadanantaraṃ atthaṃ dassetvā puna upamāya avuttattā. Paṭhamameva hi tattha upamā dassitā, ''imasmiṃ pana sālisūkopame upamāya atthaṃ parivāretvā dassento seyyathāpi, bhikkhaveti ādimāhā''ti. Idampi vacanamasaṅgahitaṃ vatthasuttassa imassa ca visesābhāvato. Ubhayatthāpi hi paṭhamaṃ upamaṃ dassetvā pacchā attho vutto, tasmā evamettha pāṭhena bhavitabbaṃ ''tatra bhagavā katthaci paṭhamaṃyeva upamaṃ dassetvā pacchā atthaṃ dasseti vatthasutte viya **pāricchattakopama-** (a. ni. 7.69) **aggikkhandhopamādi**suttesu (a. ni. 7.72) viya ca, katthaci atthena upamaṃ parivāretvā dasseti **suvaṇṇakārasattasūriyopamādi**suttesu (a. ni. 7.66) viya, imasmiṃ pana sālisūkopame paṭhamaṃ upamaṃ dassetvā pacchā atthaṃ dassento seyyathāpi, bhikkhaveti ādimāhā''ti. Aññathā **majjhimaṭṭhakathāya** virujjhati. Idhāpi ca pubbenāparaṃ na sameti. Majjhimaṭṭhakathāya vuttanayeneva vā idhāpi pāṭho gahetabbo.

Kaṇasadiso sāliphalassa tuṇḍe uppajjanakavālo **sālisūkaṃ,** tathā **yavasūkaṃ**. Sūkassa tanukabhāvato bhedavato bhedo nātimahā hotīti āha – **''bhindissati, chaviṃ chindissatīti attho''**ti. Yathā micchāṭhapitasālisūkādi akkantampi hatthādiṃ na bhindati bhindituṃ ayoggabhāvena ṭhitattā, evaṃ ācayagāmicittaṃ avijjaṃ na bhindati bhindituṃ ayoggabhāvena uppannattāti imamatthaṃ dasseti **''micchāṭhapitenā''**tiādinā. **Aṭṭhasu ṭhānesū**ti ''dukkhe aññāṇa''ntiādinā vuttesu dukkhādīsu catūsu saccesu pubbantādīsu catūsu cāti aṭṭhasu ṭhānesu. **Ghanabahala**nti cirakālaparibhāvanāya ativiya bahalaṃ. Mahāvisayatāya mahāpaṭipakkhatāya bahuparivāratāya bahudukkhatāya ca mahatī avijjāti mahāavijjā. Taṃ **mahāavijjaṃ**. Mahāsaddo hi bahubhāvatthopi hoti ''mahājano''tiādīsu viya. **Taṇhāvānato nikkhantabhāvenā**ti tattha taṇhāya abhāvameva vadati.

42. Dutiye pādeneva avamaddite akkantanti vuccamāne hatthena avamadditaṃ akkantaṃ viya akkantanti ruḷhī hesāti āha – **''akkantanteva vutta''**nti. **Ariyavohāro**ti ariyadesavāsīnaṃ vohāro. Mahantaṃ aggahetvā appamattakasseva gahaṇe payojanaṃ dassetuṃ – **''kasmā panā''**tiādi āraddhaṃ. Tena ''vivaṭṭūpanissayakusalaṃ nāma yoniso uppāditaṃ appaka''nti na cintetabbaṃ, anukkamena laddhapaccayaṃ hutvā vaḍḍhamānaṃ khuddakanadī viya pakkhandamahoghā samuddaṃ, anukkamena nibbānamahāsamuddameva purisaṃ pāpetīti dīpeti. **Paccekabodhiṃ buddhabhūmi**nti ca paccatte upayogavacanaṃ. **Vaṭṭavivaṭṭaṃ kathita**nti yathākkamena vuttaṃ.

43. Tatiye **dosena paduṭṭhacitta**nti sampayuttadhammānaṃ, yasmiṃ santāne uppajjati, tassa ca dūsanena visasaṃsaṭṭhapūtimuttasadisena dosena padūsitacittaṃ. **Attano cittenā**ti attano cetopariyañāṇena sabbaññutaññāṇena vā sahitena cittena. **Paricchinditvā**ti ñāṇena paricchinditvā. Iṭṭhākārena etīti ayo, sukhaṃ. Sabbaso apeto ayo etassa, etasmāti vā **apāyo,** kāyikassa cetasikassa ca dukkhassa gati pavattiṭṭhānanti **duggati,** kāraṇāvasena vividhaṃ vikārena ca nipātiyanti etthāti **vinipāto,** appakopi natthi ayo sukhaṃ etthāti **nirayo**ti evamettha attho veditabbo.

44. Catutthe **saddhāpasādena pasanna**nti saddhāsaṅkhātena pasādena pasannaṃ, na indriyānaṃ avippasannatāya. **Sukhassa gati**nti sukhassa pavattiṭṭhānaṃ. Sukhamevettha gacchanti, na dukkhanti vā **sugati**. Manāpiyarūpāditāya saha aggehīti **saggaṃ,** lokaṃ.

45. Pañcame pariḷāhavūpasamakaro rahado etthāti rahado, udakapuṇṇo rahado **udakarahado**. Udakaṃ

dahati dhāretīti **udakadaho.** **Āvilo**ti kalalabahulatāya ākulo. Tenāha – **''avippasanno''**ti. **Luḷito**ti vātena āloḷito. Tenāha – **''aparisaṇṭhito''**ti. Vātābhighātena vīcitaraṅgamalasamākulatāya hi parito na saṇṭhito vā **aparisaṇṭhito**. Vātābhighātena udakassa ca appabhāvena kalalībhūto kaddamabhāvappattoti āha – **''kaddamībhūto''**ti. **Sippiyo** muttasippiādayo. **Sambukā** saṅkhasalākavisesā. **Carantampi tiṭṭhantampī**ti yathālābhavacanametaṃ daṭṭhabbaṃ. Tameva hi yathālābhavacanataṃ dassetuṃ – **''etthā''**tiādi āraddhaṃ.

Pariyonaddhenāti paṭicchāditena. Tayidaṃ kāraṇena āvilabhāvassa dassanaṃ. Diṭṭhadhamme imasmiṃ attabhāve bhavo **diṭṭhadhammiko,** so pana lokiyopi hoti lokuttaropīti āha – **''lokiyalokuttaramissako''**ti. Pecca samparetabbato **samparāyo,** paraloko. Tenāha – **''so hi parattha atthoti paratttho''**ti. Iti dvidhāpi sakasantatipariyāpanno eva gahitoti itarampi saṅgahetvā dassetuṃ – **''apicā''**tiādimāha. **Aya**nti kusalakammapathasaṅkhāto dasavidho dhammo. **Satthantarakappāvasāne**ti idaṃ tassa āsannabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Yassa kassaci antarakappassāvasāneti veditabbaṃ. **Ariyānaṃ yutta**nti ariyānaṃ ariyabhāvāya yuttaṃ, tato eva **ariyabhāvaṃ kātuṃ samatthaṃ**. Ñāṇameva ñeyyassa paccakkhakaraṇaṭṭhena **dassana**nti āha – **''ñāṇameva hī''**tiādi. Kiṃ pana tanti āha – **''dibbacakkhū''**tiādi.

46. Chaṭṭhe **accho**ti tanuko. Tanubhāvameva hi sandhāya **''abahalo''**ti vuttaṃ. Yasmā pasanno nāma accho na bahalo, tasmā **''pasannotipi vaṭṭatī''**ti vuttaṃ. **Vippasanno**ti visesena pasanno. So pana sammā pasanno nāma hotīti āha – **''suṭṭhu pasanno''**ti. **Anāvilo**ti akaluso. Tenāha – **''parisuddho''**tiādi. **Saṅkha**nti khuddakasevālaṃ, yaṃ ''tilabījaka''nti vuccati. **Sevāla**nti kaṇṇikasevālaṃ. **Paṇaka**nti udakamalaṃ. Cittassa āvilabhāvo nīvaraṇahetukoti āha – **''anāvilenāti pañcanīvaraṇavimuttenā''**ti.

47. Sattame **rukkhajātānī**ti ettha jātasaddena padavaḍḍhanameva kataṃ yathā ''kosajāta''nti āha – **''rukkhānamevetaṃ adhivacana''**nti. **Koci hi rukkho vaṇṇena aggo hoti** yathā taṃ rattacandanādi. **Koci gandhena** yathā taṃ gosītacandanaṃ. **Koci rasena** khadirādi. **Koci thaddhatāya** campakādi. Maggaphalāvahatāya vipassanāvasena **bhāvitampi** gahitaṃ. ''Tattha tattheva sakkhibhabbataṃ pāpuṇātī''ti (a. ni. 3.103) vacanato **''abhiññāpādakacatutthajjhānacittameva, āvuso''**ti phussamittatthero vadati.

48. Aṭṭhame cittassa parivattanaṃ uppādanirodhā evāti āha – **''evaṃ lahuṃ uppajjitvā lahuṃ nirujjhanaka''**nti. **Adhimattapamāṇatthe**ti atikkantapamāṇatthe, pamāṇātītatāyanti attho. Tenāha – **''ativiya na sukarā''**ti. **Cakkhuviññāṇampi adhippetamevā**ti sabbassapi cittassa samānakhaṇattā vuttaṃ. Cittassa ativiya lahuparivattibhāvaṃ theravādena dīpetuṃ – **''imasmiṃ panatthe''**tiādi vuttaṃ. **Cittasaṅkhārā**ti sasampayuttaṃ cittaṃ vadati. **Vāhasatānaṃ kho, mahārāja, vīhīna**nti potthakesu likhanti, ''vāhasataṃ kho, mahārāja, vīhīna''nti pana pāṭhena bhavitabbaṃ. **Milindapañhepi** (mi. pa. 4.1.2) hi katthaci ayameva pāṭho dissati. ''Vāhasatāna''nti vā paccatte sāmivacanaṃ byattayena vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Aḍḍhacūḷa**nti thokena ūnaṃ upaḍḍhaṃ. Kassa pana upaḍḍhanti? Adhikārato vāhassāti viññāyati. ''Aḍḍhacuddasa''nti keci. ''Aḍḍhacatuttha''nti apare. Sādhikaṃ diyaḍḍhasataṃ vāhāti daḷhaṃ katvā vadanti, vīmaṃsitabbaṃ. Catunāḷiko **tumbo. Pucchāya abhāvenā**ti ''sakkā pana, bhante, upamaṃ kātu''nti evaṃ pavattāya pucchāya abhāvena **na katā upamā. Dhammadesanāpariyosāne**ti sannipatitaparisāya yathāraddhadhammadesanāya pariyosāne.

49. Navame **pabhassara**nti pariyodātaṃ sabhāvaparisuddhaṭṭhena. Tenāha – **''paṇḍaraṃ parisuddha''**nti. Pabhassaratādayo nāma vaṇṇadhātuyaṃ labbhanakavisesāti āha – **''kiṃ pana cittassa vaṇṇo nāma atthī''**ti? Itaro arūpatāya ''natthī''ti paṭikkhipitvā pariyāyakathā ayaṃ tādisassa cittassa parisuddhabhāvanādīpanāyāti dassento **''nīlādīna''**ntiādimāha. Tathā hi ''so evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte''ti (dī. ni. 1.243-244; ma. ni. 1.384-386, 431-433; pārā. 12-13) vuttaṃ. Tenevāha – **''idampi nirupakkilesatāya parisuddhanti pabhassara''**nti. Kiṃ pana bhavaṅgacittaṃ nirupakkilesanti? Āma sabhāvato nirupakkilesaṃ, āgantukaupakkilesavasena pana siyā upakkiliṭṭhaṃ. Tenāha – **''tañca kho''**tiādi. Tattha attano tesañca bhikkhūnaṃ paccakkhabhāvato pubbe ''ida''nti vatvā idāni paccāmasanavasena **''ta''**nti āha. Ca-saddo atthūpanayane. Kho-saddo vacanālaṅkāre, avadhāraṇe vā. Vakkhamānassa atthassa nicchitabhāvato bhavaṅgacittena sahāvaṭṭhānābhāvato upakkilesānaṃ āgantukatāti āha – **''asahajātehī''**tiādi. Rāgādayo upecca cittasantānaṃ kilissanti vibādhenti upatāpenti cāti āha –

‘‘upakkilesehīti rāgādīhī’’ti. Bhavaṅgacittassa nippariyāyato upakkilesehi upakkiliṭṭhatā nāma natthi asaṃsaṭṭhabhāvato, ekasantatipariyāpannatāya pana siyā upakkiliṭṭhatāpariyāyoti āha – **‘‘upakkiliṭṭhaṃ nāmāti vuccatī’’**ti. Idāni tamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ **‘‘yathā hī’’**tiādimāha. Tena bhinnasantānagatāyapi nāma iriyāya loke gārayhatā dissati, pageva ekasantānagatāya iriyāyāti imaṃ visesaṃ dasseti. Tenāha – **‘‘javanakkhaṇe…pe… upakkiliṭṭhaṃ nāma hotī’’**ti.

50. Dasame **bhavaṅgacittameva citta**nti ‘‘pabhassaramidaṃ, bhikkhave, citta’’nti vuttaṃ bhavaṅgacittameva. Yadaggena bhavaṅgacittaṃ tādisapaccayasamavāye upakkiliṭṭhaṃ nāma vuccati, tadaggena tabbidhurapaccayasamavāye upakkilesato vimuttanti vuccati. Tenāha – **‘‘upakkilesehi vippamuttaṃ nāma hotī’’**ti. Sesamettha navamasutte vuttanayānusārena veditabbaṃ.

Paṇihitaacchavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Accharāsaṅghātavaggavaṇṇanā

51. Chaṭṭhassa paṭhame **assutavā**ti ettha ‘‘sādhu paññāṇavā naro’’tiādīsu (jā. 2.18.101) atthitāmattassa bodhako vā-saddo. ‘‘Sīlavā hoti kalyāṇadhammo’’tiādīsu (ma. ni. 3.381) pasaṃsāvisiṭṭhāya atthitāya. ‘‘Paññavā hoti udayatthagāminiyā paññāya samannāgato’’tiādīsu (dī. ni. 3.317; ma. ni. 2.25) atisayatthavisiṭṭhāya atthitāya, tasmā yassa pasatthaṃ atisayena vā sutaṃ atthi, so sutavā, saṃkilesaviddhaṃsanasamatthaṃ pariyattidhammassavanaṃ, taṃ sutvā tathattāya paṭipatti ca ‘‘sutavā’’ti iminā padena pakāsitā. Sotabbayuttaṃ sutvā kattabbanipphattivasena suṇīti vā sutavā, tappaṭikkhepena na sutavāti **assutavā**.

Ayañhi akāro ‘‘ahetukā dhammā (dha. sa. 2 dukamātikā), abhikkhuko āvāso’’tiādīsu (pāci. 1047) taṃsamāyoganivattiyaṃ diṭṭho. ‘‘Appaccayā dhammā’’ti (dha. sa. 7 dukamātikā) taṃsambandhibhāvanivattiyaṃ. Paccayuppannañhi paccayasambandhīti apaccayuppannattā ataṃsambandhitā ettha jotitā. ‘‘Anidassanā dhammā’’ti (dha. sa. 9 dukamātikā) taṃsabhāvanivattiyaṃ. Nidassanañhi ettha daṭṭhabbatā. Atha vā passatīti nidassanaṃ, cakkhuviññāṇaṃ. Taggahetabbatānivattiyaṃ, tathā ‘‘anāsavā dhammā’’ti (dha. sa. 15 dukamātikā). ‘‘Appaṭighā dhammā (dha. sa. 10 dukamātikā) anārammaṇā dhammā’’ti (dha. sa. 55 dukamātikā) taṃkiccanivattiyaṃ. ‘‘Arūpino dhammā acetasikādhammā’’ti taṃsabhāvanivattiyaṃ. Tadaññatā hi idha pakāsitā. ‘‘Amanusso’’ti tabbhāvamattanivattiyaṃ. Manussattamattaṃ natthi, aññaṃ taṃsadisanti. Sadisatā hi ettha sūcitā. ‘‘Assamaṇo samaṇapaṭiñño abrahmacārī brahmacāripaṭiñño’’ti (a. ni. 3.13) ca taṃsambhāvanīyaguṇanivattiyaṃ. Garahā hi idha ñāyati. ‘‘Kacci bhoto anāmayaṃ (jā. 1.15.146; 2.20.129) anudarā kaññā’’ti ca tadanappabhāvanivattiyaṃ. ‘‘Anuppannā dhammā’’ti (dha. sa. 17 tikamātikā) taṃsadisabhāvanivattiyaṃ. Atītānañhi uppannapubbattā uppādidhammānañca paccayekadesasiddhiyā āraddhuppādabhāvato kālavinimuttassa ca vijjamānattā uppannānukūlatā, pageva paccuppannānanti tabbidhuratā hettha viññāyati. ‘‘Asekkhā dhammā’’ti (dha. sa. 11 tikamātikā) tadapariyosānanivattiyaṃ. Tanniṭṭhānañhettha pakāsitanti evaṃ anekesaṃ atthānaṃ jotako. Idha pana ‘‘arūpino dhammā (dha. sa. 11 dukamātikā), acetasikā dhammā’’tiādīsu (dha. sa. 57 dukamātikā) viya taṃsabhāvanivattiyaṃ daṭṭhabbo, aññattheti attho. Etenassa sutādiñāṇavirahaṃ dasseti. Tena vuttaṃ – **‘‘āgamādhigamābhāvā ñeyyo assutavā itī’’**ti.

Idāni tassatthaṃ vivaranto **‘‘yo hī’’**tiādimāha. Tattha yasmā khandhadhātādikosallenapi upakkilesaupakkiliṭṭhānaṃ jānanahetubhūtaṃ bāhusaccaṃ hoti. Yathāha – ‘‘kittāvatā nu kho, bhante, bahussuto hoti? Yato kho, bhikkhu, khandhakusalo hoti. Dhātu…pe… āyatana…pe… paṭiccasamuppādakusalo hoti. Ettāvatā kho, bhikkhu, bahussuto hotī’’ti. Tasmā **‘‘yassa ca khandhadhātuāyatanapaccayākārasatipaṭṭhānādīsū’’**tiādi vuttaṃ. Tattha vācuggatakaraṇaṃ **uggaho**. Atthaparipucchanaṃ **puripucchā**. Kusalehi saha codanāpariharaṇavasena vinicchayakaraṇaṃ **vinicchayo**. Ācariye pana payirupāsitvā atthadhammānaṃ āgamanaṃ sutamayañāṇavasena avabujjhanaṃ **āgamo**. Maggaphalanibbānānaṃ sacchikiriyā **adhigamo**.

Bahūnaṃ nānappakārānaṃ sakkāyadiṭṭhādīnaṃ avihatattā tā janenti, tāhi vā janitāti **puthujjanā**. Avighātameva vā jana-saddo vadati. **Puthu satthārānaṃ mukhullokikā**ti ettha puthū janā satthupaṭiññā etesanti **puthujjanā. Sabbagatīhi avuṭṭhitā**ti ettha janetabbā, jāyanti vā ettha sattāti janā, gatiyo, tā puthū etesanti **puthujjanā**. Ito pare jāyanti etehīti janā, abhisaṅkhārādayo, te etesaṃ puthū vijjantīti **puthujjanā**. Abhisaṅkhārādiattho eva vā jana-saddo daṭṭhabbo. **Oghā** kāmoghādayo. Rāgaggiādayo **santāpā**. Te eva sabbepi vā kilesā **pariḷāhā. Puthu pañcasu kāmaguṇesu rattā**ti ettha jāyatīti jano, rāgo gedhoti evamādiko, puthu jano etesanti **puthujjanā**. Puthūsu janā jātā rattāti evaṃ rāgādiattho eva vā jana-saddo daṭṭhabbo.

Rattāti vatthaṃ viya raṅgajātena cittassa vipariṇāmakarena chandarāgena rattā sārattā. **Giddhā**ti abhikaṅkhanasabhāvena abhigijjhanena giddhā gedhaṃ āpannā. **Gadhitā**ti ganthitā viya dummocanīyabhāvena tattha paṭibaddhā. **Mucchitā**ti kilesavasena visaññibhūtā viya anaññakiccā mohamāpannā. **Ajjhopannā**ti anaññasādhāraṇe viya katvā gilitvā pariniṭṭhāpetvā ṭhitā. **Laggā**ti vaṅkakaṇṭake viya āsattā, mahāpalipe yāva nāsikaggā palipannapuriso viya uddharituṃ asakkuṇeyyabhāvena nimuggā. **Laggitā**ti makkaṭālepe ālaggabhāvena sammasito viya makkaṭo pañcannaṃ indriyānaṃ vasena ālaggitā. **Palibuddhā**ti sambaddhā, upaddutā vā. **Āvutā**ti āvaritā. **Nivutā**ti nivāritā. **Ovutā**ti paliguṇṭhitā, pariyonaddhā vā. **Pihitā**ti pidahitā. **Paṭicchannā**ti chāditā. **Paṭikujjitā**ti heṭṭhāmukhajātā.

‘‘Assutavā’’ti etena avijjandhatā vuttāti āha – **‘‘andhaputhujjano vutto’’**ti. **Cittaṭṭhiti cittapariggaho natthī**ti yāya paṭipattiyā cittassa upakkilesaṃ tato vippamuttiñca yathāsabhāvato jāneyya, sā cittabhāvanā cittaṭṭhiti. Ekārammaṇe suṭṭhu samādhānavasena avaṭṭhitiṃ pādakaṃ katvā pavattitā sampayuttadhammehi nissayārammaṇehi ca saddhiṃ cittassa pariggahasaññitā vipassanābhāvanāpi natthi, yāya vuttamatthaṃ yathāsabhāvato jāneyya.

52. Dutiye **sutavā**ti padassa attho anantarasutte vuttoyeva. **Ariyasāvako**ti ettha catukkaṃ sambhavatīti taṃ dassetuṃ – **‘‘atthi ariyo’’**tiādi āraddhaṃ. Paccekaṃ saccāni buddhavantoti **paccekabuddhā**. Nanu sabbepi ariyā paccekameva saccāni paṭivijjhanti dhammassa paccattavedanīyabhāvato? Nayidamīdisaṃ paṭivedhaṃ sandhāya vuttaṃ. Yathā pana sāvakā aññesaṃ nissayena saccāni paṭivijjhanti paratoghosena vinā tesaṃ dassanamaggassa anuppajjanato. Yathā ca sammāsambuddhā aññesaṃ nissayabhāvena saccāni abhisambujjhanti, na evamete, ete pana aparaneyyā hutvā aparanāyakabhāvena saccāni paṭivijjhanti. Tena vuttaṃ – ‘‘paccekaṃ saccāni buddhavantoti paccekabuddhā’’ti.

Atthi sāvako na ariyoti ettha pothujjanikāya saddhāya ratanattaye abhippasanno saddhopi gahito eva. **Gihī anāgataphalo**ti idaṃ pana nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Yathāvuttapuggalo hi saraṇagamanato paṭṭhāya sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipannoicceva vattabbataṃ labhati. Svāyamattho **dakkhiṇāvisuddhisuttena** (ma. ni. 3.376 ādayo) dīpetabbo. **Sutavā**ti ettha vuttaattho nāma attahitaparahitappaṭipatti, tassa vasena sutasampanno. Yaṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘so ca hoti sutena upapanno, appampi ce sahitaṃ bhāsamāno’’ti ca ādi. **Ariyasāvakoti veditabbo**ti ariyassa bhagavato dhammassavanakicce yuttappayuttabhāvato vuttaṃ. Upakkilesehi vippamutti anupakkiliṭṭhatā, tassā yathāsabhāvajānanaṃ daḷhatarāya eva cittabhāvanāya sati hoti, na aññathāti **‘‘balavavipassanā kathitā’’**ti vuttaṃ.

53. Tatiye **aggikkhandhopamasuttantaaṭṭhuppattiya**nti aggikkhandhopamasutte (a. ni. 7.72) desanāaṭṭhuppattiyaṃ. Taṃdesanāhetukañhi ekaccānaṃ bhikkhūnaṃ micchāpaṭipattiṃ nimittaṃ katvā bhagavā imaṃ suttaṃ desesi. **Avijahitameva hoti** sabbakālaṃ suppatiṭṭhitasatisampajaññattā. Yasmā buddhānaṃ rūpakāyo bāhirabbhantarehi malehi anupakkiliṭṭho sudhotajātimaṇisadiso, tasmā vuttaṃ – **‘‘upaṭṭhākānuggahatthaṃ sarīraphāsukatthañcā’’**ti. **Vītināmetvā**ti phalasamāpattīhi vītināmetvā. Kālaparicchedavasena vivittāsane vītināmanaṃ vivekaninnatāya ceva paresaṃ diṭṭhānugatiāpajjanatthañca. **Nivāsetvā**ti vihāranivāsanaparivattanavasena nivāsetvā. Kadāci ekakassa, kadāci bhikkhusaṅghaparivutassa, kadāci pakatiyā, kadāci pāṭihāriyehi vattamānehi ca gāmappaveso tathā tathā vinetabbapuggalavasena. **Upasaṃharitvā**ti himavantādīsu pupphitarukkhādito ānetvā. Oṇatuṇṇatāya

bhūmiyā satthu padanikkhepasamaye samabhāvāpatti, sukhasamphassavikasitapadumasampaṭicchanañca suppatiṭṭhitapādatāya nissandaphalaṃ, na iddhinimmānaṃ. Nidassanamattañcetaṃ sakkharākaṭhalakaṇṭakasaṅkukalalādiapagamo sucibhāvāpattīti evamādīnampi tadā labbhanato.

Indakhīlassa anto ṭhapitamatteti idaṃ yāvadeva veneyyajanavinayatthāya satthu pāṭihāriyaṃ pavattanti katvā vuttaṃ. **Dakkhiṇapāde**ti idaṃ buddhānaṃ sabbapadakkhiṇatāya. **''Chabbaṇṇarasmiyo''**ti vatvāpi **''suvaṇṇarasapiñjarāni viyā''**ti idaṃ buddhānaṃ sarīre pītābhāya yebhuyyatāya vuttaṃ. **Madhurenākārena saddaṃ karonti** daṭṭhabbasārassa diṭṭhatāya. Bheriādīnaṃ pana saddāyanaṃ dhammatāva. **Paṭimānentī**ti ''sudullabhaṃ idaṃ ajja amhehi labbhati, ye mayaṃ īdisena paṇītena āhārena bhagavantaṃ upaṭṭhahāmā''ti patītamānasā mānenti pūjenti. **Tesaṃ santānāni oloketvā**ti tesaṃ tathā upaṭṭhākānaṃ puggalānaṃ atīte etarahi ca pavattacittasantānāni oloketvā. Arahatte patiṭṭhahantīti sambandho. **Tatthā**ti vihāre. **Gandhamaṇḍalamāḷe**ti catujjātiyagandhena kataparibhaṇḍe maṇḍalamāḷe.

Dullabhā khaṇasampattīti satipi manussattappaṭilābhe patirūpadesavāsaindriyāvekallasaddhāpaṭilābhādayo guṇā dullabhāti attho. **Cātumahārājika…pe… vasavattibhavanaṃ gacchantī**ti idaṃ tattha suññavimānāni sandhāya vuttaṃ. Bhagavā gandhakuṭiṃ pavisitvā pacchābhattaṃ tayo bhāge katvā paṭhamabhāge sace ākaṅkhati, dakkhiṇena passena sīhaseyyaṃ kappeti. Sace ākaṅkhati, buddhāciṇṇaphalasamāpattiṃ samāpajjati. Atha yathākālaparicchedaṃ tato vuṭṭhahitvā dutiyabhāge pacchimayāme tatiyakoṭṭhāse viya lokaṃ voloketi veneyyānaṃ ñāṇaparipākaṃ passituṃ. Tenāha – **''sace ākaṅkhatī''**tiādi.

Kālayuttanti pattakallaṃ, ''imissā velāya imassa evaṃ vattabba''nti taṃkālānurūpaṃ. **Samayayutta**nti tasseva vevacanaṃ, aṭṭhuppattianurūpaṃ vā. **Samayayutta**nti vā ariyasamayasaṃyuttaṃ. Desakālānurūpameva hi buddhā bhagavanto dhammaṃ desenti, desentā ca ariyasammataṃ paṭiccasamuppādanayaṃ dīpentāva desenti. Atha vā **samayayutta**nti hetūdāharaṇasahitaṃ. Kālena sāpadesañhi bhagavā dhammaṃ deseti, **kālaṃ viditvā parisaṃ uyyojeti, na** yāva samandhakārā dhammaṃ deseti.

Utuṃ gaṇhāpeti, na pana malaṃ pakkhāletīti adhippāyo. Na hi bhagavato kāye rajojallaṃ upalimpatīti. **Tato tato**ti attano attano divāṭṭhānādito. **Okāsaṃ labhamānā**ti purebhattapacchābhattapurimayāmesu okāsaṃ alabhitvā idāni majjhimayāme okāsaṃ labhamānā, bhagavatā vā katokāsatāya okāsaṃ labhamānā. Pacchābhattassa tīsu bhāgesu paṭhamabhāge sīhaseyyakappanaṃ ekantikaṃ na hotīti āha – **''purebhattato paṭṭhāya nisajjāpīḷitassa sarīrassā''**ti. Teneva hi tattha ''sace ākaṅkhatī''ti tadā sīhaseyyakappanassa anibaddhatā vibhāvitā. **Kilāsubhāvo** parissamo. Sīhaseyyaṃ kappeti sarīrassa kilāsubhāvamocanatthanti yojetabbaṃ. **Buddhacakkhunā lokaṃ voloketī**ti idaṃ pacchimayāme bhagavato bahulaṃ āciṇṇavasena vuttaṃ. Appekadā avasiṭṭhabalañāṇehi sabbaññutaññāṇeneva ca bhagavā tamatthaṃ sādhetīti.

Imasmiṃyeva kicceti pacchimayāmakicce. Balavatā paccanutāpena saṃvaḍḍhamānena karajakāye mahāpariḷāho uppajjatīti āha – **''nāmakāye santatte karajakāyo santatto''**ti. **Nidhānagata**nti sannicitalohitaṃ sandhāya vuttaṃ. **Uṇhaṃ lohitaṃ mukhato uggañchī**ti lohitaṃ uṇhaṃ hutvā mukhato uggañchi. **Ṭhāna**nti bhikkhupaṭiññaṃ. **Taṃ pāpaṃ vaḍḍhamāna**nti bhikkhupaṭiññāya avijahitattā tathā pavaḍḍhamānapāpaṃ. Antimavatthuajjhāpannānampi upāyena pavattiyamāno yonisomanasikāro sātthako hotiyevāti dassento **''jātasaṃvegā''**tiādimāha. **Aho sallekhita**nti aho ativiya sallekhena itaṃ pavattaṃ. **Kāsāvapajjoto**ti bhikkhūnaṃ bahubhāvato ito cito ca vicarantānaṃ tesaṃ kāsāvajutiyā pajjotito. **Isivātaparivāto**ti sīlakkhandhādīnaṃ nibbānassa ca esanato isīnaṃ bhikkhūnaṃ guṇagandhena ceva guṇagandhavāsitena sarīragandhena ca parito samantato vāyito.

Dhammasaṃvego uppajji anāvajjanena pubbe tassa atthassa asaṃviditattā. **Dhammasaṃvego**ti ca tādise atthe dhammatāvasena uppajjanakaṃ sahottappañāṇaṃ. **Assāsaṭṭhāna**nti cittassāsakāraṇaṃ

kammaṭṭhānaṃ. Sabbesaṃ kiccānaṃ pubbabhāgo **sabbapubbabhāgo**. ''Sabbe sattā averā hontū''tiādinā hi cittassa paṭṭhānaṃ upaṭṭhānaṃ **hitapharaṇaṃ**. Itaraṃ ito thokaṃ mahantanti katvā idaṃ **''cūḷaccharāsaṅghātasutta''**nti vuttaṃ. Accharāsaṅghāto vuccati aṅguliphoṭanakkhaṇo akkhinimisakālo, yo ekassa akkharassa uccāraṇakkhaṇo. Tenāha – **''dve aṅguliyo paharitvā saddakaraṇamatta''**nti. **Sabbasattānaṃ hitapharaṇacitta**nti sabbesampi sattānaṃ sammadeva hitesitavasena pavattacittaṃ. **Āvajjento āsevatī**ti hitesitavasena āvajjento. Āvajjanena ābhujantopi āsevati nāma ñāṇavippayuttena. **Jānanto**ti tathā ñāṇamattaṃ uppādentopi. **Passanto**ti tathā ñāṇacakkhunā paccakkhato viya vipassantopi. **Paccavekkhanto**ti tamatthaṃ pati pati avekkhantopi. **Saddhāya adhimuccanto**tiādi pañcannaṃ indriyānaṃ vasena vuttaṃ. **Abhiññeyya**ntiādi catusaccavasena vuttaṃ. Sabbameva cetaṃ vitthārato, sāmaññena āsevanadassanamevāti idhādhippetameva āsevanatthaṃ dassetuṃ – **''idha panā''**tiādi vuttaṃ.

Arittajjhānoti avirahitajjhāno. **Atucchajjhāno**ti jhānena atuccho. Cāgo vā vevacananti āha – **''apariccattajjhāno''**ti. **Viharatī**ti padassa **vibhaṅge** (vibha. 540) āgatanayena atthaṃ dassento **''viharatīti iriyatī''**tiādimāha. Ayaṃ panettha saddattho – **viharatī**ti ettha **vi-**saddo vicchedatthajotano. **Haratī**ti neti, pavattetīti attho, vicchinditvā harati viharatīti vuttaṃ hoti. So hi ekaṃ iriyāpathabādhanaṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantaṃ attabhāvaṃ harati pavatteti, tasmā ''viharatī''ti vuccati. **Iriyatī**ti ṭhānanisajjādikiriyaṃ karonto pavattati. **Pavattatī**ti ṭhānādisamaṅgī hutvā pavattati. **Pāletī**ti ekaṃ iriyāpathabādhanaṃ iriyāpathantarehi rakkhanto pāleti. **Yapeti yāpetī**ti tasseva vevacanaṃ. Ekañhi iriyāpathabādhanaṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantaṃ attabhāvaṃ pālento yapeti yāpetīti vuccati. **Caratī**ti ṭhānanisajjādīsu aññatarasamaṅgī hutvā pavattati. **Iminā padenā**ti ''viharatī''ti iminā padena.

Iriyāpathavihāroti ettha iriyanaṃ pavattanaṃ iriyā, kāyappayogo kāyikakiriyā. Tassā pavattanūpāyabhāvato iriyāya patho iriyāpatho, ṭhānanisajjādi. Na hi ṭhānanisajjādīhi avatthāhi vinā kiñci kāyikakiriyaṃ pavattetuṃ sakkā. Ṭhānasamaṅgī vā hi kāyena kiñci kareyya, gamanādīsu aññatarasamaṅgī vā. Viharaṇaṃ, viharati etenāti vā vihāro, iriyāpathova vihāro **iriyāpathavihāro,** so ca atthato ṭhānanisajjādiākārappavatto catusantatirūpappabandho eva. Ovādānusāsanīnaṃ ekānekavārādivisiṭṭhoyeva bhedo, na pana paramatthato tesaṃ nānākaraṇanti dassetuṃ – **''paramatthato panā''**tiādimāha. Tattha **ese eke ekaṭṭhe**tiādīsu eso eko ekatthotiādinā attho veditabbo.

Raṭṭhassa, raṭṭhato vā laddho piṇḍo raṭṭhapiṇḍo. Tenāha – **''ñātiparivaṭṭaṃ pahāyā''**tiādi. Tattha ''amhākamete''ti viññāyantīti ñātī, pitāmahapituputtādivasena parivaṭṭanaṭṭhena parivaṭṭo, ñātiyeva parivaṭṭo **ñātiparivaṭṭo. Theyyaparibhogo nāma** anarahassa paribhogo. Bhagavatā hi attano sāsane sīlavato paccayā anuññātā, na dussīlassa. Dāyakānampi sīlavato eva pariccāgo, na dussīlassa attano kārānaṃ mahapphalabhāvassa paccāsīsanato. Iti satthārā ananuññātattā dāyakehi ca apariccattattā saṅghamajjhepi nisīditvā paribhuñjantassa dussīlassa paribhogo theyyāya paribhogo theyyaparibhogo. Iṇavasena paribhogo **iṇaparibhogo** paṭiggāhakato dakkhiṇāvisuddhiyā abhāvato iṇaṃ gahetvā paribhogo viyāti attho.

Dātabbaṭṭhena dāyaṃ, taṃ ādiyantīti dāyādā, puttānametaṃ adhivacanaṃ, tesaṃ bhāvo dāyajjaṃ, dāyajjavasena paribhogo **dāyajjaparibhogo,** puttabhāvena paribhogoti vuttaṃ hoti. Sekkhā hi bhikkhū bhagavato orasaputtā, te pitu santakānaṃ dāyādā hutvā te paccaye paribhuñjanti. Kiṃ pana te bhagavato paccaye paribhuñjanti, udāhu gihīnanti? Gihīhi dinnāpi bhagavatā anuññātattā bhagavato santakā ananuññātesu sabbena sabbaṃ paribhogābhāvato, anuññātesuyeva ca paribhogasambhavato. **Dhammadāyādasutta**ñcettha sādhakaṃ.

Vītarāgā eva taṇhāya dāsabyaṃ atītattā sāmino hutvā paribhuñjantīti āha – **''khīṇāsavassa paribhogo sāmiparibhogo nāmā''**ti. Avītarāgānañhi taṇhāparavasatāya paccayaparibhoge sāmibhāvo natthi, tadabhāvena vītarāgānaṃ tattha sāmibhāvo yathāruciparibhogasambhavato. Tathā hi te paṭikūlampi appaṭikūlākārena, appaṭikūlampi paṭikūlākārena, tadubhayampi vajjetvā ajjhupekkhanākārena paccaye paribhuñjanti, dāyakānañca manorathaṃ pūrenti. Yo panāyaṃ sīlavato paccavekkhitaparibhogo, so iṇaparibhogassa paccanīkattā āṇaṇyaparibhogo nāma hoti. Yathā hi iṇāyiko attano ruciyā icchitaṃ desaṃ

gantuṃ na labhati, evaṃ iṇaparibhogayutto lokato nissarituṃ na labhatīti tappaṭipakkhattā sīlavato paccavekkhitaparibhogo ''āṇaṇyaparibhogo''ti vuccati, tasmā nippariyāyato catuparibhogavinimutto visuṃyevāyaṃ paribhogoti veditabbo. So idha visuṃ na vutto, dāyajjaparibhogeyeva vā saṅgahaṃ gacchati. Sīlavāpi hi imāya sikkhāya samannāgatattā ''sekho''tveva vuccati. Imesu paribhogesu sāmiparibhogo dāyajjaparibhogo ca ariyānaṃ puthujjanānañca vaṭṭati, iṇaparibhogo na vaṭṭati. Theyyaparibhoge kathāyeva natthi. Kathaṃ panettha sāmiparibhogo dāyajjaparibhogo ca puthujjanānaṃ sambhavati? Upacāravasena. Yo hi puthujjanassapi sallekhappaṭipattiyaṃ ṭhitassa paccayagedhaṃ pahāya tattha anupalittena cittena paribhogo, so sāmiparibhogo viya hoti. Sīlavato pana paccavekkhitaparibhogo dāyajjaparibhogo viya hoti dāyakānaṃ manorathassa avirādhanato. Kalyāṇaputhujjanassa paribhoge vattabbameva natthi tassa sekkhasaṅgahato. **Sekkhasuttaṃ** (saṃ. ni. 5.13) hetassa atthassa sādhakaṃ.

Imassa bhikkhunoti accharāsaṅghātamattampi kālaṃ mettacittaṃ āsevantassa bhikkhuno. **Amogho raṭṭhapiṇḍaparibhogo**ti ''ayaṃ pabbajito samaṇo bhikkhūti āmisaṃ dentānaṃ tāya mettāsevanāya attano santāne dosamalassa vā tadekaṭṭhānañca pāpadhammānaṃ pabbājanato vūpasamanato saṃsāre ca bhayassa sammāva ikkhaṇato ajjhāsayassa avisaṃvādanenassa amogho raṭṭhapiṇḍaparibhogo. **Mahaṭṭhiya**nti mahatthikaṃ mahāpayojanaṃ. **Mahapphala**nti vipulapphalaṃ. **Mahānisaṃsa**nti mahānissandapphalaṃ. **Mahājutika**nti mahānubhāvaṃ. **Mahāvipphāra**nti mahāvitthāraṃ. Ettha ca paṭhamaṃ kāraṇaṃ mettāsevanāya tassa bhikkhuno sāmiādibhāvena raṭṭhapiṇḍaparibhogārahatā, dutiyaṃ parehi dinnassa dānassa mahaṭṭhiyabhāvakaraṇaṃ. **Ko pana vādo**ti mettāya āsevanamattampi evaṃmahānubhāvaṃ, ko pana vādo bahulīkāre, ettha vattabbameva natthī''ti attho.

54. Catutthe **uppādeti vaḍḍhetī**ti ettha bhāvanāsaddassa uppādanavaḍḍhanatthatā pubbe vuttā eva.

55. Pañcame **imesu dvīsū**ti catutthapañcamesu. ''Tatiye vuttanayeneva veditabba''nti vatvā tathā veditabbataṃ dassetuṃ – **''yo hi āsevatī''**tiādi vuttaṃ. Tena āsevanābhāvanāmanasikārānaṃ atthavisesābhāvamāha. Yadi evaṃ suttantassa desanā kathanti āha – **''sammāsambuddho panā''**tiādi. **Yāya dhammadhātuyā**ti sabbaññutaññāṇamāha. Tena hi dhammānaṃ ākārabhedaṃ ñatvā tadanurūpaṃ ekampi dhammaṃ tathā vibhajitvā bhagavā dasseti. **Tīhi koṭṭhāsehī**ti āsevanābhāvanāmanasikārabhāgehi. Mettā hi sabbavatthuno mettāyanavasena ānītā sevanā āsevanā, tassā vaḍḍhanā bhāvanā, avissajjetvā manasi ṭhapanaṃ manasikāro.

56. Chaṭṭhe **aniyamitavacanaṃ** ''ime nāmā''ti niyametvā avuttattā. **Niyamitavacanaṃ** ''akusalā''ti sarūpeneva vuttattā. **Asesato pariyādinnā honti** appakassapi akusalabhāgassa aggahitassa abhāvato. Akusalaṃ bhajantīti **akusalabhāgiyā**. Akusalapakkhe bhavāti **akusalapakkhikā**. Tenāha – **''akusalāyevā''**tiādi. **Paṭhamataraṃ gacchatī**ti paṭhamataraṃ pavattati, paṭhamo padhāno hutvā vattatīti attho. Ekuppādādivasena hi ekajjhaṃ pavattamānesu catūsu arūpakkhandhesu ayameva paṭhamaṃ uppajjatīti idaṃ natthi, lokuttaramaggesu viya pana paññindriyassa, lokiyadhammesu manindriyassa puretarassa bhāvo sātisayoti **''sabbete manopubbaṅgamā''**ti vuttaṃ. Tathā hi **abhidhammepi** (dha. sa. 1) ''yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hotī''ti cittaṃ pubbaṅgamaṃ jeṭṭhaṃ katvā desanā pavattā. Suttesupi vuttaṃ – ''manopubbaṅgamā dhammā (dha. pa. 1, 2), chadvārādhipati rājā''ti (dha. pa. aṭṭha. 2.buddhavaggo, erakapattanāgarājavatthu). Tenāha – **''ete hī''**tiādi. **Tesaṃ mano uppādako**ti ca yadaggena mano sampayuttadhammānaṃ jeṭṭhako hutvā pavattati, tadaggena te attānaṃ anuvattāpento te tathā uppādento nāma hotīti katvā vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana cittassa jeṭṭhakabhāvameva sandhāya rājagamanaññāyena sahuppattipi paṭhamuppatti viya katvā vuttāti ayamattho dassito. **Anvadevā**ti eteneva cittassa khaṇavasena paṭhamuppattiyā abhāvo dīpitoti daṭṭhabbo. Tenevāha – **''ekatoyevāti attho''**ti.

57. Sattame **catubhūmakāpi kusalā dhammā kathitā**ti ''ye keci kusalā dhammā''ti anavasesapariyādānato vuttaṃ.

58. Aṭṭhame **ida**nti liṅgavipallāsena niddeso, nipātapadaṃ vā etaṃ ''yadida''ntiādīsu viyāti āha – **''ayaṃ pamādoti attho''**ti. **Pamajjanākāro**ti pamādāpatti. **Cittassa vossaggo**ti imesu ettakesu ṭhānesu

satiyā aniggaṇhitvā cittassa vossajjanaṃ sativiraho. **Vossaggānuppadāna**nti vossaggassa anu anu padānaṃ punappunaṃ vissajjanaṃ. **Asakkaccakiriyatā**ti etesaṃ dānādīnaṃ kusaladhammānaṃ pavattane puggalassa vā deyyadhammassa vā asakkaccakiriyā. Satatabhāvo sātaccaṃ, sātaccena kiriyā sātaccakiriyā, sāyeva sātaccakiriyatā, na sātaccakiriyatā **asātaccakiriyatā. Anaṭṭhitakiriyatā**ti aniṭṭhitakiriyatā nirantaraṃ na anuṭṭhitakiriyatā ca. **Olīnavuttitā**ti nirantarakaraṇasaṅkhātassa vipphārassa abhāvena olīnavuttitā. **Nikkhittachandatā**ti kusalakiriyāya vīriyachandassa nikkhittabhāvo. **Nikkhittadhuratā**ti vīriyadhurassa oropanaṃ, osakkitamānasatāti attho. **Anadhiṭṭhāna**nti kusalakaraṇe appatiṭṭhitabhāvo. **Ananuyogo**ti ananuyuñjanaṃ. Kusaladhammesu āsevanādīnaṃ abhāvo **anāsevanādayo. Pamādo**ti sarūpaniddeso. **Pamajjanā**ti ākāraniddeso. **Pamajjitatta**nti bhāvaniddeso. **Parihāyantī**ti iminā pamādassa sāvajjataṃ dasseti. Tayidaṃ lokiyānaṃ vasena, na lokuttarānanti āha – **''uppannā…pe… ida''**ntiādi.

59. Navame na pamajjati etenāti **appamādo,** pamādassa paṭipakkho satiyā avippavāso. Atthato niccaṃ upaṭṭhitāya satiyā etaṃ nāmaṃ. Pamādo pana satiyā satisampajaññassa vā paṭipakkhabhūto akusalacittuppādo daṭṭhabbo. Tenāha – **''pamādassa paṭipakkhavasena vitthārato veditabbo''**ti.

60. Dasame kucchitaṃ sīdatīti kusīto da-kārassa ta-kāraṃ katvā, tassa bhāvo **kosajjaṃ,** ālasiyanti attho.

Accharāsaṅghātavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vīriyārambhādivaggavaṇṇanā

61. Sattamassa paṭhame vīrānaṃ kammanti vīriyaṃ, vidhinā vā īrayitabbaṃ pavattetabbanti vīriyaṃ, tadeva kusalakiriyāya padhānaṭṭhena ārambho **vīriyārambho**. Āraddhavīriyatā paggahitavīriyatā paripuṇṇavīriyatāti paccekaṃ vīriyatāsaddo yojetabbo.

62. Dutiye mahatī icchā etassāti mahiccho, tassa bhāvo **mahicchatā**. Mahāvisayo lobho **mahālobho** mahantānaṃ vatthūnaṃ bahūnañca abhigijjhanato. **Itarītarā**tiādinā pabbajitānaṃ uppajjanamahicchatā vuttā. **Pañcahi kāmaguṇehī**tiādi gahaṭṭhānaṃ vasena vuttaṃ. **Icchā**ti sabhāvaniddeso. **Icchāgatā**ti icchāpavattā. **Mahicchatā**ti mahāicchatā. Atthato panāyaṃ rāgo evāti vuttaṃ – **''rāgo sārāgo''**tiādi.

63. Tatiye **appicchassā**ti ettha **appa-**saddo abhāvattho ''appābādho hoti appātaṅko''tiādīsu (ma. ni. 2.304) viyāti āha – **''anicchassā''**ti. Loke pākaṭassa hi akkhirogakucchirogādibhedassa ābādhassa abhāvaṃ sandhāya ''appābādho''ti vuttaṃ. Idāni vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **''ettha hī''**tiādi vuttaṃ. Byañjanaṃ sāvasesaṃ viya parittakepi appasaddassa dissamānattā. Attho pana niravaseso sabbaso paccayicchāya abhāvassa adhippetattā. Tenāha – **''na hī''**tiādi.

Icchāya abhāveneva appiccho nāma hotīti imamatthaṃ pakārantarena dīpetuṃ – **''apicā''**tiādi vuttaṃ. **Atricchatā** nāma atra atra icchā. Asantaguṇasambhāvanatāya pāpā lāmikā nihīnā icchā **pāpicchatā**. Yāya paccayuppādanatthaṃ attani vijjamānaguṇe sambhāveti, paccayānaṃ paṭiggahaṇe ca na mattaṃ jānāti, ayaṃ **mahicchatā. Asantaguṇasambhāvanatā**ti attani avijjamānānaṃ guṇānaṃ vijjamānānaṃ viya paresaṃ pakāsanā. **Santaguṇasambhāvanatā**ti icchācāre ṭhatvā attani vijjamānasīladhutadhammādiguṇavibhāvanā. Tādisassapi paṭiggahaṇe amattaññutāpi hoti, sāpi abhidhamme āgatāyevāti sambandho. **Dussantappayo**ti duttappayo.

Atilūkhabhāvanti pattacīvaravasena ativiya lūkhabhāvaṃ. Tadassa disvā manussā ''ayaṃ amaṅgaladivaso, sumbhakasiniddhapattacīvaro ayyo pubbaṅgamo kātabbo''ti cintetvā, ''bhante, thokaṃ bahi hothā''ti āhaṃsu. **Ummujjī**ti manussānaṃ ajānantānaṃyeva pathaviyaṃ nimujjitvā gaṇhantoyeva ummujji. Yadi thero ''khīṇāsavabhāvaṃ jānantū''ti iccheyya, na naṃ manussā ''bahi hothā''ti vadeyyuṃ, khīṇāsavānaṃ pana tathācittameva na uppajjeyya.

Appicchatāpadhānaṃ puggalādhiṭṭhānaṃ catubbidhaicchāpabhedaṃ dassetvā punapi

puggalādhiṭṭhānena catubbidhaṃ icchābhedaṃ dassento **‘‘aparopi catubbidho appiccho’’**tiādimāha. **Paccayaappiccho**ti paccayesu icchārahito. **Dhutaṅgaappiccho**ti dhutaguṇasambhāvanāya icchārahito. **Pariyattiappiccho**ti bahussutasambhāvanāya icchārahito. **Adhigamaappiccho**ti ‘‘ariyo’’ti sambhāvanāya icchārahito. **Dāyakassa vasa**nti appaṃ vā yaṃ dātukāmo bahuṃ vāti dāyakassa cittassa vasaṃ, ajjhāsayanti attho. **Deyyadhammassa vasa**nti deyyadhammassa abahubhāvaṃ. **Attano thāma**nti attano pamāṇaṃ. Yattakena attā yāpeti, tattakasseva gahaṇaṃ. **Yadi hī**tiādi saṅkhepato vuttassa atthassa vivaraṇaṃ. **Pamāṇenevā**ti yāpanappamāṇeneva.

Ekabhikkhupi nāññāsīti sosānikavatte sammadeva vattitattā ekopi bhikkhu na aññāsi. **Abbokiṇṇa**nti avicchedaṃ. **Dutiyo maṃ jāneyyā**ti dutiyo sahāyabhūtopi yathā maṃ jānituṃ na sakkuṇeyya, tathā saṭṭhi vassāni nirantaraṃ susāne vasāmi, tasmā **ahaṃ aho sosānikuttamo. Upakāro hutvā**ti uggahaparipucchādīhi pariyattidhammavasena upakāro hutvā. **Dhammakathāya janapadaṃ khobhetvā**ti lomahaṃsanasādhukāradānacelukkhepādivasena sannipatitaṃ itarañca ‘‘kathaṃ nu kho appaṃ ayyassa santike dhammaṃ sossāmā’’ti kolāhalavasena mahājanaṃ khobhetvā? Yadi thero bahussutabhāvaṃ jānāpetuṃ iccheyya, pubbeva janapadaṃ khobhento dhammaṃ katheyya. **Gato**ti ‘‘ayaṃ so, yena rattiyaṃ dhammakathā katā’’ti jānanabhāvena pariyattiappicchatāya purāruṇāva gato.

Tayo kulaputtā viyāti pācīnavaṃsadāye sāmaggivāsaṃvuṭṭhā anuruddho, nandiyo, kimiloti ime tayo kulaputtā viya. Etesupi hi anuruddhattherena bhagavatā ‘‘atthi pana vo anuruddhā evaṃ appamattānaṃ ātāpīnaṃ pahitattānaṃ viharantānaṃ uttarimanussadhammo alamariyañāṇadassanaviseso adhigato phāsuvihāro’’ti (ma. ni. 1.328) puṭṭhena ‘‘idha pana mayaṃ, bhante, yāvadeva ākaṅkhāma, vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmā’’tiādinā (ma. ni. 1.328) anupubbavihārasamāpattīsu ārocitāsu itare therā na icchiṃsu. Tathā hi te pakkante bhagavati āyasmantaṃ anuruddhaṃ etadavocuṃ – ‘‘kinnu mayaṃ āyasmato anuruddhassa evamārocimha ‘imāsañca imāsañca vihārasamāpattīnaṃ mayaṃ lābhino’ti? Yaṃ no āyasmā anuruddho bhagavato sammukhāpi āsavānaṃ khayaṃ pakāsetī’’ti? Ghaṭīkāropi attano ariyabhāve kikissa rañño bhagavatā ārocite na attamano ahosi? Tenāha – **‘‘ghaṭīkārakumbhakāro viyā’’**ti. **Imasmiṃ panatthe**ti ‘‘yathayidaṃ, bhikkhave, appicchatā’’ti vutte appicchatāsaṅkhāte atthe. **Balavaalobhenā**ti daḷhatarappavattikena alobhena.

64. Catutthe natthi etassa santuṭṭhīti asantuṭṭhi, tassa bhāvo **asantuṭṭhitā**. Taṃ pana sarūpato dassento **‘‘asantuṭṭhe puggale…pe… lobho’’**ti āha. **Sevantassā**tiādīni aññamaññavevacanāni.

65-67. Pañcame tussanaṃ tuṭṭhi, samaṃ, sakena, santena vā tuṭṭhi etassāti santuṭṭhi, tassa bhāvo **santuṭṭhitā**. Yassa santosassa atthitāya bhikkhu ‘‘santuṭṭho’’ti vuccati, taṃ dassento **‘‘itarītarapaccayasantosena samannāgatassā’’**ti āha – cīvarādike yattha katthaci kappiye paccaye santussanena samaṅgībhūtassāti attho. Atha vā itaraṃ vuccati hīnaṃ paṇītato aññattā, tathā paṇītampi itaraṃ hīnato aññattā. Apekkhāsiddhā hi itaratā. Iti yena dhammena hīnena vā paṇītena vā cīvarādipaccayena santussati, so tathā pavatto alobho **itarītarapaccayasantoso,** tena samannāgatassa. Yathālābhaṃ attano lābhānurūpaṃ santoso **yathālābhasantoso**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Labbhatīti vā lābho, yo yo lābho yathālābho, tena santoso **yathālābhasantoso. Bala**nti kāyabalaṃ. **Sāruppa**nti bhikkhuno anucchavikatā.

Yathāladdhato aññassa apatthanā nāma siyā appicchatāpi pavattiākāroti tato vinivecitameva santosassa sarūpaṃ dassento **‘‘labhantopi na gaṇhātī’’**ti āha. Taṃ parivattetvā pakatidubbalādīnaṃ garucīvaraṃ aphāsubhāvāvahaṃ sarīrakhedāvahañca hotīti payojanavasena na atricchatādivasena taṃ parivattetvā lahukacīvaraparibhogo santosavirodhi na hotīti āha – **‘‘lahukena yāpentopi santuṭṭhova hotī’’**ti. Mahagghacīvaraṃ bahūni vā cīvarāni labhitvā tāni vissajjetvā tadaññassa gahaṇaṃ yathāsāruppanaye ṭhitattā na santosavirodhīti āha – **‘‘tesaṃ…pe… dhārentopi santuṭṭhova hotī’’**ti. Evaṃ sesapaccayesupi yathāsāruppaniddese api-saddaggahaṇe adhippāyo veditabbo. **Muttaharītaka**nti gomuttaparibhāvitaṃ, pūtibhāvena vā chaḍḍitaṃ harītakaṃ. **Buddhādīhi vaṇṇita**nti appicchatāsantuṭṭhīsu bhikkhū niyojetuṃ ‘‘pūtimuttabhesajjaṃ nissāya pabbajjā’’tiādinā (mahāva. 73, 128) buddhādīhi pasatthaṃ.

Paramasantuṭṭhova hoti paramena ukkaṃsagatena santosena samannāgatattā. **Yathāsāruppasantosova aggo**ti tattha tattha bhikkhu sāruppaṃyeva nissāya santussanavasena pavattanato aggo. Chaṭṭhasattamesu natthi vattabbaṃ.

68-69. Aṭṭhamanavamesu na sampajānātīti asampajāno, tassa bhāvo **asampajaññaṃ**. Vuttappaṭipakkhena **sampajaññaṃ** veditabbaṃ.

70. Dasame **pāpamittā** devadattasadisā. Te hi hīnācāratāya, dukkhassa vā sampāpakatāya ''pāpā''ti vuccanti. **Tenākārena pavattāna**nti yo pāpamittassa khanti ruci adhimutti tanninnatātaṃsampavaṅkatādiākāro, tenākārena pavattānaṃ. **Catunnaṃ khandhānamevetaṃ nāma**nti catunnaṃ arūpakkhandhānaṃ ''pāpamittatā''ti etaṃ nāmaṃ. Yasmā assaddhiyādipāpadhammasamannāgatā puggalā visesato pāpā puññadhammavimokkhatāya, te yassa mittā sahāyā, so pāpamitto, tassa bhāvo **pāpamittatā**. Tenāha – **''ye te puggalā assaddhā''**tiādi.

Vīriyārambhādivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kalyāṇamittādivaggavaṇṇanā

71. Aṭṭhamassa paṭhame buddhā, sāriputtādayo vā **kalyāṇamittā. Vuttapaṭipakkhanayenā**ti ''pāpamittatā''ti pade vuttassa paṭipakkhanayena.

72-73. Dutiye **yogo**ti samaṅgībhāvo. **Payogo**ti payuñjanaṃ paṭipatti. **Ayogo**ti asamaṅgībhāvo. **Appayogo**ti appayuñjanaṃ appaṭipatti. **Anuyogenā**ti anuyogahetu.

74. Catutthe **bujjhanakasattassā**ti catunnaṃ ariyasaccānaṃ paṭivijjhanakapuggalassa. **Aṅgabhūtā**ti tasseva paṭivedhassa kāraṇabhūtā. Ettha ca cattāri ariyasaccāni bujjhati, aññāṇaniddāya vāpi bujjhatīti bodhīti laddhanāmo ariyasāvako bujjhanakasatto, tassa bujjhanakasattassa. **Bodhiyā**ti tassā dhammasāmaggisaṅkhātāya bodhiyā. Bujjhanaṭṭhena bodhiyo, bodhiyo eva saccasampaṭibodhassa aṅgāti vuttaṃ. **''Bujjhantīti bojjhaṅgā''**ti. Vipassanādīnaṃ kāraṇānaṃ bujjhitabbānañca saccānaṃ anurūpaṃ bujjhanato **anubujjhantīti bojjhaṅgā,** paṭimukhaṃ paccakkhabhāvena abhimukhaṃ bujjhanato **paṭibujjhantīti bojjhaṅgā,** sammā aviparītato bujjhanato **sambujjhantīti bojjhaṅgā**ti evaṃ atthavisesadīpakehi upasaggehi **anubujjhantī**tiādi vuttaṃ. Bodhisaddo sabbavisesayuttaṃ bujjhanasāmaññena saṅgaṇhāti. **Bodhāya saṃvattantī**ti iminā tassā dhammasāmaggiyā bujjhanassa ekantakāraṇataṃ dasseti. **Evaṃ panetaṃ padaṃ vibhattamevā**ti vuttappakārena etaṃ ''bojjhaṅgā''ti (paṭi. ma. 2.17) padaṃ niddese **paṭisambhidāmagge** vibhattameva.

75. Pañcame **yāthāvasarasabhūmī**ti yāthāvato sakiccakaraṇabhūmi. **Sā**ti yāthāvasarasabhūmi. **Vipassanā**ti balavavipassanā. Keci ''bhaṅgañāṇato paṭṭhāyā''ti vadanti. Vipassanāya pādakajjhāne ca satiādayo bojjhaṅgapakkhikā eva pariyāyabodhipakkhiyabhāvato. **Tatthā**tiādi catubbidhānaṃ bojjhaṅgānaṃ bhūmivibhāgadassanaṃ.

76. Chaṭṭhe **tesaṃ antare**ti tesaṃ bhikkhūnaṃ antare. Kāmaṃ saṅgītiāruḷhavasena appakamidaṃ suttapadaṃ, bhagavā panettha sannipatitaparisāya ajjhāsayānurūpaṃ vitthārikaṃ karotīti katvā idaṃ vuttaṃ – **''mahatī desanā bhavissatī''**ti. **Gāmanigamādikathā natthī**ti tassā kathāya atiracchānakathābhāvamāhu. Tathā hi sā pubbe bahuñātikaṃ ahosi bahupakkhaṃ, idāni appañātikaṃ appapakkhanti aniccatāmukhena niyyānikapakkhikā jātā. **Etāyā**ti yathāvuttāya parihāniyā. **Patikiṭṭha**nti nihīnaṃ. **Mama sāsane**ti idaṃ kammassakatajjhānapaññānampi visesanameva. Tadubhayampi hi bāhirakānaṃ tappaññādvayato sātisayameva sabbaññubuddhānaṃ desanāya laddhavisesato vivaṭṭūpanissayato ca.

77. Sattame **tesaṃ cittācāraṃ ñatvā**ti tathā kathentānaṃ tesaṃ bhikkhūnaṃ tattha upagamanena attano desanāya bhājanabhūtaṃ cittappavattiṃ ñatvā. **Kammassakatādī**ti **ādi**saddena jhānapaññādīnaṃ

catunnampi paññānaṃ gahaṇaṃ.

78-80. Aṭṭhamādīsu **heṭṭhā vuttanayenevā**ti ''yā esa mama sāsane''tiādinā heṭṭhā vuttanayeneva. Sesamettha uttānatthameva.

Kalyāṇamittādivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

81-82. Navame vagge natthi vattabbaṃ.

10. Dutiyapamādādivaggavaṇṇanā

98-115. Dasame vagge ajjhattasantāne bhavaṃ **ajjhattikaṃ**. Ajjhattasantānato bahiddhā bhavaṃ **bāhiraṃ. Vuttapaṭipakkhanayenā**ti ''avināsāyā''ti evamādinā attho gahetabbo. **Catukkoṭike**ti ''anuyogo akusalānaṃ, ananuyogo kusalānaṃ, anuyogo kusalānaṃ, ananuyogo akusalāna''nti (a. ni. 1.96) evaṃ pariyosānasutte āgatanayaṃ gahetvā ''nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmī''tiādinā (a. ni. 1.11) āgatasuttānaṃ samaññā jātā.

130. Suttantanaye yathācodanā saṃkilesadhammānaṃ vipariyesanaṃ, taṃtaṃdhammakoṭṭhāsānañca ūnato adhikato ca pavedanaṃ **adhammaṃ dhammoti dīpanaṃ**. Tesaṃyeva pana aviparītato anūnādhikato ca pavedanaṃ **dhammaṃ dhammoti dīpanaṃ**. Evaṃ vinayappaṭipattiyā ayathāvidhippavedanaṃ **adhammaṃ dhammoti dīpanaṃ**. Yathāvidhippavedanaṃ **dhammaṃ dhammoti dīpanaṃ**. Suttantanayena pañcavidho saṃvaravinayo pahānavinayo ca **vinayo,** tappaṭipakkhena **avinayo**. Vinayanayena vatthusampadādinā yathāvidhippaṭipatti eva vinayo, tabbipariyāyena avinayo veditabbo. **Tiṃsa nissaggiyā pācittiyā**ti ettha **iti-**saddo ādyattho. Tena dvenavuti pācittiyā, cattāro pāṭidesaniyā, satta adhikaraṇasamathāti imesaṃ saṅgaho. **Ekatiṃsa nissaggiyā**ti ettha ''tenavuti pācittiyā''tiādinā vattabbaṃ. Sesamettha suviññeyyameva.

Adhigantabbato **adhigamo,** maggaphalāni. Nibbānaṃ pana antaradhānābhāvato idha na gayhati. Paṭipajjanaṃ **paṭipatti,** sikkhattayasamāyogo. Paṭipajjitabbato vā **paṭipatti**. Pariyāpuṇitabbato **pariyatti,** piṭakattayaṃ. Maggaggahaṇena gahitāpi tatiyavijjāchaṭṭhābhiññā vijjābhiññāsāmaññato **''tisso vijjā cha abhiññā''**ti punapi gahitā. **Tato paraṃ cha abhiññā**ti vassasahassato paraṃ cha abhiññā nibbattetuṃ sakkonti, na paṭisambhidāti adhippāyo. **Tato**ti abhiññākālato pacchā. **Tā**ti abhiññāyo. Pubbabhāge jhānasinehābhāvena kevalāya vipassanāya ṭhatvā aggaphalappattā **sukkhavipassakā** nāma, maggakkhaṇe pana ''jhānasineho natthī''ti na vattabbo ''samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāvetī''ti (a. ni. 4.170) vacanato. **Pacchimakassā**ti sabbapacchimassa. Kiñcāpi ariyo aparihānadhammo, sotāpannassa pana uddhaṃ jīvitapariyādānā adhigatadhammo uppanno nāma natthi, paccayasāmaggiyā asati yāva uparivisesaṃ nibbattetuṃ na sakkonti, tāva adhigamassa asambhavo evāti āha – **''sotāpannassa…pe… nāma hotī''**ti. Tassidaṃ manussalokavasena vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Na codentīti aññamaññasmiṃ vijjamānaṃ dosaṃ jānantāpi na codenti na sārenti. **Akukkuccakā hontī**ti kukkuccaṃ na uppādenti. ''Asakkaccakārino hontī''ti ca paṭhanti, sāthalikatāya sikkhāsu asakkaccakārino hontīti attho. **Bhikkhūnaṃ satepi sahassepi dharamāne**ti idaṃ bāhullavasena vuttaṃ. Antimavatthuanajjhāpannesu katipayamattesupi bhikkhūsu dharantesu, ekasmiṃ vā dharante paṭipatti anantarahitā eva nāma hoti. Tenevāha – **''pacchimakassa…pe… antarahitā hotī''**ti.

Antevāsike gahetunti antevāsike saṅgahetuṃ. **Atthavasenā**ti aṭṭhakathāvasena. **Matthakato paṭṭhāyā**ti uparito paṭṭhāya. **Uposathakkhandhakamatta**nti vinayamātikāpāḷimāha. Āḷavakapañhādīnaṃ viya devesu pariyattiyā pavatti appamāṇanti āha – **''manussesū''**ti.

Oṭṭhaṭṭhivaṇṇanti oṭṭhānaṃ aṭṭhivaṇṇaṃ, dantakasāvaṃ ekaṃ vā dve vā vāre rajitvā dantavaṇṇaṃ katvā dhārentīti vuttaṃ hoti. **Kesesu vā allīyāpentī**ti tena kāsāvakhaṇḍena kese bandhantā allīyāpenti. Bhikkhugottassa abhibhavanato vināsanato **gotrabhuno**. Atha vā gottaṃ vuccati sādhāraṇaṃ nāmaṃ,

mattasaddo luttaniddiṭṭho, tasmā ‘‘samaṇā’’ti gottamattaṃ anubhavanti dhārentīti **gotrabhuno,** nāmamattasamaṇāti attho. Kāsāvagatakaṇṭhatāya, kāsāvaggahaṇahetuuppajjanakasokatāya vā **kāsāvakaṇṭhā. Saṅghagata**nti saṅghaṃ uddissa dinnattā saṅghagataṃ. **Taṃ sarīra**nti taṃ dhātusarīraṃ.

Tenevāti pariyattiantaradhānamūlakattā eva itaraantaradhānassa. Sakko devarājā chātakabhaye paratīragamanāya bhikkhū ussukkamakāsīti adhippāyo. **Ne**ti ubhayepi paṃsukūlikatthere dhammakathikatthere ca. **Therā**ti tattha ṭhitā sakkhibhūtā therā. Dhammakathikattherā **‘‘yāva tiṭṭhanti suttantā…pe… yogakkhemā na dhaṃsatī’’**ti idaṃ suttaṃ āharitvā **‘‘suttante rakkhite sante, paṭipatti hoti rakkhitā’’**ti iminā vacanena paṃsukūlikatthere appaṭibhāne akaṃsu. Idāni pariyattiyā anantaradhānameva itaresaṃ anantaradhānahetūti imamatthaṃ byatirekato anvayato ca upamāhi vibhāvetuṃ **‘‘yathā hī’’**tiādi vuttaṃ. Taṃ suviññeyyameva.

Dutiyapamādādivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

140-150. Ekādasamadvādasamavaggā suviññeyyā eva.

13. Ekapuggalavaggavaṇṇanā

170. **Ekapuggalassā**ti ekapuggalavaggassa. Tenāha – **‘‘paṭhame’’**ti. **Eko**ti gaṇanaparicchedo, tato eva **dutiyādipaṭikkhepattho**. Padhānāsahāyatthopi ekasaddo hotīti tannivattanatthaṃ **‘‘gaṇanaparicchedo’’**ti āha. Sammutiyā desanā **sammutidesanā**. Paramatthassa desanā **paramatthadesanā. Tatthā**ti sammutiparamatthadesanāsu, na sammutiparamatthesu. Tenāha – **‘‘evarūpā sammutidesanā, evarūpā paramatthadesanā’’**ti. Tatridaṃ sammutiparamatthānaṃ lakkhaṇaṃ – yasmiṃ bhinne, buddhiyā vā avayavavinibbhoge kate na taṃsamaññā, sā ghaṭapaṭādippabhedā sammuti, tabbipariyāyena paramatthā. Na hi kakkhaḷaphusanādisabhāve so nayo labbhati. Tattha rūpādidhammasamūhaṃ santānavasena pavattamānaṃ upādāya puggalavohāroti **puggaloti sammutidesanā**. Sesapadesupi eseva nayo. Uppādavayavanto sabhāvadhammā na niccāti aniccāti āha – **‘‘aniccanti paramatthadesanā’’**ti. Esa nayo sesapadesupi. Nanu khandhadesanāpi sammutidesanāva. Rāsaṭṭho vā hi khandhaṭṭho koṭṭhāsaṭṭho vāti? Saccametaṃ, ayaṃ pana khandhasamaññā phassādīsu pavattatajjāpaññatti viya paramatthasannissayā tassa āsannatarā, puggalasamaññādayo viya na dūreti paramatthasaṅgahā vuttā. Khandhasīsena vā tadupādānasabhāvadhammā eva gahitā. Nanu ca sabhāvadhammā sabbepi sammutimukheneva desanaṃ ārohanti, na samukhenāti sabbāpi desanā sammutidesanāva siyāti? Nayidamevaṃ, desetabbadhammavibhāgena desanāvibhāgassa adhippetattā. Na hi saddo kenaci pavattinimittena vinā atthaṃ pakāsetīti.

Sammutivasena desanaṃ sutvāti ‘‘idhekacco puggalo attantapo hoti attaparitāpānuyogamanuyutto’’tiādinā (pu. pa. 174) sammutimukhena pavattitadesanaṃ sutamayañāṇuppādavasena sutvā. **Atthaṃ paṭivijjhitvā**ti tadanusārena catusaccasaṅkhātaṃ atthaṃ saha vipassanāya maggapaññāya paṭivijjhitvā. **Mohaṃ pahāyā**ti tadekaṭṭhakilesehi saddhiṃ anavasesaṃ mohaṃ pajahitvā. **Visesa**nti aggaphalanibbānasaṅkhātaṃ visesaṃ. **Tesa**nti tādisānaṃ veneyyānaṃ. **Paramatthavasenā**ti ‘‘pañcimāni, bhikkhave, indriyānī’’tiādinā (saṃ. ni. 5.471-476 ādayo) paramatthadhammavasena. Sesaṃ anantaranaye vuttasadisameva.

Tatrāti tassaṃ sammutivasena paramatthavasena ca desanāyaṃ. **Desabhāsākusalo**ti nānādesabhāsāsu kusalo. **Tiṇṇaṃ vedāna**nti nidassanamattaṃ, tiṇṇaṃ vedānaṃ sippuggahaṇaṭṭhānānampīti adhippāyo. Teneva sippuggahaṇaṃ parato vakkhati. Sippāni vā vijjāṭṭhānabhāvena vedantogadhāni katvā ‘‘tiṇṇaṃ vedāna’’nti vuttaṃ. **Kathetabbabhāvena ṭhitāni,** na katthaci sannicitabhāvenāti vedānampi kathetabbabhāveneva ṭhānaṃ dīpento ‘‘guhā tīṇi nihitā na gayhantī’’tiādimicchāvādaṃ paṭikkhipati. Nānāvidhā desabhāsā etesanti **nānādesabhāsā**.

Paramo uttamo attho **paramattho,** dhammānaṃ yathābhūtasabhāvo. Lokasaṅketamattasiddhā **sammuti**. Yadi evaṃ kathaṃ sammutikathāya saccatāti āha – **‘‘lokasammutikāraṇā’’**ti, lokasamaññaṃ

nissāya pavattanatoti attho. Lokasamaññā hi abhinivesena viññeyyā, nāññāpanā ekaccassa sutassa sāvanā viya na musā anatidhāvitabbato tassā. Tenāha bhagavā – ''janapadaniruttiṃ nābhiniveseyya, samaññaṃ nātidhāvaye''ti. **Dhammāna**nti sabhāvadhammānaṃ. **Bhūtakāraṇā**ti yathābhūtakāraṇā yathābhūtaṃ nissāya pavattanato. **Sammutiṃ voharantassā**ti ''puggalo, satto''tiādinā lokasamaññaṃ kathentassa.

Hirottappadīpanatthanti lokapālanakicce hirottappadhamme kiccato pakāsetuṃ. Tesañhi kiccaṃ sattasantāne eva pākaṭaṃ hotīti puggalādhiṭṭhānāya kathāya taṃ vattabbaṃ. Esa nayo sesesupi. Yasmiñhi cittuppāde kammaṃ uppannaṃ, taṃsantāne eva tassa phalassa uppatti **kammassakatā**. Evañhi kataviññāṇanāso akatāgamo ca natthīti sā puggalādhiṭṭhānāya eva desanāya dīpetabbā. Tehi sattehi kātabbapuññakiriyā **paccattapurisakāro**. Sopi santānavasena niṭṭhapetabbato puggalādhiṭṭhānāya eva kathāya dīpetabbo. **Ānantariyadīpanattha**nti cutianantaraṃ phalaṃ anantaraṃ nāma, tasmiṃ anantare niyuttāni taṃnibbattanena anantarakaraṇasīlāni, anantarakaraṇapayojanāni vāti **ānantariyāni,** mātughātādīni, tesaṃ dīpanatthaṃ. Tānipi hi santānavasena niṭṭhapetabbato ''mātaraṃ jīvitā voropetī''tiādinā (paṭṭhā. 1.1.423) puggalādhiṭṭhānāya eva kathāya dīpetabbāni, tathā ''so mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī''tiādinā (dī. ni. 1.556; 3.308; ma. ni. 1.77; 2.309; 3.230; vibha. 642-643) ''so anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati ekampi jāti''ntiādinā (dī. ni. 1.244-245; ma. ni. 1.148, 384, 431; pārā. 12), ''atthi dakkhiṇā dāyakato visujjhati, no paṭiggāhakato''tiādinā (ma. ni. 3.381) ca pavattā **brahmavihārapubbenivāsadakkhiṇāvisuddhikathā** puggalādhiṭṭhānā eva katvā dīpetabbā sattasantānavisayattā. ''Aṭṭha purisapuggalā (saṃ. ni. 1.249) na samayavimutto puggalo''tiādinā (pu. pa. 2) ca paramatthakathaṃ kathentopi lokasammutiyā appahānatthaṃ puggalakathaṃ katheti. Etena vuttāvasesāya kathāya puggalādhiṭṭhānabhāve payojanaṃ sāmaññavasena saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Kāmañcetaṃ sabbaṃ apariññātavatthukānaṃ vasena vuttaṃ, pariññātavatthukānampi pana evaṃ desanā sukhāvahā hoti.

Ekapuggaloti visiṭṭhasamācārāpassayavirahito ekapuggalo. Buddhānañhi sīlādiguṇena sadevake loke visiṭṭho nāma koci natthi, tathā sadisopi samānakāle. Tenāha – ''na imasmiṃ loke parasmiṃ vā pana buddhena seṭṭho sadiso ca vijjatī''ti (vi. va. 1047; kathā. 799), tasmā sadisopi koci natthi. Hīnopi apassayabhūto nattheva. Tena vuttaṃ – ''visiṭṭhasamācārāpassayavirahito ekapuggalo''ti. Ye ca sīlādiguṇehi natthi etesaṃ samāti asamā, purimakā sammāsambuddhā. Tehi samo majjhe bhinnasuvaṇṇanekkhaṃ viya nibbisiṭṭhoti asamasamaṭṭhenapi ekapuggalo aññassa tādisassa abhāvā. Tena vuttaṃ – **''asadisaṭṭhenā''**tiādi.

Sattaloko adhippeto sattanikāye uppajjanato. **Manussaloke eva uppajjati** devabrahmalokānaṃ buddhānaṃ uppattiyā anokāsabhāvato. Kāmadevaloke tāva nuppajjati brahmacariyavāsassa aṭṭhānabhāvato tathā anacchariyabhāvato. Acchariyadhammā hi buddhā bhagavanto. Tesaṃ sā acchariyadhammatā devattabhāve ṭhitānaṃ loke na pākaṭā hoti yathā manussabhūtānaṃ. Devabhūte hi sammāsambuddhe dissamānaṃ buddhānubhāvaṃ devānubhāvatova loke dahati, na buddhānubhāvato. Tathā sati ''ayaṃ sammāsambuddho''ti nādhimuccati na sampasīdati, issarakuttaggāhaṃ na vissajjeti, devattabhāvassa ca cirakālāvaṭṭhānato ekaccasassatavādato na parimuccati. **Brahmaloke nuppajjatī**ti etthāpi eseva nayo. Sattānaṃ tādisaggāhavinimocanatthañhi buddhā bhagavanto manussasugatiyaṃyeva uppajjanti, na devasugatiyaṃ. Yasmā imaṃ cakkavāḷaṃ majjhe katvā iminā saddhiṃ cakkavāḷānaṃ dasasahassasseva jātikkhettabhāvo dīpito ito aññassa buddhānaṃ uppattiṭṭhānassa tepiṭake buddhavacane āgataṭṭhānassa abhāvato. Tasmā vuttaṃ – **''imasmiṃyeva cakkavāḷe uppajjatī''**ti.

Idha uppajjantopi kasmā jambudīpe eva uppajjati, na sesadīpesūti? Keci tāva āhu – ''yasmā pathaviyā nābhibhūtā buddhabhāvasahā acalaṭṭhānabhūtā bodhimaṇḍabhūmi jambudīpe eva, tasmā jambudīpe eva uppajjatī''ti. Eteneva ''tattha majjhimadese eva uppajjatī''ti etampi saṃvaṇṇitanti daṭṭhabbaṃ tathā itaresampi avijahitaṭṭhānānaṃ tattheva labbhanato. Yasmā purimabuddhānaṃ mahābodhisattānaṃ paccekabuddhānañca nibbattiyā sāvakabodhisattānaṃ sāvakabodhiyā abhinīhāro sāvakapāramiyā sambharaṇaparipācanañca buddhakkhettabhūte imasmiṃyeva cakkavāḷe jambudīpe eva ijjhati, na aññattha. Veneyyajanavinayanattho ca buddhuppādo, tasmā aggasāvakamahāsāvakādiveneyyavisesāpekkhāya imasmiṃ jambudīpe eva buddhā nibbattanti, na sesadīpesu. Ayañca nayo sabbabuddhānaṃ

āciṇṇasamāciṇṇoti tesaṃ uttamapurisānaṃ tattheva uppatti sampatticakkānaṃ viya aññamaññūpanissayatāya daṭṭhabbā. Tena vuttaṃ – **aṭṭhakathāyaṃ** ‘‘tīsu dīpesu buddhā na nibbattanti, jambudīpe eva nibbattantīti dīpaṃ passī’’ti (dī. ni. aṭṭha. 2.17; bu. vaṃ. aṭṭha. 27 avidūrenidānakathā).

Ubhayampidaṃ vippakatavacanameva uppādakiriyāya vattamānakālikattā. **Uppajjamāno**ti vā uppajjituṃ samattho. Sattiattho cāyaṃ **māna-**saddo. Yāvatā hi sāmatthiyena mahābodhisattānaṃ carimabhave uppatti icchitabbā, tatthakena bodhisambhārasambhūtena paripuṇṇena samannāgatoti attho. **Bhedo**ti viseso. Tameva hi tividhaṃ visesaṃ dassetuṃ – **‘‘esa hī’’**tiādi vuttaṃ. Aṭṭhaṅgasamannāgatassa mahābhinīhārassa siddhakālato paṭṭhāya mahābodhisatto buddhabhāvāya niyatabhāvappattatāya bodhisambhārapaṭipadaṃ paṭipajjamāno yathāvuttasāmatthiyayogena uppajjamāno nāmāti attho uppādassa ekantikattā. **Pariyesanto**ti vicinanto. **Paripakkagate ñāṇe**ti iminā tato pubbe ñāṇassa aparipakkatāya eva laddhāvasarāya kammapilotiyā vasena bodhisatto tathā mahāpadhānaṃ padahīti dasseti. **Arahattaphalakkhaṇe uppanno nāma** ‘‘uppanno hotī’’ti vattabbattā. **Āgatova nāma** hetusampadāya sammadeva nipphannattā.

Hitatthāyāti lokiyalokuttarassa hitassa siddhiyā. **Sukhatthāyā**ti etthāpi eseva nayo. **Tassā**ti tassa sattalokassa. So panāyaṃ sattaloko yena anukkamena dhammābhisamayaṃ pāpuṇi, taṃ teneva anukkamena dassento **‘‘mahābodhimaṇḍe’’**tiādimāha. **Yāvajjadivasā**ti ettha **ajja-**saddena sāsanassa avaṭṭhānakālaṃ vadati. **Devamanussāna**nti ukkaṭṭhaniddesoti dassetuṃ – **‘‘na kevala’’**ntiādi vuttaṃ. **Etesampī**ti nāgasupaṇṇādīnampi.

Ayaṃ pucchāti iminā ‘‘katamo’’ti padassa sāmaññato pucchābhāvo dassito, na visesatoti tassa pucchāvisesabhāvañāpanatthaṃ **mahāniddese** (mahāni. 150) āgatā sabbāpi pucchā atthuddhāranayena dasseti **‘‘pucchā ca nāmesā’’**tiādinā. Adiṭṭhaṃ jotīyati etāyāti **adiṭṭhajotanā**. Diṭṭhaṃ saṃsandīyati etāyāti **diṭṭhasaṃsandanā**. Saṃsandanañca sākacchāvasena vinicchayakaraṇaṃ. Vimatiṃ chindati etāyāti **vimaticchedanā**. Anumatiyā pucchā **anumatipucchā**. ‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave’’tiādi pucchāya ‘‘kā tumhākaṃ anumatī’’ti anumati pucchitā hoti. **Kathetukamyatāpucchā**ti kathetukamyatāya pucchā. **Lakkhaṇa**nti ñātuṃ icchito yo koci sabhāvo. **Aññāta**nti yena kenaci ñāṇena aññātabhāvamāha. **Adiṭṭha**nti dassanabhūtena ñāṇena paccakkhaṃ viya adiṭṭhataṃ. **Atulita**nti ‘‘ettakaṃ eta’’nti tulābhūtena atulitataṃ. **Atīrita**nti tīraṇabhūtena akatañāṇakiriyāsamāpanataṃ. **Avibhūta**nti ñāṇassa apākaṭabhāvaṃ. **Avibhāvita**nti ñāṇena apākaṭakatabhāvaṃ.

Yehi guṇavisesehi nimittabhūtehi bhagavati ‘‘tathāgato’’ti ayaṃ samaññā pavattā, taṃdassanatthaṃ **‘‘aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato’’**tiādi vuttaṃ. Guṇavisesanemittikāneva hi bhagavato sabbāni nāmāni. Yathāha –

> ‘‘Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saguṇena mahesino;
> Guṇena nāmamuddheyyaṃ, api nāmasahassato’’ti. (dha. sa. aṭṭha. 1313; udā. aṭṭha. 53; paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.76);

Tathā āgatoti ettha ākāraniyamanavasena opammasampaṭipādanattho **tathā-**saddo. Sāmaññajotanāpi hi visese avatiṭṭhatīti. Paṭipadāgamanattho **āgata-**saddo, na ñāṇagamanattho ‘‘tathalakkhaṇaṃ āgato’’tiādīsu (dī. ni. aṭṭha. 1.7; ma. ni. aṭṭha. 1.12; saṃ. ni. aṭṭha. 2.3.78; a. ni. aṭṭha. 1.1.170; udā. aṭṭha. 18) viya, nāpi kāyagamanattho ‘‘āgato kho mahāsamaṇo, magadhānaṃ giribbaja’’ntiādīsu (mahāva. 63) viya. Tattha yadākāraniyamanavasena opammasampaṭipādanattho tathā-saddo, taṃkaruṇāpadhānattā mahākaruṇāmukhena purimabuddhānaṃ āgamanappaṭipadaṃ udāharaṇavasena sāmaññato dassento yaṃ-taṃ-saddānaṃ ekantasambandhabhāvato **‘‘yathā sabbaloka…pe… āgatā’’**ti sādhāraṇato vatvā puna taṃ paṭipadaṃ **mahāpadhānasuttā**dīsu (dī. ni. 2.1 ādayo) sambahulaniddesena supākaṭānaṃ āsannānañca vipassiādīnaṃ channaṃ sammāsambuddhānaṃ vasena nidassento **‘‘yathā vipassī bhagavā’’**tiādimāha. Tattha **yena abhinīhārenā**ti manussattaliṅgasampattihetusatthudassanapabbajjāabhiññādiguṇasampattiadhikāracchandānaṃ vasena aṭṭhaṅgasamannāgatena mahāpaṇidhānena. Sabbesañhi buddhānaṃ kāyappaṇidhānaṃ imināva

abhinīhārena samijjhatīti. Evaṃ mahābhinīhāravisesena ‘‘tathāgato’’ti padassa atthaṃ dassetvā idāni pāramipūraṇavasena dassetuṃ – **‘‘yathā vipassī bhagavā…pe… kassapo bhagavā dānapāramiṃ pūretvā’’**tiādimāha.

Ettha ca suttantikānaṃ mahābodhippaṭipadāya kosallajananatthaṃ kā panetā pāramiyo, kenaṭṭhena pāramiyo, katividhā cetā, ko tāsaṃ kamo, kāni lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānāni, ko paccayo, ko saṃkileso, kiṃ vodānaṃ, ko paṭipakkho, kā paṭipatti, ko vibhāgo, ko saṅgaho, ko sampādanūpāyo, kittakena kālena sampādanaṃ, ko ānisaṃso, kiñcetāsaṃ phalanti pāramīsu ayaṃ vitthārakathā veditabbā. Sā panesā icchantena **dīghāgamaṭīkāyaṃ** (dī. ni. ṭī. 1.7) vuttanayeneva veditabbā, na idha dassitā. Yathāvuttāya paṭipadāya yathāvuttavibhāgānaṃ pāramīnaṃ pūritabhāvaṃ sandhāyāha – **‘‘samatiṃsa pāramiyo pūretvā’’**ti.

Satipi mahāpariccāgānaṃ dānapāramibhāve pariccāgavisesabhāvadassanatthañceva sudukkarabhāvadassanatthañca mahāpariccāgehi visuṃ gahaṇaṃ. Tatoyeva ca aṅgapariccāgato visuṃ nayanapariccāgaggahaṇaṃ, pariccāgabhāvasāmaññepi dhanarajjapariccāgato puttadārapariccāgaggahaṇañca kataṃ. Gatapaccāgatikavattasaṅkhātāya pubbabhāgappaṭipadāya saddhiṃ abhiññāsamāpattinipphādanaṃ **pubbayogo**. Dānādīsuyeva sātisayappaṭipattinipphādanaṃ **pubbacariyā,** yā vā cariyāpiṭakasaṅgahitā. ‘‘Abhinīhāro pubbayogo, dānādippaṭipatti vā kāyavivekavasena ekacariyā vā pubbacariyā’’ti keci. Dānādīnañceva appicchatādīnañca saṃsāranibbānesu ādīnavānisaṃsānañca vibhāvanavasena sattānaṃ bodhittaye patiṭṭhāpanaparipācanavasena ca pavattā kathā **dhammakkhānaṃ**. Ñātīnaṃ atthacariyā **ñātatthacariyā**. Sāpi karuṇāyanavaseneva. **Ādi-**saddena lokatthacariyādayo saṅgaṇhāti. Kammassakatañāṇavasena anavajjakammāyatanasippāyatanavijjāṭṭhānaparicayavasena khandhāyatanādiparicayavasena lakkhaṇattayatīraṇavasena ca ñāṇacāro **buddhicariyā**. Sā pana atthato paññāpāramīyeva, ñāṇasambhāradassanatthaṃ visuṃ gahaṇaṃ. **Koṭī**ti pariyanto, ukkaṃsoti attho. Cattāro satipaṭṭhāne bhāvetvāti sambandho. Tattha **bhāvetvā**ti uppādetvā. **Brūhetvā**ti vaḍḍhetvā. Satipaṭṭhānādiggahaṇena āgamanappaṭipadaṃ matthakaṃ pāpetvā dasseti. Vipassanāsahagatā eva vā satipaṭṭhānādayo daṭṭhabbā. Ettha ca ‘‘yena abhinīhārenā’’tiādinā āgamanappaṭipadāya ādiṃ dasseti, ‘‘dānapārami’’ntiādinā majjhaṃ, ‘‘cattāro satipaṭṭhāne’’tiādinā pariyosānanti veditabbaṃ.

Sampatijātoti muhuttajāto nikkhantamatto. Nikkhantamattañhi mahāsattaṃ paṭhamaṃ brahmāno suvaṇṇajālena paṭiggaṇhiṃsu, tesaṃ hatthato cattāro mahārājāno ajinappaveṇiyā, tesaṃ hatthato manussā dukūlacumbaṭakena paṭiggaṇhiṃsu, manussānaṃ hatthato muccitvā pathaviyaṃ patiṭṭhito. **Yathāhā**tiādinā mahāpadānadesanāya vuttavacanaṃ nidasseti. **Setamhi chatte**ti dibbasetacchatte. **Anudhāriyamāne**ti dhāriyamāne. Ettha ca chattaggahaṇeneva khaggādīni pañca kakudhabhaṇḍāni vuttānevāti daṭṭhabbaṃ. Khaggatālavaṇṭamorahatthakavālabījaniuṇhīsapaṭṭāpi hi chattena saha tadā upaṭṭhitā ahesuṃ. Chattādīniyeva ca tadā paññāyiṃsu, na chattādiggāhakā. **Sabbā ca disā**ti dasa disā, nayidaṃ sabbadisāvilokanaṃ sattapadavītihāruttarakālaṃ. Mahāsatto hi manussānaṃ hatthato muccitvā puratthimaṃ disaṃ olokesi, tattha devamanussā gandhamālādīhi pūjayamānā, ‘‘mahāpurisa, idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaro’’ti āhaṃsu. Evaṃ catasso disā catasso anudisā heṭṭhā uparīti sabbā disā anuviloketvā sabbattha attanā sadisaṃ adisvā ‘‘ayaṃ uttarā disā’’ti sattapadavītihārena agamāsi. **Āsabhi**nti uttamaṃ. **Aggo**ti sabbapaṭhamo. **Jeṭṭho**ti **seṭṭho**ti ca tasseva vevacanaṃ. **Ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo**ti imasmiṃ attabhāve pattabbaṃ arahattaṃ byākāsi. **‘‘Anekesaṃ visesādhigamānaṃ pubbanimittabhāvenā’’**ti saṃkhittena vuttamatthaṃ **‘‘yañhī’’**tiādinā vitthārato dasseti. Tattha **etthā**ti –

> ‘‘Anekasākhañca sahassamaṇḍalaṃ,
> Chattaṃ marū dhārayumantalikkhe;
> Suvaṇṇadaṇḍā vītipatanti cāmarā,
> Na dissare cāmarachattagāhakā’’ti. (su. ni. 693) –

Imissā gāthāya. Sabbaññutaññāṇameva sabbattha appaṭihatacāratāya anāvaraṇañāṇanti āha – **‘‘sabbaññutānāvaraṇañāṇapaṭilābhassā’’**ti. **Tathā ayaṃ bhagavāpi gato…pe… pubbanimittabhāvenā**ti etena abhijātiyaṃ dhammatāvasena uppajjanakavisesā sabbabodhisattānaṃ sādhāraṇāti dasseti. Pāramitānissandā hi teti.

Vikkamīti agamāsi. **Marū**ti devā. **Samā**ti vilokanasamatāya samā sadisiyo. Mahāpuriso hi yathā ekaṃ disaṃ vilokesi, evaṃ sesadisāpi, na katthaci vilokane vibandho tassa ahosīti. **Samā**ti vā viloketuṃ yuttāti attho. Na hi tadā bodhisattassa virūpabībhacchavisamarūpāni viloketuṃ ayuttāni disāsu upaṭṭhahantīti.

''Evaṃ tathā gato''ti kāyagamanaṭṭhena gatasaddena tathāgatasaddaṃ niddisitvā idāni ñāṇagamanaṭṭhena taṃ dassetuṃ – **''atha vā''**tiādimāha. Tattha **nekkhammenā**ti alobhappadhānena kusalacittuppādena. Kusalā hi dhammā idha nekkhammaṃ, na pabbajjādayo. ''Paṭhamajjhānenā''ti ca vadanti. **Pahāyā**ti pajahitvā. **Gato** adhigato, paṭipanno uttarivisesanti attho. **Pahāyā**ti vā pahānahetu, pahānalakkhaṇaṃ vā. Hetulakkhaṇattho hi ayaṃ pahāyasaddo. Kāmacchandādippahānahetukañhi ''gato''ti ettha vuttaṃ gamanaṃ avabodho, paṭipatti eva vā kāmacchandādippahānena ca lakkhīyati. Esa nayo **padāletvā**tiādīsupi. **Abyāpādenā**ti mettāya. **Ālokasaññāyā**ti vibhūtaṃ katvā manasikaraṇena upaṭṭhitaālokasañjānanena. **Avikkhepenā**ti samādhinā. **Dhammavavatthānenā**ti kusalādidhammānaṃ yāthāvanicchayena. ''Sappaccayanāmarūpavavatthānenā''tipi vadanti. Evaṃ kāmacchandādinīvaraṇappahānena ''abhijjhaṃ loke pahāyā''tiādinā (vibha. 508) vuttāya paṭhamajjhānassa pubbabhāgappaṭipadāya bhagavato tathāgatabhāvaṃ dassetvā idāni saha upāyena aṭṭhahi samāpattīhi aṭṭhārasahi ca mahāvipassanāhi taṃ dassetuṃ – **''ñāṇenā''**tiādimāha. Nāmarūpapariggahakaṅkhāvitaraṇānañhi vibandhabhūtassa mohassa dūrīkaraṇena ñātapariññāyaṃ ṭhitassa aniccasaññādayo sijjhanti, tathā jhānasamāpattīsu abhiratinimittena pāmojjena tattha anabhiratiyā vinoditāya jhānādīnaṃ samadhigamoti samāpattivipassanānaṃ arativinodanaavijjāpadālanādiupāyo, uppaṭipāṭiniddeso pana nīvaraṇasabhāvāya avijjāya heṭṭhā nīvaraṇesupi saṅgahadassanatthanti daṭṭhabbo. Samāpattivihārappavesavibandhanena nīvaraṇāni kavāṭasadisānīti āha – **''nīvaraṇakavāṭaṃ ugghāṭetvā''**ti.

''Rattiṃ vitakketvā vicāretvā divā kammante payojetī''ti (ma. ni. 1.251) vuttaṭṭhāne vitakkavicārā dhūmāyanā adhippetāti āha – **''vitakkavicāradhūma''**nti. Kiñcāpi paṭhamajjhānūpacāreyeva dukkhaṃ, catutthajjhānopacāreyeva ca sukhaṃ pahīyati, atisayappahānaṃ pana sandhāyāha – **''catutthajjhānena sukhadukkhaṃ pahāyā''**ti. **Rūpasaññā**ti saññāsīsena rūpāvacarajjhānāni ceva tadārammaṇāni ca vuttāni. Rūpāvacarajjhānampi hi ''rūpa''nti vuccati uttarapadalopena ''rūpī rūpāni passatī''tiādīsu (ma. ni. 2.248; 3.312; dha. sa. 248; paṭi. ma. 1.209). Tassa ārammaṇampi kasiṇarūpaṃ ''rūpa''nti vuccati purimapadalopena ''bahiddhā rūpāni passati suvaṇṇadubbaṇṇānī''tiādīsu (dī. ni. 2.173-174; ma. ni. 2.249; dha. sa. 244-245). Tasmā idha rūpe rūpajjhāne taṃsahagatasaññā rūpasaññāti evaṃ saññāsīsena rūpāvacarajjhānāni vuttāni. Rūpaṃ saññā assāti rūpasaññaṃ, rūpassa nāmanti vuttaṃ hoti. Evaṃ pathavīkasiṇādibhedassa tadārammaṇassa cetaṃ adhivacananti veditabbaṃ. **Paṭighasaññā**ti cakkhādīnaṃ vatthūnaṃ rūpādīnaṃ ārammaṇānañca paṭighātena paṭihananena visayivisayasamodhāne samuppannā dvipañcaviññāṇasahagatā saññā paṭighasaññā. **Nānattasaññāyo**ti nānatte gocare pavattā saññā, nānattā vā saññā nānattasaññā, aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā, dvādasa akusalasaññā, ekādasa kāmāvacarakusalavipākasaññā, dve akusalavipākasaññā, ekādasa kāmāvacarakiriyasaññāti etāsaṃ catucattālīsasaññānametaṃ adhivacanaṃ. Etā hi yasmā rūpasaññādibhede nānatte nānāsabhāve gocare pavattanti, yasmā ca nānattā nānāsabhāvā aññamaññaṃ asadisā, tasmā **''nānattasaññā''**ti vuccanti.

Aniccassa, aniccanti vā anupassanā **aniccānupassanā,** tebhūmakadhammānaṃ aniccataṃ gahetvā pavattāya anupassanāyetaṃ nāmaṃ. **Niccasañña**nti saṅkhatadhamme ''niccā sassatā''ti pavattaṃ micchāsaññaṃ. Saññāsīsena diṭṭhicittānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Esa nayo ito paresupi. **Nibbidānupassanāyā**ti saṅkhāresu nibbijjanākārena pavattāya anupassanāya. **Nandi**nti sappītikataṇhaṃ. **Virāgānupassanāyā**ti saṅkhāresu virajjanākārena pavattāya anupassanāya. **Nirodhānupassanāyā**ti saṅkhārānaṃ nirodhassa anupassanāya. ''Te saṅkhārā nirujjhantiyeva, āyatiṃ samudayavasena na uppajjantī''ti evaṃ vā anupassanā nirodhānupassanā. Tenevāha – ''nirodhānupassanāya nirodheti, no samudetī''ti. Muccitukamyatā hi ayaṃ balappattāti. Paṭinissajjanākārena pavattā anupassanā **paṭinissaggānupassanā**. Paṭisaṅkhā santiṭṭhanā hi ayaṃ. **Ādāna**nti niccādivasena gahaṇaṃ. Santatisamūhakiccārammaṇānaṃ vasena ekattaggahaṇaṃ **ghanasaññā. Āyūhanaṃ** abhisaṅkharaṇaṃ. Avatthāvisesāpatti **vipariṇāmo. Dhuvasañña**nti thirabhāvaggahaṇaṃ. **Nimitta**nti samūhādighanavasena sakiccaparicchedatāya ca saṅkhārānaṃ saviggahaggahaṇaṃ. **Paṇidhi**nti rāgādipaṇidhiṃ. Sā panatthato taṇhāvasena saṅkhāresu nanditā. **Abhinivesa**nti attānudiṭṭhiṃ.

Aniccadukkhādivasena sabbadhammatīraṇaṃ **adhipaññādhammavipassanā. Sārādānābhinivesa**nti asāre sāraggahaṇavipallāsaṃ. Issarakuttādivasena loko samuppannoti abhiniveso **sammohābhiniveso**. Keci pana ‘‘ahosiṃ nu kho ahamatītamaddhānantiādinā pavattasaṃsayāpatti sammohābhiniveso’’ti vadanti. Saṅkhāresu leṇatāṇabhāvaggahaṇaṃ **ālayābhiniveso**. ‘‘Ālayaratā ālayasammuditā’’ti (dī. ni. 2.64; ma. ni. 1.281; 2.337; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 7) vacanato ālayo taṇhā, sāyeva cakkhādīsu rūpādīsu ca abhinivesavasena pavattiyā ālayābhinivesoti keci. ‘‘Evaṃvidhā saṅkhārā paṭinissajjīyantī’’ti pavattaṃ ñāṇaṃ **paṭisaṅkhānupassanā**. Vaṭṭato vigatattā vivaṭṭaṃ, nibbānaṃ. Tattha ārammaṇakaraṇasaṅkhātena anupassanena pavattiyā **vivaṭṭānupassanā,** gotrabhū. **Saṃyogābhinivesa**nti saṃyujjanavasena saṅkhāresu abhinivisanaṃ. **Diṭṭhekaṭṭhe**ti diṭṭhiyā sahajātekaṭṭhe pahānekaṭṭhe ca. **Oḷārike**ti uparimaggavajjhe kilese apekkhitvā vuttaṃ, aññathā dassanapahātabbāpi dutiyamaggavajjhehi oḷārikāti. **Aṇusahagate**ti aṇubhūte. Idaṃ heṭṭhimamaggavajjhe apekkhitvā vuttaṃ. **Sabbakilese**ti avasiṭṭhasabbakilese. Na hi paṭhamādimaggehipi pahīnā kilesā **puna** pahīyantīti.

Kakkhaḷattaṃ kathinabhāvo. **Paggharaṇaṃ** dravabhāvo. Lokiyavāyunā bhastāya viya yena taṃtaṃkalāpassa uddhumāyanaṃ, thaddhabhāvo vā, taṃ **vitthambhanaṃ**. Vijjamānepi kalāpantarabhūtānaṃ kalāpantarabhūtehi phuṭṭhabhāve taṃtaṃbhūtavivittatā rūpapariyanto ākāsoti yesaṃ yo paricchedo, tehi so asamphuṭṭhova, aññathā bhūtānaṃ paricchedabhāvo na siyā byāpitabhāvāpattito. Yasmiṃ kalāpe bhūtānaṃ paricchedo, tehi asamphuṭṭhabhāvo **asamphuṭṭhalakkhaṇaṃ**. Tenāha – bhagavā **ākāsadhātuniddese** (dha. sa. 637) ‘‘asamphuṭṭho catūhi mahābhūtehī’’ti.

Virodhipaccayasannipāte visadisuppatti **ruppanaṃ**. Cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhadhammānaṃ cetanāvasenetaṃ vuttaṃ – **‘‘saṅkhārānaṃ abhisaṅkharaṇalakkhaṇa’’**nti. Tathā hi suttantabhājanīye **saṅkhārakkhandhavibhaṅge** (vibha. 92) ‘‘cakkhusamphassajā cetanā’’tiādinā cetanāva vibhattā. Abhisaṅkharalakkhaṇā ca cetanā. Yathāha – ‘‘tattha katamo puññābhisaṅkhāro, kusalā cetanā kāmāvacarā’’tiādi. **Pharaṇaṃ** savipphārikatā. **Assaddhiye**ti assaddhiyahetu. Nimittatthe bhummaṃ. Esa nayo **kosajje**tiādīsu. **Vūpasamalakkhaṇa**nti kāyacittapariḷāhūpasamalakkhaṇaṃ. Līnuddhaccarahite adhicitte pavattamāne paggahaniggahasampahaṃsanesu abyāvaṭatāya ajjhupekkhanaṃ **paṭisaṅkhānaṃ** pakkhapātupacchedato.

Musāvādādīnaṃ visaṃvādanādikiccatāya lūkhānaṃ apariggāhakānaṃ paṭipakkhabhāvato pariggāhakasabhāvā **sammāvācā,** siniddhabhāvato sampayuttadhamme sammāvācāpaccayasubhāsitānaṃ sotārañca puggalaṃ pariggaṇhātīti sā **pariggahalakkhaṇā**. Kāyikakiriyā kiñci kattabbaṃ samuṭṭhāpeti, sayañca samuṭṭhahanaṃ ghaṭanaṃ hotīti sammākammantasaṅkhātā viratīpi **samuṭṭhānalakkhaṇā** daṭṭhabbā, sampayuttadhammānaṃ vā ukkhipanaṃ samuṭṭhāpanaṃ kāyikakiriyāya bhārukkhipanaṃ viya. Jīvamānassa sattassa, sampayuttadhammānaṃ vā jīvitindriyapavattiyā, ājīvasseva vā suddhi **vodānaṃ**. ‘‘Saṅkhārā’’ti idha cetanā adhippetāti vuttaṃ – **‘‘saṅkhārānaṃ cetanālakkhaṇa’’**nti. **Namanaṃ** ārammaṇābhimukhabhāvo. **Āyatanaṃ** pavattanaṃ. Āyatanavasena hi āyasaṅkhātānaṃ cittacetasikānaṃ pavatti. **Taṇhāya hetulakkhaṇa**nti vaṭṭassa janakahetubhāvo, maggassa pana nibbānasampāpakattanti ayametesaṃ viseso.

Tathalakkhaṇaṃ aviparītasabhāvo. **Ekaraso** aññamaññanātivattanaṃ anūnādhikabhāvo. **Yuganaddhā** samathavipassanāva. ‘‘Saddhāpaññā paggahāvikkhepā’’tipi vadanti. **Khayo**ti kilesakkhayo maggo. Anuppādapariyosānatāya **anuppādo** phalaṃ. **Passaddhi** kilesavūpasamo. **Chandassā**ti kattukāmatāchandassa. **Mūlalakkhaṇaṃ** patiṭṭhābhāvo. **Samuṭṭhānalakkhaṇaṃ** ārammaṇappaṭipādakatāya sampayuttadhammānaṃ uppattihetutā. **Samodhānaṃ** visayādisannipātena gahetabbākāro, yā saṅgatīti vuccati. Samaṃ, saha odahanti anena sampayuttadhammāti vā **samodhānaṃ,** phasso. Samosaranti sannipatanti etthāti **samosaraṇaṃ**. Vedanāya vinā appavattamānā sampayuttadhammā vedanānubhavananimittaṃ samosaṭā viya hontīti evaṃ vuttaṃ. Gopānasīnaṃ kūṭaṃ viya sampayuttānaṃ pāmokkhabhāvo **pamukhalakkhaṇaṃ**. Tato, tesaṃ vā sampayuttadhammānaṃ uttari padhānanti **tatuttari**. Paññuttarā hi kusalā dhammā. **Vimuttiyā**ti phalassa. Tañhi sīlādiguṇasārassa paramukkaṃsabhāvena **sāraṃ**. Ayañca lakkhaṇavibhāgo chadhātupañcajhānaṅgādivasena taṃtaṃsuttapadānusārena porāṇaṭṭhakathāyaṃ āgatanayena ca katoti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi pubbe vuttopi koci dhammo

pariyāyantarappakāsanatthaṃ puna dassito, tato eva ca ''chandamūlakā kusalā dhammā manasikārasamuṭṭhānā phassasamodhānā vedanāsamosaraṇā''ti, ''paññuttarā kusalā dhammā''ti, ''vimuttisāramidaṃ brahmacariya''nti, ''nibbānogadhañhi, āvuso, brahmacariyaṃ nibbānapariyosāna''nti (saṃ. ni. 5.512) ca suttapadānaṃ vasena ''chandassa mūlalakkhaṇa''ntiādi vuttaṃ.

Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni aviparītasabhāvattā. **Tathāni** taṃsabhāvattā, **avitathāni** amusāsabhāvattā, **anaññathāni** aññākārarahitattā. **Jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho**ti jātipaccayā sambhūtaṃ hutvā sahitassa attano paccayānurūpassa uddhaṃ uddhaṃ āgatabhāvo, anupavattatthoti attho. Atha vā sambhūtaṭṭho ca samudāgataṭṭho ca sambhūtasamudāgataṭṭho, na jātito jarāmaraṇaṃ na hoti, na ca jātiṃ vinā aññato hotīti **jātipaccayasambhūtaṭṭho,** itthañca jātito samudāgacchatīti **jātipaccayasamudāgataṭṭho**. Yā yā jāti yathā yathā paccayo hoti, tadanurūpaṃ pātubhāvoti attho. **Avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho**ti etthāpi na avijjā saṅkhārānaṃ paccayo na hoti, na ca avijjaṃ vinā saṅkhārā uppajjanti. Yā yā avijjā yesaṃ yesaṃ saṅkhārānaṃ yathā yathā paccayo hoti, ayaṃ avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho, paccayabhāvoti attho.

Bhagavā taṃ jānāti passatīti sambandho. **Tenā**ti bhagavatā. Taṃ vibhajjamānanti yojetabbaṃ. **Ta**nti rūpāyatanaṃ. **Iṭṭhāniṭṭhādī**ti **ādi**-saddena majjhattaṃ saṅgaṇhāti, tathā atītānāgatapaccuppannaparittaajjhattabahiddhātadubhayādibhedaṃ. **Labbhamānakapadavasenā**ti ''rūpāyatanaṃ diṭṭhaṃ, saddāyatanaṃ sutaṃ, gandhāyatanaṃ rasāyatanaṃ phoṭṭhabbāyatanaṃ mutaṃ, sabbaṃ rūpaṃ manasā viññāta''nti (dha. sa. 966) vacanato diṭṭhapadañca viññātapadañca rūpārammaṇe labbhati. **Anekehi nāmehī**ti ''rūpārammaṇaṃ iṭṭhaṃ aniṭṭhaṃ majjhattaṃ parittaṃ atītaṃ anāgataṃ paccuppannaṃ ajjhattaṃ bahiddhā diṭṭhaṃ viññātaṃ rūpaṃ rūpāyatanaṃ rūpadhātu vaṇṇanibhā sanidassanaṃ sappaṭighaṃ nīlaṃ pītaka''nti evamādīhi anekehi nāmehi. **Terasahi vārehī**ti rūpakaṇḍe āgate terasa niddesavāre sandhāyāha. **Dvepaññāsāya nayehī**ti ekekasmiṃ vāre catunnaṃ catunnaṃ vavatthāpananayānaṃ vasena dvipaññāsāya nayehi. **Tathamevā**ti aviparītadassitāya appaṭivattiyadesanatāya ca tathameva hoti. **Jānāmi abbhaññāsi**nti vattamānātītakālesu ñāṇappavattidassanena anāgatepi ñāṇappavatti vuttāyevāti daṭṭhabbā. **Vidita**-saddo anāmaṭṭhakālaviseso veditabbo ''diṭṭhaṃ sutaṃ muta''ntiādīsu (dī. ni. 3.188; ma. ni. 1.7-8; saṃ. ni. 3.208; a. ni. 4.23) viya. **Na upaṭṭhāsī**ti attattaniyavasena na upagañchi. Yathā rūpārammaṇādayo dhammā yaṃsabhāvā yaṃpakārā ca, tathā ne passati jānāti gacchatīti **tathāgato**ti evaṃ padasambhavo veditabbo. Keci pana ''niruttinayena **pisodarādipakkhepena** vā dassīsaddassa lopaṃ, āgata-saddassa cāgamaṃ katvā tathāgato''ti vaṇṇenti.

Yaṃ rattinti yassaṃ rattiyaṃ. Accantasaṃyoge cetaṃ upayogavacanaṃ. **Tiṇṇaṃ mārāna**nti kilesābhisaṅkhāradevaputtasaṅkhātānaṃ tiṇṇaṃ mārānaṃ. **Anupavajja**nti niddosatāya na upavajjaṃ. **Anūna**nti pakkhipitabbābhāvena na ūnaṃ. **Anadhika**nti apanetabbābhāvena na adhikaṃ. **Sabbākāraparipuṇṇa**nti atthabyañjanādisampattiyā sabbākārena paripuṇṇaṃ. **No aññathā**ti ''tathevā''ti vuttamevatthaṃ byatirekena sampādeti. Tena yadatthaṃ bhāsitaṃ, tadatthanipphādanato yathā bhāsitaṃ bhagavatā, tathevāti aviparītadesanataṃ dasseti. **Gadattho**ti etena tathaṃ gadatīti **tathāgato**ti da-kārassa ta-kāraṃ katvā niruttinayena vuttanti dasseti. Tathā gatamassāti tathāgato. **Gata**nti ca kāyassa vācāya vā pavattīti attho. **Tathā**ti ca vutte yaṃ-taṃ-saddānaṃ abyabhicāritasambandhatāya yathāti ayamattho upaṭṭhitoyeva hoti. Kāyavācākiriyānañca aññamaññānulomena vacanicchāyaṃ kāyassa vācā, vācāya ca kāyo sambandhabhāvena upatiṭṭhatīti imamatthaṃ dassento āha – **''bhagavato hī''**tiādi. Imasmiṃ pana atthe tathāvāditāya tathāgatoti ayampi attho siddho hoti. So pana pubbe pakārantarena dassitoti āha – **''evaṃ tathākāritāya tathāgato''**ti.

Tiriyaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsūti etena yadeke ''tiriyaṃ viya upari adho ca santi lokadhātuyo''ti vadanti, taṃ paṭisedheti. Desanāvilāsoyeva **desanāvilāsamayo** yathā ''puññamayaṃ dānamaya''ntiādīsu (dī. ni. 3.305; itivu. 60; netti. 33). Nipātānaṃ vācakasaddasannidhāne tadatthajotanabhāvena pavattanato gata-saddoyeva avagatatthaṃ atītatthañca vadatīti āha – **''gatoti avagato atīto''**ti. Atha vā abhinīhārato paṭṭhāya yāva sambodhi, etthantare mahābodhiyānapaṭipattiyā hānaṭṭhānasaṃkilesanivattīnaṃ abhāvato yathā paṇidhānaṃ, tathā gato abhinīhārānurūpaṃ paṭipannoti **tathāgato**. Atha vā mahiddhikatāya paṭisambhidānaṃ ukkaṃsādhigamena anāvaraṇañāṇatāya ca katthacipi paṭighātābhāvato yathā ruci, tathā kāyavācācittānaṃ gatāni gamanāni pavattiyo etassāti **tathāgato**. Yasmā ca loke vidhayuttagatapakārasaddā

samānatthā dissanti, tasmā yathāvidhā vipassiādayo bhagavanto, ayampi bhagavā tathāvidhoti **tathāgato**. Yathā yuttā ca te bhagavanto, ayampi bhagavā tathā yuttoti tathāgato. Atha vā yasmā saccaṃ tatvaṃ tacchaṃ tathanti ñāṇassetaṃ adhivacanaṃ, tasmā tathena ñāṇena āgatoti **tathāgato**ti evampi tathāgatasaddassa attho veditabbo.

‘‘Pahāya kāmādimale yathā gatā,
Samādhiñāṇehi vipassiādayo;
Mahesino sakyamunī jutindharo,
Tathāgato tena tathāgato mato.

‘‘Tathañca dhātāyatanādilakkhaṇaṃ,
Sabhāvasāmaññavibhāgabhedato;
Sayambhuñāṇena jinoyamāgato,
Tathāgato vuccati sakyapuṅgavo.

‘‘Tathāni saccāni samantacakkhunā,
Tathā idappaccayatā ca sabbaso;
Anaññaneyyena yato vibhāvitā,
Yāthāvato tena jino tathāgato.

‘‘Anekabhedāsupi lokadhātusu,
Jinassa rupāyatanādigocare;
Vicittabhede tathameva dassanaṃ,
Tathāgato tena samantalocano.

‘‘Yato ca dhammaṃ tathameva bhāsati,
Karoti vācāyanulomamattano;
Guṇehi lokaṃ abhibhuyyirīyati,
Tathāgato tenapi lokanāyako.

‘‘Yathābhinīhāramato yathāruci,
Pavattavācā tanucittabhāvato;
Yathāvidhā yena purā mahesino,
Tathāvidho tena jino tathāgato’’ti. (dī. ni. ṭī. 1.7) –

Saṅgahagāthā mukhamattameva, kasmā? Appamādapadaṃ viya sakalakusaladhammasampaṭipattiyā sabbabuddhaguṇānaṃ saṅgāhakattā. Tenevāha – **‘‘sabbākārenā’’**tiādi. Sesamettha uttānatthameva.

171. Dutiye **uppattī**ti paṭhamāya jātiyā nibbattiṃ vatvā ariyāya jātiyā nibbattiṃ dassetuṃ – **‘‘nipphattī’’**ti āha. Tadā hissa buddhabhāvanipphattīti. ‘‘Dullabho’’tiādiṃ vatvā kāraṇassa dūrasambhārabhāvato tattha kāraṇaṃ dassento **‘‘ekavāra’’**ntiādimāha. Idaṃ vuttaṃ hoti – tattha vāragaṇanā nāma māsasaṃvaccharakappagaṇanādikā, kappānaṃ ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ dve asaṅkhyeyyāni tīṇi asaṅkhyeyyānipi pāramiyo pūretvāpi buddhena bhavituṃ na sakkā, heṭṭhimakoṭiyā pana cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassañca nirantaraṃ dasa pāramiyo pūretvā buddhabhāvaṃ pattuṃ sakkā, na ito aññathāti iminā kāraṇena dullabho pātubhāvo buddhānanti.

172. Tatiye **niccaṃ na hotī**ti abhiṇhappavattikaṃ na hoti kadācideva sambhavato. Yebhuyyena manussā acchariyaṃ disvā accharaṃ paharanti, taṃ sandhāya vuttaṃ – **‘‘accharaṃ paharitvā passitabbo’’**ti. **Samannāgatattā**ti etena acchariyā guṇadhammā etasmiṃ santīti **acchariyo**ti dasseti. Apica ādito pabhuti abhinīhārāvaho, tato parampi anaññasādhāraṇe guṇadhamme āciṇṇavāti **acchariyo**ti āha – **‘‘āciṇṇamanussotipi acchariyamanusso’’**tiādi. Mahābodhiñāṇameva maṇḍabhūtaṃ **mahābodhimaṇḍo**. Sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānañhi maggañāṇaṃ, maggañāṇapadaṭṭhānañca sabbaññutaññāṇaṃ

‘‘mahābodhī’’ti vuccati. **Anivattakenā**ti bodhiyā niyatabhāvāpattiyā mahābodhisattabhāvato anivattanasabhāvena. **Buddhakārakadhammānaṃ pūraṇampi na aññassa kassaci āciṇṇa**ntiādinā hetuavatthāya phalāvatthāya sattānaṃ upakārāvatthāya cāti tīsupi avatthāsu lokanātho anaññasādhāraṇānaṃ guṇadhammānaṃ āciṇṇatāya acchariyamanusso vuttoti dasseti.

173. Catutthe kāle kiriyāti **kālakiriyā**. Katarasmiṃ kāle kīdisī kiriyā. Sāmaññajotanā hi visese avatiṭṭhati, visesatthinā ca viseso anuppayojitabboti āha – **‘‘ekasmiṃ kāle pākaṭā kiriyā’’**ti. Katarasmiṃ pana ekasmiṃ kāle, kathañca pākaṭāti? Kappānaṃ satasahassādhikāni anekāni asaṅkhyeyyāni abhikkamitvā yathādhippetamanorathapāripūrivasena samupaladdhe ekasmiṃ kāle, sadevaloke ativiya acchariyamanussassa parinibbānanti accantapākaṭā. **Anutāpakarā**ti cetodukkhāvahā. **Dasasahassacakkavāḷesū**ti vuttaṃ tassa buddhakkhettabhāvena paricchinnattā, tadaññesañca avisayattā.

174. Pañcame **dutiyassa buddhassā**ti dutiyassa sabbaññubuddhassa abhāvā. **Sutabuddho** nāma sutamayena ñāṇena bujjhitabbassa buddhattā. **Catusaccabuddho** nāma catunnaṃ ariyasaccānaṃ anavasesato buddhattā. **Paccekabuddho** nāma paccekaṃ attanoyeva yathā catusaccasambodho hoti, evaṃ buddhattā. Sammāsambuddho eva hi yathā sadevakassa lokassa catusaccasambodho hoti, evaṃ saccāni abhisambujjhati. **Cattāri vā aṭṭha vā soḷasa vā**ti idaṃ katamahābhinīhārānaṃ mahābodhisattānaṃ paññādhikasaddhādhikavīriyādhikavibhāgavasena vuttaṃ. ‘‘Paññādhikānañhi saddhā mandā hoti, paññā tikkhā. Saddhādhikānaṃ paññā majjhimā hoti. Vīriyādhikānaṃ paññā mandā, paññānubhāvena ca sammāsambodhi adhigantabbā’’ti **aṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ. Avisesena pana vimuttiparipācanīyadhammānaṃ tikkhamajjhimamudubhāvena tayopete bhedā yuttāti vadanti. Tividhā hi bodhisattā abhinīhārakkhaṇe bhavanti ugghaṭitaññuvipañcitaññuneyyabhedena. Tesu ugghaṭitaññū sammāsambuddhassa sammukhā cātuppadikaṃ gāthaṃ suṇanto tatiyapade apariyositeyeva chahi abhiññāhi saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pattuṃ samatthūpanissayo hoti. Dutiyo satthu sammukhā ekaṃ gāthaṃ suṇanto apariyositeyeva catutthapade chahi abhiññāhi arahattaṃ pattuṃ samatthūpanissayo hoti. Itaro bhagavato sammukhā cātuppadikagāthaṃ sutvā pariyositāya gāthāya chahi abhiññāhi arahattaṃ pattuṃ samatthūpanissayo hoti. Tayopete vinā kālabhedena katābhinīhārā laddhabyākaraṇā pāramiyo pūrento yathākkamaṃ yathāvuttabhedena kālena sammāsambodhiṃ pāpuṇanti, tesu tesu pana kālabhedesu aparipuṇṇesu te te mahāsattā divase divase vessantaradānasadisaṃ dānaṃ dentāpi tadanurūpaṃ sīlādisesapāramidhamme ācinantāpi antarā buddhā bhavissantīti akāraṇametaṃ. Kasmā? Ñāṇassa aparipaccanato. Paricchinnakālanipphāditaṃ viya hi sassaṃ paricchinnakāle nipphāditā sammāsambodhi tadantarā sabbussāhena vāyamantenapi na sakkā pāpuṇitunti pāramipūrī yathāvuttakālavisesena sampajjatīti veditabbaṃ. **Saddhi**nti samānakāle.

Asahāyoti nippariyāyato vuttaṃ. Sahaayanaṭṭho hi sahāyaṭṭho. Paṭipattivasena bhagavatā saha samaṃ ayanaṃ nāma kassacipi nattheva. Hatthādiavayavato paṭi paṭi minitabbato **paṭimā** vuccati attabhāvo. **Samattho nāma natthī**ti devo vā māro vā brahmā vā koci natthi. **Paṭisamo**ti paṭinidhibhāvena samo. **Paṭibhāgaṃ dātu**nti ‘‘cattāro satipaṭṭhānā’’tiādinā vuttassa dhammabhāgassa dhammakoṭṭhāsassa paṭipakkhabhūtaṃ katvā bhāgaṃ koṭṭhāsaṃ paṭivacanaṃ dātuṃ samattho nāma natthi. Natthi etassa sīlādiguṇehi paṭibimbabhūto puggaloti **appaṭipuggalo**. Tenāha – **‘‘añño kocī’’**tiādi. Tisahassimahāsahassīnaṃ vibhāgo parato āvi bhavissati. Sesamettha suviññeyyameva.

175. Chaṭṭhādīsu **tasmiṃ puggale**ti sammāsambuddhe. **Ta**nti paññācakkhu. **Pātubhūtameva hoti** tassa sahassa uppajjanato. **Uppattī**ti uppajjanaṃ. **Nipphattī**ti parivuddhi. **Kīvarūpassā**ti kīdisassa. Sāvakavisayeva hatthagataṃ paññācakkhu nāma dvinnaṃ aggasāvakānaṃyevāti āha – **‘‘sāriputtattherassā’’**tiādi. **Samādhipaññā**ti samādhisahagatā paññā. ‘‘Samādhisaṃvattanikā khippanisantiādivisesāvahā paññā’’ti keci. **Āloko**ti paññāāloko eva. Tathā **obhāso. Tīṇipī**ti tīṇipi suttāni. **Lokiyalokuttaramissakānī**ti pubbabhāgapaññāya adhippetattā vuttaṃ.

Uttamadhammānanti attano uttaritarassa abhāvena seṭṭhadhammānaṃ. Daṭṭhabbato dassanaṃ, bhagavato rūpakāyo. Tatthapi visesato rūpāyatanaṃ. Tenāha – **‘‘cakkhuviññāṇena daṭṭhuṃ labhatī’’**ti. Natthi ito uttaranti anuttaraṃ, tadeva anuttariyaṃ, dassanañca taṃ anuttariyañcāti **dassanānuttariyaṃ**. Sesapadesupi eseva nayo. Ayaṃ pana padaviseso – suyyatīti **savanaṃ,** bhagavato vacanaṃ. Labbhatīti

lābho, bhagavati saddhā. Sikkhitabbato **sikkhā**. Sīlasamādhipaññāparicaraṇaṃ **pāricariyā,** upaṭṭhānaṃ. Anussaraṇaṃ **anussati,** satthu guṇānussaraṇaṃ. **Imesa**nti yathāvuttānaṃ channaṃ anuttariyānaṃ. **Pātubhāvo hotī**ti tathāgatassa pātubhāvā tappaṭibaddhattā tabbisayattā ca pātubhāvo hoti. ''Dassanānuttariya''nti ca sadevake loke uttaritarassa bhagavato rūpassa na dassanamattaṃ adhippetaṃ, atha kho tassa rūpadassanamukhena aveccappasādena buddhaguṇe okappetvā ogāhetvā dassanaṃ daṭṭhabbaṃ. Tenāha – **''āyasmā hī''**tiādi. **Idampi dassanānuttariya**nti pubbe vuttato nibbisesattā vuttaṃ. **Dasabalaṃ dassanāya labhitvā**ti ānandatthero viya pasādabhattimettāpubbakaṃ dasabalaṃ dassanāya labhitvā. **Dassanaṃ vaḍḍhetvā**ti dassanamukhena pavattaṃ vipassanācāraṃ vaḍḍhetvā. Dassanamukhena yāva anulomañāṇaṃ vipassanācāraṃ vaḍḍhetvā tadanantaraṃ aṭṭhamakamahābhūmiṃ okkamanto dassanaṃ sotāpattimaggaṃ pāpeti nāma. Idha parato pavattaṃ dassanaṃ **dassanameva nāma, mūladassanaṃ pana** saccadassanassapi kāraṇabhāvato **dassanānuttariyaṃ nāma**. Esa nayo sesānuttariyesupi.

Dasabale saddhaṃ paṭilabhatīti sammāsambuddhe bhagavati saddhaṃ paṭilabhati. **Tisso sikkhā sikkhitvā**ti tisso pubbabhāgasikkhā sikkhitvā. **Paricaratī**ti upaṭṭhānaṃ karoti. ''Itipi so bhagavā''tiādinā buddhānussativasena anussatijjhānaṃ uppādetvā taṃ padaṭṭhānaṃ katvā vipassanaṃ vaḍḍhento **''anussatiṃ vaḍḍhetvā''**ti vutto.

Sacchikiriyā hotīti paccakkhakaraṇaṃ hoti. Maggakkhaṇe hi labbhamānā paṭisambhidā phalakkhaṇe sacchikatā nāma hoti tato paraṃ atthādīsu yathicchitaṃ viniyogakkhamabhāvato. **Catasso**ti gaṇanaparicchedo. **Paṭisambhidā**ti pabhedā. Kassa pana pabhedāti? ''Atthe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā''tiādivacanato (vibha. 718-721) ñāṇassetā pabhedā. Tasmā **catasso paṭisambhidā**ti cattāro ñāṇappabhedāti attho. **Atthapaṭisambhidā**ti atthe paṭisambhidā, atthapabhedassa salakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṃ atthe pabhedagataṃ ñāṇanti attho. Tathā dhammapabhedassa salakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṃ dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ **dhammapaṭisambhidā**. Niruttipabhedassa salakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṃ niruttābhilāpe pabhedagataṃ ñāṇaṃ **niruttipaṭisambhidā**. Paṭibhānapabhedassa salakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṃ paṭibhāne pabhedagataṃ ñāṇaṃ **paṭibhānapaṭisambhidā**.

Atthesu ñāṇantiādīsu **attho**ti saṅkhepato hetuphalaṃ. Tañhi hetuvasena araṇīyaṃ gantabbaṃ pattabbaṃ, tasmā ''attho''ti vuccati. Pabhedato pana yaṃ kiñci paccayuppannaṃ, nibbānaṃ, bhāsitattho, vipāko, kiriyāti ime pañca dhammā ''attho''ti veditabbā. Taṃ atthaṃ paccavekkhantassa tasmiṃ pabhedagataṃ ñāṇaṃ **atthapaṭisambhidā. Dhammo**ti saṅkhepato paccayo. So hi yasmā tanti dahati vidahati pavatteti ceva pāpeti ca ṭhapeti ca, tasmā ''dhammo''ti vuccati. Pabhedato pana yo koci phalanibbattako hetu ariyamaggo bhāsitaṃ kusalaṃ akusalanti pañcavidhoti veditabbo, taṃ dhammaṃ paccavekkhantassa tasmiṃ dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ **dhammapaṭisambhidā**.

Atthadhammaniruttābhilāpe ñāṇanti tasmiṃ atthe ca dhamme ca sabhāvaniruttisaddaṃ ārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa tasmiṃ sabhāvaniruttiabhilāpe pabhedagataṃ ñāṇaṃ. Evamayaṃ niruttipaṭisambhidā saddārammaṇā nāma jātā, na paññattiārammaṇā. Kasmā? Yasmā saddaṃ sutvā ''ayaṃ sabhāvanirutti, ayaṃ na sabhāvaniruttī''ti pajānāti. Paṭisambhidāpatto hi ''phasso''ti vutte ''ayaṃ sabhāvaniruttī''ti jānāti, ''phassā''ti vā ''phassa''nti vā vutte ''ayaṃ na sabhāvaniruttī''ti jānāti. Vedanādīsupi eseva nayo. Ayaṃ panesa nāmākhyātopasaggābyayapadampi jānātiyeva sabhāvaniruttiyā yāthāvato jānanato. **Ñāṇesu ñāṇa**nti sabbatthakañāṇaṃ ārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa pabhedagataṃ ñāṇaṃ.

Imā pana catasso paṭisambhidā sekkhabhūmiyaṃ asekkhabhūmiyanti dvīsu ṭhānesu pabhedaṃ gacchanti. Adhigamo pariyatti savanaṃ paripucchā pubbayogoti imehi pañcahi kāraṇehi visadā honti. **Adhigamo** nāma saccappaṭivedho. **Pariyatti** nāma buddhavacanaṃ. Tañhi gaṇhantassa paṭisambhidā visadā honti. **Savanaṃ** nāma dhammassavanaṃ. Sakkaccaṃ dhammaṃ suṇantassapi hi paṭisambhidā visadā honti. **Paripucchā** nāma aṭṭhakathā. Uggahitapāḷiyā atthaṃ kathentassapi hi paṭisambhidā visadā

honti. **Pubbayogo** nāma pubbayogāvacaratā. Haraṇapaccāharaṇanayena paṭipākaṭakammaṭṭhānassapi paṭisambhidā visadā hontīti. **Lokiyalokuttarā vā**ti ettha tisso paṭisambhidā lokiyā, atthapaṭisambhidā siyā lokiyā, siyā lokuttarāti evaṃ vibhajitvā attho veditabbo.

Buddhuppādeyevāti avadhāraṇena buddhuppāde eva labbhanato, abuddhuppāde alabbhanato anaññasādhāraṇo paṭivedho adhippeto. Evañca katvā ‘‘mahato cakkhussā’’tiādīsu paññāmahattādikampi anaññasādhāraṇameva adhippetanti daṭṭhabbaṃ. Tathā vijjāvimuttiphalasacchikiriyādayopi paresaṃ tabbhāvāvahā daṭṭhabbā. Yā kāci dhātuyo lokiyā lokuttarā vā, sabbā tā imāheva saṅgahitā, ettheva antogadhāti vuttaṃ – **‘‘imāva aṭṭhārasa dhātuyo nānāsabhāvato nānādhātuyo’’**ti. Svāyamattho anekadhātunānādhātuñāṇavibhaṅgena (vibha. 751) dīpetabbo. ‘‘Sacchikiriyā’’ti vuttattā **‘‘vijjāti phale ñāṇa’’**nti vuttaṃ.

187. Yasmā cakkati aparāparaṃ parivattatīti **cakkaṃ,** tasmā iriyāpathāpi aparāparaṃ parivattanaṭṭhena cakkasadisattā **cakka**nti vuttā, tathā patirūpadesavāsādisampattiyo. **Tato paṭṭhāya dhammacakkaṃ abhinīharati nāmā**ti ettha tadā mahāsatto attānaṃ abhinīhārayogaṃ karonto ‘‘dhammacakkaṃ abhinīharati nāmā’’ti vutto tato paṭṭhāya dhammacakkābhinīhāravibandhakaradhammānuppajjanato. **Abhinīhaṭaṃ nāmā**ti etthapi ayameva nayo. **Arahattamaggaṃ paṭivijjhantopi dhammacakkaṃ uppādetiyeva nāma** tadatthaṃ ñāṇaṃ paripācetīti katvā. **Arahattaphalakkhaṇe dhammacakkaṃ uppāditaṃ nāma** tasmiṃ khaṇe dhammacakkassa uppādanāya kātabbakiccassa kassaci abhāvā. Paṭivedhañāṇañhi idha ‘‘dhammacakka’’nti adhippetaṃ. Idāni desanāñāṇavasena dhammacakkaṃ dassetuṃ – **‘‘kadā pavatteti nāmā’’**tiādimāha. Na kevalaṃ therasseva, atha kho sabbesampi sāsanikānaṃ dhammakathā bhagavato dhammadesanā catunnaṃ ariyasaccānaṃ catunnañca ekattādinayānaṃ avirādhanatoti dassetuṃ – **‘‘yo hi koci bhikkhu vā’’**tiādi āraddhaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Ekapuggalavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Etadaggavaggo

(14) 1. Paṭhamaetadaggavaggo

Etadaggapadavaṇṇanā

188. Etadaggesu paṭhamavaggassa paṭhame **ādimhi dissatī**ti ettha aggasaddoti ānetvā yojetabbaṃ. **Ajjatagge**ti ajjadivasaṃ ādiṃ katvāti attho. **Aṅgulaggenā**ti aṅgulikoṭiyā. **Ambilagga**nti ambilakoṭṭhāso. **Koṭibhūtā**ti paramakoṭibhūtā tasmiṃ ṭhāne tādisānaṃ aññesaṃ abhāvato. Tato eva **seṭṭhabhūtātipi aggā. Etadaggasannikkhepo**ti etadagge ṭhapanaṃ aṭṭhuppattiādīhi catūhipi kāraṇehi. Mahāpaññatāya therena etadaggaṭṭhānassa laddhabhāvaṃ vitthārato dassetuṃ – **‘‘katha’’**ntiādimāha. **Dve padantarānī**ti kaṇḍambamūle yugandharapabbateti dvīsu ṭhānesu dve padāni dassetvā. **Muṇḍapīṭhaka**nti yaṃ sattaṅgaṃ pañcaṅgaṃ vā na hoti, kevalaṃ muṇḍakapīṭhaṃ, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Avattharitvā nisīdī**ti buddhānubhāvena ajjhottharitvā nisīdi. Tenāha – **‘‘evaṃ nisīdanto’’**tiādi. **Kāyasakkhiṃ katvā**ti nāmakāyena desanāya sampaṭicchanavasena sakkhibhūtaṃ katvā. **Kusalā dhammā akusalā dhammā abyākatā dhammā**ti **iti-**saddo ādyattho, tena sabbaṃ abhidhammadesanaṃ saṅgaṇhāti.

Pāṭihāriyaṭṭhāneti yamakapāṭihāriyassa kataṭṭhāne. **Passathā**ti tesaṃ bahubhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. **Assā**ti manussasamūhassa ekabhāvaṃ. **Ākappa**nti ākāraṃ. **Mahājano**ti sadevake loke sabbo mahājano. Yathā nirayadassanaṃ saṃvegajananatthaṃ, evaṃ devalokadassanampi saṃvegajananatthameva ‘‘anupubbikathāyaṃ saggakathā viya evaṃ sabbasampattisamupetopi saggo anicco addhuvo cavanadhammo’’ti. **Sajjetvā**ti samapaṇṇāsāya mucchanāhi yathā kāmena nivādetuṃ sakkā, evaṃ sajjetvā.

Puthujjanapañcakaṃ pañhanti puthujjanapañhaṃ ādiṃ katvā pavattitaṃ khīṇāsavapañhapariyantaṃ pañhapañcakaṃ. **Paṭhamaṃ…pe… pucchī**ti puthujjanavisaye pañhaṃ pucchi. Paṭisambhidā yathābhinīhāraṃ yathāsakaṃ vipassanābhinīhārena paṭhamabhūmiyādayo viya pavattitavisayāti vuttaṃ –

‘‘te attano attano paṭisambhidāvisaye ṭhatvā kathayiṃsū’’ti. **Buddhavisaye pañhaṃ pucchī**ti –

‘‘Ye ca saṅkhātadhammāse, ye ca sekhā puthū idha;
Tesaṃ me nipako iriyaṃ, puṭṭho pabrūhi mārisā’’ti. (su. ni. 1044) –

Idaṃ pañhaṃ pucchi. Tattha **saṅkhātadhammā**ti saṅkhātā ñātā catusaccadhammā, ye ca saṅkhātadhammā catūhi maggehi paṭividdhacatusaccadhammāti attho. Iminā asekkhā kathitā. Puthu-saddo ubhayatthapi yojetabbo ‘‘ye puthū saṅkhātadhammā, ye ca puthū sekhā’’ti. **Tesa**nti tesaṃ dvinnaṃ sekkhāsekkhapuggalānaṃ me puṭṭhoti yojetabbaṃ, mayā puṭṭhoti attho. **Iriya**nti sekkhāsekkhabhūmiyā āgamanappaṭipadaṃ. Iriyati gacchati sekkhabhūmiṃ asekkhabhūmiñca etāyāti iriyā, taṃ tesaṃ iriyaṃ āgamanappaṭipadaṃ mayā puṭṭho pabrūhi kathehīti attho. Evaṃ bhagavā buddhavisaye pañhaṃ pucchitvā ‘‘imassa nu kho, sāriputta, saṃkhittena bhāsitassa kathaṃ vitthārena attho daṭṭhabbo’’ti āha. Thero pañhaṃ oloketvā ‘‘satthā maṃ sekkhāsekkhānaṃ bhikkhūnaṃ āgamanappaṭipadaṃ pucchatī’’ti pañhe nikkaṅkho hutvā ‘‘āgamanappaṭipadā nāma khandhādivasena bahūhipi mukhehi sakkā kathetuṃ, katarākārena nu kho kathento satthu ajjhāsayaṃ gaṇhituṃ sakkhissāmī’’ti ajjhāsaye kaṅkhi, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ – **‘‘dhammasenāpati…pe… na sakkotī’’**ti. Pucchitapañhaṃ vissajjetuṃ paṭibhāne asati disāvilokanaṃ sattānaṃ sabhāvoti dassento, **‘‘puratthima…pe... nāsakkhī’’**ti āha. Tattha **pañhuppattiṭṭhāna**nti pañhuppattikāraṇaṃ.

Therassa kilamanabhāvaṃ jānitvāti ‘‘sāriputto pañhe nikkaṅkho, ajjhāsaye me kaṅkhamāno kilamatī’’ti therassa kilamanabhāvaṃ ñatvā. **Catumahābhūtikakāyapariggaha**nti etena khandhamukhena nāmarūpapariggaho vutto. **‘‘Bhūtamidanti, sāriputta, samanupassasī’’**ti hi vadantena bhagavatā khandhavasena nāmarūpapariggaho dassito. Evaṃ kirassa bhagavato ahosi ‘‘sāriputto mayā naye adinne kathetuṃ na sakkhissati, dinne pana naye mamajjhāsayaṃ gahetvā khandhavasena kathessatī’’ti. Therassa saha nayadānena so pañho nayasatena nayasahassena upaṭṭhāsi. Tenāha – **‘‘aññātaṃ bhagavā, aññātaṃ sugatā’’**ti.

Arūpāvacare paṭisandhi nāma na hotīti bodhisambhārasambharaṇassa anokāsabhāvato vuttaṃ. Tenāha – **‘‘abhabbaṭṭhānattā’’**ti, laddhabyākaraṇānaṃ bodhisattānaṃ uppattiyā abhabbadesattāti attho. **Rūpāvacare nibbattī**ti kammavasitāsambhavato arūpāvacare anibbattitvā rūpāvacare nibbatti.

Parosahassantiādinā parosahassajātakaṃ dasseti. Tattha **parosahassampī**ti atirekasahassampi. **Samāgatāna**nti sannipatitānaṃ bhāsitassa atthaṃ jānituṃ asakkontānaṃ bālānaṃ. **Kandeyyuṃ te vassasataṃ apaññā**ti te evaṃ samāgatā apaññā ime bālattā sasā viya vassasatampi vassasahassampi rodeyyuṃ paridevevyyuṃ. Rodamānāpi pana atthaṃ vā kāraṇaṃ vā neva jāneyyunti dīpeti. **Ekova seyyo puriso sapañño**ti evarūpānaṃ bālānaṃ parosahassatopi eko paṇḍitapurisova seyyo varataroti attho. Kīdiso sapaññoti āha – **‘‘yo bhāsitassa vijānāti attha’’**nti, ayaṃ jeṭṭhantevāsiko viya yo bhāsitassa atthaṃ jānāti, so tādiso sapañño varataroti attho. Dutiye parosatajātake **jhāyeyyu**nti yāthāvato atthaṃ jānituṃ samāhitā hutvā cinteyyuṃ. Sesamettha vuttanayameva.

Tatiyajātake **ye saññino**ti ṭhapetvā nevasaññānāsaññāyatanalābhino avasesacittakasatte dasseti. **Tepi duggatā**ti tassā nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā alābhato tepi duggatā dukkhaṃ upagatā saññībhave. ‘‘Saññā rogo saññā gaṇḍo saññā salla’’nti (ma. ni. 3.24) hi te saññāya ādīnavadassino. **Yepi asaññino**ti asaññībhave nibbatte acittakasatte dasseti. Tepi imissāyeva samāpattiyā alābhato duggatāyeva. Jhānasukhaṃ **anaṅgaṇaṃ** niddosaṃ yathāvuttadosābhāvato. Balavacittekaggatāsabhāvenapi taṃ anaṅgaṇaṃ nāma jātaṃ. **Nevasaññī nāsaññīti āhā**ti atīte kira bārāṇasiyaṃ brahmadatte rajjaṃ kārente bodhisatto araññāyatane kālaṃ karonto antevāsikehi puṭṭho ‘‘nevasaññī nāsaññī’’ti āha. Purimajātake vuttanayeneva tāpasā jeṭṭhantevāsikassa kathaṃ na gaṇhiṃsu. Bodhisatto ābhassarato āgantvā ākāse ṭhatvā imaṃ gāthamāha. Tena vuttaṃ – **‘‘sesaṃ vuttanayeneva veditabba’’**nti.

Catutthajātake (jā. 1.1.135) candassa viya ābhā etassāti **candābhaṃ,** odātakasiṇaṃ. **Sūriyābha**nti sūriyassa viya ābhā etassāti sūriyābhaṃ, pītakasiṇaṃ. **Yodha paññāya gādhatī**ti yo puggalo idha sattaloke

idaṃ kasiṇadvayaṃ paññāya gādhati, ārammaṇaṃ katvā anuppavisati, tattha vā patiṭṭhahati. **Avitakkena dutiyajjhānena ābhassarūpago hotī**ti so puggalo tathā katvā paṭiladdhena dutiyena jhānena ābhassarabrahmalokūpago hoti. **Sesaṃ purimanayeneva veditabba**nti iminā imaṃ dasseti (jā. aṭṭha. 1.1.135 candābhajātakavaṇṇanā) – atīte bārāṇasiyaṃ brahmadatte rajjaṃ kārente bodhisatto araññāyatane kālaṃ karonto antevāsikehi pucchito ''candābhaṃ sūriyābha''nti vatvā ābhassare nibbatto. Tāpasā jeṭṭhantevāsikassa na saddahiṃsu. Bodhisatto āgantvā ākāse ṭhito imaṃ gāthaṃ abhāsi.

Pañcamajātake **āsīsethevā**ti āsācchedaṃ akatvā attano kammesu āsaṃ kareyyeva. **Na nibbindeyyā**ti na nibbedaṃ uppādeyya, na ukkaṇṭheyyāti attho. **Vo**ti nipātamattaṃ. **Yathā icchi**nti ahañhi saṭṭhihatthā narakā uṭṭhānaṃ icchiṃ, somhi tatheva jāto, tato uṭṭhitoyevāti dīpeti.

Atīte (jā. aṭṭha. 4.13.sarabhamigajātakavaṇṇanā) kira bārāṇasiyaṃ brahmadatte rajjaṃ kārente bodhisatto sarabhamigayoniyaṃ nibbattitvā araññe paṭivasati. Rājā migavittako ahosi thāmasampanno. Ekadivasaṃ gantvā amacce āha – ''yassa passena migo palāyati, teneva so dātabbo''ti. Athekadivasaṃ sarabhamigo uṭṭhāya rañño ṭhitaṭṭhānena palāyi. Atha naṃ amaccā uppaṇḍesuṃ. Rājā cintesi – ''ime maṃ parihāsanti, mama pamāṇaṃ na jānantī''ti gāḷhaṃ nivāsetvā pattikova khaggaṃ ādāya ''sarabhaṃ gaṇhissāmī''ti vegena pakkhandi. Atha naṃ disvā tīṇi yojanāni anubandhi. Sarabho araññaṃ pāvisi. Rājāpi pāvisiyeva. Tattha sarabhamigassa gamanamagge saṭṭhihatthamatto mahāpūtipātanarakaāvāṭo atthi, so tiṃsahatthamattaṃ udakena puṇṇo tiṇehi ca paṭicchanno. Sarabho udakagandhaṃ ghāyitvāva āvāṭabhāvaṃ ñatvā thokaṃ osakkitvā gato. Rājā pana ujukameva āgacchanto tasmiṃ pati.

Sarabho tassa padasaddaṃ asuṇanto nivattitvā taṃ apassanto ''narakaāvāṭe patito bhavissatī''ti ñatvā āgantvā olokento taṃ gambhīre udake appatiṭṭhe kilamantaṃ disvā tena katāparādhaṃ hadaye akatvā sañjātakāruñño ''mā mayi passante varāko nassatu, imamhā taṃ dukkhā mocessāmī''ti āvāṭatīre ṭhito ''mā bhāyi, mahārāja, ahaṃ taṃ dukkhā mocessāmī''ti vatvā attano piyaputtaṃ uddharituṃ ussāhaṃ karonto viya tassuddharaṇatthāya silāya yoggaṃ katvā ''vijjhissāmī''ti āgataṃ rājānaṃ saṭṭhihatthā narakā uddharitvā assāsetvā piṭṭhiṃ āropetvā araññā nīharitvā senāya avidūre otāretvā ovādamassa datvā pañcasu sīlesu patiṭṭhāpesi. Rājā senaṅgaparivuto nagaraṃ gantvā ''ito paṭṭhāya sakalaraṭṭhavāsino pañca sīlāni rakkhantū''ti dhammabheriṃ carāpesi. Mahāsattena pana attano kataguṇaṃ kassaci akathetvā sāyaṃ nānaggarasabhojanaṃ bhuñjitvā alaṅkatasayane sayitvā paccūsakāle mahāsattassa guṇaṃ saritvā uṭṭhāya sayanapiṭṭhe pallaṅkena nisīditvā pītipuṇṇena hadayena udānaṃ udānento ''āsīsetheva puriso''tiādinā imā cha gāthā abhāsi.

Tattha **ahitā hitā cā**ti dukkhaphassā sukhaphassā ca, maraṇaphassā, jīvitaphassātipi attho. Sattānañhi maraṇaphasso ahito, jīvitaphasso hito. Tesaṃ acintito maraṇaphasso āgacchatīti dasseti. **Acintitampī**ti mayā ''āvāṭe patissāmī''ti na cintitaṃ, ''sarabhaṃ māressāmī''ti **cintitaṃ**. Idāni pana me cintitaṃ naṭṭhaṃ, acintitameva jātanti udānavasena vadati. **Bhogā**ti yasaparivārā, ete cintāmayā na honti. Tasmā ñāṇavatā vīriyameva kātabbanti vadati. Vīriyavato hi acintitampi hotiyeva.

Tassetaṃ udānaṃ udānentasseva aruṇaṃ uṭṭhahi. Purohito pātova sukhaseyyapucchanatthaṃ āgantvā dvāre ṭhito tassa udānagītasaddaṃ sutvā cintesi – ''rājā hiyyo migavaṃ agamāsi, tattha sarabhamigaṃ viddho bhavissati, tena maññe udānaṃ udānetī''ti. Evaṃ brāhmaṇassa rañño paripuṇṇabyañjanaṃ udānaṃ sutvā sumajjite ādāse mukhaṃ olokentassa chāyā viya raññā ca sarabhena ca katakāraṇaṃ pākaṭaṃ ahosi, so nakhaggena dvāraṃ ākoṭesi. Rājā ''ko eso''ti pucchi. Ahaṃ, deva, purohitoti. Athassa dvāraṃ vivaritvā ''ito ehācariyā''ti āha. So pavisitvā rājānaṃ jayāpetvā ekamantaṃ ṭhito ''ahaṃ, mahārāja, tayā araññe katakāraṇaṃ jānāmi, tvaṃ ekaṃ sarabhamigaṃ anubandhanto narake patito, atha naṃ so sarabho silāya yoggaṃ katvā narakato uddhari, so tvaṃ tassa guṇaṃ saritvā udānaṃ udānesī''ti vatvā **''sarabhaṃ giriduggasmi''**ntiādinā dve gāthā abhāsi.

Tattha **anusarī**ti anubandhi. **Vikkanta**nti uddharaṇatthāya kataparakkamaṃ. **Anujīvasī**ti upajīvasi, tassānubhāvena tayā jīvitaṃ laddhanti attho. **Samuddharī**ti uddharaṇaṃ akāsi. **Silāya yoggaṃ sarabho karitvā**ti silāya sopānasadisāya narakato uddharaṇayoggataṃ karitvā. **Alīnacitta**nti saṅkocaṃ appattacittaṃ. **Ta migaṃ vadesī**ti suvaṇṇasarabhamigaṃ idha sirisayane nipanno vaṇṇesi. Taṃ sutvā rājā,

‘‘ayaṃ mayā saddhiṃ na migavaṃ āgato, sabbañca pavattiṃ jānāti, kathaṃ nu kho jānāti, pucchissāmi na’’nti cintetvā – **‘‘kiṃ tvaṃ nu tatthevā’’**ti navamagāthamāha. Tattha **bhiṃsarūpa**nti kiṃ nu te ñāṇaṃ balavajātikaṃ, tenetaṃ jānāsīti vadati. Brāhmaṇo ‘‘nāhaṃ sabbaññubuddho, byañjanaṃ amakkhetvā tayā kathitagāthāya pana mayhaṃ attho upaṭṭhātī’’ti dīpento **‘‘na cevaha’’**nti dasamagāthamāha. Tattha **subhāsitāna**nti byañjanaṃ amakkhetvā suṭṭhu bhāsitānaṃ. **Atthaṃ tadānentī**ti yo tesaṃ attho, taṃ ānenti upadhārentīti attho. Tadā purohito dhammasenāpati ahosi. Tenevāha – **‘‘atītepī’’**tiādi. Sesaṃ uttānatthameva.

Aññāsikoṇḍaññattheravatthu

Aññāsikoṇḍaññattherādayotiādīsu pana **yāthāvasarasaguṇavasenā**ti yathāsabhāvaguṇavasena. Pabbajjāvasena paṭivedhavasena suciraṃ sunipuṇaṃ rattindivaparicchedajānanavasena ca rattaññutā veditabbāti taṃ dassento **‘‘ṭhapetvā hi sammāsambuddha’’**ntiādimāha. **Pākaṭova hotī**ti satipaññāvepullappattiko pākaṭo vibhūto hoti. **Aññāsikoṇḍañño**ti sāvakesu sabbapaṭhamaṃ cattāri ariyasaccāni ñātakoṇḍañño. **Sabbesupi etadaggesū**ti sabbesupi etadaggasuttesu, sabbesu vā etadaggaṭṭhapanesu.

Dhurapattānīti pattānaṃ pamukhabhūtāni bāhirapattāni. **Navutihatthānī**ti majjhimapurisassa hatthena navutiratanāni. Padumeneva taṃ taṃ padesaṃ uttarati atikkamatīti **padumuttaro,** bhagavā. **Gandhadāmamālādāmādīhī**ti ādisaddena pattadāmādiṃ saṅgaṇhāti. Tattha gandhadāmehi katamālā **gandhadāmaṃ**. Lavaṅgatakkolajātipupphādīhi katamālā **mālādāmaṃ**. Tamālapattādīhi katamālā **pattadāmaṃ. Vaṅgapaṭṭe**ti vaṅgadese uppannaghanasukhumavatthe. **Uttamasukhumavattha**nti kāsikavatthamāha.

Teparivaṭṭadhammacakkappavattanasuttantapariyosāneti ettha ‘‘idaṃ dukkhaṃ ariyasacca’’ntiādinā saccavasena, ‘‘dukkhaṃ ariyasaccaṃ pariññeyya’’ntiādinā kiccavasena, ‘‘dukkhaṃ ariyasaccaṃ pariññāta’’ntiādinā katavasena ca tīhi ākārehi parivaṭṭetvā catunnaṃ saccānaṃ desitattā tayo parivaṭṭā etassa atthīti tiparivaṭṭaṃ, tiparivaṭṭameva teparivaṭṭaṃ, teparivaṭṭañca taṃ dhammacakkappavattanañcāti **teparivaṭṭadhammacakkappavattanaṃ,** tadeva suttantaṃ, tassa pariyosāneti attho.

Sāligabbhaṃ phāletvā ādāyāti sāligabbhaṃ phāletvā tattha labbhamānaṃ sālikhīrarasaṃ ādāya. **Anucchavika**nti buddhānaṃ anucchavikaṃ khīrapāyasaṃ pacāpema. Veṇiyo purisabhāvavasena bandhitvā kalāpakaraṇe **kalāpaggaṃ**. Khale kalāpānaṃ ṭhapanadivase **khalaggaṃ**. Madditvā vīhīnaṃ rāsikaraṇadivase **khalabhaṇḍaggaṃ**. Koṭṭhesu hi dhaññassa pakkhipanadivase **koṭṭhaggaṃ**.

Dve gatiyoti dve eva nipphattiyo, dve niṭṭhāti attho. **Tasmiṃ kumāre sabbaññutaṃ patte**ti koṇḍaññamāṇavasseva laddhiyaṃ ṭhatvā itarepi cha janā putte anusāsiṃsu. Bodhirukkhamūle pācīnapassaṃ **acalaṭṭhānaṃ** nāma, yaṃ ‘‘vajirāsana’’ntipi vuccati. Mahataṃ mahatiyo vahatīti ‘‘pācīnamukho’’ti avatvā **‘‘pācīnalokadhātuabhimukho’’**ti vuttaṃ. Maṃsacakkhupi lokanāthassa appaṭighātaṃ mahāvisayañcāti. **Caturaṅgasamannāgata**nti ‘‘kāmaṃ taco ca nhāru ca, aṭṭhi ca avasissatū’’tiādinā (ma. ni. 2.184; saṃ. ni. 2.22, 237; a. ni. 2.5; mahāni. 196) vuttacaturaṅgasamannāgataṃ.

Idaṃ pana sabbamevāti ‘‘kassa nu kho ahaṃ paṭhamaṃ dhammaṃ desessāmī’’tiādinayappavattaṃ (ma. ni. 1.284; 2.341; mahāva. 10) sabbameva. **Parivitakkamattameva** tathā atthasiddhiyā abhāvato. **Pupphitaphalitaṃ katvā**ti abhiññāpaṭisambhidāhi sabbapāliphullaṃ, maggaphalehi sabbaso phalabhārabharitañca karonto pupphitaṃ phalitaṃ katvā. **Apakkamitukāmo hutvā**ti dvepi aggasāvake attano nipaccakāraṃ karonte disvā tesaṃ guṇātirekataṃ bahu maññanto buddhānaṃ santikā apakkamitukāmo hutvā. **Tatthevā**ti chaddantadahatīreyeva.

Sāriputta-moggallānattheravatthu

189-190. Dutiyatatiyesu **iddhimantāna**nti ettha **manta**-saddo atisayatthavisayoti therassa atisayikaiddhitaṃ dassetuṃ – **''iddhiyā sampannāna''**nti vuttaṃ. Saha paṃsūhi kīḷiṃsūti **sahapaṃsukīḷitā. Idhalokattabhāvamevā**ti diṭṭhadhammikaattabhāvameva. **Soḷasa paññā paṭivijjhitvā ṭhito**ti majjhimanikāye **anupadasuttantadesanāya** ''mahāpañño, bhikkhave, sāriputto, puthupañño, bhikkhave, sāriputto, hāsapañño, bhikkhave, sāriputto, javanapañño, bhikkhave, sāriputto, tikkhapañño, bhikkhave, sāriputto, nibbedhikapañño, bhikkhave, sāriputto''ti (ma. ni. 3.93) evamāgatā mahāpaññādikā cha, tasmiṃyeva sutte āgatā navānupubbavihārasamāpattipaññā, arahattamaggapaññāti imā soḷasavidhā paññā paṭivijjhitvā sacchikatvā ṭhito.

Pañhasākacchanti pañhassa pucchanavasena vissajjanavasena ca sākacchaṃ karoti. **Atthikehi upaññātaṃ magga**nti etaṃ anubandhanassa kāraṇavacanaṃ. Idañhi vuttaṃ hoti – yaṃnūnāhaṃ imaṃ bhikkhuṃ piṭṭhito piṭṭhito anubandheyyaṃ. Kasmā? Yasmā idaṃ piṭṭhito piṭṭhito anubandhanaṃ nāma atthikehi upaññātaṃ maggaṃ, ñāto ceva upagato ca maggoti attho. Atha vā atthikehi amhehi maraṇe sati amatenapi bhavitabbanti evaṃ kevalaṃ atthīti upaññātaṃ, anumānañāṇena upagantvā ñātaṃ nibbānaṃ nāma atthi, taṃ magganto pariyesantoti evampettha attho daṭṭhabbo.

Nesaṃ parisāyāti dvinnaṃ aggasāvakānaṃ parivārabhūtaparisāya. **Dve aggasāvake**ti sāriputtamoggallāne dve mahānubhāve sāvake. **Ṭhānantare**ti aggasāvakattasaññite ṭhānantare ṭhapesi. Kasmā panettha ''aggasāvake''ti avatvā ''mahāsāvake''ti vuttaṃ. Yadi aññepi mahātherā abhiññātādiguṇavisesayogena ''mahāsāvakā''ti vattabbataṃ labhanti, imeyeva pana sāvakesu anaññasādhāraṇabhūtā visesato ''mahāsāvakā''ti vattabbāti dassanatthaṃ **''dvepi mahāsāvake''**ti vuttaṃ.

Mahākassapattheravatthu

191. Catutthe yasmā dhutavādadhutadhammadhutaṅgāni dhutamūlakāni, tasmā **''dhuto veditabbo''**ti āraddhaṃ, tattha kilese dhuni dhutavāti **dhuto,** dhutakileso puggalo, kilesadhunano vā dhammo, **kilesadhunano dhammo**ti ca sapubbabhāgo ariyamaggo daṭṭhabbo. Taṃ dhutasaññitaṃ kilesadhunanadhammaṃ vadati, pare tattha patiṭṭhāpetīti **dhutavādo**. Catukkañcettha sambhavatīti taṃ dassetuṃ – **''ettha panā''**tiādi āraddhaṃ. **Tayida**nti nipāto, tassa so ayanti attho. Dhutabhūtassa dhutabhūtā dhammā **dhutadhammā. Appicchatā santuṭṭhitā** heṭṭhā vuttā eva. Kilese sammā likhati tacchatīti sallekho, kilesajegucchī, tassa bhāvo **sallekhatā**. Dvīhipi kāmehi viviccatīti paviveko, yonisomanasikārabahulo puggalo, tassa bhāvo **pavivekatā**. Iminā sarīraṭṭhapanamattena atthīti idamaṭṭhi ttha-kārassa ṭṭha-kāraṃ katvā, tassa bhāvo **idamaṭṭhitā,** imehi vā kusaladhammehi atthi idamaṭṭhi, yena ñāṇena ''pabbajitena nāma paṃsukūlikaṅgādīsu patiṭṭhitena bhavitabba''nti yathānusiṭṭhaṃ dhutaguṇe samādiyati ceva pariharati ca, taṃ ñāṇaṃ **idamaṭṭhitā**. Tenāha – **''idamaṭṭhitā ñāṇamevā''**ti. **Dhutadhammā nāmā**ti dhutaṅgasevanāya paṭipakkhabhūtānaṃ pāpadhammānaṃ dhunanavasena pavattiyā dhutoti laddhanāmāya dhutaṅgacetanāya upakārakā dhammāti katvā dhutadhammā nāma. **Anupatantī**ti tadantogadhā tappariyāpannā honti tadubhayasseva pavattivisesabhāvato. **Paṭikkhepavatthūsū**ti dhutaṅgasevanāya paṭikkhipitabbavatthūsu pahātabbavatthūsu.

Paṃsukūlikaṅgaṃ…pe… nesajjikaṅganti uddesopi peyyālanayena dassito. Yadettha vattabbaṃ, taṃ sabbaṃ **visuddhimagge** (visuddhi. 1.22 ādayo) vitthārato vuttaṃ. Dhutavādaggahaṇeneva therassa dhutabhāvopi gahito hotīti **''dhutavādāna''**nteva vuttaṃ. **Ayaṃ mahā**ti abhinīhārādimahantatāyapi sāsanassa upakāritāyapi ayaṃ thero mahā, guṇamahantatāya pasaṃsāvacanameva vā etaṃ therassa yadidaṃ mahākassapoti yathā ''mahāmoggallāno''ti.

Satthu dhammadesanāya vatthuttaye sañjātappasādatāya upāsakabhāve ṭhitattā vuttaṃ – **''uposathaṅgāni adhiṭṭhāyā''**tiādi. Etassa aggabhāvassāti yojetabbaṃ. **Saccakāro**ti saccabhāvāvaho kāro, avisaṃvādanavasena vā tadatthasādhanoti attho. **Kolāhala**nti kutūhalavipphāro. Satthā sattame sattame saṃvacchare dhammaṃ kathento sattānaṃ savanayoggaṃ kālaṃ sallakkhento divā sāyanhasamayaṃ katheti, rattiyaṃ sakalayāmaṃ. Tenāha – **''brāhmaṇo brāhmaṇe āha – 'bhoti kiṃ rattiṃ dhammaṃ suṇissasi divā'''**ti. **Vissāsiko**ti vissāsikabhāvo. ''Tato paṭṭhāya so''ti vā pāṭho.

Dve asaṅkhyeyyāni pūritapāramissāti idaṃ sā paramparāya sotapatitaṃ atthaṃ gahetvā āha. **Adinnavipākassā**ti avipakkavipākassa. **Bhaddake kāle**ti yutte kāle. **Nakkhatta**nti nakkhattena lakkhitaṃ chaṇaṃ. Tasmiṃ tasmiñhi nakkhatte anubhavitabbachaṇāni nakkhattāni nāma, itarāni pana chaṇāni nāma. Sammāpatitadukkhato vimocanena tato niyyānāvahatāya icchitatthassa labhāpanato ca **niyyānikaṃ.** **Tesa**nti suvaṇṇapadumānaṃ. **Olambakā**ti suvaṇṇaratanavicittā ratanadāmā. **Puññaniyāmenā**ti puññānubhāvasiddhena niyāmena. Svassa bārāṇasirajjaṃ dātuṃ katokāso. **Phussaratha**nti maṅgalarathaṃ. Setacchattauṇhīsavālabījanikhaggamaṇipādukāni **pañcavidhaṃ rājakakudhabhaṇḍa**nti vadanti. Idha pana setacchattaṃ visuṃ gahitanti sīhāsanaṃ pañcamaṃ katvā vadanti. **Pārupanakaṇṇa**nti pārupanavatthassa dasantaṃ. Dibbavatthadāyipuññānubhāvacodito **''nanu tātā thūla''**nti āha. **Aho tapassī**ti aho kapaṇo ahaṃ rājāti attho. **Buddhānaṃ saddahitvā**ti buddhānaṃ sāsanaṃ saddahitvā. **Caṅkamanasatānī**ti **iti-**saddo ādyattho. Tena hi aggisālādīni pabbajitasāruppāni ṭhānāni saṅgaṇhāti.

Sādhukīḷitanti ariyānaṃ parinibbutaṭṭhāne kātabbasakkāraṃ vadati. **Nappamajji, nirogā ayyā**ti pucchitākāradassanaṃ. **Parinibbutā devā**ti devī paṭivacanaṃ adāsi. **Paṭiyādetvā**ti niyyātetvā. **Samaṇakapabbajja**nti samitapāpehi ariyehi anuṭṭhātabbapabbajjaṃ. So hi rājā paccekabuddhānaṃ vesassa diṭṭhattā ''idameva bhaddaka''nti tādisaṃyeva liṅgaṃ gaṇhi. **Tatthevā**ti brahmaloke eva. Vīsatime vasse sampatteti āharitvā sambandho. Brahmalokato cavitvā nibbattattā, brahmacariyādhikārassa ca cirakālasambhūtattā **''evarūpaṃ kathaṃ mā kathethā''**ti āha. Vīsati dharaṇāni **nikkha**nti vadanti, pañcapalaṃ **nikkha**nti apare. **Itthākaro**ti itthiratanassa uppattiṭṭhānaṃ. **Ayyadhītā**ti amhākaṃ ayyassa dhītā, bhaddakāpilānīti attho. **Samānapaṇṇa**nti sadisapaṇṇaṃ sadisalekhaṃ kumārassa kumārikāya ca yuttaṃ paṇṇalekhaṃ. Te purisā samāgataṭṭhānato magadharaṭṭhe mahātitthagāmaṃ maddaraṭṭhe sāgalanagarañca uddissa apakkamantā aññamaññaṃ vissajjantā nāma hontīti **''ito ca etto ca pesesu''**nti vuttā.

Pupphadāmanti hatthihatthappamāṇaṃ pupphadāmaṃ. **Tānī**ti tāni ubhohi ganthāpitāni dve pupphadāmāni. **Te**ti ubho bhaddā ceva pippalikumāro ca. **Lokāmisenā**ti kāmassādena. **Asaṃsaṭṭhā**ti na saṃyuttā ghaṭe jalantena viya padīpena ajjhāsaye samujjalantena vimokkhabījena samussāhitacittattā. **Yantabaddhānī**ti sassasampādanatthaṃ tattha tattha dvārakavāṭayojanavasena baddhāni nikkhamanatumbāni. **Kammanto**ti kasikammakaraṇaṭṭhānaṃ. **Dāsikagāmā**ti dāsānaṃ vasanagāmā. **Osāretvā**ti pakkhipitvā. **Ākappakuttavasenā**ti ākāravasena kiriyāvasena. **Ananucchavika**nti pabbajitabhāvassa ananurūpaṃ. **Tassa matthake**ti dvedhāpathassa dvidhābhūtaṭṭhāne. Etesaṃ saṅgahaṃ kātuṃ vaṭṭatīti nisīdatīti sambandho. Sā pana tattha satthu nisajjā edisīti dassetuṃ – **''nisīdanto panā''**tiādi vuttaṃ. Tattha yā buddhānaṃ aparimitakālasambhūtācinteyyāparimeyyapuññasambhārūpacayanibbattā rūpappabhāvabuddhaguṇavijjotitā dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇaasītianubyañjanasamujjalitā byāmappabhāketumālālaṅkatā sabhāvasiddhitāya akittimā rūpakāyasirī, taṃyeva mahākassapassa adiṭṭhapubbappasādasaṃvaddhanatthaṃ aniggūhitvā nisinno bhagavā **''buddhavesaṃ gahetvā…pe… nisīdī''**ti vutto. Asītihatthappadesaṃ byāpetvā pavattiyā **asītihatthā**ti vuttā. **Satasākho**ti bahusākho anekasākho. **Suvaṇṇavaṇṇova ahosi** nirantaraṃ buddharasmīhi samantato samokiṇṇabhāvato.

Tīsu ṭhānesūti dūrato nātidūre āsanneti tīsu ṭhānesu. **Tīhi ovādehī**ti ''tasmātiha te, kassapa, evaṃ sikkhitabbaṃ 'tibbaṃ me hirottappaṃ paccupaṭṭhitaṃ bhavissati theresu navesu majjhimesū'ti. Evañhi te, kassapa, sikkhitabbaṃ. Tasmātiha te, kassapa, evaṃ sikkhitabbaṃ 'yaṃ kiñci dhammaṃ suṇissāmi kusalūpasaṃhitaṃ, sabbaṃ taṃ aṭṭhiṃ katvā manasi karitvā sabbaṃ cetasā samannāharitvā ohitasoto dhammaṃ suṇissāmī'ti, evañhi te, kassapa, sikkhitabbaṃ. Tasmātiha te, kassapa, evaṃ sikkhitabbaṃ 'sātasahagatā ca me kāyagatāsati na vijahissatī'ti, evañhi te, kassapa, sikkhitabba''nti (saṃ. ni. 2.154) imehi tīhi ovādehi. Ettha hi bhagavā paṭhamaṃ ovādaṃ therassa brāhmaṇajātikattā jātimānappahānatthamabhāsi, dutiyaṃ bāhusaccaṃ nissāya uppajjanakaahaṃkārappahānatthaṃ, tatiyaṃ upadhisampattiṃ nissāya uppajjanakaattasinehappahānatthaṃ. **Mudukā kho tyāya**nti mudukā kho te ayaṃ. Kasmā pana bhagavā evamāha? Therena saha cīvaraṃ parivattetukāmatāya. Kasmā parivattetukāmo jātoti? Theraṃ attano ṭhāne ṭhapetukāmatāya. Kiṃ sāriputtamoggallānā natthīti? Atthi, evaṃ panassa ahosi ''imena ciraṃ ṭhassanti, kassapo pana vīsativassasatāyuko, so mayi parinibbute sattapaṇṇiguhāyaṃ vasitvā dhammavinayasaṅgahaṃ katvā mama sāsanaṃ pañcavassasahassaparimāṇakālappavattanakaṃ karissatīti attano ṭhāne ṭhapesi. Evaṃ bhikkhū kassapassa sussūsitabbaṃ maññissantī''ti. Tasmā evamāha.

Candūpamoti candasadiso hutvā. Kiṃ parimaṇḍalatāya? No, apica kho yathā cando gaganatalaṃ pakkhandamāno na kenaci saddhiṃ santhavaṃ vā sinehaṃ vā ālayaṃ vā karoti, na ca na hoti mahājanassa piyo manāpo, ayampi evaṃ kenaci saddhiṃ santhavādīnaṃ akaraṇena bahujanassa piyo manāpo candūpamo hutvā khattiyakulādīni cattāri kulāni upasaṅkamatīti attho. **Apakasseva kāyaṃ apakassa citta**nti teneva santhavādīnaṃ akaraṇena kāyañca cittañca apakaḍḍhitvā, apanetvāti attho. **Niccaṃ navo**ti niccanavakova, āgantukasadiso hutvāti attho. Āgantuko hi paṭipāṭiyā sampattagehaṃ pavisitvā sace naṃ gharasāmikā disvā ''amhākampi puttabhātaro vippavāsaṃ gantvā evaṃ vicarimṣū''ti anukampamānā nisīdāpetvā bhojenti, bhuttamattoyeva ''tumhākaṃ bhājanaṃ gaṇhathā''ti uṭṭhāya pakkamati, na tehi saddhiṃ santhavaṃ vā karoti, kiccakaraṇīyāni vā saṃvidahati, evamayampi paṭipāṭiyā sampattaṃ gharaṃ pavisitvā yaṃ iriyāpathe pasannā manussā denti, taṃ gahetvā chinnasanthavo tesaṃ kiccakaraṇīye abyāvaṭo hutvā nikkhamatīti dīpeti.

Appagabbhoti nappagabbho, aṭṭhaṭṭhānena kāyapāgabbhiyena, catuṭṭhānena vacīpāgabbhiyena, anekaṭṭhānena manopāgabbhiyena ca virahitoti attho. Aṭṭhaṭṭhānaṃ kāyapāgabbhiyaṃ nāma saṅghagaṇapuggalabhojanasālajantāgharanahānatitthabhikkhācāramaggesu antaragharapavesane ca kāyena appatirūpakaraṇaṃ. Catuṭṭhānaṃ vacīpāgabbhiyaṃ nāma saṅghagaṇapuggalaantaragharesu appatirūpavācānicchāraṇaṃ. Anekaṭṭhānaṃ manopāgabbhiyaṃ nāma tesu tesu ṭhānesu kāyavācāhi ajjhācāraṃ anāpajjitvāpi manasā kāmavitakkādīnaṃ vitakkanaṃ. Sabbesampi imesaṃ pāgabbhiyānaṃ abhāvena appagabbho hutvā kulāni upasaṅkamatīti attho. Kassapasaṃyuttena ca candūpamappaṭipadāditherassa dhutavādesu aggabhāvassa bodhitattā vuttaṃ **''etadeva kassapasaṃyuttaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā''**ti.

Anuruddhattheravatthu

192. Pañcame **bhojanapapañcamatta**nti gocaragāme piṇḍāya caraṇāhāraparibhogasaññitaṃ bhojanapapañcamattaṃ. **Dīparukkhāna**nti lohadantakaṭṭhamayānaṃ mahantānaṃ dīparukkhānaṃ. Lohamayesupi hi tesu dīpādhāresu dīparukkhakāti ruḷhiresā daṭṭhabbā. Olambakadīpamaṇḍaladīpasañcaraṇadīpādikā **sesadīpā**.

Anupariyāyi padakkhiṇakaraṇavasena. **Ahaṃ tenā**ti yena tuyhaṃ attho, ahaṃ tena pavāremi, tasmā taṃ āharāpetvā gaṇhāti attho. **Suvaṇṇapātiyaṃyevassa bhattaṃ uppajjī**ti devatānubhāvena uppajji, na kiñci pacanakiccaṃ atthi. **Satta mahāpurisavitakke vitakkesī**ti ''appicchassāyaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo mahicchassā''tiādike satta mahāpurisavitakke vitakkesi. **Aṭṭhame**ti ''nippapañcārāmassāyaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo papañcārāmassā''ti etasmiṃ purisavitakke.

Mama saṅkappamaññāyāti ''appicchassāyaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo mahicchassā''tiādinā (dī. ni. 3.358; a. ni. 8.30) mahāpurisavitakkavasena āraddhamattaṃ matthakaṃ pāpetuṃ asamatthabhāvena ṭhitaṃ mama saṅkappaṃ jānitvā. **Manomayenā**ti manomayena viya manasā nimmitasadisena, pariṇāmitenāti attho. **Iddhiyā**ti ''ayaṃ kāyo idaṃ cittaṃ viya hotū''ti evaṃ pavattāya adhiṭṭhāniddhiyā.

Yadā me ahu saṅkappoti yasmiṃ kāle mayhaṃ ''kīdiso nu kho aṭṭhamo mahāpurisavitakko''ti parivitakko ahosi, yadā me ahu saṅkappo, tato mama saṅkappamaññāya iddhiyā upasaṅkami, uttari desayīti yojanā. **Uttari desayī**ti ''nippapañcārāmassāyaṃ dhammo nippapañcaratino, nāyaṃ dhammo papañcārāmassa papañcaratino''ti (dī. ni. 3.358; a. ni. 8.30) imaṃ aṭṭhamaṃ mahāpurisavitakkaṃ pūrento upari desayi. Taṃ pana desitaṃ dassento āha – **''nippapañcarato buddho, nippapañcamadesayī''**ti, papañcā nāma rāgādayo kilesā, tesaṃ vūpasamanatāya tadabhāvato ca lokuttaradhammā nippapañcā nāma. Yathā taṃ pāpuṇāti, tathā dhammaṃ desesi, sāmukkaṃsikaṃ catusaccadesanaṃ adesayīti attho.

Tassāhaṃ dhammamaññāyāti tassa satthu desanādhammaṃ jānitvā. **Vihāsi**nti yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjanto vihariṃ. **Sāsane rato**ti sikkhattayasaṅgahe sāsane abhirato. **Tisso vijjā anuppattā**ti pubbenivāsañāṇaṃ, dibbacakkhuñāṇaṃ, āsavakkhayañāṇanti imā tisso vijjā mayā anuppattā sacchikatā. Tato eva **kataṃ buddhassa sāsanaṃ,** anusiṭṭhi ovādo anuṭṭhitoti attho.

Bhaddiyattheravatthu

193. Chaṭṭhe ucca-saddena samānattho uccā-saddoti āha – **‘‘uccākulikānanti ucce kule jātāna’’**nti. **Kāḷī sā devī**ti kāḷavaṇṇatāya kāḷī sā devī. Kulānukkamena rajjānuppatti mahākulinassevāti vuttaṃ – **‘‘soyeva cā’’**tiādi.

Lakuṇḍakabhaddiyattheravatthu

194. Sattame **rittako**ti deyyavatthurahito. **Guṇe āvajjetvā**ti bhagavato rūpaguṇe ceva ākappasampadādiguṇe ca attano adhippāyaṃ ñatvā ambapakkassa paṭiggahaṇaṃ paribhuñjananti evamādike yathāupaṭṭhite guṇe āvajjetvā.

Piṇḍolabhāradvājattheravatthu

195. Aṭṭhame abhītanādabhāvena sīhassa viya nādo sīhanādo, so etesaṃ atthīti sīhanādikā, tesaṃ **sīhanādikānaṃ**. Garahitabbapasaṃsitabbadhamme yāthāvato jānantasseva garahā pasaṃsā ca yuttarūpāti āha – **‘‘buddhā ca nāmā’’**tiādi. **Khīṇā jātī**tiādīhi paccavekkhaṇañāṇassa bhūmiṃ dasseti. Tena hi ñāṇena ariyasāvako paccavekkhanto ‘‘khīṇā jātī’’tiādiṃ pajānāti. Katamā panassa jāti khīṇā, kathañca pajānātīti? Na tāvassa atītā khīṇā pubbeva khīṇattā, na anāgatā anāgate vāyāmābhāvato, na paccuppannā vijjamānattā. Yā pana maggassa abhāvitattā uppajjeyya ekacatupañcavokārabhavesu ekacatupañcakkhandhappabhedā jāti, sā maggassa bhāvitattā anuppādadhammataṃ āpajjanena khīṇā. Taṃ so maggabhāvanāya pahīnakilese paccavekkhitvā ‘‘kilesābhāve vijjamānampi kammaṃ āyatiṃ appaṭisandhikaṃ hotī’’ti jānanto pajānāti.

Vusitanti vuṭṭhaṃ parivuṭṭhaṃ, kataṃ caritaṃ niṭṭhitanti attho. **Brahmacariya**nti maggabrahmacariyaṃ. Puthujjanakalyāṇakena hi saddhiṃ satta sekkhā maggabrahmacariyaṃ vasanti nāma, khīṇāsavo vuṭṭhavāso. Tasmā ariyasāvako attano brahmacariyavāsaṃ paccavekkhanto ‘‘vusitaṃ brahmacariya’’nti pajānāti. **Kataṃ karaṇīya**nti catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanābhisamayavasena soḷasavidhaṃ kiccaṃ niṭṭhāpitanti attho. Puthujjanakalyāṇakādayo hi taṃ kiccaṃ karonti, khīṇāsavo katakaraṇīyo. Tasmā ariyasāvako attano karaṇīyaṃ paccavekkhanto ‘‘kataṃ karaṇīya’’nti pajānāti. **Nāparaṃ itthattāyā**ti idāni puna itthabhāvāya evaṃ soḷasavidhakiccabhāvāya, kilesakkhayāya vā maggabhāvanāya kiccaṃ me natthīti pajānāti. Atha vā **itthattāyā**ti itthabhāvato imasmā evaṃpakārā idāni vattamānakkhandhasantānā aparaṃ khandhasantānaṃ mayhaṃ natthi, ime pana pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti chinnamūlakā rukkhā viya, te carimakaviññāṇanirodhena anupādāno viya jātavedo nibbāyissantīti pajānāti.

Mantāṇiputtapuṇṇattheravatthu

196. Navame aṭṭhārasasupi vijjāṭṭhānesu nipphattiṃ gatattā **‘‘sabbasippesu kovido hutvā’’**ti vuttaṃ. Abhidayāabbhaññāvahasseva dhammassa tattha upalabbhanato **‘‘mokkhadhammaṃ adisvā’’**ti vuttaṃ. Tenāha – **‘‘idaṃ vedattayaṃ nāmā’’**tiādi. Tathā hi anena duggatiparimuccanampi dullabhaṃ, abhiññāparivārānaṃ aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ lābhitāya sayaṃ ekadesena upasanto paramukkaṃsagataṃ uttamadamathasamathaṃ anaññasādhāraṇaṃ bhagavantaṃ sambhāvento **‘‘ayaṃ puriso’’**tiādimāha. **Piṭakāni gahetvā āgacchantī**ti phalabhājanāni gahetvā assāmikāya āgacchanti. **Buddhāna**nti gāravavasena bahuvacananiddeso kato. **Paribhuñjī**ti devatāhi pakkhittadibbojaṃ vanamūlaphalāphalaṃ paribhuñji. Patte patiṭṭhāpitasamanantarameva hi devatā tattha dibbojaṃ pakkhipiṃsu. **Sammasitvā**ti paccavekkhitvā, parivattetvāti ca vadanti. **Arahattaṃ pāpuṇiṃsū**ti mahādevattherassa anumodanakathāya anupubbikathāsakkhikāya suvisodhitacittasantānā arahattaṃ pāpuṇiṃsu.

Dasahi kathāvatthūhīti appicchakathā santuṭṭhikathā pavivekakathā asaṃsaggakathā vīriyārambhakathā sīlasampadākathā samādhisampadākathā paññāsampadākathā vimuttisampadākathā vimuttiñāṇadassanasampadākathāti imehi dasahi kathāvatthūhi. **Jātibhūmiraṭṭhavāsino**ti jātibhūmivantadesavāsino, satthu jātadesavāsinoti attho. **Sīsānulokiko**ti purato gacchantassa sīsaṃ anu anu

passanto. **Okāsaṃ sallakkhetvā**ti sākacchāya avasaraṃ sallakkhetvā. **Sattavisuddhikkamaṃ pucchī**ti ‘‘kiṃ nu kho, āvuso, sīlavisuddhatthaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’’tiādinā (ma. ni. 1.257) satta visuddhiyo pucchi. **Dhammakathikānaṃ aggaṭṭhāne ṭhapesi** savisesena dasakathāvatthulābhitāya.

Mahākaccānattheravatthu

197. Dasame **saṃkhittena kathitadhammassā**ti madhupiṇḍikasuttantadesanāsu viya saṅkhepena desitadhammassa. **Taṃ desanaṃ vitthāretvā**ti taṃ saṅkhepadesanaṃ āyatanādivasena vitthāretvā. **Atthaṃ vibhajamānāna**nti tassā saṅkhepadesanāya atthaṃ vibhajitvā kathentānaṃ. **Atthavasena vā**ti ‘‘ettakā etassa atthā’’ti atthavasena vā desanaṃ pūretuṃ sakkonti. **Byañjanavasena vā**ti ‘‘ettakāni ettha byañjanāni desanāvasena vattabbānī’’ti byañjanavasena vā pūretuṃ sakkonti. **Ayaṃ pana mahākaccānatthero ubhayavasenapi sakko**ti tassa saṅkhepena uddiṭṭhassa vitthārena satthu ajjhāsayānurūpaṃ desanato, tasmā tattha aggoti vutto. **Vuttanayenevā**ti ‘‘pātova subhojanaṃ bhuñjitvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāyā’’tiādinā heṭṭhā vuttanayeneva. **Aññehī**ti aññāsaṃ itthīnaṃ kesehi ativiya dīghā. Na kevalañca dīghā eva, atha kho siniddhanīlamudukañcikā ca. **Nikkesī**ti appakesī yathā ‘‘anudarā kaññā’’ti.

Paṇiyanti vikketabbabhaṇḍaṃ. **Āvajjetvā**ti upanissayaṃ kesānaṃ pakatibhāvāpattiñca āvajjetvā. **Gāravenā**ti muṇḍasīsāpi there gāravena ekavacaneneva āgantvā. **Nimantetvā**ti svātanāya nimantetvā. **Imissā itthiyā**ti yathāvuttaseṭṭhidhītaramāha. **Diṭṭhadhammikovā**ti avadhāraṇaṃ aṭṭhānapayuttaṃ, diṭṭhadhammiko yasapaṭilābhova ahosīti attho. **Yasapaṭilābho**ti ca bhavasampattipaṭilābho. Sattasu hi javanacetanāsu paṭhamā diṭṭhadhammavedanīyaphalā, pacchimā upapajjavedanīyaphalā, majjhe pañca aparāpariyavedanīyaphalā, tasmā paṭhamaṃ ekaṃ cetanaṃ ṭhapetvā sesā yathāsakaṃ paripuṇṇaphaladāyino honti, paṭhamacetanāya pana diṭṭhadhammiko yasapaṭilābhova ahosi.

Paṭhamaetadaggavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Etadaggavaggo

(14) 2. Dutiyaetadaggavaggavaṇṇanā

Cūḷapanthakattheravatthu

198-200. Dutiyassa paṭhame **manena nibbattita**nti abhiññāmanena uppāditaṃ. **Manena katakāyo**ti abhiññācittena desantaraṃ pattakāyo. **Manena nibbattitakāyo**ti abhiññāmanasā nimmitakāyo ‘‘aññaṃ kāyaṃ abhinimminātī’’tiādīsu (dī. ni. 1.236-237; paṭi. ma. 3.14) viya. **Ekasadiseyevā**ti attasadiseyeva. **Ekavidhamevā**ti attanā katappakārameva. Etapparamo hi yebhuyyena sāvakānaṃ iddhinimmānavidhi. **Aggo nāma jāto** ekadesena satthu iddhinimmānānuvidhānato.

Lābhitāyāti ettha lābhīti īkāro atisayattho. Tena therassa catunnaṃ rūpāvacarajjhānānaṃ atisayena savisesalābhitaṃ dasseti. **Arūpāvacarajjhānānaṃ lābhitāyā**ti etthāpi eseva nayo. Na kevalañcetā cetosaññāvivaṭṭakusalatā rūpārūpajjhānalābhitāya eva, atha kho imehipi kāraṇehīti dassetuṃ – **‘‘cūḷapanthako cā’’**tiādi vuttaṃ. **Ceto**ti cettha cittasīsena samādhi vutto, tasmā cetaso samādhissa vivaṭṭanaṃ cetovivaṭṭo, ekasmiṃyevārammaṇe samādhicittaṃ vivaṭṭetvā heṭṭhimassa heṭṭhimassa uparūpari hāpanato rūpāvacarajjhānalābhī **cetovivaṭṭakusalo nāma**. ‘‘Sabbaso rūpasaññāna’’ntiādinā (dha. sa. 265) vuttasaññā atikkamitvā ‘‘ākāsānañcāyatanasaññāsahagataṃ…pe… nevasaññānāsaññāyatanasaññāsahagata’’nti (dha. sa. 265-268) saññāsīsena vuttajjhānānaṃ vivaṭṭakusalo, tathā itthipurisādisaññā niccasaññādito cittaṃ vivaṭṭetvā kevale rūpārūpadhammamatte asaṅkhate nibbāne ca visesato vaṭṭanato ca suññatānupassanābahulo **saññāvivaṭṭakusalo. Samādhikusalatāya** cetovivaṭṭakusalatā tabbahulavihāritāya. Tathā **vipassanākusalatāya** saññāvivaṭṭakusalatā. **Eko**ti cūḷapanthakattheraṃ vadati. **Samādhilakkhaṇe**ti savitakkasavicārādisamādhisabhāve. Puna **eko**ti mahāpanthakattheramāha. **Vipassanālakkhaṇe**ti sattaanupassanā

aṭṭhārasamahāvipassanādivipassanāsabhāve. **Samādhigāḷho**ti samādhismiṃ ogāḷhacitto subhāvitabhāvanatā. **Aṅgasaṃkhitte**ti caturaṅgikativaṅgikādivasena jhānaṅgānaṃ saṅkhipane. **Ārammaṇasaṃkhitte**ti kasiṇugghāṭimākāsādinibbattanena kasiṇādiārammaṇānaṃ saṃkhipane. **Aṅgavavatthāpane**ti vitakkādīnaṃ jhānaṅgānaṃ vavatthāpane. **Ārammaṇavavatthāpane**ti pathavīkasiṇādijjhānārammaṇānaṃ vavatthāpane.

Jhānaṅgehīti rūpāvacarajjhānaṅgehi, jhānaṅgāneva jhānaṃ. Puna **jhānaṅgehī**ti arūpāvacarajjhānaṅgehi. **Bhātā**ti jeṭṭhabhātā. **Assā**ti kuṭumbiyassa. **Suvaṇṇapūja**nti sovaṇṇamayaṃ pupphapūjaṃ katvā. **Devapure**ti tāvatiṃsabhavane sudassanamahānagare. **Aggadvārenā**ti tasmiṃ divase aggaṃ sabbapaṭhamaṃ vivaṭena nagaradvārena nikkhamitvā.

Kokanadanti padumavisesanaṃ yathā ‘‘kokāsaka’’nti. Taṃ kira bahupattaṃ vaṇṇasampannaṃ atisugandhañca hoti. ‘‘Kokanadaṃ nāma setapaduma’’ntipi vadanti. **Pāto**ti pageva. Ayañhettha attho – yathā kokanadasaṅkhātaṃ padumaṃ pāto sūriyuggamanavelāyaṃ phullaṃ vikasitaṃ avītagandhaṃ siyā virocamānaṃ, evaṃ sarīragandhena guṇagandhena ca sugandhaṃ saradakāle antalikkhe ādiccamiva attano tejasā tapantaṃ aṅgehi niccharaṇakajutiyā aṅgīrasaṃ sammāsambuddhaṃ passāti.

Cūḷapanthako kira kassapasammāsambuddhakāle pabbajitvā paññavā hutvā aññatarassa dandhabhikkhuno uddesagahaṇakāle parihāsakeḷiṃ akāsi. So bhikkhu tena parihāsena lajjito neva uddesaṃ gaṇhi, na sajjhāyamakāsi. Tena kammenāyaṃ pabbajitvāva dandho jāto, tasmā gahitagahitapadaṃ upariuparipadaṃ gaṇhantassa nassati. **Iddhiyā abhisaṅkharitvā suddhaṃ coḷakhaṇḍaṃ adāsī**ti tassa pubbahetuṃ disvā tadanurūpe kammaṭṭhāne niyojento suddhaṃ coḷakhaṇḍaṃ adāsi. So kira pubbe rājā hutvā nagaraṃ padakkhiṇaṃ karonto nalāṭato sede muccante parisuddhena sāṭakena nalāṭaṃ puñchi, sāṭako kiliṭṭho ahosi. So ‘‘imaṃ sarīraṃ nissāya evarūpo parisuddhasāṭako pakatiṃ jahitvā kiliṭṭho jāto, aniccā vata saṅkhārā’’ti aniccasaññaṃ paṭilabhi. Tena kāraṇenassa rajoharaṇameva paccayo jāto.

Lomānīti coḷakhaṇḍatantagataaṃsuke vadati. **‘‘Kiliṭṭhadhātukānī’’**ti kiliṭṭhasabhāvāni. **Evaṃgatikamevā**ti idaṃ cittampi bhavaṅgavasena pakatiyā paṇḍaraṃ parisuddhaṃ rāgādisampayuttadhammavasena saṃkiliṭṭhaṃ jātanti dasseti. **Nakkhattaṃ samānetvā**ti nakkhattaṃ samannāharitvā, āvajjetvāti attho. **Biḷārassatthāyā**ti biḷārassa gocaratthāya. **Jalapathakammikenā**ti samuddakammikena. **Cāri**nti khāditabbatiṇaṃ. **Saccakāra**nti saccabhāvāvahaṃ kāraṃ, ‘‘attanā gahite bhaṇḍe aññesaṃ na dātabba’’nti vatvā dātabbalañjanti vuttaṃ hoti. **Tatiyena paṭihārenā**ti tatiyena sāsanena. **Pattikā hutvā**ti sāmino hutvā.

Appakenapīti thokenapi parittenapi. **Medhāvī**ti paññavā. **Pābhatenā**ti bhaṇḍamūlena. **Vicakkhaṇo**ti vohārakusalo. **Samuṭṭhāpeti attāna**nti mahantaṃ dhanaṃ yasañca uppādetvā tattha attānaṃ saṇṭhapeti patiṭṭhāpeti. Yathā kiṃ? **Aṇuṃ aggiṃva sandhamaṃ,** yathā paṇḍito puriso parittakaṃ aggiṃ anukkamena gomayacuṇṇādīni pakkhipitvā mukhavātena dhamento samuṭṭhāpeti vaḍḍheti, mahantaṃ aggikkhandhaṃ karoti, evameva paṇḍito thokampi pābhataṃ labhitvā nānāupāyehi payojetvā dhanañca yasañca vaḍḍheti, vaḍḍhetvā puna tattha attānaṃ patiṭṭhāpeti. Tāya eva vā pana dhanassa mahantatāya attānaṃ samuṭṭhāpeti, abhiññātaṃ pākaṭaṃ karotīti attho.

Subhūtittheravatthu

201-202. Tatiye **raṇāti hi rāgādayo kilesā vuccantī**ti ‘‘saraṇā dhammā’’tiādīsu (dha. sa. 100 dukamātikā) rāgādayo kilesā ‘‘raṇā’’ti vuccanti. Raṇanti etehīti **raṇā**. Yehi abhibhūtā sattā nānappakārena kandanti paridevanti, tasmā te rāgādayo ‘‘raṇā’’ti vuttā. **Desitaniyāmato anokkamitvā**ti desitānokkamanato anupagantvā deseti, satthārā desitaniyāmeneva anodissakaṃ katvā dhammaṃ desetīti vuttaṃ hoti. **Eva**nti evaṃ mettājhānato vuṭṭhāya bhikkhāgahaṇe sati. **Bhikkhādāyakānaṃ mahapphalaṃ bhavissatī**ti idaṃ **cūḷaccharāsaṅghātasuttena** (a. ni. 1.51 ādayo) dīpetabbaṃ. Accharāsaṅghātamattampi hi kālaṃ mettacittaṃ āsevantassa bhikkhuno dinnadānaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsaṃ, tena ca so amoghaṃ raṭṭhapiṇḍaṃ bhuñjatīti ayamattho tattha āgatoyeva. **Nimittaṃ gaṇhitvā**ti ākāraṃ sallakkhetvā.

Khadiravaniyarevatattheravatthu

203. Pañcame **vanasabhāga**nti sabhāgaṃ vanaṃ, **sabhāga**nti ca sappāyanti attho. Yañhi pakativiruddhaṃ byādhiviruddhañca na hoti, taṃ ''sabhāga''nti vuccati. **Udakasabhāga**ntiādīsupi imināva nayena attho veditabbo. **Kalyāṇakammāyūhanakkhaṇo**ti kalyāṇakammūpacayassa okāso. **Tiṇṇaṃ bhātikāna**nti upatisso, cundo, upasenoti imesaṃ tiṇṇaṃ jeṭṭhabhātikānaṃ. **Tissannañca bhaginīna**nti cālā, upacālā, sīsupacālāti imesaṃ tissannaṃ jeṭṭhabhaginīnaṃ. Ettha ca sāriputtatthero sayaṃ pabbajitvā cālā, upacālā, sīsupacālāti tisso bhaginiyo, cundo upasenoti ime bhātaro pabbājesi, revatakumāro ekova gehe avasissati. Tena vuttaṃ – **''amhākaṃ…pe… pabbājentī''**ti. **Mahallakatarā**ti vuddhatarā. Idañca kumārikāya cirajīvitaṃ abhikaṅkhamānā āhaṃsu. Sā kira tassa ayyikā vīsativassasatikā khaṇḍadantā palitakesā valittacā tilakāhatagattā gopānasivaṅkā ahosi. **Vidhāvanika**nti vidhāvanakīḷikaṃ. **Tissannaṃ sampattīna**nti anussavavasena manussadevamokkhasampattiyo sandhāya vadati, manussadevabrahmasampattiyo vā. **Sīvalissa puññaṃ vīmaṃsissāmā**ti ''sīvalinā katapuññassa vipākadānaṭṭhānamida''nti ñatvā evamāha. **Sabhāgaṭṭhāna**nti samaṃ desaṃ.

Taṃ bhūmirāmaṇeyyakanti kiñcāpi arahanto gāmante kāyavivekaṃ na labhanti, cittavivekaṃ pana labhanteva. Tesañhi dibbappaṭibhāgānipi ārammaṇāni cittaṃ cāletuṃ na sakkonti, tasmā gāmo vā hotu araññādīnaṃ vā aññataraṃ, 'yattha arahanto viharanti, taṃ bhūmirāmaṇeyyakaṃ', so bhūmippadeso ramaṇīyo evāti attho.

Kaṅkhārevatattheravatthu

204. Chaṭṭhe **akappiyo, āvuso, guḷo**ti ekadivasaṃ thero antarāmagge guḷakaraṇaṃ okkamitvā guḷe piṭṭhampi chārikampi pakkhitte disvāna ''akappiyo guḷo, sāmiso na kappati guḷo vikāle paribhuñjitu''nti kukkuccāyanto evamāha. **Akappiyā muggā**ti ekadivasaṃ antarāmagge vacce muggaṃ jātaṃ disvā ''akappiyā muggā, pakkāpi muggā jāyantī''ti kukkuccāyanto evamāha. Sesamettha sabbaṃ uttānameva.

Soṇakoḷivisattheravatthu

205. Sattame **hāpetabbameva ahosi** accāraddhavīriyattā. **Udakena samupabyūḷhe**ti udakena thalaṃ ussāretvā tattha tattha rāsikate. **Haritūpalittāyā**ti gomayaparibhaṇḍakatāya. **Tividhena udakena posentī**ti khīrodakaṃ gandhodakaṃ kevalodakanti evaṃ tividhena udakena posenti paripālenti. **Parissāvetvā**ti parisodhetvā gahite taṇḍuleti yojetabbaṃ. **Devo maññe**ti devo viya. **Vīṇovādenā**ti ''taṃ kiṃ maññasi, soṇa, yadā te vīṇāya tantiyo accāyatā honti, api nu te vīṇā tasmiṃ samaye saravatī vā hoti kammaññā vāti? No hetaṃ, bhanteti. Evameva kho, soṇa, accāraddhavīriyaṃ uddhaccāya saṃvattati, atisithilavīriyaṃ kosajjāya saṃvattati. Tasmātiha tvaṃ, soṇa, vīriyasamataṃ adhiṭṭhaha, indriyānañca samataṃ paṭivijjhā''ti (mahāva. 243) evaṃ vīṇaṃ upamaṃ katvā pavattitena vīṇopamovādena. **Vīriyasamathayojanatthāyā**ti vīriyassa samathena yojanatthāya.

Soṇakuṭikaṇṇattheravatthu

206. Aṭṭhame **kuṭikaṇṇoti vuccatī**ti ''koṭikaṇṇo''ti vattabbe ''kuṭikaṇṇo''ti voharīyati. Kulaghare bhavā **kulagharikā**. Sā kira avantiraṭṭhe kulaghare mahāvibhavassa seṭṭhissa bhariyā. **Dasabalassa dhammakathaṃ sutvā sotāpattiphale patiṭṭhāya cintesī**ti idaṃ aṅguttarabhāṇakānaṃ matena vuttaṃ. **Suttanipātaṭṭhakathāyaṃ** pana ''sapariso bhagavantaṃ upasaṅkamma dhammadesanaṃ assosi, na ca kañci visesaṃ adhigañchi. Kasmā? So hi dhammaṃ suṇanto hemavataṃ anussaritvā 'āgato nu kho me sahāyako, no'ti disādisaṃ oloketvā taṃ apassanto 'vañcito me sahāyo, yo evaṃ vicittappaṭibhānaṃ bhagavato desanaṃ na suṇātī'ti vikkhittacitto ahosī''ti vuttaṃ.

Yasmā paṭisandhijātiabhinikkhamanabodhiparinibbānesveva dvattiṃsa pubbanimittāni hutvāva paṭivigacchanti, na ciraṭṭhitikāni honti, **dhammacakkappavattane** (saṃ. ni. 5.1081; paṭi. ma. 2.30) pana tāni savisesāni hutvā cirataraṃ ṭhatvā nirujjhanti, tasmā vuttaṃ – **''tiyojanasahassaṃ himavantaṃ**

akālapupphitaṃ disvā''tiādi. **Aggabalakāyā**ti sabbapurato gacchantā balakāyā. **Kena pupphitabhāvaṃ jānāsī**ti kena kāraṇena himavantassa pupphitabhāvaṃ jānāsīti, yena kāraṇena imaṃ akālapupphapāṭihāriyaṃ jātaṃ, taṃ jānāsīti vuttaṃ hoti. **Tassa pavattitabhāva**nti tassa dhammacakkassa bhagavatā pavattitabhāvaṃ. **Sadde nimittaṃ gaṇhī**ti sadde ākāraṃ sallakkhesi. **Tato**ti ''ahaṃ 'etaṃ amatadhammaṃ tampi jānāpessāmī'ti tava santikaṃ āgatosmī''ti yaṃ vuttaṃ, tadanantaranti attho.

Sātāgiro hemavatassa buddhuppādaṃ kathetvā taṃ bhagavato santikaṃ ānetukāmo **''ajja pannaraso''**tiādigāthamāha. Tattha (su. ni. aṭṭha. 1.153) **ajjā**ti ayaṃ rattindivo pakkhagaṇanato **pannaraso,** upavasitabbato **uposatho**. Tīsu vā uposathesu ajja pannaraso uposatho, na cātuddasiuposatho, na sāmaggīuposatho. Divi bhavāni dibbāni, dibbāni ettha atthīti **dibbāni**. Kāni tāni? Rūpāni. Tañhi rattiṃ devānaṃ dasasahassilokadhātuto sannipatitānaṃ sarīravatthābharaṇavimānappabhāhi abbhādiupakkilesavirahitāya candappabhāya ca sakalajambudīpo alaṅkato ahosīti ativiya alaṅkato ca parivisuddhidevassa bhagavato sarīrappabhāya. Tenāha – **''dibbā ratti upaṭṭhitā''**ti.

Evaṃ rattiguṇavaṇṇanāpadesenapi sahāyassa cittaṃ pasādaṃ janento buddhuppādaṃ kathetvā āha – **''anomanāmaṃ satthāraṃ, handa passāma gotama''**nti. Tattha anomehi alāmakehi sabbākāraparipūrehi guṇehi nāmaṃ assāti anomanāmo. Tathā hissa ''bujjhitā saccānīti buddho, bodhetā pajāyāti buddho''tiādinā (mahāni. 192; cūḷani. pārāyanatthutigāthāniddeso 97; paṭi. ma. 1.162) nayena buddhoti anomehi guṇehi nāmaṃ. ''Bhaggarāgoti bhagavā, bhaggadosoti bhagavā''tiādinā (mahāni. 84) nayena bhagavāti anomehi guṇehi nāmaṃ. Esa nayo ''arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno''tiādīsu. Diṭṭhadhammikādiatthehi devamanusse anusāsati ''imaṃ pajahatha, imaṃ samādāya vattathā''ti satthā. Taṃ **anomanāmaṃ satthāraṃ. Handā**ti vacasāyatthe nipāto. **Passāmā**ti tena attānaṃ saha saṅgahetvā paccuppannabahuvacanaṃ. **Gotama**nti gotamagottaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – ''satthā, na satthā''ti mā vimatiṃ akāsi, ekantabyavasito hutvāva ehi passāma gotamanti.

Evaṃ vutte hemavato ''ayaṃ sātāgiro 'anomanāmaṃ satthāra'nti bhaṇanto tassa sabbaññutaṃ pakāseti, sabbaññuno ca dullabhā loke, sabbaññupaṭiññehi pūraṇādisadiseheva loko upadduto. So pana yadi sabbaññū, addhā tādilakkhaṇaṃ patto bhavissati, tena evaṃ gahessāmī''ti cintetvā tādilakkhaṇaṃ pucchanto āha – **''kacci mano''**tiādi. Tattha **kaccī**ti pucchā. **Mano**ti cittaṃ. **Supaṇihito**ti suṭṭhu ṭhapito acalo asampavedhī. Sabbesu bhūtesu **sabbabhūtesu. Tādino**ti tādilakkhaṇaṃ pattasseva sato. Pucchā eva vā ayaṃ ''so tava satthā sabbabhūtesu tādī, udāhu no''ti. **Iṭṭhe aniṭṭhecā**ti evarūpe ārammaṇe. **Saṅkappā**ti vitakkā. **Vasīkatā**ti vasaṃ gamitā. Idaṃ vuttaṃ hoti – yaṃ taṃ satthāraṃ vadasi, tassa te satthuno kacci tādilakkhaṇaṃ sampattassa sato sabbabhūtesu mano supaṇihito, udāhu yāva paccayaṃ na labhati, tāva supaṇihito viya khāyati. So vā te satthā kacci sabbabhūtesu sattesu tādī, udāhu no, ye ca iṭṭhāniṭṭhesu ārammaṇesu rāgadosavasena saṅkappā uppajjeyyuṃ, tyāssa kacci vasīkatā, udāhu kadāci tesampi vasena vattatīti.

Tīṇi vassānīti soṇassa pabbajitadivasato paṭṭhāya tīṇi vassāni. Tadā kira bhikkhū yebhuyyena majjhimadeseyeva vasiṃsu, tasmā tattha katipayā eva ahesuṃ. Te ca ekasmiṃ nigame eko dveti evaṃ visuṃ visuṃ vasiṃsu, therānañca katipaye bhikkhū ānetvā aññesu ānīyamānesu pubbaṃ ānītā kenacideva karaṇīyena pakkamiṃsu, kañci kālaṃ āgametvā puna tesu ānīyamānesu itare pakkamiṃsu, evaṃ punappunaṃ ānayanena sannipāto cireneva ahosi, thero ca tadā ekavihārī ahosi. Tena vuttaṃ – **''tīṇi vassāni gaṇaṃ pariyesitvā''**ti. **Tīṇi vassānī**ti ca accantasaṃyoge upayogavacanaṃ. **Satthu adhippāyaṃ ñatvā**ti attano āṇāpaneneva ''iminā saddhiṃ ekagandhakuṭiyaṃ vasitukāmo bhagavā''ti satthu adhippāyaṃ jānitvā. Bhagavā kira yena saddhiṃ ekagandhakuṭiyaṃ vasitukāmo, tassa senāsanapaññattiyaṃ ānandattheraṃ āṇāpeti.

Ajjhokāse vītināmetvāti ajjhokāse nisajjāya vītināmetvā. Yasmā bhagavā āyasmato soṇassa samāpattisamāpajjanena paṭisanthāraṃ karonto sāvakasādhāraṇā sabbā samāpattiyo anulomappaṭilomaṃ samāpajjanto bahudeva rattiṃ ajjhokāse nisajjāya vītināmetvā pāde pakkhāletvā vihāraṃ pāvisi, tasmā āyasmāpi soṇo bhagavato adhippāyaṃ ñatvā tadanurūpaṃ sabbā tā samāpattiyo samāpajjanto bahudeva rattiṃ ajjhokāse nisajjāya vītināmetvā pāde pakkhāletvā vihāraṃ pāvisīti vadanti. Pavisitvā ca bhagavatā anuññāto cīvaratirokaraṇiyaṃ katvā bhagavato pādapasse nisajjāya vītināmesi. **Ajjhesī**ti āṇāpesi.

Paṭibhātu taṃ bhikkhu dhammo bhāsitunti bhikkhu tuyhaṃ dhammo bhāsituṃ upaṭṭhātu, ñāṇamukhaṃ āgacchatu, yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ bhaṇāhīti attho. **Aṭṭhakavaggiyānī**ti aṭṭhakavaggabhūtāni **kāmasuttā**disoḷasasuttāni (mahāni. 1). **Suggahito**ti sammā uggahito. **Sabbe vare yācī**ti vinayadharapañcamena gaṇena upasampadā dhuvanhānaṃ cammattharaṇaṃ gaṇaṅgaṇūpāhanaṃ cīvaravippavāsoti ime pañca vare yāci. **Sutte āgatamevā**ti udānapāḷiyaṃ āgatasuttaṃ sandhāya vadati.

Sīvalittheravatthu

207. Navame **sākacchitvā sākacchitvā**ti raññā saddhiṃ paṭivirujjhanavasena punappunaṃ sākacchaṃ katvā. **Guḷadadhi**nti patthinnaṃ guḷasadisaṃ kaṭhinadadhiṃ. **Atiañchitu**nti ativiya ākaḍḍhituṃ. **Kañjiyaṃ vāhetvā**ti dadhimatthuṃ pavāhetvā, parissāvetvāti attho. ''Dadhito kañjiyaṃ gahetvā''tipi pāṭho. **Na**nti suppavāsaṃ. Bījapacchiṃ phusāpentīti iminā sambandho. **Yāva na ukkaḍḍhantī**ti yāva dāne na ukkaḍḍhanti, dātukāmāva hontīti adhippāyo **mahādukkhaṃ anubhosī**ti pasavanibandhanaṃ mahantaṃ dukkhaṃ anubhosi. **Sāmikaṃ āmantetvā**ti sattāhaṃ mūḷhagabbhā tibbāhi kharāhi dukkhavedanāhi phuṭṭhā ''sammāsambuddho vata so bhagavā, yo imassa evarūpassa dukkhassa pahānāya dhammaṃ deseti. Suppaṭipanno vata tassa bhagavato sāvakasaṅgho, yo imassa evarūpassa dukkhassa pahānāya paṭipanno. Susukhaṃ vata nibbānaṃ, yatthidaṃ evarūpaṃ dukkhaṃ na saṃvijjatī''ti (udā. 18) imehi tīhi vitakkehi taṃ dukkhaṃ adhivāsentī satthu santikaṃ pesetukāmatāya sāmikaṃ āmantetvā. **Pure maraṇā**ti maraṇato puretarameva. **Iṅgita**nti ākāraṃ. **Jīvitabhatta**nti jīvitasaṃsaye dātabbabhattaṃ. **Sabbakammakkhamo ahosī**ti sattavassikehi dārakehi kātabbaṃ yaṃ kiñci kammaṃ kātuṃ samatthatāya sabbassa kammassa khamo ahosi. Teneva so sattāhaṃ mahādāne dīyamāne jātadivasato paṭṭhāya dhammakaraṇaṃ ādāya saṅghassa udakaṃ parissāvetvā adāsi.

Yomantiādigāthāya ''yo bhikkhu imaṃ rāgapalipathañceva kilesaduggañca saṃsāravaṭṭañca catunnaṃ saccānaṃ appaṭivijjhanakamohañca atīto cattāro oghe tiṇṇo hutvā pāraṃ anuppatto, duvidhena jhānena **jhāyī,** taṇhāya abhāvena **anejo,** kathaṃkathāya abhāvena **akathaṃkathī,** upādānānaṃ abhāvena **anupādiyitvā** kilesanibbānena nibbuto, tamahaṃ brāhmaṇaṃ vadāmī''ti attho.

Sabbesaṃyeva pana kesānaṃ oropanañca arahattasacchikiriyā ca apacchāapurimā ahosīti iminā therassa khuraggeyeva arahattuppatti dīpitā. Ekacce pana ācariyā evaṃ vadanti ''heṭṭhā vuttanayena dhammasenāpatinā ovāde dinne 'yaṃ mayā kātuṃ sakkā, tamahaṃ jānissāmī'ti pabbajitvā vipassanākammaṭṭhānaṃ gahetvā taṃ divasaṃyeva aññataraṃ vicittaṃ kuṭikaṃ disvā pavisitvā mātukucchiyaṃ satta vassāni attanā anubhūtadukkhaṃ anussaritvā tadanusārena atītānāgate ñāṇaṃ nentassa ādittā viya tayo bhavā upaṭṭhahiṃsu. Ñāṇassa paripākaṃ gatattā vipassanāvīthiṃ otaritvā tāvadeva maggappaṭipāṭiyā sabbepi āsave khepento arahattaṃ pāpuṇī''ti. Ubhayathāpi therassa arahattuppattiyeva pakāsitā, thero pana pabhinnappaṭisambhido chaḷabhiñño ahosi.

Vakkalittheravatthu

208. Dasame **āhārakaraṇavela**nti bhojanakiccavelaṃ. **Adhigacche padaṃ santa**nti saṅkhārūpasamaṃ sukhanti laddhanāmaṃ santaṃ padaṃ nibbānaṃ adhigaccheyya. **Paṭhamapādena pabbate ṭhitoyevā**ti paṭhamena pādena gijjhakūṭe pabbate ṭhitoyeva. Sesamettha suviññeyyameva.

Dutiyaetadaggavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Etadaggavaggo

(14) 3. Tatiyaetadaggavaggavaṇṇanā

Rāhula-raṭṭhapālattheravatthu

209-210. Tatiyassa paṭhamadutiyesu **tisso sikkhā**ti adhisīlaadhicittaadhipaññāsaṅkhātā tisso sikkhā.

Cuddasa bhattacchede katvāti sattāhaṃ nirāhāratāya ekekasmiṃ divase dvinnaṃ bhattacchedānaṃ vasena cuddasa bhattacchede katvā.

Tesanti tesaṃ tāpasānaṃ. **Lābubhājanādiparikkhāraṃ saṃvidhāyā**ti lābubhājanāditāpasaparikkhāraṃ saṃvidahitvā. **Sapariḷāhakāyadhātuko**ti ussannapittatāya sapariḷāhakāyasabhāvo. **Satasahassā**ti satasahassaparimāṇā. Satasahassaṃ parimāṇaṃ etesanti satasahassā uttarapadalopena yathā ''rūpabhavo rūpa''nti, atthiatthe vā akārapaccayo daṭṭhabbo. Pāṇātipātādiakusaladhammasamudācārasaṅkhāto āmagandho kuṇapagandho natthi etesanti **nirāmagandhā,** yathāvuttakilesasamudācārarahitāti attho. Kilesasamudācāro hettha ''āmagandho''ti vutto. Kiṃkāraṇā? Amanuññattā, kilesaasucimissattā, sabbhi jigucchitattā, paramaduggandhabhāvavahattā ca. Tathā hi ye ye ussannakilesā sattā, te te atiduggandhā honti. Teneva nikkilesānaṃ matasarīrampi duggandhaṃ na hoti. **Dānaggaparivahanake**ti dānaggadhuravahanake. **Māpako**ti divase divase parimitaparibbayadānavasena dhaññamāpako.

Pāḷiyanti vinayapāḷiyaṃ. **Migajātakaṃ āharitvā kathesī**ti atīte kira bodhisatto migayoniyaṃ nibbattitvā migagaṇaparivuto araññe vasati. Athassa bhaginī attano puttakaṃ upanetvā ''bhātika imaṃ bhāgineyyaṃ migamāyaṃ sikkhāpehī''ti āha. Bodhisatto ''sādhū''ti paṭissuṇitvā ''gaccha tāta, asukavelāyaṃ nāma āgantvā sikkheyyāsī''ti āha. So mātulena vuttavelaṃ anatikkamitvā taṃ upasaṅkamitvā migamāyaṃ sikkhi. So ekadivasaṃ vane vicaranto pāsena baddho baddharavaṃ viravi. Migagaṇo palāyitvā ''putto te pāsena baddho''ti tassa mātuyā ārocesi. Sā bhātu santikaṃ gantvā ''bhātika bhāgineyyo te migamāyaṃ sikkhāpito''ti pucchi. Bodhisatto ''mā tvaṃ puttassa kiñci pāpakaṃ āsaṅki, suggahitā tena migamāyā, idāni taṃ hāsayamāno āgacchissatī''ti vatvā **''migaṃ tipallattha''**ntiādimāha.

Tattha **miga**nti bhāgineyyamigaṃ. Tipallatthaṃ vuccati sayanaṃ, ubhohi passehi ujukameva ca nipannakavasena tīhākārehi pallatthaṃ assa, tīṇi vā pallatthāni assāti tipallattho, taṃ **tipallatthaṃ. Anekamāya**nti bahumāyaṃ bahuvañcanaṃ. **Aṭṭhakkhura**nti ekekasmiṃ pāde dvinnaṃ dvinnaṃ vasena aṭṭhahi khurehi samannāgataṃ. **Aḍḍharattāpapāyi**nti purimayāmaṃ atikkamitvā majjhimayāme araññato āgamma pānīyassa pivanato aḍḍharatte āpaṃ pivatīti aḍḍharattāpapāyī. ''Aḍḍharatte āpapāyi''ntipi pāṭho. Mama bhāgineyyaṃ migaṃ ahaṃ sādhukaṃ migamāyaṃ uggaṇhāpesiṃ. Kathaṃ? Yathā ekena sotena chamāyaṃ assasanto chahi kalāhi atibhoti bhāgineyyo. Idaṃ vuttaṃ hoti – ayañhi tava puttaṃ tathā uggaṇhāpesiṃ, yathā ekasmiṃ uparimanāsikāsote vātaṃ sannirumbhitvā pathaviyaṃ allīnena ekena heṭṭhimanāsikāsotena tatheva chamāyaṃ assasanto chahi kalāhi luddakaṃ atibhoti, chahi koṭṭhāsehi ajjhottharati vañcetīti attho. Katamehi chahi? Cattāro pāde pasāretvā ekena passena seyyāya, khurehi tiṇapaṃsukhaṇanena, jivhāninnāmanena, udarassa uddhumātabhāvakaraṇena, uccārapassāvavissajjanena, vātassa nirumbhanenāti. Atha vā tathā naṃ uggaṇhāpesiṃ, yathā ekena sotena chamāyaṃ assasanto. **Chahī**ti heṭṭhā vuttehi chahi kāraṇehi. **Kalāhī**ti kalāyissati, luddakaṃ vañcessatīti attho. **Bhotī**ti bhaginiṃ ālapati. **Bhāgineyyo**ti evaṃ chahi kāraṇehi vañcakaṃ bhāgineyyaṃ niddisati.

Evaṃ bodhisatto bhāgineyyassa migamāyaṃ sādhukaṃ uggahitabhāvaṃ vadanto bhaginiṃ samassāsesi. Sopi migapotako pāse baddho anibandhitvāyeva bhūmiyaṃ mahāphāsukapassena pāde pasāretvā nipanno pādānaṃ āsannaṭṭhāne khurehi eva paharitvā paṃsuñca tiṇāni ca uppāṭetvā uccārapassāvaṃ vissajjetvā sīsaṃ pātetvā jivhaṃ ninnāmetvā sarīraṃ kheḷakilinnaṃ katvā vātaggahaṇena udaraṃ uddhumātakaṃ katvā akkhīni parivattetvā heṭṭhānāsikāsotena vātaṃ sañcarāpento uparimanāsikāsotena vātaṃ sannirumbhitvā sakalasarīraṃ thaddhabhāvaṃ gāhāpetvā matakākāraṃ dassesi, nīlamakkhikāpi naṃ samparivāresuṃ, tasmiṃ tasmiṃ ṭhāne kākā nilīyiṃsu. Luddo āgantvā udare hatthena paharitvā ''pātova baddho bhavissati, pūtiko jāto''ti tassa bandhanarajjuṃ mocetvā ''ettheva dāni naṃ ukkantitvā maṃsaṃ ādāya gamissāmī''ti nirāsaṅko hutvā sākhāpalāsaṃ gahetuṃ āraddho. Migapotakopi uṭṭhāya catūhi pādehi ṭhatvā kāyaṃ vidhunitvā gīvaṃ pasāretvā mahāvātena chinnavalāhako viya vegena mātu santikaṃ agamāsi. Satthā ''na, bhikkhave, rāhulo idāneva sikkhākāmo, pubbepi sikkhākāmoyevā''ti evaṃ migajātakaṃ āharitvā kathesi.

Ambalaṭṭhiyarāhulovādaṃ desesīti ''passasi no tvaṃ, rāhula, imaṃ parittaṃ udakāvasesaṃ udakādāne ṭhapitanti? Evaṃ, bhante. Evaṃ parittakaṃ kho, rāhula, tesaṃ sāmaññaṃ, yesaṃ natthi

sampajānamusāvāde lajjā''ti evamādinā **ambalaṭṭhiyarāhulovādaṃ** (ma. ni. 2.107 ādayo) kathesi. **Gehasitaṃ vitakkaṃ vitakkentassā**ti āyasmā kira rāhulo bhagavato piṭṭhito piṭṭhito gacchantova pādatalato yāva upari kesantā tathāgataṃ olokesi, so bhagavato buddhavesavilāsaṃ disvā ''sobhati bhagavā dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇavicittasarīro byāmappabhāparikkhittatāya vippakiṇṇasuvaṇṇacuṇṇamajjhagato viya vijjulatāparikkhitto kanakapabbato viya yantasamākaḍḍhitaratanavicittasuvaṇṇaagghikaṃ viya paṃsukūlacīvarappaṭicchannopi rattakambalaparikkhittakanakapabbato viya pavāḷalatāpaṭimaṇḍitasuvaṇṇaghaṭikaṃ viya cīnapiṭṭhacuṇṇapūjitasuvaṇṇacetiyaṃ viya lākhārasānulitto kanakathūpo viya rattavalāhakantaragato taṅkhaṇamuggatapuṇṇacando viya aho samatiṃsapāramitānubhāvena sajjitassa attabhāvassa sirisampattī''ti cintesi. Tato attānampi oloketvā ''ahampi sobhāmi, sace bhagavā catūsu mahādīpesu cakkavattirajjaṃ akarissa, mayhaṃ pariṇāyakaṭṭhānantaramadassa, evaṃ sante ativiya jambudīpatalaṃ atisobhissā''ti attabhāvaṃ nissāya gehasitaṃ chandarāgaṃ uppādesi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ – **''satthu ceva attano ca rūpasampattiṃ disvā gehasitaṃ vitakkaṃ vitakkentassā''**ti.

Bhagavāpi purato gacchantova cintesi – ''paripuṇṇacchavimaṃsalohito dāni rāhulassa attabhāvo, rajanīyesu rūpārammaṇādīsu cittassa pakkhandanakālo jāto, nipphalatāya nu kho rāhulo vītināmetī''ti. Atha sahāvajjaneneva pasanne udake macchaṃ viya parisuddhe ādāsamaṇḍale mukhanimittaṃ viya ca tassa taṃ cittuppādaṃ addasa, disvā ca ''ayaṃ rāhulo mayhaṃ atrajo hutvā mama pacchato āgacchanto 'ahaṃ sobhāmi, mayhaṃ vaṇṇāyatanaṃ pasanna'nti attabhāvaṃ nissāya gehasitaṃ chandarāgaṃ uppādeti, atitthe pakkhando, uppathaṃ paṭipanno, agocare carati, disāmūḷhaaddhiko viya agantabbaṃ disaṃ gacchati, ayaṃ kho panassa kileso abbhantare vaḍḍhanto attatthampi yathābhūtaṃ passituṃ na dassissati paratthampi ubhayatthampi, tato nirayepi paṭisandhiṃ gaṇhāpessati, tiracchānayoniyampi pettivisayepi asurakāyepi sambādhepi mātukucchisminti anamatagge saṃsāravaṭṭe paripātessati. Yathā kho pana anekaratanapūrā mahānāvā bhinnaphalakantarena udakaṃ ādiyamānā muhuttampi na ajjhupekkhitabbā hoti, vegena vegenassā vivaraṃ pidahituṃ vaṭṭati, evameva ayampi na ajjhupekkhitabbo. Yāvassa ayaṃ kileso abbhantare sīlaratanādīni na vināseti, tāvadeva naṃ niggaṇhissāmī''ti ajjhāsayaṃ akāsi. Tato rāhulaṃ āmantetvā ''yaṃ kiñci, rāhula, rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ rūpaṃ 'netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā'ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbanti. Rūpameva nu kho bhagavā rūpameva nu kho sugatāti. Rūpampi rāhula, vedanāpi rāhula, saññāpi rāhula, saṅkhārāpi rāhula, viññāṇampi rāhulā''ti **mahārāhulovādasuttaṃ** (ma. ni. 2.113 ādayo) abhāsi. Taṃ dassetuṃ – **''yaṃ kiñci rāhula…pe… kathesī''**ti vuttaṃ.

Saṃyuttake pana rāhulovādoti rāhulasaṃyutte vuttarāhulovādaṃ sandhāya vadanti. Tattha ''sādhu me, bhante, bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetu, yamahaṃ, bhante, bhagavato dhammaṃ sutvā eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto vihareyya''nti therena yācito ''taṃ kiṃ maññasi, rāhula, cakkhu niccaṃ vā aniccaṃ vāti? Aniccaṃ, bhante. Yaṃ panāniccaṃ, dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vāti? Dukkhaṃ, bhante. Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ 'etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā'''tiādinā **rāhulovādaṃ** (saṃ. ni. 2.188 ādayo) ārabhi. **Therassa vipassanācāroyeva,** na pana mahārāhulovādo viya vitakkūpacchedāya vuttoti adhippāyo.

Athassa satthā ñāṇaparipākaṃ ñatvātiādīsu bhagavato kira rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi ''paripakkā kho rāhulassa vimuttiparipācanīyā dhammā, yannūnāhaṃ rāhulaṃ uttari āsavānaṃ khaye vineyya''nti? Athassa bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto āyasmantaṃ rāhulaṃ āmantesi – ''gaṇhāhi, rāhula, nisīdanaṃ, yena andhavanaṃ tenupasaṅkamissāma divāvihārāyā''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho āyasmā rāhulo bhagavato paṭissutvā nisīdanaṃ ādāya bhagavato piṭṭhito piṭṭhito anubandhi. Tena kho pana samayena anekāni devatāsahassāni bhagavantaṃ abhivanditvā anubandhitā honti ''ajja bhagavā āyasmantaṃ rāhulaṃ uttari āsavānaṃ khaye vinessatī''ti. Atha kho bhagavā andhavanaṃ ajjhogāhetvā aññatarasmiṃ rukkhamūle paññatte āsane nisīdi. Āyasmāpi rāhulo bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Atha āyasmantaṃ rāhulaṃ āmantetvā ''taṃ kiṃ maññasi, rāhula, cakkhu niccaṃ vā aniccaṃ vāti? Aniccaṃ, bhante. Yaṃ panāniccaṃ, dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vāti? Dukkhaṃ, bhante. Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ 'etaṃ mama, esohamasmi, eso me

attā’’tiādinā **rāhulovādaṃ** (saṃ. ni. 4.121) adāsi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ – **‘‘andhavane nisinno cūḷarāhulovādaṃ kathesī’’**ti.

Koṭisatasahassadevatāhīti āyasmatā rāhulena padumuttarassa bhagavato pādamūle pathavindhararājakāle patthanaṃ ṭhapentena saddhiṃ patthanaṃ ṭhapitadevatāyevetā. Tāsu pana kāci bhūmaṭṭhadevatā, kāci antalikkhaṭṭhakā, kāci cātumahārājikādidevaloke, kāci brahmaloke nibbattā, imasmiṃ pana divase sabbā ekaṭṭhāne andhavanasmiṃyeva sannipatitā.

Ābhidosikanti pārivāsikaṃ ekarattātikkantaṃ pūtibhūtaṃ. Ekarattātikkantasseva hi nāmasaññā esā, yadidaṃ ābhidosikoti. Ayaṃ panettha vacanattho – pūtibhāvadosena abhibhūtoti abhidoso, abhidosoyeva **ābhidosiko. Kummāsa**nti yavakummāsaṃ. **Adhivāsetvā**ti ‘‘tena hi, tāta raṭṭhapāla, adhivāsehi svātanāya bhatta’’nti pitarā nimantito svātanāya bhikkhaṃ adhivāsetvā. Ettha ca thero pakatiyā ukkaṭṭhasapadānacāriko svātanāya bhikkhaṃ nāma nādhivāseti, mātu anuggahena pana adhivāseti. Mātu kirassa theraṃ anussaritvā anussaritvā mahāsoko uppajjati, rodaneneva dukkhī viya jātā, tasmā thero ‘‘sacāhaṃ taṃ apassitvā gamissāmi, hadayampissā phaleyyā’’ti anuggahena adhivāsesi. Paṇḍitā hi bhikkhū mātāpitūnaṃ ācariyupajjhāyānaṃ vā kātabbaṃ anuggahaṃ ajjhupekkhitvā dhutaṅgasuddhikā na bhavanti.

Alaṅkatapaṭiyatte itthijaneti pitarā uyyojite itthijane. Pitā kirassa dutiyadivase sakanivesane mahantaṃ hiraññasuvaṇṇassa puñjaṃ kārāpetvā kilañjehi paṭicchādāpetvā āyasmato raṭṭhapālassa purāṇadutiyikāyo ‘‘etha tumhe vadhū, yena alaṅkārena alaṅkatā pubbe raṭṭhapālassa kulaputtassa piyā hotha manāpā, tena alaṅkārena alaṅkarothā’’ti āṇāpetvā paṇītaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyādāpetvā kāle ārocite āgantvā paññatte āsane nisinnaṃ ‘‘idaṃ te, raṭṭhapāla, mattikaṃ dhanaṃ, aññaṃ pettikaṃ, aññaṃ pitāmahaṃ; sakkā, tāta raṭṭhapāla, bhoge ca bhuñjituṃ, puññāni ca kātuṃ? Ehi tvaṃ, tāta raṭṭhapāla, sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattitvā bhoge ca bhuñjassu, puññāni ca karohī’’ti yācitvā tena paṭikkhipitvā dhamme desite ‘‘ahaṃ imaṃ uppabbājessāmī’’ti ānayiṃ, so ‘‘dāni me dhammakathaṃ kātuṃ āraddho, alaṃ me vacanaṃ na karissatī’’ti uṭṭhāya gantvā tassa orodhānaṃ dvāraṃ vivarāpetvā ‘‘ayaṃ vo sāmiko, gacchatha, yaṃ kiñci katvāna gaṇhituṃ vāyamathā’’ti uyyojesi. Tīsu vayesu ṭhitā nāṭakitthiyo theraṃ parivārayiṃsu. Tāsu ayaṃ asubhasaññaṃ uppādesi. Tena vuttaṃ – **‘‘alaṅkatapaṭiyatte itthijane asubhasaññaṃ uppādetvā’’**ti.

Ṭhitakova dhammaṃ desetvāti –

‘‘Passa cittakataṃ bimbaṃ, arukāyaṃ samussitaṃ;
Āturaṃ bahusaṅkappaṃ, yassa natthi dhuvaṃ ṭhiti.

‘‘Passa cittakataṃ rūpaṃ, maṇinā kuṇḍalena ca;
Aṭṭhiṃ tacena onaddhaṃ, saha vatthehi sobhati.

‘‘Alattakakatā pādā, mukhaṃ cuṇṇakamakkhitaṃ;
Alaṃ bālassa mohāya, no ca pāragavesino.

‘‘Aṭṭhāpadakatā kesā, nettā añjanamakkhitā;
Alaṃ bālassa mohāya, no ca pāragavesino.

‘‘Añjanīvaṇṇavā cittā, pūtikāyo alaṅkato;
Alaṃ bālassa mohāya, no ca pāragavesino.

‘‘Odahi migavo pāsaṃ, nāsadā vāguraṃ migo;
Bhutvā nivāpaṃ gacchāmi, kandante migabandhake’’ti. (ma. ni. 2.302; theragā. 769-774) –

Imāhi gāthāhi dhammaṃ desetvā.

Ākāsaṃ uppatitvāti ākāsaṃ pakkhanditvā. Kasmā pana thero ākāsena gato? Pitā kirassa seṭṭhi sattasu dvārakoṭṭhakesu aggaḷāni dāpetvā malle āṇāpesi ''sace nikkhamitvā gacchati, hatthapādesu naṃ gahetvā kāsāyāni haritvā gihivesaṃ gaṇhāpethā''ti. Tasmā thero ''ete mādisaṃ mahākhīṇāsavaṃ hatthe vā pāde vā gahetvā apuññaṃ pasaveyyuṃ, taṃ nesaṃ mā ahosī''ti cintetvā ākāsena agamāsi. **Migacīra**nti evaṃnāmakaṃ uyyānaṃ. **Catupārijuññapaṭimaṇḍita**nti jarāpārijuññaṃ, byādhipārijuññaṃ, bhogapārijuññaṃ, ñātipārijuññanti imehi catūhi pārijuññehi paṭimaṇḍitaṃ. **Pārijuñña**nti ca parihānīti attho. Sesamettha suviññeyyameva.

Kuṇḍadhānattheravatthu

211. Tatiye salākaṃ gaṇhantīti **salākagāhakā**. Sunāparantajanapadaṃ gacchantepi paṭhamameva salākaṃ gaṇhīti sambandho. **Chabbassantare**ti channaṃ vassānaṃ abbhantare. **Mettī**ti mittabhāvo. **Bhedake satī**ti bhedakaraṇe sati. **Gumbasabhāgato**ti gumbasamīpato, ayameva vā pāṭho. **Itthī hutvā**ti itthī viya hutvā, manussitthivaṇṇaṃ māpetvāti attho. **Dīgharattānugato**ti dīghakālaṃ anubandho. **Ettakaṃ addhāna**nti ettakaṃ kālaṃ. **Handāvuso**ti gaṇhāvuso. **Atthaṃ gahetvā**ti bhūtatthaṃ gahetvā, ayameva vā pāṭho. **Koṇḍo jāto**ti dhutto jāto.

Māvoca pharusaṃ kañcīti kañci ekapuggalaṃ pharusaṃ mā avoca. **Vuttā paṭivadeyyu ta**nti tayā pare dussīlāti vuttā tampi tatheva paṭivadeyyuṃ. **Dukkhā hi sārambhakathā**ti esā kāraṇuttarā yugaggāhakathā nāma dukkhā. **Paṭidaṇḍā phuseyyu ta**nti kāyadaṇḍādīhi paraṃ paharantassa tādisāva paṭidaṇḍā tava matthake pateyyuṃ.

Sace neresi attānanti sace attānaṃ niccalaṃ kātuṃ sakkhissasi. **Kaṃso upahato yathā**ti mukhavaṭṭiyaṃ chinditvā talamattaṃ katvā ṭhapitaṃ kaṃsatālaṃ viya. Tādisañhi hatthehi pādehi daṇḍena vā pahatampi saddaṃ na karoti. **Esa pattosi nibbāna**nti sace evarūpo bhavituṃ sakkhissasi, imaṃ paṭipadaṃ pūrayamāno eso tvaṃ idāni appattopi nibbānaṃ pattosi nāma. **Sārambho te na vijjatī**ti ''evañca sati tvaṃ dussīlo, ahaṃ susīlo''ti evamādiko uttarikaraṇavācālakkhaṇo sārambho te na vijjati, na bhavissatiyevāti attho. **Parikkilesenā**ti saṃkilesahetunā.

Vaṅgīsattheravatthu

212. Catutthe **sampannapaṭibhānāna**nti paripuṇṇapaṭibhānānaṃ. **Cutiṃ yo vedi…pe… sabbaso**ti yo sattānaṃ cutiñca paṭisandhiñca sabbākārena pākaṭaṃ katvā jānāti, taṃ ahaṃ alagganatāya **asattaṃ,** paṭipattiyā suṭṭhu gatattā **sugataṃ,** catunnaṃ saccānaṃ sambuddhattā **buddhaṃ** brāhmaṇaṃ vadāmīti attho. **Yassa gati**nti yassete devādayo gatiṃ na jānanti, tamahaṃ āsavānaṃ khīṇatāya **khīṇāsavaṃ,** kilesehi ārakattā **arahantaṃ** brāhmaṇaṃ vadāmīti attho.

Upasenavaṅgantaputtattheravatthu

213. Pañcame **sabbapāsādikāna**nti sabbaso pasādaṃ janentānaṃ. **Kintāya**nti kiṃ te ayaṃ. **Atilahu**nti atisīghaṃ. Yassa tasmiṃ attabhāve uppajjanārahānaṃ maggaphalānaṃ upanissayo natthi, taṃ buddhā ''moghapuriso''ti vadanti ariṭṭhalāḷudāyiādike viya. Upanissaye satipi tasmiṃ khaṇe magge vā phale vā asati ''moghapurisā''ti vadantiyeva dhaniyattherādike viya. Imassapi tasmiṃ khaṇe maggaphalānaṃ abhāvato **''moghapurisā''**ti āha, tucchamanussāti attho. **Bāhullāyā**ti parisabāhullāya. **Anekapariyāyenā**ti anekakāraṇena.

Icchāmahaṃ, bhikkhaveti bhagavā kira taṃ addhamāsaṃ na kañci bodhaneyyasattaṃ addasa, tasmā evamāha, evaṃ santepi tantivasena dhammadesanā kattabbā siyā. Yasmā panassa etadahosi – ''mayi okāsaṃ kāretvā paṭisallīne bhikkhū adhammikaṃ katikavattaṃ karissanti, taṃ upaseno bhindissati, ahaṃ tassa pasīditvā bhikkhūnaṃ dassanaṃ anujānissāmi. Tato maṃ passitukāmā bahū bhikkhū dhutaṅgāni samādiyissanti, ahañca tehi ujjhitasanthatapaccayā sikkhāpadaṃ paññapessāmī''ti, tasmā evamāha. **Therassā**ti upasenattherassa. **Manāpāni te bhikkhu paṃsukūlānī**ti ''bhikkhu tava imāni paṃsukūlāni

manāpāni attano ruciyā khantiyā gahitānī''ti pucchati. **Na kho me, bhante, manāpāni paṃsukūlānī**ti, bhante, na mayā attano ruciyā khantiyā gahitāni, galaggāhena viya matthakatāḷanena viya ca gāhito mayāti dasseti. **Pāḷiyaṃ āgatamevā**ti vinayapāḷiṃ sandhāya vadati.

Dabbattheravatthu

214. Chaṭṭhe **aṭṭhārasasu mahāvihāresū**ti rājagahassa samantato ṭhitesu aṭṭhārasasu mahāvihāresu. **Upavijaññā**ti āsannapasūtikālā. **Rahogato**ti rahasi gato. **Saṅghassa veyyāvaccakaraṇe kāyaṃ yojetukāmo cintesī**ti thero kira attano katakiccabhāvaṃ disvā ''ahaṃ imaṃ sarīraṃ dhāremi, tañca kho vātamukhe ṭhitapadīpo viya aniccatāmukhe ṭhitaṃ nacirasseva nibbāyanadhammaṃ yāva na nibbāyati, tāva kiṃ nu kho ahaṃ saṅghassa veyyāvaccaṃ kareyya''nti cintento iti paṭisañcikkhati ''tiroraṭṭhesu bahū kulaputtā bhagavantaṃ adisvāva pabbajanti, te 'bhagavantaṃ passissāma ceva vandissāmā'ti ca dūratopi āgacchanti, tatra yesaṃ senāsanaṃ nappahoti, te silāpattakepi seyyaṃ kappenti. Pahomi kho panāhaṃ attano ānubhāvena tesaṃ tesaṃ kulaputtānaṃ icchāvasena pāsādavihāraaḍḍhayogādīni mañcapīṭhattharaṇāni nimminitvā dātuṃ? Punadivase cettha ekacce ativiya kilantarūpā honti, te gāravena bhikkhūnaṃ purato ṭhatvā bhattānipi na uddisāpenti, ahaṃ kho pana tesaṃ bhattānipi uddisituṃ pahomī''ti. Iti paṭisañcikkhanto ''yaṃnūnāhaṃ saṅghassa senāsanañca paññapeyyaṃ, bhattāni ca uddiseyya''nti cintesi. **Sabhāgasabhāgāna**nti suttantikādiguṇavasena sabhāgānaṃ, na mittasanthavavasena. Thero hi yāvatikā suttantikā honti, te uccinitvā uccinitvā ekato tesaṃ anurūpameva senāsanaṃ paññapeti. Venayikābhidhammikakammaṭṭhānikakāyadaḷhibahulesupi eseva nayo. Teneva **pāḷiyaṃ** (pārā. 380) vuttaṃ – ''yete bhikkhū suttantikā, tesaṃ ekajjhaṃ senāsanaṃ paññapetī''tiādi.

Aṅguliyā jalamānāyāti tejokasiṇacatutthajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya abhiññāñāṇena aṅgulijalanaṃ adhiṭṭhahitvā teneva tejodhātusamāpattijanitena aggijālena aṅguliyā jalamānāya. **Ayaṃ mañco**tiādīsu pana there ''ayaṃ mañco''tiādiṃ vadante nimmitāpi attano attano gataṭṭhāne ''ayaṃ mañco''tiādiṃ vadanti. Ayañhi nimmitānaṃ dhammatā.

''Ekasmiṃ bhāsamānasmiṃ, sabbe bhāsanti nimmitā;
Ekasmiṃ tuṇhimāsine, sabbe tuṇhī bhavanti te''ti. (dī. ni. 2.286);

Yasmiṃ pana vihāre mañcapīṭhādīni na paripūrenti, tattha attano ānubhāvena pūrenti, tena nimmitānaṃ avatthukaṃ vacanaṃ na hoti sabbattha mañcapīṭhādīnaṃ sabbhāvato. Sabbavihāresu ca gamanamagge samappamāṇe katvā adhiṭṭhāti. Katikasaṇṭhānādīnaṃ pana nānappakārattā tasmiṃ tasmiṃ vihāre katikavattāni visuṃ visuṃ kathāpetīti veditabbaṃ. Aniyametvā nimmitānañhi ''ekasmiṃ bhāsamānasmi''ntiādidhammatā vuttā. Tathā hi ye vaṇṇavayasarīrāvayavaparikkhārakiriyāvisesādīhi niyamaṃ akatvā nimmitā honti, te aniyametvā nimmitattā iddhimatā sadisāva honti. Ṭhānanisajjādīsu bhāsitatuṇhībhāvādīsu vā yaṃ yaṃ iddhimā karoti, taṃ tadeva karonti. Sace pana nānappakāre kātukāmo hoti, keci paṭhamavaye, keci majjhimavaye, keci pacchimavaye, tathā dīghakese upaḍḍhamuṇḍe missakakese upaḍḍharattacīvare paṇḍukacīvare, padabhāṇadhammakathāsarabhaññapañhapucchanapañhavissajjanarajanapacanacīvarasibbanadhovanādīni karonte, aparepi vā nānappakāre kātukāmo hoti, tena pādakajjhānato vuṭṭhāya ''ettakā bhikkhū paṭhamavayā hontū''tiādinā nayena parikammaṃ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhite adhiṭṭhānacittena saddhiṃ icchiticchitappakārāyeva honti. **Puna attano vasanaṭṭhānameva āgacchatī**ti tehi saddhiṃ janapadakathaṃ kathento anisīditvā attano vasanaṭṭhānaṃ veḷuvanameva paccāgacchati. **Pāḷiya**nti vinayapāḷiyaṃ.

Pilindavacchattheravatthu

215. Sattame **piyāna**nti piyāyitabbānaṃ. **Manāpāna**nti manavaḍḍhanakānaṃ. **Pilindoti panassa gottaṃ, vacchoti nāma**nti ettha vuttavipariyāyenapi vadanti ''pilindoti nāmaṃ, vacchoti gotta''nti. Teneva ācariyadhammapālattherena **theragāthāsaṃvaṇṇanāya** (theragā. aṭṭha. 1.8 pilindavacchattheragāthāvaṇṇanā) vuttaṃ – ''pilindotissa nāmaṃ akaṃsu, vacchoti pana gottaṃ. Tena so

aparabhāge pilindavacchoti paññāyitthā''ti. **Saṃsandetvā**ti ekato katvā.

Satthu dhammadesanaṃ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvāti idaṃ aṅguttarabhāṇakānaṃ kathāmaggena vuttaṃ. Apare pana bhaṇanti – anuppanneyeva amhākaṃ bhagavati sāvatthiyaṃ brāhmaṇagehe nibbattitvā pilindavacchoti paññāto saṃsāre saṃvegabahulatāya paribbājakapabbajjaṃ pabbajitvā cūḷagandhāraṃ nāma vijjaṃ sādhetvā ākāsacārī paracittavidū ca hutvā rājagahe lābhaggayasaggappatto paṭivasati. Atha yadā amhākaṃ bhagavā abhisambuddho hutvā anukkamena rājagahaṃ upagato, tato paṭṭhāya buddhānubhāvena tassa sā vijjā na sampajjati, atthakiccaṃ na sādheti. So cintesi – ''sutaṃ kho pana metaṃ 'ācariyapācariyānaṃ bhāsamānānaṃ yattha mahāgandhāravijjā dharati, tattha cūḷagandhāravijjā na sampajjatī'ti. Samaṇassa pana gotamassa āgatakālato paṭṭhāya nāyaṃ mama vijjā sampajjati, nissaṃsayaṃ samaṇo gotamo mahāgandhāravijjaṃ jānāti, yannūnāhaṃ taṃ payirupāsitvā tassa santike vijjaṃ pariyāpuṇeyya''nti. So bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etadavoca – ''ahaṃ, mahāsamaṇa, tava santike ekaṃ vijjaṃ pariyāpuṇitukāmo, okāsaṃ me karohī''ti. Bhagavā ''tena hi pabbajā''ti āha. So ''vijjāya parikammaṃ pabbajjā''ti maññamāno pabbajīti. **Paravambhanavasenā**ti paresaṃ garahanavasena.

Akakkasanti apharusaṃ. **Viññāpani**nti atthaviññāpaniṃ. **Sacca**nti bhūtatthaṃ. **Nābhisaje**ti yāya girāya aññaṃ kujjhāpanavasena na lagāpeyya, khīṇāsavo nāma evarūpameva giraṃ na bhāseyya, tasmā tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ vadāmīti attho.

Anuvicinitvāti anuvicāretvā. **Caṇḍikataṃ gacchanta**nti sīghagatiyā gacchantaṃ.

Bāhiyadārucīriyattheravatthu

216. Aṭṭhame **ekarattivāsena gantvā**ti devatānubhāvena gantvā. ''Buddhānubhāvenā''tipi vadanti. Evaṃ gato ca vihāraṃ pavisitvā sambahule bhikkhū bhuttapātarāse kāyālasiyavimocanatthāya abbhokāse caṅkamante disvā ''kahaṃ etarahi satthā''ti pucchi. Bhikkhū ''sāvatthiyaṃ piṇḍāya paviṭṭho''ti vatvā taṃ pucchiṃsu – ''tvaṃ pana kuto āgato''ti? Suppārakā āgatomhīti. Kadā nikkhantosīti? Hiyyo sāyaṃ nikkhantomhīti. Dūrato āgato, tava pāde dhovitvā telena makkhetvā thokaṃ vissamāhi, āgatakāle satthāraṃ dakkhissatīti. Ahaṃ, bhante, satthu vā attano vā jīvitantarāyaṃ na jānāmi, ekarattenevamhi katthaci aṭṭhatvā anisīditvā vīsayojanasatikaṃ maggaṃ āgato, satthāraṃ passitvāva vissamissāmīti. So evaṃ vatvā taramānarūpo sāvatthiṃ pavisitvā bhagavantaṃ anopamāya buddhasiriyā piṇḍāya carantaṃ disvā ''cirassaṃ vata me diṭṭho sammāsambuddho''ti diṭṭhaṭṭhānato paṭṭhāya oṇatasarīro gantvā antaravīthiyameva pañcapatiṭṭhitena vanditvā gopphakesu daḷhaṃ gahetvā evamāha – ''desetu me, bhante, bhagavā dhammaṃ, desetu me sugato dhammaṃ, yaṃ mamassa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā''ti.

Atha naṃ satthā ''akālo kho tāva, bāhiya, antaragharaṃ paviṭṭhomhi piṇḍāyā''ti paṭikkhipi. Taṃ sutvā bāhiyo, ''bhante, saṃsāre saṃsarantena kabaḷīkārāhāro na no laddhapubbo, tumhākaṃ vā mayhaṃ vā jīvitantarāyaṃ na jānāmi, desetha me dhamma''nti. Satthā dutiyampi paṭikkhipiyeva. Evaṃ kirassa ahosi ''imassa maṃ diṭṭhakālato paṭṭhāya sakalasarīraṃ pītiyā nirantaraṃ ajjhotthaṭaṃ hoti, balavapītivegena dhammaṃ sutvāpi na sakkhissati paṭivijjhituṃ, majjhattupekkhā tāva tiṭṭhatu, ekaratteneva vīsayojanasataṃ maggaṃ āgatattā darathopissa balavā, sopi tāva paṭippassambhatū''ti. Tasmā dvikkhattuṃ paṭikkhipitvā tatiyaṃ yācito antaravīthiyaṃ ṭhitova ''tasmātiha te, bāhiya, evaṃ sikkhitabbaṃ diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissatī''tiādinā (udā. 10) nayena dhammaṃ deseti. Imamatthaṃ saṃkhipitvā dassento **''satthāraṃ piṇḍāya paviṭṭha''**ntiādimāha. Tattha **antaraghare**ti antaravīthiyaṃ.

Aparipuṇṇapattacīvaratāya pattacīvaraṃ pariyesantoti so kira vīsativassasahassāni samaṇadhammaṃ karonto ''bhikkhunā nāma attano paccaye labhitvā aññaṃ anoloketvā sayameva bhuñjituṃ vaṭṭatī''ti ekabhikkhussapi pattena vā cīvarena vā saṅgahaṃ nākāsi. Tenassa ''iddhimayapattacīvaraṃ na uppajjissatī''ti ñatvā ehibhikkhubhāvena pabbajjaṃ na adāsi. Tāvadeva ca pabbajjaṃ yācito ''paripuṇṇaṃ te pattacīvara''nti pucchitvā ''aparipuṇṇa''nti vutte ''tena hi pattacīvaraṃ pariyesāhī''ti vatvā pakkāmi. Tasmā so pattacīvaraṃ pariyesanto saṅkāraṭṭhānato coḷakhaṇḍāni saṃkaḍḍhati.

Sahassamapīti paricchedavacanaṃ. Ekasahassaṃ dvesahassānīti evaṃ sahassena ce paricchinnā gāthā honti, tā ca **anatthapadasaṃhitā** ākāsavaṇṇapabbatavaṇṇādīni pakāsakehi anibbānadīpakehi anatthakehi padehi saṃhitā yāva bahukā honti, tāva pāpikā evāti attho. **Ekaṃ gāthāpadaṃ seyyo**ti ''appamādo amatapadaṃ…pe… yathā matā''ti (dha. pa. 21) evarūpā ekagāthāpi seyyoti attho.

Kumārakassapattheravatthu

217. Navame **ekaṃ buddhantaraṃ sampattiṃ anubhavamāno**ti sāvakabodhiyā niyatatāya puññasambhārassa ca sātisayattā vinipātaṃ agantvā ekaṃ buddhantaraṃ devesu ca manussesu ca sampattiṃ anubhavamāno. **''Ekissā kuladārikāya kucchimhi uppanno''**ti vatvā tamevassa uppannabhāvaṃ mūlato paṭṭhāya dassetuṃ – **''sā cā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **sā**ti kuladārikā. **Ca**-saddo byatirekattho. Tena vuccamānaṃ visesaṃ jotayati. **Kulaghara**nti patikulagehaṃ. **Gabbhanimitta**nti gabbhassa saṇṭhitabhāvaviggahaṃ. Satipi visākhāya sāvatthivāsikulapariyāpannatte tassā tattha padhānabhāvadassanatthaṃ **''visākhañcā''**tiādi vuttaṃ yathā ''brāhmaṇā āgatā, vāsiṭṭhopi āgato''ti. Bhagavatā evaṃ gahitanāmattāti yojanā. Yasmā rājaputtā loke ''kumārā''ti voharīyanti, ayañca rañño kittimaputto, tasmā āha – **''rañño…pe… sañjāniṃsū''**ti.

Pañcadasa pañhe abhisaṅkharitvāti ''bhikkhu, bhikkhu, ayaṃ vammiko rattiṃ dhūpāyati, divā pajjalatī''tiādinā **vammikasutte** (ma. ni. 1.249) āgatanayena pañcadasa pañhe abhisaṅkharitvā. **Pāyāsirañño**ti ''natthi paraloko, natthi sattā opapātikā, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko''ti (dī. ni. 2.410, 412) evaṃladdhikassa pāyāsirājassa. Rājā hi tadā anabhisitto hutvā pasenadinā kosalena dinnasetabyanagaraṃ ajjhāvasanto imaṃ diṭṭhiṃ gaṇhi. **Pañcadasahi pañhehi paṭimaṇḍetvā**ti ''taṃ kiṃ maññasi, rājañña, ime candimasūriyā imasmiṃ vā loke parasmiṃ vā devā vā te manussā''ti evamādīhi (dī. ni. 2.411) pañcadasahi pañhehi paṭimaṇḍitaṃ katvā. **Suttante**ti pāyāsisuttante (dī. ni. 2.406 ādayo).

Mahākoṭṭhikattheravatthu

218. Dasamaṃ uttānatthameva.

Tatiyaetadaggavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Etadaggavaggo

(14) 4. Catutthaetadaggavaggavaṇṇanā

Ānandattheravatthu

219-223. Catutthavaggassa paṭhame **heṭṭhā vuttappamāṇa**nti heṭṭhā koṇḍaññattherassa vatthumhi ''tassa dhurapattāni navutihatthāni honti, kesaraṃ tiṃsahatthaṃ, kaṇṇikā dvādasahatthā, pādena patiṭṭhitaṭṭhānaṃ ekādasahattha''nti evaṃ vuttappamāṇaṃ. **Rañño pesesī**ti paccantassa kupitabhāvaṃ ārocetvā pesesi. **Theragāthāsaṃvaṇṇanāyaṃ** (theragā. aṭṭha. 2.1016 ānandattheragāthāvaṇṇanā) pana ''paccantassa kupitabhāvaṃ rañño anārocetvā sayameva taṃ vūpasamesi, taṃ sutvā rājā tuṭṭhamānaso puttaṃ pakkosāpetvā 'varaṃ te, sumana, dammi, gaṇhāhī'ti āhā''ti vuttaṃ. **Na metaṃ cittaṃ atthī**ti mama evarūpaṃ cittaṃ natthi. **Avañjha**nti atucchaṃ. **Aññaṃ varehī**ti aññaṃ patthehi, aññaṃ gaṇhāhīti vuttaṃ hoti. **Udakaṃ adhiṭṭhāyā**ti ''udakaṃ hotū''ti adhiṭṭhahitvā. **Gatenā**ti gamanena. **Na āmisacakkhukā**ti cīvarādipaccayasaṅkhātaṃ āmisaṃ na olokenti.

Vasanaṭṭhānasabhāgeyevāti vasanaṭṭhānasamīpeyeva. **Ekantavallabho**ti upaṭṭhākaṭṭhāne ekantena vallabho. **Etassevā**ti etasseva bhikkhussa. **Dvejjhakathā na hontī**ti dvidhābhūtakathā na honti, anekantikakathā na hontīti vuttaṃ hoti. **Anibaddhā**ti aniyatā. **Lohitena galantenā**ti itthambhūtakkhāne karaṇavacanaṃ, galantena lohitena yuttoti attho. **Anvāsatto**ti anugato. **Uṭṭhehi, āvuso ānanda, uṭṭhehi,**

āvuso ānandāti turite idamāmeḍitavacanaṃ. **Duvidhena udakenā**ti sītudakena uṇhudakena ca. **Tividhena dantakaṭṭhenā**ti khuddakaṃ mahantaṃ majjhimanti evaṃ tippakārena dantakaṭṭhena. **Nava vāre anupariyāyatī**ti satthari pakkosante paṭivacanadānāya thinamiddhavinodanatthaṃ navakkhattuṃ anupariyāyati. Tenevāha – **''evañhissa ahosī''**tiādi. Sesamettha suviññeyyameva.

Uruvelakassapattheravatthu

224. Dutiye yaṃ vattabbaṃ, taṃ vitthārato vinayapāḷiyaṃ āgatameva.

Kāḷudāyittheravatthu

225. Tatiye **gamanākappa**nti gamanākāraṃ. Sesamettha uttānameva.

Bākulattheravatthu

226. Catutthe **nirābādhāna**nti ābādharahitānaṃ. Yathā ''dvāvīsati dvattiṃsā''tiādimhi vattabbe ''bāvīsati bāttiṃsā''tiādīni vuccanti, evamevaṃ dve kulāni assāti dvikulo, dvekuloti vā vattabbe bākuloti vuttanti āha – **''bākuloti dvīsu kulesu vaḍḍhitattā evaṃladdhanāmo''**ti. **Upayogenā**ti ānubhāvena. **Phāsukakāle**ti arogakāle. **Gadduhanamattampī**ti goduhanamattampi kālaṃ. Idha pana na sakalo goduhanakkhaṇo adhippeto, atha kho gāviṃ thane gahetvā ekakhīrabinduduhanakālamattaṃ adhippetaṃ. **Ārogyasāla**nti āturānaṃ arogabhāvakaraṇatthāya katasālaṃ.

Nimujjanummujjanavasenāti jāṇuppamāṇe udake thokaṃyeva nimujjanummujjanavasena. **Chaḍḍetvā palāyī**ti macchassa mukhasamīpeyeva chaḍḍetvā palāyi. **Dārakassa tejenā**ti dārakassa puññatejena. **Māriyamānāva marantī**ti daṇḍādīhi pothetvā māriyamānāva maranti, na jālena baddhatāmattena amāriyamānā. **Nīhaṭamattova mato**ti nīhaṭakkhaṇeyeva mato. Tenassa māraṇatthaṃ upakkamo na kato, yena upakkamena dārakassa ābādho siyā. **Ta**nti macchaṃ. **Sakalamevā**ti avikalameva paripuṇṇāvayavameva. **Na keḷāyatī**ti na nandati, kismiñci na maññati. **Piṭṭhito phālentī**ti dārakassa puññatejena piṭṭhito phālentī. **Bheriṃ carāpetvā**ti ''puttaṃ labhi''nti ugghosanavasena bheriṃ carāpetvā. **Pakatiṃ ācikkhī**ti attano puttabhāvaṃ kathesi. **Kucchiyā dhāritattā amātā kātuṃ na sakkā**ti jananībhāvato amātā kātuṃ na sakkā. **Macchaṃ gaṇhantāpī**ti macchaṃ vikkiṇitvā gaṇhantāpi. Tathā gaṇhantā ca tappariyāpannaṃ sabbaṃ gaṇhanti nāmāti āha – **''vakkayakanādīni bahi katvā gaṇhantā nāma natthī''**ti. **Ayampi amātā kātuṃ na sakkā**ti dinnaputtabhāvato na sakkā.

Sobhitattheravatthu

227. Pañcamaṃ uttānatthameva.

Upālittheravatthu

228. Chaṭṭhe **bhārukacchakavatthu**nti aññataro kira bhārukacchadesavāsī bhikkhu supinante purāṇadutiyikāya methunaṃ dhammaṃ paṭisevitvā ''assamaṇo ahaṃ vibbhamissāmī''ti bhārukacchaṃ gacchanto antarāmagge āyasmantaṃ upāliṃ passitvā etamatthaṃ ārocesi. Āyasmā upāli, evamāha – ''anāpatti, āvuso, supinantenā''ti. Yasmā supinante avisayattā evaṃ hoti. Tasmā upālitthero bhagavatā avinicchitapubbampi imaṃ vatthuṃ nayaggāhena evaṃ vinicchini. Gahapatino dve dārakā honti putto ca bhāgineyyo ca. Atha so gahapati gilāno hutvā āyasmantaṃ ajjukaṃ etadavoca – ''imaṃ, bhante, okāsaṃ yo imesaṃ dārakānaṃ saddho hoti pasanno, tassa ācikkheyyāsī''ti. Tena ca samayena tassa ca gahapatino bhāgineyyo saddho hoti pasanno. Athāyasmā ajjuko taṃ okāsaṃ tassa dārakassa ācikkhi. So tena sāpateyyena kuṭumbañca saṇṭhapesi, dānañca paṭṭhapesi. Atha tassa gahapatino putto āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ''ko nu kho, bhante ānanda, pituno dāyajjo putto vā bhāgineyyo vā''ti. Putto kho, āvuso, pituno dāyajjoti. Āyasmā, bhante, ayyo ajjuko amhākaṃ sāpateyyaṃ amhākaṃ methunakassa ācikkhīti. Assamaṇo, āvuso, so ajjukoti. Athāyasmā ajjuko āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ''dehi me, āvuso

ānanda, vinicchaya''nti. Te ubhopi upālittherassa santikaṃ agamaṃsu. Athāyasmā upāli, āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ''yo nu kho, āvuso ānanda, sāmikena 'imaṃ okāsaṃ itthannāmassa ācikkhā'ti vutto, tassa ācikkhati, kiṃ so āpajjatī''ti? Na, bhante, kiñci āpajjati antamaso dukkaṭamatthampīti. Ayaṃ, āvuso, āyasmā ajjuko sāmikena ''imaṃ okāsaṃ itthannāmassa ācikkhā''ti vutto tassa ācikkhati, anāpatti, āvuso, āyasmato ajjukassāti. Bhagavā taṃ sutvā ''sukathitaṃ, bhikkhave, upālinā''ti vatvā sādhukāramadāsi, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Kumārakassapavatthu** (a. ni. aṭṭha. 1.1.217) pana heṭṭhā āgatameva.

Channaṃ khattiyānanti bhaddiyo sakyarājā anuruddho ānando bhagu kimilo devadattoti imesaṃ channaṃ khattiyānaṃ. **Pasādhako**ti maṇḍayitā. **Pāḷiya**nti saṅghabhedakkhandhakapāḷiyanti (cūḷava. 330 ādayo).

Nandakattheravatthu

229. Sattame **ekasamodhāne**ti ekasmiṃ samodhāne, ekasmiṃ sannipāteti attho. Sesaṃ suviññeyyameva.

Nandattheravatthu

230. Aṭṭhame **na taṃ catusampajaññavasena aparicchinditvā oloketī**ti sātthakasappāyagocaraasammohasampajaññasaṅkhātānaṃ catunnaṃ sampajaññānaṃ vasena aparicchinditvā taṃ disaṃ na oloketi. So hi āyasmā ''yamevāhaṃ indriyesu aguttadvārataṃ nissāya sāsane anabhiratiādivippakārappatto, tameva suṭṭhu niggahessāmī''ti ussāhajāto balavahirottappo, tattha ca katādhikārattā indriyasaṃvaro ukkaṃsapāramippatto catusampajaññaṃ amuñcitvāva sabbadisaṃ āloketi. Vuttañcetaṃ bhagavatā –

> ''Sace, bhikkhave, nandassa puratthimā disā āloketabbā hoti, sabbaṃ cetaso samannāharitvā nando puratthimaṃ disaṃ āloketi 'evaṃ me puratthimaṃ disaṃ ālokayato nābhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāsavissantī'ti. Itiha tattha sampajāno hoti. Sace, bhikkhave, nandassa pacchimā disā, uttarā disā, dakkhiṇā disā, uddhaṃ, adho, anudisā anuviloketabbā hoti, sabbaṃ cetaso samannāharitvā nando anudisaṃ anuviloketi 'evaṃ me anudisaṃ anuvilokayato…pe… sampajāno hotī''ti (a. ni. 8.9).

Abhisekagehapavesanaāvāhamaṅgalesu vattamānesūti idha tīṇi maṅgalāni vuttāni, vinayaṭṭhakathāyaṃ pana ''taṃ divasameva nandakumārassa kesavissajjanaṃ, paṭṭabandho, gharamaṅgalaṃ, chattamaṅgalaṃ, āvāhamaṅgalanti pañca maṅgalāni hontī''ti vuttaṃ. Tattha kulamariyādavasena kesoropanaṃ **kesavissajjanaṃ**. Yuvarājapaṭṭabandhanaṃ **paṭṭabandho**. Abhinavagharappavesanamaho **gharamaṅgalaṃ**. Vivāhakaraṇamaho **āvāhamaṅgalaṃ**. Yuvarājachattamaho **chattamaṅgalaṃ**.

Nandakumāraṃ abhisekamaṅgalaṃ na tathā pīḷesi, yathā janapadakalyāṇiyā vuttavacananti ajjhāharitabbaṃ. Tadeva pana vacanaṃ sarūpato dassetuṃ – **''pattaṃ ādāya gamanakāle''**tiādi vuttaṃ. **Janapadakalyāṇī**ti janapadamhi kalyāṇī uttamā cha sarīradosarahitā pañca kalyāṇasamannāgatā. Sā hi yasmā nātidīghā nātirassā nātikisā nātithūlā nātikāḷī nāccodātāti atikkantā mānusavaṇṇaṃ, asampattā dibbavaṇṇaṃ, tasmā **cha sarīradosarahitā**. Chavikalyāṇaṃ maṃsakalyāṇaṃ nhārukalyāṇaṃ aṭṭhikalyāṇaṃ vayakalyāṇanti imehi pana kalyāṇehi samannāgatattā **pañca kalyāṇasamannāgatā** nāma. Tassā hi āgantukobhāsakiccaṃ natthi, attano sarīrobhāseneva dvādasahatthe ṭhāne ālokaṃ karoti, piyaṅgusāmā vā hoti suvaṇṇasāmā vā, ayamassā **chavikalyāṇatā**. Cattāro panassā hatthapādā mukhapariyosānañca lākhārasaparikammakataṃ viya rattapavāḷarattakambalasadisaṃ hoti, ayamassā **maṃsakalyāṇatā**. Vīsati pana nakhapattāni maṃsato amuttaṭṭhāne lākhārasapūritāni viya, muttaṭṭhāne khīradhārāsadisāni honti, ayamassā **nhārukalyāṇatā**. Dvattiṃsa dantā suphusitā sudhotavajirapanti viya khāyanti, ayamassā **aṭṭhikalyāṇatā**. Vīsaṃvassasatikāpi samānā soḷasavassuddesikā viya hoti nippalitena, ayamassā **vayakalyāṇatā**. Iti imehi pañcahi kalyāṇehi samannāgatattā ''janapadakalyāṇī''ti vuccati.

Tuvaṭanti sīghaṃ.

Imasmiṃ ṭhāne nivattessati, imasmiṃ ṭhāne nivattessatīti cintentamevāti so kira tathāgate gāravavasena ‘‘pattaṃ vo, bhante, gaṇhathā’’ti vattuṃ avisahanto evaṃ cintesi – ‘‘sopānasīse pattaṃ gaṇhissatī’’ti. Satthā tasmimpi ṭhāne na gaṇhi. Itaro ‘‘sopānapādamūle gaṇhissatī’’ti cintesi. Satthā tatthāpi na gaṇhi. Itaro ‘‘rājaṅgaṇe gaṇhissatī’’ti cintesi. Satthā tatthāpi na gaṇhi. Evaṃ ‘‘idha gaṇhissati, ettha gaṇhissatī’’ti cintentameva satthā vihāraṃ netvā pabbājesi.

Mahākappinattheravatthu

231. Navame **sutavittako**ti dhammassavanapiyo. **Paṭihārakassā**ti dovārikassa. **Saccakārenā**ti saccakiriyāya. **Satthā ‘‘uppalavaṇṇā āgacchatū’’ti cintesi. Therī āgantvā sabbā pabbājetvā bhikkhunīupassayaṃ gatā**ti idaṃ aṅguttarabhāṇakānaṃ kathāmaggaṃ dassentena vuttaṃ. Teneva **dhammapadaṭṭhakathāyaṃ** (dha. pa. aṭṭha. 1.mahākappinattheravatthu) vuttaṃ –

> ‘‘Tā satthāraṃ vanditvā ekamantaṃ ṭhitā pabbajjaṃ yāciṃsu. Evaṃ kira vutte satthā uppalavaṇṇāya āgamanaṃ cintesīti ekacce vadanti. Satthā pana tā upāsikāyo āha – ‘sāvatthiṃ gantvā bhikkhunīupassaye pabbājethā’ti. Tā anupubbena janapadacārikaṃ caramānā antarāmagge mahājanena abhihaṭasakkārasammānā padasāva vīsayojanasatikaṃ maggaṃ gantvā bhikkhunīupassaye pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇiṃsū’’ti.

Dhammapītīti dhammapāyako, dhammaṃ pivantoti attho. Dhammo ca nāmesa na sakkā bhājanena yāguādīni viya pātuṃ, navavidhaṃ pana lokuttaradhammaṃ nāmakāyena phusanto ārammaṇato sacchikaronto pariññābhisamayādīhi dukkhādīni ariyasaccāni paṭivijjhanto dhammaṃ pivati nāma. **Sukhaṃ setī**ti desanāmattametaṃ, catūhipi iriyāpathehi sukhaṃ viharatīti attho. **Vippasannenā**ti anāvilena nirupakkilesena. **Ariyappavedite**ti buddhādīhi ariyehi pavedite satipaṭṭhānādibhede bodhipakkhiyadhamme. **Sadā ramatī**ti evarūpo dhammapīti vippasannena cetasā viharanto paṇḍiccena samannāgato sadā ramati abhiramati. Bāhitapāpattā **‘‘brāhmaṇā’’**ti theraṃ ālapati.

Sāgatattheravatthu

232. Dasame **chabbaggiyānaṃ vacanenā**ti kosambikā kira upāsakā āyasmantaṃ sāgataṃ upasaṅkamitvā abhivādetvā ekamantaṃ ṭhitā evamāhaṃsu – ‘‘kiṃ, bhante, ayyānaṃ dullabhañca manāpañca, kiṃ paṭiyādemā’’ti? Evaṃ vutte chabbaggiyā bhikkhū kosambike upāsake etadavocuṃ – ‘‘atthāvuso kāpotikā, nāma pasannā bhikkhūnaṃ dullabhā ca manāpā ca, taṃ paṭiyādethā’’ti. Atha kosambikā upāsakā ghare ghare kāpotikaṃ pasannaṃ paṭiyādetvā āyasmantaṃ sāgataṃ piṇḍāya carantaṃ disvā etadavocuṃ – ‘‘pivatu, bhante, ayyo sāgato kāpotikaṃ pasannaṃ, pivatu, bhante, ayyo sāgato kāpotikaṃ pasanna’’nti. Athāyasmā sāgato ghare ghare kāpotikaṃ pasannaṃ pivitvā nagaramhā nikkhamanto nagaradvāre pati. Tena vuttaṃ – **‘‘chabbaggiyānaṃ vacanena sabbagehesu kāpotikaṃ pasannaṃ paṭiyādetvā’’**tiādi. Tattha **kāpotikā** nāma kapotapādasamānavaṇṇā rattobhāsā. **Pasannā**ti surāmaṇḍassetaṃ adhivacanaṃ. **Vinaye samuṭṭhita**nti surāpānasikkhāpade (pāci. 326 ādayo) āgataṃ.

Rādhattheravatthu

233. Ekādasame **satthā sāriputtattherassa saññaṃ adāsī**ti brāhmaṇaṃ pabbājetuṃ saññaṃ adāsi, āṇāpesīti vuttaṃ hoti. Bhagavā kira taṃ brāhmaṇaṃ pabbajjaṃ alabhitvā kisaṃ lūkhaṃ dubbaṇṇaṃ uppaṇḍuppaṇḍukajātaṃ disvā bhikkhū āmantesi – ‘‘ko, bhikkhave, tassa brāhmaṇassa adhikāraṃ saratī’’ti. Evaṃ vutte āyasmā sāriputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ahaṃ kho, bhante, tassa brāhmaṇassa adhikāraṃ sarāmī’’ti. Kiṃ pana tvaṃ, sāriputta, brāhmaṇassa adhikāraṃ sarasīti. Idha me, bhante, so brāhmaṇo rājagahe piṇḍāya carantassa kaṭacchubhikkhaṃ dāpesi, imaṃ kho ahaṃ, bhante, tassa brāhmaṇassa adhikāraṃ sarāmī’’ti. Sādhu sādhu, sāriputta. Kataññuno hi, sāriputta, sappurisā katavedino, tena hi tvaṃ, sāriputta, taṃ brāhmaṇaṃ pabbājehi upasampādehīti. **Aṭṭhuppattiyaṃ āgato**ti alīnacittajātakassa (jā.

1.2.11-12) aṭṭhuppattiyaṃ (jā. aṭṭha. 2.2.alīnacittajātakavaṇṇanā) āgato.

Nidhīnanti tattha tattha nidahitvā ṭhapitānaṃ hiraññasuvaṇṇādipūrānaṃ nidhikumbhīnaṃ. **Pavattāra**nti kicchajīvike duggatamanusse anukampaṃ katvā ''ehi, te sukhena jīvanupāyaṃ dassessāmī''ti nidhiṭṭhānaṃ netvā hatthaṃ pasāretvā ''imaṃ gahetvā sukhaṃ jīvā''ti ācikkhitāraṃ viya. **Vajjadassina**nti dve vajjadassino ''iminā naṃ asāruppena vā khalitena vā saṅghamajjhe niggaṇhissāmī''ti randhagavesako ca, anaññātaṃ ñāpanatthāya ñātaṃ anuggaṇhanatthāya sīlādīnamassa vuddhikāmatāya taṃ taṃ vajjaṃ olokanena ullumpanasabhāvasaṇṭhito ca. Ayaṃ idha adhippeto. Yathā hi duggatamanusso ''imaṃ gaṇhāhī''ti tajjetvāpi pothetvāpi nidhiṃ dassente kopaṃ na karoti, pamuditova hoti, evamevaṃ evarūpe puggale asāruppaṃ vā khalitaṃ vā disvā ācikkhante kopo na kātabbo, tuṭṭheneva bhavitabbaṃ. ''Bhante, mahantaṃ vo kammaṃ kataṃ mayhaṃ ācariyupajjhāyaṭṭhāne ṭhatvā ovadantehi, punapi maṃ vadeyyāthā''ti pavāretabbameva.

Niggayhavādinti ekacco hi saddhivihārikādīnaṃ asāruppaṃ vā khalitaṃ vā disvā ''ayaṃ me mukhodakadānādīhi sakkaccaṃ upaṭṭhahati, sace naṃ vakkhāmi, na maṃ upaṭṭhahissati, evaṃ me parihāni bhavissatī''ti taṃ vattuṃ avisahanto na niggayhavādī nāma hoti, so imasmiṃ sāsane kacavaraṃ ākirati. Yo pana tathārūpaṃ vajjaṃ disvā vajjānurūpaṃ tajjento paṇāmento daṇḍakammaṃ karonto vihārā nīharanto sikkhāpeti, ayaṃ niggayhavādī nāma seyyathāpi, sammāsambuddho. Vuttañhetaṃ – ''niggayha niggayhāhaṃ, ānanda, vakkhāmi, pavayha pavayha, ānanda, vakkhāmi, yo sāro, so ṭhassatī''ti (ma. ni. 3.196). **Medhāvi**nti dhammojapaññāya samannāgataṃ. **Tādisa**nti evarūpaṃ **paṇḍitaṃ bhajeyya** payirupāseyya. Tādisañhi ācariyaṃ **bhajamānassa** antevāsikassa **seyyo hoti na pāpiyo,** vaḍḍhiyeva hoti, no parihānīti.

Mogharājattheravatthu

234. Dvādasame **kaṭṭhavāhananagare**ti kaṭṭhavāhanena gahitattā evaṃladdhanāmake nagare. Atīte kira bārāṇasivāsī eko rukkhavaḍḍhakī sake ācariyake adutiyo. Tassa soḷasa sissā ekamekassa sahassaṃ antevāsikā. Evaṃ te sattarasādhikā soḷasa sahassā ācariyantevāsikā sabbepi bārāṇasiṃ upanissāya jīvikaṃ kappentā pabbatasamīpaṃ gantvā rukkhe gahetvā tattheva nānāpāsādavikatiyo niṭṭhāpetvā kullaṃ bandhitvā gaṅgāya bārāṇasiṃ ānetvā sace rājā atthiko hoti, rañño ekabhūmakaṃ vā sattabhūmakaṃ vā pāsādaṃ yojetvā denti. No ce, aññesampi vikkiṇitvā puttadāraṃ posenti. Atha nesaṃ ekadivasaṃ ācariyo ''na sakkā vaḍḍhakikammena niccaṃ jīvituṃ, dukkarañhi jarākāle etaṃ kamma''nti cintetvā antevāsike āmantesi – ''tātā, udumbarādayo appasārarukkhe ānethā''ti. Te ''sādhū''ti paṭissuṇitvā ānayiṃsu. So tehi kaṭṭhasakuṇaṃ katvā tassabbhantaraṃ pavisitvā vātena yantaṃ pūresi. Kaṭṭhasakuṇo suvaṇṇahaṃsarājā viya ākāse laṅghitvā vanassa upari caritvā antevāsīnaṃ purato oruhi.

Athācariyo sisse āha – ''tātā īdisāni kaṭṭhavāhanāni katvā sakkā sakalajambudīpe rajje gahetuṃ, tumhepi tātā etāni karotha, rajjaṃ gahetvā jīvissāma, dukkaraṃ vaḍḍhakisippena jīvitu''nti. Te tathā katvā ācariyassa paṭivedesuṃ. Tato ne ācariyo āha – ''katamaṃ tātā rajjaṃ gaṇhāmā''ti? Bārāṇasirajjaṃ ācariyāti. Alaṃ tātā, mā etaṃ rucittha, mayañhi taṃ gahetvāpi ''vaḍḍhakirājā, vaḍḍhakiyuvarājā''ti vaḍḍhakivādā na muccissāma, mahanto jambudīpo, aññattha gacchāmāti. Tato saputtadārakā kaṭṭhavāhanāni abhiruhitvā sajjāvudhā hutvā himavantābhimukhā gantvā himavati aññataraṃ nagaraṃ pavisitvā rañño nivesaneyeva paccuṭṭhaṃsu. Te tattha rajjaṃ gahetvā ācariyaṃ rajje abhisiñciṃsu. So ''kaṭṭhavāhano rājā''ti pākaṭo ahosi, taṃ nagaraṃ tena gahitattā ''kaṭṭhavāhananagara''nteva nāmaṃ labhi.

Tapacāranti tapacaraṇaṃ. **Pāsāṇacetiye piṭṭhipāsāṇe nisīdī**ti pāsāṇakacetiyanti laddhavohāre piṭṭhipāsāṇe sakkena māpite mahāmaṇḍape nisīdi. Tattha kira mahato pāsāṇassa upari pubbe devaṭṭhānaṃ ahosi, uppanne pana bhagavati vihāro jāto, so teneva purimavohārena **''pāsāṇacetiya''**nti vuccati.

Tena pucchite dutiyo hutvā satthāraṃ pañhaṃ pucchīti –

''Muddhaṃ muddhādhipātañca, bāvarī paripucchati;

Taṃ byākarohi bhagavā, kaṅkhaṃ vinaya no ise''ti. (su. ni. 1031) –

Evaṃ tena pañhe pucchite bhagavatā ca –

''Avijjā muddhāti jānāhi, vijjā muddhādhipātinī;
Saddhāsatisamādhīhi, chandavīriyena saṃyutā''ti. (su. ni. 1032) –

Pañhe vissajjite dutiyo hutvā pañhaṃ pucchi.

Athassa…pe… pañhaṃ kathesīti –

''Kathaṃ lokaṃ avekkhantaṃ, maccurājā na passatī''ti. (su. ni. 1124) –

Tena pañhe pucchite –

''Suññato lokaṃ avekkhassu, mogharāja sadā sato;
Attānudiṭṭhiṃ ūhacca, evaṃ maccutaro siyā;
Evaṃ lokaṃ avekkhantaṃ, maccurājā na passatī''ti. (su. ni. 1125) –

Pañhaṃ vissajjesi.

Sesajanāti tasmiṃ samāgame sannipatitā sesajanā. **Na kathīyantī**ti ''ettakā sotāpannā''tiādinā na vuccanti. **Evaṃ pārāyane vatthu samuṭṭhita**nti pārāyanavagge idaṃ vatthu samuṭṭhitaṃ.

Catutthaetadaggavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Therapāḷisaṃvaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Etadaggavaggo

(14) 5. Pañcamaetadaggavaggavaṇṇanā

Mahāpajāpatigotamītherīvatthu

235. Theripāḷisaṃvaṇṇanāya paṭhame **yadidaṃ mahāgotamī**ti ettha ''yadidaṃ mahāpajāpati gotamī''ti ca paṭhanti. Tattha **gotamī**ti gottaṃ. Nāmakaraṇadivase panassā laddhasakkārā brāhmaṇā lakkhaṇasampattiṃ disvā ''sace ayaṃ dhītaraṃ labhissati, cakkavattirañño mahesī bhavissati. Sace puttaṃ labhissati, cakkavattirājā bhavissatī''ti ubhayathāpi ''mahatīyevassā pajā bhavissatī''ti byākariṃsu, tasmā puttapajāya ceva dhītupajāya ca mahantatāya ''mahāpajāpatī''ti vohariṃsu. Tadubhayaṃ pana saṃsandetvā **''mahāpajāpatigotamī''**ti vuttaṃ. **Vārabhikkha**nti vārena dātabbaṃ bhikkhaṃ. **Nāmaṃ akaṃsū**ti gottaṃyeva nāmaṃ akaṃsu. **Mātuccha**nti cūḷamātaraṃ. Mātubhaginī hi mātucchāti vuccati. **Kalahavivādasuttapariyosāne**ti ''kutopahūtā kalahā vivādā''tiādinā suttanipāte āgatassa **kalahavivādasuttassa** (su. ni. 868 ādayo) pariyosāne. Idañca aṅguttarabhāṇakānaṃ kathāmaggānusārena vuttaṃ. Apare pana ''tasmiṃyeva suttanipāte 'attadaṇḍābhayaṃ jāta'ntiādinā āgatassa **attadaṇḍasuttassa** (su. ni. 941 ādayo) pariyosāne''ti vadanti. **Nikkhamitvā pabbajitāna**nti ettha ehibhikkhupabbajjāya ete pabbajitāti vadanti. Teneva suttanipāte **attadaṇḍasuttasaṃvaṇṇanāya** (su. ni. aṭṭha. 2.942 ādayo) vuttaṃ – ''desanāpariyosāne pañcasatā sākiyakumārā koḷiyakumārā ca ehibhikkhupabbajjāya pabbajitā. Te gahetvā bhagavā mahāvanaṃ pāvisī''ti. Sesamettha suviññeyyameva.

Khemātherīvatthu

236. Dutiye **parapariyāpannā hutvā**ti paresaṃ dāsī hutvā. **Suvaṇṇarasapiñjaro ahosī**ti

suvaṇṇarasapiñjaro viya ahosi.

Makkaṭakova jālanti yathā nāma makkaṭako suttajālaṃ katvā majjhaṭṭhāne nābhimaṇḍale nipanno pariyante patitaṃ paṭaṅgaṃ vā makkhikaṃ vā vegena gantvā vijjhitvā tassa rasaṃ pivitvā punāgantvā tasmiṃyeva ṭhāne nipajjati, evameva ye sattā rāgarattā dosapaduṭṭhā mohamūḷhā sayaṃkataṃ taṇhāsotaṃ anupatanti, te taṃ samatikkamituṃ na sakkonti, evaṃ duratikkamaṃ. **Etampi chetvāna vajanti dhīrā**ti paṇḍitā etaṃ bandhanaṃ chinditvā **anapekkhino** nirālayā hutvā arahattamaggena sabbaṃ dukkhaṃ pahāya vajanti gacchantīti attho.

Uppalavaṇṇātherīvatthu

237. Tatiyaṃ uttānatthameva.

Paṭācārātherīvatthu

238. Catutthe **paṭihārasatenapī**ti dvārasatenapi. **Paṭihārasaddo hi dvāre dovārike ca dissati. Kulasabhāga**nti attano gehasamīpaṃ.

Tāṇāyāti tāṇabhāvāya patiṭṭhānatthāya. **Bandhavā**ti putte ca pitaro ca ṭhapetvā avasesā ñātisuhajjā. **Antakenādhipannassā**ti maraṇena abhibhūtassa. Pavattiyañhi puttādayo annapānādidānena ceva uppannakiccanittharaṇena ca tāṇā hutvāpi maraṇakāle kenaci upāyena maraṇaṃ paṭibāhituṃ asamatthatāya tāṇatthāya leṇatthāya na santi nāma. Teneva vuttaṃ – **''natthi ñātīsu tāṇatā''**ti.

Etamatthavasanti etaṃ tesaṃ aññamaññassa tāṇaṃ bhavituṃ asamatthabhāvasaṅkhātaṃ kāraṇaṃ jānitvā **paṇḍito** catupārisuddhisīlena saṃvuto rakkhitagopito hutvā **nibbānagamanaṃ** aṭṭhaṅgikaṃ **maggaṃ** sīghaṃ sodheyyāti attho.

Dhammadinnātherīvatthu

239. Pañcame **parāyattaṭṭhāne**ti paresaṃ dāsiṭṭhāne. **Sujātattherassa adhikārakammaṃ katvā**ti sā kira attano kese vikkiṇitvā sujātattherassa nāma aggasāvakassa dānaṃ datvā patthanaṃ akāsi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Hatthe pasārite**ti tassa hatthāvalambanatthaṃ pubbāciṇṇavasena hatthe pasārite. So kira anāgāmī hutvā gehaṃ āgacchanto yathā aññesu divasesu ito cito ca olokento sitaṃ kurumāno hasamāno āgacchati, evaṃ anāgantvā santindriyo santamānaso hutvā agamāsi. Dhammadinnā sīhapañjaraṃ ugghāṭetvā vīthiṃ olokayamānā tassa āgamanākāraṃ disvā ''kiṃ nu kho eta''nti cintetvā tassa paccuggamanaṃ kurumānā sopānasīse ṭhatvā olambanatthaṃ hatthaṃ pasāresi. Upāsako attano hatthaṃ samiñjesi. Sā ''pātarāsabhojanakāle jānissāmī''ti cintesi. Upāsako pubbe tāya saddhiṃ ekato bhuñjati. Taṃ divasaṃ pana taṃ anapaloketvā yogāvacarabhikkhu viya ekakova bhuñji. Tenāha – **''bhuñjamānopi imaṃ detha, imaṃ harathāti na byāharī''**ti. Tattha **imaṃ dethā**ti imaṃ khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā detha. **Imaṃ harathā**ti imaṃ khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā apaharatha. **Santhavavasenā**ti kilesasanthavavasena. Cirakālaparibhāvitāya ghaṭadīpajālāya viya abbhantare dibbamānāya hetusampattiyā codiyamānā āha – **''evaṃ sante…pe… mayhaṃ pabbajjaṃ anujānāthā''**ti.

Ayaṃ tāva seṭṭhi gharamajjhe ṭhitova dukkhassantaṃ akāsīti sā kira ''dhammadinne tuyhaṃ doso natthi, ahaṃ pana ajja paṭṭhāya santhavavasena…pe… kulagharaṃ gacchā''ti vutte evaṃ cintesi – ''pakatipuriso evaṃ vattā nāma natthi, addhā etena lokuttaradhammo nāma paṭividdho''ti. Tenassā ayaṃ saṅkappo ahosi ''ayaṃ tāva seṭṭhi gharamajjhe ṭhitova dukkhassantaṃ akāsī''ti. **Majjhimanikāyaṭṭhakathāyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 1.460) pana ''atha kasmā mayā saddhiṃ yathāpakatiyā ālāpasallāpamattampi na karothāti so cintesi – 'ayaṃ lokuttaradhammo nāma garu bhāriyo na pakāsetabbo; sace kho panāhaṃ na kathessāmi, ayaṃ hadayaṃ phāletvā ettheva kālaṃ kareyyā'ti tassā anuggahatthāya kathesi – 'dhammadinne ahaṃ satthu dhammadesanaṃ sutvā lokuttaradhammaṃ nāma adhigato, taṃ adhigatassa evarūpā lokiyakiriyā na vaṭṭatī'''ti vuttaṃ.

Pañcakkhandhādivasena pañhe pucchīti ‘‘sakkāyo sakkāyoti ayye vuccati, katamo nu kho ayye sakkāyo vutto bhagavatā’’tiādinā cūḷavedallasutte (ma. ni. 1.460 ādayo) āgatanayena pucchi. **Pucchitaṃ pucchitaṃ vissajjesī**ti ‘‘pañca kho ime, āvuso visākha, upādānakkhandhā sakkāyo vutto bhagavatā’’tiādinā (ma. ni. 1.460 ādayo) tattheva āgatanayena vissajjesi. **Sūrabhāva**nti tikkhabhāvaṃ. Anadhigataarahattamaggassa uggahena vinā tattha pañho na upaṭṭhātīti āha – **‘‘uggahavasena arahattamaggepi pucchī’’**ti. **Taṃ nivattentī**ti ‘‘vimuttiyā panāyye kiṃ paṭibhāgo’’ti pucchite ‘‘vimuttiyā kho, āvuso visākha, nibbānaṃ paṭibhāgo’’ti (ma. ni. 1.466) vutte ‘‘nibbānassa, panāyye, kiṃ paṭibhāgo’’ti puna pucchite taṃ nivattentī **‘‘accasarāvuso visākhā’’**tiādimāha. Tattha **accasarā**ti apucchitabbaṃ pucchanto pañhaṃ atikkāmitā ahosīti attho. **Nāsakkhi pañhānaṃ pariyantaṃ gahetu**nti pañhānaṃ paricchedappamāṇaṃ gahetuṃ nāsakkhi. Pañhānañhi paricchedaṃ gahetuṃ yuttaṭṭhāne aṭṭhatvā tato paraṃ pucchanto nāsakkhi pañhānaṃ pariyantaṃ gahetuṃ. Appaṭibhāgadhammassa ca paṭibhāgaṃ pucchi. Nibbānaṃ nāmetaṃ appaṭibhāgaṃ, na sakkā nīlaṃ vā pītakaṃ vāti kenaci dhammena saddhiṃ paṭibhāgaṃ katvā dassetuṃ, tañca tvaṃ iminā adhippāyena pucchasīti attho. **Nibbānogadha**nti nibbānaṃ ogāhetvā ṭhitaṃ, nibbānantogadhaṃ nibbānaṃ anuppaviṭṭhanti attho. **Nibbānaparāyaṇa**nti nibbānaṃ paraṃ ayanamassa parāgati, na tato paraṃ gacchatīti attho. Nibbānaṃ pariyosānaṃ avasānaṃ assāti **nibbānapariyosānaṃ**.

Pureti atītesu khandhesu. **Pacchā**ti anāgatesu khandhesu. **Majjhe**ti paccuppannesu khandhesu. **Akiñcana**nti yassa etesu tīsu taṇhāgāhasaṅkhātaṃ kiñcanaṃ natthi, tamahaṃ rāgakiñcanādīhi akiñcanaṃ kassaci gahaṇassa abhāvena **anādānaṃ** brāhmaṇaṃ vadāmīti attho.

Paṇḍitāti dhātuāyatanādikusalatāsaṅkhātena paṇḍiccena samannāgatā. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Kittāvatā nu kho, bhante, paṇḍito hoti? Yato kho, ānanda, bhikkhu dhātukusalo ca hoti āyatanakusalo ca paṭiccasamuppādakusalo ca ṭhānāṭṭhānakusalo ca, ettāvatā kho, ānanda, bhikkhu paṇḍito hotī’’ti.

Mahāpaññāti mahante atthe mahante dhamme mahantā niruttiyo mahantāni paṭibhānāni pariggahaṇe samatthāya paññāya samannāgatā. Imissā hi theriyā asekkhappaṭisambhidāppattatāya paṭisambhidāyo pūretvā ṭhitatāya paññāmahattaṃ. **Yathā taṃ dhammadinnāyā**ti yathā dhammadinnāya bhikkhuniyā byākataṃ, ahaṃ evameva byākareyyanti attho. **Ta**nti nipātamatthaṃ.

Nandātherīvatthu

240. Chaṭṭhe **aññaṃ maggaṃ apassantī**ti aññaṃ upāyaṃ apassantī. **Vissatthā**ti nirāsaṅkā. **Itthinimitta**nti itthiyā subhanimittaṃ, subhākāranti vuttaṃ hoti. **Dhammapade gāthaṃ vatvā**ti –

> ‘‘Aṭṭhīnaṃ nagaraṃ kataṃ, maṃsalohitalepanaṃ;
> Yattha jarā ca maccu ca, māno makkho ca ohito’’ti. (dha. pa. 150) –

Imaṃ gāthaṃ vatvā. Tatrāyamadhippāyo – yatheva hi pubbaṇṇāparaṇṇādīnaṃ odahanatthāya kaṭṭhāni ussāpetvā vallīhi bandhitvā mattikāya vilimpitvā nagarasaṅkhātaṃ bahiddhā gehaṃ karonti, evamidaṃ ajjhattikampi tīṇi aṭṭhisatāni ussāpetvā nhāruvinaddhaṃ maṃsalohitalepanaṃ tacapaṭicchannaṃ jīraṇalakkhaṇāya jarāya maraṇalakkhaṇassa maccuno ārogyasampadādīni paṭicca uppajjanalakkhaṇassa mānassa sukatakāraṇavināsanalakkhaṇassa makkhassa ca odahanatthāya nagaraṃ kataṃ. Evarūpo eva hi ettha kāyikacetasiko ābādho ohito, ito uddhaṃ kiñci gayhūpagaṃ natthīti.

Suttaṃ abhāsīti –

> ‘‘Caraṃ vā yadi vā tiṭṭhaṃ, nisinno uda vā sayaṃ;
> Samiñjeti pasāreti, esā kāyassa iñjanā.

‘‘Aṭṭhinahārusaṃyutto, tacamaṃsāvalepano;
Chaviyā kāyo paṭicchanno, yathābhūtaṃ na dissatī’’ti. (su. ni. 195-196) –

Ādinā suttamabhāsi.

Soṇātherīvatthu

241. Sattame **sabbepi visuṃ visuṃ gharāvāse patiṭṭhāpesī**ti ettha sabbepi visuṃ visuṃ gharāvāse patiṭṭhāpetvā ‘‘puttāva maṃ paṭijaggissanti, kiṃ me visuṃ kuṭumbenā’’ti sabbaṃ sāpateyyampi vibhajitvā adāsīti veditabbaṃ. Teneva hi tato paṭṭhāya ‘‘ayaṃ amhākaṃ kiṃ karissatī’’ti attano santikaṃ āgataṃ ‘‘mātā’’ti saññampi na kariṃsu. Tathā hi naṃ katipāhaccayena jeṭṭhaputtassa bhariyā ‘‘aho amhākaṃ ayaṃ jeṭṭheputto meti dve koṭṭhāse datvā viya imameva gehaṃ āgacchatī’’ti āha. Sesaputtānaṃ bhariyāyopi evamevaṃ vadiṃsu. Jeṭṭhadhītaraṃ ādiṃ katvā tāsaṃ gehaṃ gatakāle tāpi naṃ evameva vadiṃsu. Sā avamānappattā hutvā ‘‘kiṃ me imesaṃ santike vutthena, bhikkhunī hutvā jīvissāmī’’ti bhikkhunīupassayaṃ gantvā pabbajjaṃ yāci, tā naṃ pabbājesuṃ. Imameva vatthuṃ dassento **‘‘bahuputtikasoṇā tesaṃ attani agāravabhāvaṃ ñatvā ‘gharāvāsena kiṃ karissāmī’ti nikkhamitvā pabbajī’’**ti āha.

Vihāraṃ gacchantiyoti bhikkhuvihāraṃ gacchantiyo. **Dhammamuttama**nti navavidhalokuttaradhammaṃ. So hi uttamadhammo nāma yo hi taṃ na passati, tassa vassasatampi jīvanato taṃ dhammaṃ passantassa paṭivijjhantassa **ekāhampi** ekakkhaṇampi jīvitaṃ seyyo. **Āgantukajano**ti vihāragataṃ bhikkhunījanaṃ sandhāya vadati. **Anupadhāretvā**ti asallakkhetvā.

Bakulātherīvatthu

242. Aṭṭhamaṃ uttānatthameva.

Kuṇḍalakesātherīvatthu

243. Navame **catukke**ti vīthicatukke. Catunnaṃ samāhāro catukkaṃ. **Cārakato**ti bandhanāgārato. **Ubbaṭṭetvā**ti uddharitvā.

Muhuttamapi cintayeti muhuttaṃ taṅkhaṇampi ṭhānuppattikapaññāya taṅkhaṇānurūpaṃ atthaṃ cintituṃ sakkuṇeyya. **Sahassamapi ce gāthā, anatthapadasaṃhitā**ti ayaṃ gāthā dārucīriyattherassa bhagavatā bhāsitā, idhāpi ca sāyeva gāthā dassitā. **Therigāthāsaṃvaṇṇanāyaṃ** ācariyadhammapālattherenapi kuṇḍalakesittheriyā vatthumhi ayameva gāthā vuttā. **Dhammapadaṭṭhakathāyaṃ** pana kuṇḍalakesittheriyā vatthumhi –

‘‘Yo ca gāthāsataṃ bhāse, anatthapadasaṃhitā;
Ekaṃ dhammapadaṃ seyyo, yaṃ sutvā upasammatī’’ti. (dha. pa. aṭṭha. 1.102) –

Ayaṃ gāthā āgatā. Taṃtaṃbhāṇakānaṃ kathāmaggānusārena tattha tattha tathā vuttanti na idha ācariyassa pubbāparavirodho saṅkitabbo.

Bhaddākāpilānītherī-bhaddākaccānātherīvatthu

244-245. Dasamaṃ ekādasamañca uttānatthameva.

Kisāgotamītherīvatthu

246. Dvādasame **tīhi lūkhehī**ti vatthalūkhasuttalūkharajanalūkhasaṅkhātehi tīhi lūkhehi. **Siddhatthaka**nti sāsapabījaṃ.

Taṃ puttapasusammattanti taṃ rūpabalādisampanne putte ca pasū ca labhitvā ‘‘mama puttā abhirūpā balasampannā paṇḍitā sabbakiccasamatthā, mama goṇo arogo abhirūpo mahābhāravaho, mama gāvī bahukhīrā’’ti evaṃ puttehi ca pasūhi ca sammattaṃ naraṃ. **Byāsattamanasa**nti cakkhuviññeyyādīsu ārammaṇesu hiraññasuvaṇṇādīsu pattacīvarādīsu vā yaṃ yaṃ laddhaṃ hoti, tattha tattheva lagganāya sattamānasaṃ. **Suttaṃ gāma**nti niddaṃ upagataṃ sattakāyaṃ. **Mahoghovā**ti yathā evarūpaṃ gāmaṃ gambhīrato vitthārato ca mahanto mahānadiogho antamaso sunakhampi asesetvā sabbaṃ ādāya gacchati, evaṃ vuttappakāraṃ naraṃ maccu ādāya gacchatīti attho. **Amataṃ pada**nti maraṇarahitaṃ koṭṭhāsaṃ, amataṃ mahānibbānanti attho. Sesamettha uttānameva.

Siṅgālakamātātherīvatthu

247. Terasamaṃ uttānatthameva.

(Pañcamaetadaggavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.)

Theripāḷisaṃvaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Etadaggavaggo

(14) 6. Chaṭṭhaetadaggavaggavaṇṇanā

Tapussa-bhallikavatthu

248. Upāsakapāḷisaṃvaṇṇanāya paṭhame **sabbapaṭhamaṃ saraṇaṃ gacchantāna**nti sabbesaṃ paṭhamaṃ hutvā saraṇaṃ gacchantānaṃ. **Ito para**nti sattasattāhato paraṃ. **Gamanūpacchedaṃ akāsī**ti gamanavicchedaṃ akāsi. Yathā te goṇā dhuraṃ chaḍḍetvā pothiyamānāpi na gacchanti, tathā akāsīti attho. **Tesa**nti tapussabhallikānaṃ. **Adhimuccitvā**ti āvisitvā. Yakkhassa āvaṭṭo **yakkhāvaṭṭo**. Evaṃ sesesupi. **Atītabuddhānaṃ āciṇṇaṃ olokesī**ti atītabuddhā kena bhājanena paṭiggaṇhiṃsūti buddhāciṇṇaṃ olokesi. **Dvevācike saraṇe patiṭṭhāyā**ti saṅghassa anuppannattā buddhadhammavasena dvevācike saraṇe patiṭṭhahitvā. **Cetiya**nti pūjanīyavatthuṃ. **Jīvakesadhātuyā**ti jīvamānassa bhagavato kesadhātuyā.

Anāthapiṇḍikaseṭṭhivatthu

249. Dutiye **teneva guṇenā**ti teneva dāyakabhāvasaṅkhātena guṇena. So hi sabbakāmasamiddhatāya vigatamaccheratāya karuṇādiguṇasamaṅgitāya ca niccakālaṃ anāthānaṃ piṇḍamadāsi. Tena sabbakālaṃ upaṭṭhito anāthānaṃ piṇḍo etassa atthīti anāthapiṇḍikoti saṅkhaṃ gato. **Yojanikavihāre kāretvā**ti yojane yojane ekamekaṃ vihāraṃ kāretvā. **‘‘Evarūpaṃ dānaṃ pavattesī’’**ti vatvā tameva dānaṃ vibhajitvā dassento **‘‘devasikaṃ pañca salākabhattāni hontī’’**tiādimāha. Tattha salākāya gāhetabbaṃ bhattaṃ **salākabhattaṃ**. Ekasmiṃ pakkhe ekadivasaṃ dātabbaṃ bhattaṃ **pakkhikabhattaṃ**. Dhuragehe ṭhapetvā dātabbaṃ bhattaṃ **dhurabhattaṃ**. Āgantukānaṃ dātabbaṃ bhattaṃ **āgantukabhattaṃ**. Evaṃ sesesupi. **Pañca āsanasatāni gehe niccapaññattāneva hontī**ti gehe nisīdāpetvā bhuñjantānaṃ pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ pañca āsanasatāni niccapaññattāni honti.

Cittagahapativatthu

250. Tatiye migā eva **migarūpāni. Bhikkhaṃ samādāpetvā**ti, ‘‘bhante, mayhaṃ anuggahaṃ karotha, idha nisīditvā bhikkhaṃ gaṇhathā’’ti bhikkhāgahaṇatthaṃ samādāpetvā. Vivaṭṭaṃ uddissa upacitaṃ nibbedhabhāgiyakusalaṃ **upanissayo**. **Saḷāyatanavibhattimeva desesī**ti saḷāyatanavibhāgappaṭisaṃyuttameva dhammakathaṃ kathesi. **Therenā**ti tattha sannihitānaṃ sabbesaṃ jeṭṭhena mahātherena. **Pañhaṃ vissajjetuṃ asakkontenā**ti cittena gahapatinā ‘‘yā imā, bhante thera, anekavihitā diṭṭhiyo loke uppajjanti, ‘sassato loko’ti vā, ‘asassato loko’ti vā, ‘antavā loko’ti vā, ‘anantavā loko’ti vā, ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti vā, ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti vā, ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti

vā, ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā, ‘hoti ca na hoti ca tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā, ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā yāni cimāni dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni brahmajāle gaṇitāni, imā nu kho, bhante, diṭṭhiyo kismiṃ sati honti, kismiṃ asati na hontī’’ti evamādinā (saṃ. ni. 4.345) pañhe puṭṭhe taṃ pañhaṃ vissajjetuṃ asakkontena. Imaṃ kira pañhaṃ yāvatatiyaṃ puṭṭho mahāthero tuṇhī ahosi. Atha isidattatthero cintesi – ‘‘ayaṃ thero neva attanā byākaroti, na aññaṃ ajjhesati, upāsako ca bhikkhusaṅghaṃ vihesati, ahametaṃ byākaritvā phāsuvihāraṃ katvā dassāmī’’ti. Evaṃ cintetvā ca āsanato vuṭṭhāya therassa santikaṃ gantvā ‘‘byākaromahaṃ, bhante, cittassa gahapatino etaṃ pañha’’nti (saṃ. ni. 4.345) āha. Evaṃ vutte thero ‘‘byākarohi tvaṃ, āvuso isidatta, cittassa gahapatino etaṃ pañha’’nti isidattaṃ ajjhesi. Tena vuttaṃ – **‘‘pañhaṃ vissajjetuṃ asakkontena ajjhiṭṭho’’**ti.

Pañhaṃ vissajjetvāti ‘‘yā imā, gahapati, anekavihitā diṭṭhiyo loke uppajjanti ‘sassato loko’ti vā, ‘asassato loko’ti vā…pe… yāni cimāni dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni brahmajāle gaṇitāni, imā kho, gahapati, diṭṭhiyo sakkāyadiṭṭhiyā sati honti, sakkāyadiṭṭhiyā asati na hontī’’tiādinā nayena pañhaṃ vissajjetvā. **Gihisahāyakabhāve ñāte**ti therassa gihisahāyakabhāve cittena gahapatinā ñāte. Citto kira, gahapati, tassa pañhaveyyākaraṇe tuṭṭho ‘‘kuto, bhante, ayyo isidatto āgacchatī’’ti vatvā ‘‘avantiyā kho ahaṃ, gahapati, āgacchāmī’’ti vutto ‘‘atthi, bhante, avantiyā isidatto nāma kulaputto amhākaṃ adiṭṭhasahāyo pabbajito, diṭṭho so āyasmatā’’ti pucchi. Thero ca ‘‘evaṃ, gahapatī’’ti vatvā ‘‘kahaṃ nu kho, bhante, so āyasmā etarahi viharatī’’ti puna puṭṭho tuṇhī ahosi. Atha citto gahapati ‘‘ayyo no, bhante, isidatto’’ti pucchitvā ‘‘evaṃ, gahapatī’’ti vutte attano gihisahāyabhāvaṃ aññāsi.

Tejosamāpattipāṭihāriyaṃ dassetvāti ekasmiṃ kira divase citto gahapati ‘‘sādhu me, bhante, ayyo uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ dassetū’’ti mahātheraṃ yāci. Thero ‘‘tena hi tvaṃ, gahapati, āḷinde uttarāsaṅgaṃ paññāpetvā tattha tiṇakalāpaṃ okirā’’ti vatvā tena ca tathā kate sayaṃ vihāraṃ pavisitvā ca ghaṭikaṃ datvā tathārūpaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkhāresi, yathā tāḷacchiggaḷena ca aggaḷantarikāya ca acci nikkhamitvā tiṇāni jhāpeti, uttarāsaṅgaṃ na jhāpeti. Atha citto gahapati uttarāsaṅgaṃ papphoṭetvā saṃviggo lomahaṭṭhajāto ekamantaṃ ṭhito theraṃ bahi nikkhamantaṃ disvā ‘‘abhiramatu, bhante, ayyo macchikāsaṇḍe, ramaṇīyaṃ ambāṭakavanaṃ, ahaṃ ayyassa ussukkaṃ karissāmi cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārāna’’nti āha. Tato thero ‘‘na dāni idha vasituṃ sakkā’’ti tamhā vihārā pakkāmi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ – **‘‘tejosamāpatti pāṭihāriyaṃ dassetvā ‘idāni idha vasituṃ na yutta’nti yathāsukhaṃ pakkāmī’’**ti. **Dve aggasāvakā**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ vitthārato **vinayapāḷiyaṃ** āgatameva.

Saddhoti lokiyalokuttarāya saddhāya samannāgato. **Sīlenā**ti agāriyasīlaṃ anagāriyasīlanti duvidhaṃ sīlaṃ, tesu idha agāriyaṃ sīlaṃ adhippetaṃ, tena samannāgatoti attho. **Yasobhogasamappito**ti yādiso anāthapiṇḍikādīnaṃ pañcaupāsakasataparivārasaṅkhāto agāriyo yaso, tādiseneva yasena, yo ca dhanadhaññādiko ceva sattavidhaariyadhanasaṅkhāto cāti duvidho bhogo, tena ca samannāgatoti attho. **Yaṃ yaṃ padesa**nti puratthimādīsu disāsu evarūpo kulaputto yaṃ yaṃ padesaṃ bhajati, tattha tattha evarūpena lābhasakkārena pūjitova hotīti attho.

Hatthakaāḷavakavatthu

251. Catutthe **catubbidhena saṅgahavatthunā**ti dānapiyavacanaatthacariyāsamānattatāsaṅkhātena catubbidhena saṅgahavatthunā. **‘‘Sve bhattacāṭiyā saddhiṃ āḷavakassa pesetabbo ahosī’’**ti vuttamatthaṃ pākaṭaṃ katvā dassetuṃ – **‘‘tatrāyaṃ anupubbikathā’’**tiādimāha. **Migavatthāya araññaṃ gantvā**ti āḷavako rājā vividhanāṭakūpabhogaṃ chaḍḍetvā corappaṭibāhanatthañca paṭirājanisedhanatthañca byāyāmakaraṇatthañca sattame sattame divase migavaṃ gacchanto ekadivasaṃ balakāyena saddhiṃ ‘‘yassa passena migo palāyati, tasseva so bhāro’’ti katakatikavatto migavatthāya araññaṃ gantvā. **Ekaṃ miga**nti attano ṭhitaṭṭhānena palātaṃ eṇimigaṃ. **Anubandhitvā**ti tiyojanamaggaṃ ekakova anubandhitvā. Javasampanno hi rājā dhanuṃ gahetvā pattikova tiyojanaṃ taṃ migamanubandhi. **Ghātetvā**ti yasmā eṇimigā tiyojanavegā eva honti, tasmā parikkhiṇajavaṃ taṃ migaṃ udakaṃ pavisitvā ṭhitaṃ ghātetvā. **Dvidhā chetvā dhanukoṭiyaṃ lagetvā nivattetvā āgacchanto**ti anatthikopi maṃsena ‘‘nāsakkhi migaṃ gahetu’’nti apavādamocanatthaṃ dvidhā chinnaṃ dhanukoṭiyaṃ lagetvā āgacchanto. **Sandacchāya**nti ghanacchāyaṃ bahalapattapalāsaṃ.

Rukkhe adhivatthā devatāti āḷavakaṃ yakkhaṃ sandhāya vadati. So hi mahārājūnaṃ santikā varaṃ labhitvā majjhanhikasamaye tassa rukkhassa chāyāya phuṭṭhokāsaṃ paviṭṭhe pāṇino khādanto tattha paṭivasati. **Āḷavakassa nisīdanapallaṅke nisīdī**ti yattha abhilakkhitesu maṅgaladivasādīsu āḷavako nisīditvā siriṃ anubhoti, tasmiṃyeva dibbaratanapallaṅke nisīdi. **Attano gamane asampajjamāne ''kiṃ nu kho kāraṇa''nti āvajjentā**ti tadā kira sātāgirahemavatā bhagavantaṃ jetavaneyeva vanditvā ''yakkhasamāgamaṃ gamissāmā''ti saparivārā nānāyānehi ākāsena gacchanti, ākāse ca yakkhānaṃ na sabbattha maggo atthi, ākāsaṭṭhāni vimānāni pariharitvā maggaṭṭhāneneva maggo hoti, āḷavakassa pana vimānaṃ bhūmaṭṭhaṃ suguttaṃ pākāraparikkhittaṃ susaṃvihitadvāraṭṭālakagopuraṃ upari kaṃsajālasañchannamañjūsāsadisaṃ tiyojanaṃ ubbedhena, tassa upari maggo hoti, te taṃ padesamāgamma gantumasamatthā ahesuṃ. Buddhānañhi nisinnokāsassa uparibhāgena yāva bhavaggā koci gantumasamattho, tasmā attano gamane asampajjamāne ''kiṃ nu kho kāraṇa''nti āvajjesuṃ. **Tesaṃ kathaṃ sutvā cintesī**ti yasmā assaddhassa saddhākathā dukkathā hoti dussīlādīnaṃ sīlakathādayo viya, tasmā tesaṃ yakkhānaṃ santikā bhagavato pasaṃsaṃ sutvā eva aggimhi pakkhittaloṇasakkharā viya abbhantare uppannakopena paṭapaṭāyamānahadayo hutvā cintesi. **Pabbatakūṭa**nti kelāsapabbatakūṭaṃ.

Ito paṭṭhāya āḷavakayuddhaṃ vitthāretabbanti so kira manosilātale vāmapādena ṭhatvā ''passatha dāni tumhākaṃ vā satthā mahānubhāvo, ahaṃ vā''ti dakkhiṇapādena saṭṭhiyojanamattaṃ kelāsakūṭapabbataṃ akkami, taṃ ayokūṭappahato viya niddhantaayapiṇḍo papaṭikāyo muñci. So tatra ṭhatvā ''ahaṃ āḷavako''ti ugghosesi, sakalajambudīpaṃ saddo phari. Tiyojanasahassavitthatahimavāpi sampakampi yakkhassānubhāvena. So **vātamaṇḍalaṃ** samuṭṭhāpesi ''eteneva samaṇaṃ palāpessāmī''ti. Te puratthimādibhedā vātā samuṭṭhahitvā aḍḍhayojanayojanadviyojanatiyojanappamāṇāni pabbatakūṭāni padāletvā vanagaccharukkhādīni ummūletvā āḷavinagaraṃ pakkhandā jiṇṇahatthisālādīni cuṇṇentā chadaniṭṭhakā ākāse bhamentā. Bhagavā ''mā kassaci uparodho hotū''ti adhiṭṭhāsi. Te vātā dasabalaṃ patvā cīvarakaṇṇamattampi cāletuṃ nāsakkhiṃsu. Tato **mahāvassaṃ** samuṭṭhāpesi ''udakena ajjhottharitvā samaṇaṃ māressāmī''ti. Tassānubhāvena uparūpari satapaṭalasahassapaṭalādibhedā valāhakā uṭṭhahitvā pavassiṃsu. Vuṭṭhidhārāvegena pathavī chiddā ahosi. Vanarukkhādīnaṃ upari mahogho āgantvā dasabalassa cīvare ussāvabindumattampi temetuṃ nāsakkhi. Tato **pāsāṇavassaṃ** samuṭṭhāpesi. Mahantāni mahantāni pabbatakūṭāni dhūmāyantāni pajjalantāni ākāsenāgantvā dasabalaṃ patvā dibbamālāguḷāni sampajjiṃsu. Tato **paharaṇavassaṃ** samuṭṭhāpesi. Ekatodhārā ubhatodhārā asisattikhurappādayo dhūmāyantā pajjalantā ākāsenāgantvā dasabalassa pādamūle dibbapupphāni ahesuṃ.

Tato **aṅgāravassaṃ** samuṭṭhāpesi. Kiṃsukavaṇṇā aṅgārā ākāsenāgantvā dasabalassa pādamūle dibbapupphāni hutvā vikiriṃsu. Tato **kukkuḷavassaṃ** samuṭṭhāpesi. Accuṇho kukkuḷo ākāsenāgantvā dasabalassa pādamūle candanacuṇṇaṃ hutvā nipati. Tato **vālikavassaṃ** samuṭṭhāpesi. Atisukhumā vālikā dhūmāyantā pajjalantā ākāsenāgantvā dasabalassa pādamūle dibbapupphāni hutvā nipatiṃsu. Tato **kalalavassaṃ** samuṭṭhāpesi. Taṃ dhūmāyantaṃ pajjalantaṃ ākāsenāgantvā dasabalassa pādamūle dibbagandhaṃ hutvā nipati. Tato **andhakāraṃ** samuṭṭhāpesi ''bhiṃsetvā samaṇaṃ palāpessāmī''ti. Caturaṅgasamannāgataṃ andhakārasadisaṃ hutvā dasabalaṃ patvā sūriyappabhāvihatamivandhakāraṃ antaradhāyi. Evaṃ yakkho imāhi navahi vātavassapāsāṇapaharaṇaṅgārakukkuḷavālikakalalandhakāravuṭṭhīhi bhagavantaṃ palāpetumasakkonto nānāvidhappaharaṇahatthaanekappakārarūpabhūtagaṇasamākulāya caturaṅginiyā senāya sayameva bhagavantaṃ abhigato. Te bhūtagaṇā anekappakāravikāre katvā ''gaṇhatha hanathā''ti bhagavato upari āgacchantā viya ca honti. Apica kho niddhantalohapiṇḍaṃ viya makkhikā bhagavantaṃ allīyitumasamatthā eva ahesuṃ.

Evaṃ sabbarattiṃ anekappakāravibhiṃsākāradassanenapi bhagavantaṃ cāletumasakkonto āḷavako cintesi – ''yaṃnūnāhaṃ kenaci ajeyyaṃ dussāvudhaṃ muñceyya''nti. Sace hi so duṭṭho ākāse taṃ dussāvudhaṃ muñceyya, dvādasa vassāni devo na vasseyya. Sace pathaviyaṃ muñceyya, sabbarukkhatiṇādīni sussitvā dvādasavassantaraṃ na puna ruheyyuṃ. Sace samudde muñceyya, tattakapāle udakabindu viya sabbaṃ susseyya. Sace sinerupabbate muñceyya, khaṇḍākhaṇḍaṃ hutvā vikireyya. So evaṃmahānubhāvaṃ dussāvudhaṃ uttarisāṭakaṃ muñcitvā aggahesi. Yebhuyyena dasasahassilokadhātudevatā vegena sannipatiṃsu ''ajja bhagavā āḷavakaṃ damessati, tattha dhammaṃ sossāmā''ti. Yuddhadassanakāmāpi devatā sannipatiṃsu. Evaṃ sakalampi ākāsaṃ devatāhi paripuṇṇaṃ

ahosi. Athāḷavako bhagavato samīpe uparūpari vicaritvā vatthāvudhaṃ muñci. Taṃ asanicakkaṃ viya ākāse bheravasaddaṃ karontaṃ dhūmāyantaṃ pajjalantaṃ bhagavantaṃ patvā yakkhassa mānamaddanatthaṃ pādapuñchanacoḷaṃ hutvā pādamūle nipati. Āḷavako taṃ disvā chinnavisāṇo viya usabho, uddhaṭadāṭho viya sappo nittejo nimmado nipātitamānaddhajo ahosi. Evamidaṃ āḷavakayuddhaṃ vitthāretabbaṃ.

Aṭṭha pañhe pucchīti –

‘‘Kiṃ sūdha vittaṃ purisassa seṭṭhaṃ,
Kiṃ su suciṇṇaṃ sukhamāvahāti;
Kiṃ su have sādutaraṃ rasānaṃ,
Kathaṃ jīviṃ jīvitamāhu seṭṭha’’nti. (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 183) –

Ādinā aṭṭha pañhe pucchi. **Satthā vissajjesī**ti –

‘‘Saddhīdha vittaṃ purisassa seṭṭhaṃ,
Dhammo suciṇṇo sukhamāvahāti;
Saccaṃ have sādutaraṃ rasānaṃ,
Paññājīviṃ jīvitamāhu seṭṭha’’nti. (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 184) –

Ādinā vissajjesi. **Vikkandamānāyā**ti accantaṃ paridevamānāya.

Mahānāmasakkavatthu

252. Pañcame **satthā tato paraṃ paṭiññaṃ nādāsī**ti saṃvaccharato paraṃ sikkhāpadapaññattiyā paccayappavāraṇāsādiyanassa vāritattā ‘‘paṭiññaṃ nādāsī’’ti vuttaṃ. Tathā hi bhagavā tatiyavārepi mahānāmena sakkena ‘‘icchāmahaṃ, bhante, saṅghaṃ yāvajīvaṃ bhesajjena pavāretu’’nti (pāci. 304-305) vutte ‘‘sādhu sādhu, mahānāma, tena hi tvaṃ, mahānāma, saṅghaṃ yāvajīvaṃ bhesajjena pavārehī’’ti paṭiññaṃ adāsiyeva. Evaṃ paṭiññaṃ datvā pacchā chabbaggiyehi bhikkhūhi mahānāmassa sakkassa viheṭhitabhāvaṃ sutvā chabbaggiye bhikkhū vigarahitvā sikkhāpadaṃ paññapesi ‘‘agilānena bhikkhunā cātumāsappaccayapavāraṇā sāditabbā aññatra punappavāraṇāya aññatra niccappavāraṇāya. Tato ce uttari sādiyeyya, pācittiya’’nti. Tasmā paṭhamaṃ anujānitvāpi pacchā sikkhāpadabandhanena vāritattā ‘‘paṭiññaṃ nādāsī’’ti vuttaṃ.

Uggagahapatyādivatthu

253-256. Chaṭṭhasattamaaṭṭhamanavamāni suviññeyyāneva.

Nakulapitugahapativatthu

257. Dasame **susumāragirinagare**ti evaṃnāmake nagare. Tassa kira nagarassa vatthupariggahadivase avidūre udakarahade susumāro saddamakāsi, giraṃ nicchāresi. Atha nagare anantarāyena māpite tameva susumāragirakaraṇaṃ subhanimittaṃ katvā ‘‘susumāragirī’’tvevassa nāmaṃ akaṃsu. Keci pana ‘‘susumārasaṇṭhānattā susumāro nāma eko giri, so tassa nagarassa samīpe, tasmā taṃ susumāragiri etassa atthīti susumāragirīti vuccatī’’ti vadanti. **Bhesakaḷāvane**ti bhesakaḷānāmake vane. ‘‘Bhesakalāvane’’tipi pāṭho. Kathaṃ pana bhagavati nesaṃ puttasaññā patiṭṭhāsīti āha – **‘‘ayaṃ kirā’’**tiādi. **Daharasseva daharā ānītā**ti me daharasseva sato daharā ānītāti attho. **Aticaritā**ti atikkamitvā caranto.

(Chaṭṭhaetadaggavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.)

Upāsakapāḷisaṃvaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Etadaggavaggo

(14) 7. Sattamaetadaggavaggavaṇṇanā

Sujātāvatthu

258. Upāsikāpāḷisaṃvaṇṇanāya paṭhamaṃ suviññeyyameva.

Visākhāvatthu

259. Dutiye **mahālatāpasādhanassā**ti mahālatāpiḷandhanassa. Tasmiñca piḷandhane catasso vajiranāḷiyo upayogaṃ agamaṃsu. Muttānaṃ ekādasa nāḷiyo, pavāḷassa dvāvīsati nāḷiyo, padumarāgamaṇīnaṃ tettiṃsa nāḷiyo. Iti etehi ca aññehi ca indanīlādīhi nīlapītalohitodātamañjiṭṭhasāmakabaravaṇṇavasena sattavaṇṇehi vararatanehi niṭṭhānaṃ agamāsi, taṃ sīse paṭimukkaṃ yāva pādapiṭṭhiyā bhassati, pañcannaṃ hatthīnaṃ balaṃ dhārayamānāva naṃ itthī dhāretuṃ sakkoti. **Antoaggi bahi na nīharitabbo**tiādīnaṃ attho upari āvi bhavissati. Sesamettha suviññeyyameva.

Khujjuttarā-sāmāvatīvatthu

260-261. Tatiyacatutthesu **pāyāsassā**ti bahalatarassa pāyāsassa. **Taṃ pāyāsaṃ bhuñjantesū**ti taṃ bahalataraṃ garusiniddhaṃ pāyāsaṃ bhuñjantesu. **Jīrāpetuṃ asakkonto**ti antarāmagge appāhāratāya mandagahaṇikattā jīrāpetuṃ asakkonto. **Vāḷamigaṭṭhāne**ti vāḷamigehi adhiṭṭhitaṭṭhāne. **Anuvijjanto**ti vicārento. **Sālā**ti naḷakārasālā. **Mudhā na karissatī**ti mūlyaṃ vinā na karissati. **Ālimpesī**ti aggiṃ adāsi, aggiṃ jālesīti attho. **Pekkhā**ti āgamehi. **Upadhisampadā**ti sarīrasampatti. **Vaṭarukkhaṃ patvā**ti nigrodharukkhaṃ patvā. **Suvaṇṇakaṭake**ti suvaṇṇavalaye. **Abbhuṃ me**ti me avaḍḍhīti attho. **Anto asodhetvā**ti paṇṇasālāya anto kassaci atthibhāvaṃ vā natthibhāvaṃ vā anupadhāretvā. Sesaṃ suviññeyyameva.

Uttarānandamātāvatthu

262. Pañcame **upanissayaṃ disvā**ti iminā yathā visesādhigamassa satipi paccuppannapaccayasamavāye avassaṃ upanissayasampadā icchitabbā, evaṃ diṭṭhadhammavedanīyabhāvena vipaccanakassa kammassapi paccuppannasamavāyo viya upanissayasampadāpi savisesā icchitabbāti dasseti. Tathā hi ukkaṃsagatasappurisūpanissayayonisomanasikāresu labbhamānesupi upanissayarahitassa visesādhigamo na sampajjatevāti. **Kappiyaṃ katvā**ti yathā kappiyaṃ hoti, tathā katvā. **Patte patiṭṭhapeyyā**ti āhāraṃ dānamukhe vissajjeyya. **Tīhi cetanāhī**ti pubbabhāgamuñcaanumodanācetanāhi. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Pubbeva dānā sumano, dadaṃ cittaṃ pasādaye;
> Datvā attamano hoti, esā puññassa sampadā’’ti. (a. ni. 6.37; pe. va. 305);

Tava manaṃ sandhārehīti ‘‘ajja bhattaṃ cirāyita’’nti kodhato tava cittaṃ sandhārehi, mā kujjhīti attho. **Olokitolokitaṭṭhānaṃ…pe… samparikiṇṇaṃ viya ahosī**ti tena kasitaṭṭhānaṃ sabbaṃ suvaṇṇabhāvāpattiyā mahākosātakipupphehi sañchannaṃ viya ahosi. **Tādise**ti tayā sadise. **Na kopemī**ti na vināsemi, jātiyā na hīḷemi. **Pūjaṃ karotī**ti sammāsambuddhassa pūjaṃ karoti. **Antaravatthu**nti gehaṅgaṇaṃ. **Bho**ti sambodhane nipāto. **Je**ti avaññālapanaṃ. Sayaṃ ariyasāvikābhāvato satthuvasena **‘‘sapitikā dhītā’’**ti vatvā satthu sammukhā dhammassavanena tassā visesādhigamaṃ paccāsīsantī **‘‘dasabale khamanteyeva khamissāmī’’**ti āha. **Kadariya**nti thaddhamacchariṃ.

Suppavāsāvatthu

263. Chaṭṭhe **paṇītadāyikāna**nti paṇītarasavatthūnaṃ dāyikānaṃ. Āyuno ṭhitihetuṃ bhojanaṃ dentī

āyuṃ deti nāma. Esa nayo **vaṇṇaṃ detī**tiādīsu. Tenāha – **''pañca ṭhānānī''**ti. Kammasarikkhakañcetaṃ phalanti dassento **''āyuṃ kho pana datvā''**tiādimāha. Tattha **datvā**ti dānahetu. **Bhāginī**ti bhāgavatī laddhuṃ bhabbā.

Suppiyāvatthu

264. Sattame **ūrumaṃsaṃ chinditvā dāsiyā adāsī**ti āgataphalā viññātasāsanā ariyasāvikā attano sarīradukkhaṃ acintetvā tassa bhikkhuno rogavūpasamameva paccāsīsantī attano ūrumaṃsaṃ chinditvā dāsiyā adāsi. Satthāpi tassā tathāpavattaṃ ajjhāsayasampattiṃ disvā ''mama sammukhībhāvūpagamanenevassā vaṇo ruhitvā sañchavi jāyati, phāsubhāvo hotī''ti ca disvā **''pakkosatha na''**nti āha. **Sā cintesī**ti ''sabbalokassa hitānukampako satthā na maṃ dukkhāpetuṃ pakkosati, atthettha kāraṇa''nti cintesi. **Attanā katakāraṇaṃ sabbaṃ kathesī**ti buddhānubhāvavibhāvanatthaṃ kathesi, na attano daḷhajjhāsayatāya vibhāvanatthaṃ. **Gilānupaṭṭhākīnaṃ aggaṭṭhāne ṭhapesī**ti agaṇitattadukkhā gilānānaṃ bhikkhūnaṃ gelaññavūpasamane yuttappayuttāti gilānupaṭṭhākīnaṃ aggaṭṭhāne ṭhapesīti.

Kātiyānīvatthu

265. Aṭṭhame **aveccappasannāna**nti ratanattayaguṇe yāthāvato ñatvā pasannānaṃ, so panassa pasādo maggenāgatattā kenaci akampanīyo. **Adhigatenā**ti maggādhigameneva adhigatena. ''Avigatenā''ti vā pāṭho, tassattho ''kadāci avigacchantenā''ti. So appadhaṃsiyo ca hoti, tasmā vuttaṃ – **''adhigatena acalappasādenā''**ti. Tattha **kāyasakkhiṃ katvā**ti pamukhaṃ katvā, vacanatthato pana nāmakāyena desanāya sampaṭicchanavasena sakkhibhūtaṃ katvāti attho. **Ummaggaṃ khanitvā**ti gharasandhicchedanena antopavisanamaggaṃ khanitvā. **Dullabhassavana**nti dullabhasaddhammassavanaṃ. **Mahāpathavī pavisitabbā bhaveyyā**ti avīcippavesanaṃ vadati.

Nakulamātāvatthu

266. Navame vissāsakathaneneva nakulamātā nakulapitā ca satthuvissāsikā nāma jātāti vuttaṃ – **''vissāsikānanti vissāsakathaṃ kathentīnaṃ upāsikāna''**nti. **Gahapatānī**ti gehasāminī. **Vuttamevā**ti upāsakapāḷiyaṃ nakulapitukathāyaṃ vuttanayameva.

Kāḷīkuraragharikāvatthu

267. Dasame **anussavenevā**ti paccakkhato rūpadassanena satthu sammukhā dhammassavanena ca vinā kevalaṃ anussavaneneva parassa vacanaṃ anugatassavaneneva uppannena pasādena. **Anussavikappasāda**nti anussavato āgatappasādaṃ.

(Sattamaetadaggavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.)

Upāsikāpāḷisaṃvaṇṇanā samattā.

Niṭṭhitā ca manorathapūraṇiyā

Aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Etadaggavaggavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā.

15. Aṭṭhānapāḷi (paṭhamavagga)

(15) 1. Aṭṭhānapāḷi-paṭhamavaggavaṇṇanā

268. Aṭṭhānapāḷivaṇṇanāyaṃ avijjamānaṃ ṭhānaṃ **aṭṭhānaṃ,** natthi ṭhānanti vā **aṭṭhānaṃ. Anavakāso**ti etthāpi eseva nayo. Tadatthanigamanameva hi ''netaṃ ṭhānaṃ vijjatī''ti vacananti. Tenāha – **''ubhayenapī''**tiādi. **Ya**nti kāraṇatthe paccattavacanaṃ. Hetuattho cettha kāraṇatthoti āha – **''yanti yena kāraṇenā''**ti. Ukkaṭṭhaniddesenettha diṭṭhisampatti veditabbāti vuttaṃ – **''maggadiṭṭhiyā sampanno''**ti. Kuto panāyamattho labbhatīti? Liṅgato, liṅgaṃ cetassa niccato upagamanappaṭikkhepo. **Catubhūmakesū**ti idaṃ catutthabhūmakasaṅkhārānaṃ ariyasāvakassa visayabhāvūpagamanato vuttaṃ, na pana te ārabbha niccato upagamanasabbhāvato. Vakkhati hi ''tadabhāve catutthabhūmakasaṅkhārā panā''tiādinā. Abhisaṅkhatasaṅkhāraabhisaṅkharaṇakasaṅkhārānaṃ sappadesattā nippadesasaṅkhāraggahaṇatthaṃ **''saṅkhatasaṅkhāresū''**ti vuttaṃ, lokuttarasaṅkhārānaṃ pana nivattane kāraṇaṃ sayameva vakkhati. **Etaṃ kāraṇaṃ natthī**ti tathā upagamane setughāto natthi. **Tejussadattā**ti saṃkilesavidhamanatejassa adhikabhāvato. Tathā hi te gambhīrabhāvena duddasā akusalānaṃ ārammaṇaṃ na hontīti. Idaṃ pana pakaraṇavasena vuttaṃ. Appahīnavipallāsānañhi santānesu kusaladhammānampi te ārammaṇaṃ na honti.

269. Asukhe sukhanti vipallāso ca idha sukhato upagamanassa ṭhānanti dassento **''ekanta…pe… attadiṭṭhivasenā''**ti padhānadiṭṭhimāha. **Gūtha**nti gūthaṭṭhānaṃ, diṭṭhiyā nibbānassa avisayabhāvo heṭṭhā vutto evāti kasiṇādipaṇṇattisaṅgahatthanti vuttaṃ.

270. **Paricchedo**ti paricchindanaṃ paricchijja tassa gahaṇaṃ. Svāyaṃ yesu niccādito upagamanaṃ sambhavati, tesaṃ vasenayeva kātabboti dassento **''sabbavāresu vā''**tiādimāha. **Sabbavāresū**ti ''niccato upagaccheyyā''tiādinā āgatesu sabbesu suttapadesu. **Puthujjano hī**ti **hi-**saddo hetuattho. Yasmā yaṃ yaṃ saṅkhāraṃ puthujjano niccādivasena gaṇhāti, taṃ taṃ ariyasāvako aniccādivasena gaṇhanto yāthāvato jānanto taṃ gāhaṃ taṃ diṭṭhiṃ vissajjeti, tasmā yattha gāho, tattha vissajjanāti catubhūmakasaṅkhārā idha saṅkhāraggahaṇena na gayhantīti attho.

271. Puttasambandhena mātupitusamaññā dattakittimādivasenapi puttavohāro loke dissati, so ca kho pariyāyenāti nippariyāyena siddhaṃ taṃ dassetuṃ – **''janikāva mātā, janakova pitā''**ti vuttaṃ. Tathā ānantariyakammassa adhippetattā **''manussabhūtova khīṇāsavo arahāti adhippeto''**ti vuttaṃ. ''Aṭṭhānameta''ntiādinā ''mātuādīnaṃyeva jīvitā voropane ariyasāvakassa abhabbabhāvadassanato tadaññaṃ ariyasāvako jīvitā voropetīti idaṃ atthato āpannamevā''ti maññamāno vadati – **''kiṃ pana ariyasāvako aññaṃ jīvitā voropeyyā''**ti? ''Aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropeyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī''ti vacanato **''etampi aṭṭhāna''**nti vuttaṃ. Tenevāha – **''sace hī''**tiādi. Evaṃ sante kasmā ''mātara''ntiādinā visesetvā vuttanti āha – **''puthujjanabhāvassa panā''**tiādi. Tattha **baladīpanattha**nti saddhādibalasamannāgamadīpanatthaṃ. Ariyamaggenāgatasaddhādhibalavasena hi ariyasāvako tādisaṃ sāvajjaṃ na karoti.

275. **Pañcahi kāraṇehī**ti idamettha nipphādakāni tesaṃ pubbabhāgiyāni ca kāraṇāni kāraṇabhāvasāmaññena ekajjhaṃ gahetvā vuttaṃ, na pana sabbesaṃ samānayogakkhamattā. **Ākārehī**ti kāraṇehi. **Anussāvanenā**ti anurūpaṃ sāvanena. Bhedassa **anurūpaṃ** yathā bhedo hoti, evaṃ bhinditabbānaṃ bhikkhūnaṃ attano vacanassa **sāvanena** viññāpanena. Tenāha – **''nanu tumhe''**tiādi. **Kaṇṇamūle vacībhedaṃ katvā**ti etena pākaṭaṃ katvā bhedakaravatthudīpanaṃ vohāro, tattha attano nicchitamatthaṃ rahassavasena viññāpanaṃ anussāvananti dasseti.

Kammameva uddeso vā pamāṇanti tehi saṅghabhedasiddhito vuttaṃ, itare pana tesaṃ sambhārabhūtā. Tenāha – **''vohārā''**tiādi. **Tatthā**ti voharaṇe. Cutianantaraṃ phalaṃ anantaraṃ nāma, tasmiṃ anantare niyuttāni, tannibbattanena anantarakaraṇasīlāni, anantarappayojanāni cāti ānantariyāni, tāni eva kammānīti **ānantariyakammāni**.

Kammatoti ''evaṃ ānantariyakammaṃ hoti, evaṃ ānantariyakammasadisa''nti evaṃ kammavibhāgato. **Dvārato**ti kāyadvārato. **Kappaṭṭhitiyato**ti ''idaṃ kappaṭṭhitiyavipākaṃ, idaṃ na kappaṭṭhitiyavipāka''nti evaṃ kappaṭṭhitiyavibhāgato. **Pākasādhāraṇādīhī**ti ''idamettha vipaccati, idaṃ na vipaccatī''ti vipaccanavibhāgato, gahaṭṭhapabbajitānaṃ sādhāraṇāsādhāraṇato, **ādi-**saddena vedanādivibhāgato ca.

Kammato tāva vinicchayo vuccatīti sambandho. Yasmā manussattabhāve ṭhitasseva kusaladhammānaṃ tikkhavisadabhāvāpatti, yathā tiṇṇaṃ bodhisattānaṃ bodhittayanibbattiyaṃ, evaṃ manussabhāve ṭhitasseva edisānaṃ akusaladhammānampi tikkhavisadabhāvāpattīti āha – **''manussabhūtassevā''**ti. Pākatikamanussānampi ca kusaladhammānaṃ visesappatti vimānavatthuaṭṭhakathāyaṃ vuttanayeneva veditabbā. Yathāvutto ca attho samānajātiyassa vikopane garutaro, na tathā vijātiyassāti vuttaṃ – **''manussabhūtaṃ mātaraṃ vā pitaraṃ vā''**ti. Liṅgaparivatte ca so eva ekakammanibbatto bhavaṅgappabandho jīvitindriyapabandho ca, na aññoti āha – **''api parivattaliṅga''**nti. Arahattaṃ pattepi eseva nayo. **Tassa vipāka**ntiādi kammassa ānantariyabhāvasamatthanaṃ. Catukkoṭiyañcettha sambhavati. Tattha paṭhamā koṭi dassitā, itarāsu visaṅketabhāvaṃ dassetuṃ – **''yo panā''**tiādi vuttaṃ. Yadipi tattha visaṅketo, kammaṃ pana garutaraṃ ānantariyasadisaṃ bhāyitabbanti āha – **''bhāriyaṃ…pe… tiṭṭhatī''**ti. **Ayaṃ pañho**ti ñāpanicchānibbattā kathā.

Abhisandhināti adhippāyena. **Ānantariyaṃ phusatī**ti maraṇādhippāyeneva ānantariyavatthuno vikopitattā vuttaṃ. **Ānantariyaṃ na phusatī**ti ānantariyavatthuabhāvato ānantariyaṃ na hoti. Sabbattha hi purimaṃ abhisandhicittaṃ appamāṇaṃ, vadhakacittaṃ pana tadārammaṇaṃ jīvitindriyañca ānantariyabhāve pamāṇanti daṭṭhabbaṃ. Saṅgāmacatukkaṃ sampattavasena yojetabbaṃ. Yo hi parasenāya aññañca yodhaṃ pitarañca kammaṃ karonte disvā yodhassa usuṃ khipati ''etaṃ vijjhitvā mama pitaraṃ vijjhissatī''ti, yathādhippāyaṃ gate pitughātako hoti. ''Yodhe viddhe mama pitā palāyissatī''ti khipati, usuṃ ayathādhippāyaṃ gantvā pitaraṃ māreti, vohāravasena pitughātakoti vuccati, ānantariyaṃ pana natthīti. Coracatukkaṃ pana yo ''coraṃ māressāmī''ti coravesena gacchantaṃ pitaraṃ māreti, ānantariyaṃ phusatītiādinā yojetabbaṃ. **Tenevā**ti teneva payogena. **Arahantaghātako hotiyevā**ti arahato māritattā vuttaṃ, **puthujjanasseva taṃ dinnaṃ hotī**ti etthāyamadhippāyo – yathā vadhakacetanā paccuppannārammaṇāpi pabandhavicchedanavasena jīvitindriyaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattati, na evaṃ cāgacetanā. Sā hi cajitabbavatthuṃ ārammaṇaṃ katvā cajanamattameva hoti, aññasantakabhāvakaraṇañca tassa cajanaṃ, tasmā yassa taṃ santakaṃ kataṃ, tasseva dinnaṃ hotīti.

Lohitaṃ samosaratīti abhighātena pakuppamānaṃ sañcitaṃ hoti. **Mahantatara**nti garutaraṃ. **Sarīrappaṭijaggane viyā**ti satthurūpakāyappaṭijaggane viya.

Asannipatiteti idaṃ sāmaggiyadīpanaṃ. **Bhedo ca hotī**ti saṅghassa bhedo ca hoti. **Vaṭṭatīti saññāyā**ti ''īdisaṃ karaṇaṃ saṅghabhedāya na hotī''ti saññāya. **Tathā navato ūnaparisāyā**ti navato ūnaparisāya karontassa tathāti yojetabbaṃ. **Tathā**ti ca iminā ''na ānantariyakamma''nti imaṃ ākaḍḍhati, na pana ''bhedova hotī''ti idaṃ. Heṭṭhimantena hi navannameva vasena saṅghabhedo. **Dhammavādino anavajjā**ti yathādhammaṃ anavaṭṭhānato. Saṅghabhedassa pubbabhāgo **saṅgharāji**.

Kāyadvārameva pūrenti kāyakammabhāveneva lakkhitabbato. **Saṇṭhahantehi kappe…pe… muccatī**ti idaṃ **kappaṭṭhakathāya** (kathā. 654 ādayo) na sameti. Tattha hi **aṭṭhakathāya** (kathā. aṭṭha. 654-657) vuttaṃ – ''āpāyikoti idaṃ suttaṃ yaṃ so ekaṃ kappaṃ asītibhāge katvā tato ekabhāgamattaṃ kālaṃ tiṭṭheyya, taṃ āyukappaṃ sandhāya vutta''nti. **Kappavināseyevā**ti ca āyukappavināse evāti atthe sati natthi virodho. Ettha ca **saṇṭhahante**ti idampi ''sveva vinassissatī''ti viya abhūtaparikappavasena vuttaṃ. **Ekadivasameva niraye paccati,** tato paraṃ kappābhāve āyukappassapi abhāvatoti avirodhato atthayojanā daṭṭhabbā. **Sesānī**ti saṅghabhedato aññāni ānantariyakammāni.

Yadi tāni ahosikammasaṅkhaṃ gacchanti, evaṃ sati kathaṃ nesaṃ ānantariyatā cutianantaraṃ vipākadānābhāvato. Atha sati phaladāne cutianantaro eva etesaṃ phalakālo, na aññoti phalakālaniyamena niyatatā icchitā, na phaladānaniyamena. Evampi niyataphalakālānaṃ aññesampi upapajjavedanīyānaṃ diṭṭhadhammavedanīyānañca niyatatā āpajjeyya, tasmā vipākadhammadhammānaṃ paccayantaravikalatādīhi avipaccamānānampi attano sabhāvena vipākadhammatā viya balavatā ānantariyena vipāke dinne avipaccamānānampi ānantariyānaṃ phaladāne niyatasabhāvā ānantariyasabhāvā ca pavattīti attano sabhāvena phaladānaniyameneva niyatā ānantariyatā ca veditabbā. Avassañca ānantariyasabhāvā tato eva niyatasabhāvā ca tesaṃ pavattīti sampaṭicchitabbametaṃ, aññassa balavato ānantariyassa abhāve sati cutianantaraṃ ekantena phaladānato.

Nanu evaṃ aññesampi upapajjavedanīyānaṃ aññasmiṃ vipākadāyake asati cutianantarameva ekantena phaladānato niyatasabhāvā ānantariyasabhāvā ca pavatti āpajjatīti? Nāpajjati asamānajātikena cetopaṇidhivasena upaghātakena ca nivattetabbavipākattā anantare ekantaphaladāyakattābhāvā, na pana ānantariyānaṃ paṭhamajjhānādīnaṃ dutiyajjhānādīni viya asamānajātikaṃ phalanivattakaṃ atthi sabbānantariyānaṃ avīciphalattā, na ca heṭṭhūpapattiṃ icchato sīlavato cetopaṇidhi viya uparūpapattijanakakammaphalaṃ ānantariyaphalaṃ nivattetuṃ samattho cetopaṇidhi atthi anicchantasseva avīcipātanato, na ca ānantariyopaghātakaṃ kiñci kammaṃ atthi, tasmā tesaṃyeva anantare ekantavipākajanakasabhāvā pavattīti. Anekāni ca ānantariyāni katāni ekantena vipāke niyatasabhāvattā uparatāvipaccanasabhāvāsaṅkattā nicchitāni sabhāvato niyatāneva. Tesu pana samānasabhāvesu ekena vipāke dinne itarāni attanā kattabbakiccassa teneva katattā na dutiyaṃ tatiyampi ca paṭisandhiṃ karonti, na samatthatāvighātattāti natthi tesaṃ ānantariyakatānivatti, garugarutarabhāvo pana tesaṃ labbhatevāti saṅghabhedassa siyā garutarabhāvoti **''yena…pe… vipaccatī''**ti āha. Ekassa pana aññāni upatthambhakāni hontīti daṭṭhabbāni. **Paṭisandhivasena vipaccatī**ti vacanena itaresaṃ pavattivipākadāyitā anuññātā viya dissati. **No vā tathā sīlavatī**ti yathā pitā sīlavā, tathā sīlavatī no vā hotīti yojanā. Sace mātā sīlavatī, mātughāto paṭisandhivasena vipaccatīti yojanā.

Pakatattoti anukkhitto. **Samānasaṃvāsako**ti apārājiko. **Samānasīmāya**nti ekasīmāyaṃ.

276. **Satthu kiccaṃ kātuṃ asamattho**ti yaṃ satthārā kātabbakiccaṃ anusāsanādi, naṃ kātuṃ asamatthoti bhagavantaṃ paccakkhāya. **Aññaṃ titthakara**nti aññaṃ satthāraṃ. Vuttañhetaṃ –

> ''Titthaṃ jānitabbaṃ, titthakaro jānitabbo, titthiyā jānitabbā, titthiyasāvakā jānitabbā. Tattha **titthaṃ** nāma dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo. Ettha hi satthā taranti uplavanti ummujjanimujjaṃ karonti, tasmā titthanti vuccanti. Tādisānaṃ diṭṭhīnaṃ uppādetā **titthakaro** nāma pūraṇakassapādiko. Tassa laddhiṃ gahetvā pabbajitā **titthiyā** nāma. Te hi titthe jātāti titthiyā. Yathāvuttaṃ vā diṭṭhigatasaṅkhātaṃ titthaṃ etesaṃ atthīti titthikā, titthikā eva titthiyā. Tesaṃ paccayadāyakā **titthiyasāvakā**ti veditabbā''ti (ma. ni. aṭṭha. 1.140).

277. Abhijātiādīsu pakampanadevatūpasaṅkamanādinā jātacakkavāḷena samānayogakkhamaṃ dasasahassaparimāṇaṃ cakkavāḷaṃ **jātikhettaṃ**. Saraseneva āṇāpavattanaṭṭhānaṃ **āṇākhettaṃ**. Visayabhūtaṃ ṭhānaṃ **visayakhettaṃ. Dasasahassī lokadhātū**ti imāya lokadhātuyā saddhiṃ imaṃ lokadhātuṃ parivāretvā ṭhitā dasasahassī lokadhātu. Tattakānaṃyeva jātikhettabhāvo dhammatāvasena veditabbo. ''Pariggahavasenā''ti keci, ''sabbesaṃyeva buddhānaṃ tattakaṃyeva jātikhettaṃ tannivāsīnaṃyeva devatānaṃ dhammābhisamayo''ti ca vadanti. Mātukucchi okkamanakālādīnaṃ channaṃ eva gahaṇaṃ nidassanamattaṃ mahābhinīhārādikālepi tassa pakampanassa labbhanato. **Āṇākhettaṃ nāma** yaṃ ekajjhaṃ saṃvaṭṭati vivaṭṭati ca, **āṇā pavattati** āṇāya tannivāsidevatānaṃ sirasā sampaṭicchanena, tañca kho kevalaṃ buddhānaṃ ānubhāveneva, na adhippāyavasena. Adhippāyavasena pana ''yāvatā vā pana ākaṅkheyyā''ti (a. ni. 3.81) vacanato tato parampi āṇā vatteyyeva.

Na uppajjantīti pana atthīti ''na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjatī''tiādiṃ (ma. ni. 1.285; mahāva. 11; kathā. 405) imissā lokadhātuyā ṭhatvā vadantena bhagavatā ''kiṃ panāvuso, sāriputta, atthetarahi aññe samaṇā vā brāhmaṇā vā bhagavatā samasamā sambodhiyanti, evaṃ puṭṭho ahaṃ, bhante, 'no'ti vadeyya''nti (dī. ni. 3.161) vatvā tassa kāraṇaṃ dassetuṃ – ''aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyu''nti imaṃ **suttaṃ** (a. ni. 1.277; vibha. 809; ma. ni. 3.129; mi. pa. 5.1.1) āharantena dhammasenāpatinā ca buddhakhettabhūtaṃ imaṃ lokadhātuṃ ṭhapetvā aññattha anuppatti vuttā hotīti adhippāyo.

Ekatoti saha, ekasmiṃ kāleti attho, so pana kālo kathaṃ paricchinnoti carimabhave paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya yāva dhātuparinibbānāti dassento, **''tatthā''**tiādimāha. **Anacchariyattā**ti dvīsupi uppajjamānesu acchariyattābhāvatoti attho. Dvīsupi uppajjamānesu anacchariyatā, kimaṅgaṃ pana bahūsūti dassento, **''yadi cā''**tiādimāha. Buddhā nāma majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya ekasadisāti tesaṃ desanāpi ekarasā ekadhāti āha – **''desanāya ca visesābhāvato''**ti. Etenapi anacchariyattameva sādheti.

Vivādabhāvatoti etena vivādābhāvatthaṃ dve buddhā ekato na uppajjantīti dasseti. **Etaṃ kāraṇa**nti etaṃ anacchariyatādikāraṇaṃ. **Tatthā**ti milindapañhe.

Ekaṃ eva buddhaṃ dhāretīti **ekabuddhadhāraṇī**. Etena evaṃsabhāvā ete buddhaguṇā, yena dutiyabuddhaguṇe dhāretuṃ asamatthā ayaṃ lokadhātūti dasseti. Paccayavisesanipphannānañhi guṇadhammānaṃ bhāriyo viseso mahāpathaviyāpi dussahoti sakkā viññātuṃ. Tathā hi abhisambodhisamaye upagatassa lokanāthassa guṇabhāraṃ bodhirukkhassa tīsupi disāsu mahāpathavī sandhāretuṃ nāsakkhi. Tasmā ''na dhāreyyā''ti vatvā tameva adhāraṇaṃ pariyāyantarehi pakāsento **''caleyyā''**tiādimāha. Tattha **caleyyā**ti paripphandeyya. **Kampeyyā**ti pavedheyya. **Nameyyā**ti ekapassena nameyya. **Onameyyā**ti osīdeyya. **Vinameyyā**ti vividhaṃ ito cito ca nameyya. **Vikireyyā**ti vātena thusamuṭṭhi viya vippakireyya. **Vidhameyyā**ti vinasseyya. **Viddhaṃseyyā**ti sabbaso viddhastā bhaveyya. Tathābhūtā ca na katthaci tiṭṭheyyāti āha – **''na ṭhānamupagaccheyyā''**ti.

Idāni tattha nidassanaṃ dassento, **''yathā, mahārājā''**tiādimāha. Tattha **eke purise**ti ekasmiṃ purise. **Samupādikā**ti samaṃ uddhaṃ pajjati pavattatīti samupādikā, udakassa upari samaṃ gāminīti attho. ''Samuppādikā''tipi paṭhanti, ayamevattho. **Vaṇṇenā**ti saṇṭhānena. **Pamāṇenā**ti ārohena. **Kisathūlenā**ti kisathūlabhāvena, pariṇāhenāti attho. **Dvinnampī**ti dvepi, **dvinnampi** vā sarīrabhāraṃ.

Chādentanti rocentaṃ ruciṃ uppādentaṃ. **Tandikato**ti tena bhojanena tandibhūto. **Anonamitadaṇḍajāto**ti yāvadatthaṃ bhojanena onamituṃ asakkuṇeyyatāya anonamanadaṇḍo viya jāto. **Sakiṃ bhutto vameyyā**ti ekampi ālopaṃ ajjhoharitvā vameyyāti attho.

Atidhammabhārena pathavī calatīti dhammena nāma pathavī tiṭṭheyya. Sā kiṃ teneva calati vinassatīti adhippāyena pucchati. Puna thero ''ratanaṃ nāma loke kuṭumbaṃ sandhārentaṃ abhimatañca lokena attano garusabhāvatāya sakaṭabhaṅgassa kāraṇaṃ atibhārabhūtaṃ diṭṭhaṃ. Evaṃ dhammo ca hitasukhavisesehi taṃsamaṅgīnaṃ dhārento abhimato ca viññūnaṃ gambhīrappameyyabhāvena garusabhāvattā atibhārabhūto pathavīcalanassa kāraṇaṃ hotī''ti dassento, **''idha, mahārāja, dve sakaṭā''**tiādimāha. Eteneva tathāgatassa mātukucchiokkamanādikāle pathavīkampanakāraṇaṃ saṃvaṇṇitanti daṭṭhabbaṃ. **Ekassā**ti ekasmā, **ekassa** vā sakaṭassa ratanaṃ, tasmā sakaṭā gahetvāti attho.

Osāritanti uccāritaṃ, vuttanti attho. **Aggo**ti sabbasattehi aggo. **Jeṭṭho**ti vuddhataro. **Seṭṭho**ti pasatthataro. Visiṭṭhehi sīlādīhi guṇehi samannāgatattā **visiṭṭho**. Uggatatamoti **uttamo. Pavaro**ti tasseva vevacanaṃ. Natthi etassa samoti **asamo**. Asamā pubbabuddhā, tehi samoti **asamasamo**. Natthi etassa paṭisamo paṭipuggaloti **appaṭisamo**. Natthi etassa paṭibhāgoti **appaṭibhāgo**. Natthi etassa paṭipuggaloti **appaṭipuggalo**.

Sabhāvapakatikāti sabhāvabhūtā akittimā pakati. **Kāraṇamahantattā**ti kāraṇānaṃ mahantatāya, mahantehi buddhakaradhammehi pāramisaṅkhātehi kāraṇehi buddhaguṇānaṃ nibbattitoti vuttaṃ hoti. Pathavīādīni mahantāni vatthūni, mahantā cakkavāḷādayo attano attano visaye ekekāva, evaṃ sammāsambuddhopi mahanto attano visaye eko eva. Ko ca tassa visayo? Buddhabhūmi, yāvatakaṃ vā ñeyyaṃ. ''Ākāso viya anantavisayo bhagavā eko eva hotī''ti vadanto paracakkavāḷesupi dutiyassa buddhassa abhāvaṃ dasseti.

Imināva padenāti ''ekissā lokadhātuyā''ti iminā eva padena. **Dasa cakkavāḷasahassāni gahitānī**ti jātikhettāpekkhāya gahitāni. **Ekacakkavāḷenevā**ti iminā eva ekacakkavāḷena, na yena kenaci. Yathā ''imasmiṃyeva cakkavāḷe uppajjantī''ti vutte imasmimpi cakkavāḷe jambudīpe eva, tatthāpi majjhimadese evāti paricchindituṃ vaṭṭati, evaṃ ''ekissā lokadhātuyā''ti jātikhette adhippetepi imināva cakkavāḷena paricchindituṃ vaṭṭati.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Aṭṭhānapāḷi (dutiyavagga)

(15) 2. Aṭṭhānapāḷi-dutiyavaggavaṇṇanā

278. **Vivādupacchedato**ti vivādupacchedakāraṇā. Dvīsu uppannesu yo vivādo bhaveyya, tassa anuppādoyevettha vivādupacchedo. **Ekasmiṃ dīpe**tiādinā dīpantarepi ekajjhaṃ na uppajjati, pageva ekadīpeti dasseti. **Sopi parihāyethā**ti cakkavāḷassa padese eva pavattitabbattā parihāyeyya.

279-280. **Manussatta**nti manussabhāvo tasseva pabbajjādiguṇānaṃ yoggabhāvato. **Liṅgasampattī**ti purisabhāvo. **Hetū**ti manovacīpaṇidhānapubbikā hetusampadā. **Satthāradassana**nti satthusammukhībhāvo. **Pabbajjā**ti kammakiriyavādīsu tāpasesu, bhikkhūsu vā pabbajjā. **Guṇasampattī**ti abhiññādiguṇasampadā. **Adhikāro**ti buddhe uddissa adhiko kāro, savisesā upakārakiriyā adhiko sakkāroti vuttaṃ hoti. Chandova **chandatā,** sammāsambodhiṃ uddissa sātisayo kattukamyatākusalacchando. **Aṭṭhadhammasamodhānā**ti etesaṃ aṭṭhannaṃ dhammānaṃ samāyogena. **Abhinīhāro**ti kāyapaṇidhānaṃ. **Samijjhatī**ti nipphajjati. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana paramatthadīpaniyā **cariyāpiṭakavaṇṇanāya** (cariyā. aṭṭha. pakiṇṇakakathā) vuttanayena veditabbo. **Sabbākāraparipūramevā**ti paripuṇṇalakkhaṇatāya sattuttamādīhi sabbākārena sampannameva. Na hi itthiyā kosohitavatthaguyhatādi sambhavati. Dutiyapakati ca nāma paṭhamapakatito nihīnā eva. Tenevāha – anantaravāre **''yasmā''**tiādi.

281. **Idha purisassa tattha nibbattanato**ti imasmiṃ manussaloke purisabhūtassa tattha brahmaloke brahmattabhāvena nibbattanato. Tena asatipi purisaliṅge purisākārā brahmāno hontīti dasseti. Taṃyeva ca purisākāraṃ sandhāya vuttaṃ bhagavatā ''yaṃ puriso brahmattaṃ kāreyyā''ti. Tenevāha – **''samānepī''**tiādi. Yadi evaṃ itthiyo brahmaloke na uppajjeyyunti āha – **''brahmatta''**ntiādi.

290-295. ''Kāyaduccaritassā''tiādipāḷiyā kammaniyāmo nāma kathito. Samañjanaṃ samaṅgo, samannāgamo, so etassa atthīti samaṅgī, samannāgato, samañjanasīlo vā samaṅgī, pubbabhāge upakaraṇasamudāyato pabhuti āyūhanavasena **āyūhanasamaṅgītā,** sanniṭṭhāpakacetanāvasena **cetanāsamaṅgitā**. Cetanāsantativasena vā **āyūhanasamaṅgitā,** taṃtaṃcetanākkhaṇavasena **cetanāsamaṅgītā**. Katūpacitassa avipakkavipākassa kammassa vasena **kammasamaṅgitā**. Kamme pana vipaccituṃ āraddhe vipākappavattivasena **vipākasamaṅgitā**. Kammādīnaṃ upaṭṭhānakālavasena **upaṭṭhānasamaṅgitā. Kusalākusalakammāyūhanakkhaṇe**ti kusalakammassa akusalakammassa ca samīhanakkhaṇe. **Tathā**ti iminā kusalākusalakammapadaṃ ākaḍḍhati. Yathā kataṃ kammaṃ phaladānasamatthaṃ hoti, tathā kataṃ **upacitaṃ. Vipākāraha**nti dutiyabhavādīsu vipaccanārahaṃ. Uppajjamānānaṃ upapattinimittaṃ upaṭṭhātīti yojanā. Upapattiyā uppajjanassa nimittaṃ kāraṇanti **upapattinimittaṃ,** kammaṃ, kammanimittaṃ, gatinimittañca. Aṭṭhakathāyaṃ pana gatinimittavaseneva yojanā dassitā. Kammakammanimittānampi upaṭṭhānaṃ yathārahaṃ daṭṭhabbaṃ. ''Yānissa tāni pubbe katāni kammāni, tānissa tasmiṃ samaye olambanti ajjholambanti abhilambanti''ti (ma. ni. 3.248) vacanato sāyanhe mahantānaṃ pabbatakūṭānaṃ chāyā viya āsannamaraṇassa sattassa citte supine viya vipaccituṃ katokāsaṃ kammaṃ, tassa nimittaṃ gatinimittaṃ upatiṭṭhateva. **Calatī**ti parivattati. Ekena hi kammunā tajje nimitte upaṭṭhite paccayavisesavasena tato aññena kammunā tadaññassa nimittassa upaṭṭhānaṃ parivattanaṃ. **Sesā niccalā** avasesā catubbidhāpi samaṅgitā niccalā aparivattanato.

Sunakhavājikoti sunakhehi migavājavasena vajanasīlo, sunakhaluddakoti attho. **Talasantharaṇapūja**nti bhūmitalassa pupphehi santharaṇapūjaṃ. **Āyūhanacetanā kammasamaṅgitāvasenā**ti kāyaduccaritassa aparāparaṃ āyūhanena sanniṭṭhāpakacetanāya tasseva pakappane kammakkhayakarañāṇena akhepitattā yathūpacitakammunā ca samaṅgibhāvassa vasena.

Kammanti akusalakammaṃ. **Tasmiṃyeva khaṇe**ti āyūhanakkhaṇeyeva. **Tassā**ti kammasamaṅgino puggalassa saggo vārito, tañce kammaṃ vipākavāraṃ labheyyāti adhippāyo. **Saggo vārito**ti ca nidassanamattaṃ. Manussalokopissa vāritovāti. Apare pana purimehi vipākāvaraṇassa anuddhaṭattā ''tasmiṃyeva khaṇe''ti ca avisesena vuttattā taṃ dosaṃ pariharituṃ **''āyūhitakammaṃ nāmā''**tiādimāha. **Yadā kammaṃ vipākavāraṃ labhatī**ti idaṃ katokāsassa appaṭibāhiyattā vuttaṃ. Tathā hi bhagavā **tatiyapārājikavatthusmiṃ** (pārā. 162 ādayo) paṭisallīyi, imasmiṃ sutte ''kāyaduccaritasamaṅgī''ti āgatattā vipākūpaṭṭhānasamaṅgitā na labbhanti.

(Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.)

Aṭṭhānapāḷivaṇṇanāyaṃ anuttānatthadīpanā niṭṭhitā.

16. Ekadhammapāḷi

(16) 1. Ekadhammapāḷi-paṭhamavaggavaṇṇanā

296. Ekadhammapāḷivaṇṇanāyaṃ idha dhamma-saddo sabhāvattho ''kusalā dhammā''tiādīsu viyāti āha – **''ekasabhāvo''**ti. **Ekantenā**ti ekaṃsena, avassanti attho. **Vaṭṭe**ti saṃsāravaṭṭe. **Nibbindanatthāyā**ti anabhiramanatthāya. **Virajjanatthāyā**ti arajjanatthāya. **Virajjanāyā**ti palujjanāya. Tenevāha – **''vigamāyā''**ti. **Rāgādīnaṃ nirodhāyā**ti maggañāṇena rāgādīnaṃ nirodhanatthāya. Maggañāṇena nirodhanaṃ nāma accantaṃ appavattikaraṇanti āha – **''appavattikaraṇatthāyā''**ti. Yathā khādanīyassa mukhe katvā khādanaṃ nāma yāvadeva ajjhoharaṇatthaṃ, evaṃ rāgādīnaṃ nirodhanaṃ vaṭṭanirodhanatthamevāti vuttaṃ – **''vaṭṭasseva vā nirujjhanatthāyā''**ti. Yasmā kilesesu khīṇesu itaraṃ vaṭṭadvayampi khīṇameva hoti, tasmā mūlameva gaṇhanto **''upasamāyāti kilesavūpasamanatthāyā''**ti āha. Saṅkhatadhammānaṃ abhijānanaṃ nāma tattha lakkhaṇattayāropanamukhenevāti āha – **''aniccādi… pe… abhijānanatthāyā''**ti. Sambujjhitabbāni nāma cattāri ariyasaccāni tabbinimuttassa ñeyyassa abhāvato. **''Catunnaṃ saccānaṃ bujjhanatthāyā''**ti vatvā tayidaṃ bujjhanaṃ yassa ñāṇassa vasena ijjhati, tassa ñāṇassa vasena dassetuṃ – **''bodhi vuccatī''**tiādi vuttaṃ. **Appaccayanibbānassā**ti amatadhātuyā.

Ussāhajananatthanti kammaṭṭhāne abhiruciuppādanāya. **Visakaṇṭakoti** guḷassa vāṇijasamaññā. ''Kismiñci dese desabhāsā''ti keci. Ucchuraso samapākapakko cuṇṇādīhi missetvā piṇḍīkato **guḷo,** apiṇḍīkato **phāṇitaṃ**. Pākavisesena khaṇḍakhaṇḍasedito **khaṇḍo,** malābhāvaṃ āpanno **sakkarā**.

Saratīti sati. Anu anu saratīti **anussati,** anu anurūpā satītipi **anussati. Duvidhaṃ hotī**ti payojanavasena duvidhaṃ hoti. **Cittasampahaṃsanattha**nti pasādanīyavatthusmiṃ pasāduppādanena bhāvanācittassa paritosanatthaṃ. **Vipassanattha**nti vipassanāsukhatthaṃ. Upacārasamādhinā hi citte samāhite vipassanāsukhena ijjhati. **Cittuppādo**ti bhāvanāvasena pavatto cittuppādo. **Upahaññati** patihaññati paṭikūlattā ārammaṇassa. Tato eva **ukkaṇṭhati,** kammaṭṭhānaṃ riñcati, **nirassādo hoti** bhāvanassādassa alabbhanato. **Pasīdati** buddhaguṇānaṃ pasādanīyattā. Tathā ca kaṅkhādicetokhilābhāvena **vinīvaraṇo hoti. Dametvā**ti nīvaraṇanirākaraṇena nibbisevanaṃ katvā. Evaṃ kammaṭṭhānantarānuyuñjanena cittaparidamanassa upamaṃ dassento, **''katha''**ntiādimāha.

Ko ayaṃ…pe… anussarīti ko ayaṃ mama abbhantare ṭhatvā anussari. **Parigganhanto**ti bāhirakaparikappitassa anussarakassa sabbaso abhāvadassanametaṃ. Tenāha – **''na añño kocī''**ti. **Disvā**ti pariyesananayena vuttappakāraṃ cittameva anussarīti disvā **sabbampeta**nti etaṃ hadayavatthuādippabhedaṃ sabbampi. **Idañca rūpaṃ purimañca arūpa**nti idaṃ ruppanasabhāvattā rūpaṃ, purimaṃ ataṃsabhāvattā arūpanti saṅkhepato rūpārūpaṃ vavatthapetvā. Pañcakkhandhe vavatthapetvāti yojanā. **Sambhāvikā**ti samuṭṭhāpikā. **Tassā**ti samudayasaccassa. **Nirodho**ti nirodhanimittaṃ. **Appanāvāro**ti yathāraddhāya desanāya nigamanavāro.

297. **Eseva nayo**ti iminā yvāyaṃ ''taṃ paneta''ntiādinā atthanayo buddhānussatiyaṃ vibhāvitoti atidisati, svāyaṃ atideso payojanavasena navasupi anussatīsu sādhāraṇavasena vuttopi ānāpānassatiādīsu tīsu vipassanatthāneva hontīti iminā apavādena nivattitoti tāsaṃ ekappayojanatāva daṭṭhabbā. Dhamme anussati dhammānussatīti samāsapadavibhāgadassanampi vacanatthadassanapakkhikamevāti āha – **''ayaṃ panettha vacanattho''**ti. **Dhammaṃ ārabbhā**ti hi dhammassa anussatiyā visayabhāvadassanametaṃ. Esa nayo sesesupi. **Sīlaṃ ārabbhā**ti attano pārisuddhisīlaṃ ārabbha. **Cāgaṃ ārabbhā**ti attano cāgaguṇaṃ ārabbha. **Devatā ārabbhā**ti ettha devatāguṇasadisatāya attano saddhāsīlasutacāgapaññāsu devatāsamaññā. Bhavati hi taṃsadisepi tabbohāro yathā ''tāni osadhāni, esa brahmadatto''ti ca. Tenāha – **''devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā''**tiādi. Tattha **devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā**ti ''yathārūpāya saddhāya

samannāgatā tā devatā ito cutā tattha upapannā, mayhampi tathārūpā saddhā saṃvijjati. Yathārūpena sīlena, yathārūpena sutena, yathārūpena cāgena, yathārūpāya paññāya samannāgatā tā devatā ito cutā tattha upapannā, mayhampi tathārūpā paññā saṃvijjatī''ti evaṃ devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā. **Assāsapassāsanimittaṃ** nāma tattha laddhabbappaṭibhāganimittaṃ. **Gatā**ti ārammaṇakaraṇavasena upagatā pavattā.

Upasammati ettha dukkhanti upasamo, nibbānaṃ. Accantameva ettha upasammati vaṭṭattayanti **accantūpasamo,** nibbānameva. Khiṇoti khepeti kileseti khayo, ariyamaggo. Te eva upasametīti upasamo, ariyamaggo eva. Khayo ca so upasamo cāti **khayūpasamo**. Tatracāyaṃ upasamo dhammo evāti dhammānussatiyā upasamānussati ekasaṅgahoti? Saccaṃ ekasaṅgaho dhammabhāvasāmaññe adhippete, saṅkhatadhammato pana asaṅkhatadhammo sātisayo uḷāratamapaṇītatamabhāvatoti dīpetuṃ visuṃ nīharitvā vuttaṃ. Imameva hi visesaṃ sandhāya bhagavā – ''dhammānussatī''ti vatvāpi upasamānussatiṃ avoca anussarantassa savisesaṃ santapaṇītabhāvena upaṭṭhānato. Evañca katvā idha khayūpasamaggahaṇampi samatthitanti daṭṭhabbaṃ. Yatheva hi samānepi lokuttaradhammabhāve ''yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṃ aggamakkhāyatī''tiādivacanato (itivu. 90) maggaphaladhammehi nibbānadhammo sātisayo, evaṃ phaladhammato maggadhammo kilesappahānena acchariyadhammabhāvato, tasmā accantūpasamena saddhiṃ khayūpasamopi gahitoti daṭṭhabbaṃ. **Vipassanatthāneva hontī**ti kasmā vuttanti? ''Ekantanibbidāyātiādivacanato''ti keci, taṃ akāraṇaṃ buddhānussatiādīsupi tathā desanāya āgatattā. Yathā pana buddhānussatiādīni kammaṭṭhānāni vipassanatthāni honti, nimittasampahaṃsanatthānipi honti, na evametāni, etāni pana vipassanatthānevāti tathā vuttaṃ.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Ekadhammapāḷi

(16) 2. Ekadhammapāḷi-dutiyavaggavaṇṇanā

298. Micchā passati tāya, sayaṃ vā micchā passati, micchādassanameva vā tanti **micchādiṭṭhi,** yaṃ kiñci viparītadassanaṃ. Tenāha – **''dvāsaṭṭhividhāyā''**tiādi. Micchādiṭṭhi etassāti micchādiṭṭhiko. Tassa **micchādiṭṭhikassa**.

299. Sammā passati tāya, sayaṃ vā sammā passati, sammādassanamattameva vā tanti **sammādiṭṭhi. Pañcavidhāyā**ti kammassakatājhānavipassanāmaggaphalavasena pañcavidhāya. Tattha jhānacittuppādapariyāpannaṃ ñāṇaṃ **jhānasammādiṭṭhi,** vipassanāñāṇaṃ **vipassanāsammādiṭṭhi**.

302. Pañcasu khandhesu ''nicca''ntiādinā pavatto **anupāyamanasikāro**.

303. ''Anicca''ntiādinā pavatto **upāyamanasikāro. Yāva niyāmokkamanā**ti yāva micchattaniyāmokkamanā. Micchattaniyāmokkamananayo pana sāmaññaphalasuttavaṇṇanāyaṃ taṭṭīkāya ca vuttanayeneva veditabbo.

304. **Ayaṃ tividhā saggāvaraṇā ceva hotī**ti kammapathappattiyā mahāsāvajjabhāvato vuttaṃ. Saggāvaraṇāya hontiyā maggavibandhakabhāve vattabbameva natthīti vuttaṃ – **''maggāvaraṇā cā''**ti. ''Sassato loko''tiādikā **dasavatthukā antaggāhikā micchādiṭṭhi. Maggāvaraṇāva hoti** viparītadassanabhāvato, **na saggāvaraṇā** akammapathapattitoti adhippāyo. **Idaṃ pana vidhānaṃ paṭikkhipitvā**ti viparītadassanañca na maggāvaraṇañcāti viruddhametaṃ uddhammabhāvato. Tathā hi sati appahīnāya eva sakkāyadiṭṭhiyā maggādhigamena bhavitabbanti adhippāyena yathāvuttavidhānaṃ paṭikkhipitvā. ''Na saggāvaraṇā''ti saggūpapattiyā avibandhakattaṃ vadantehi diṭṭhiyā saggāvahatāpi nāma anuññātā hotīti taṃ vādaṃ paṭikkhipantena **''diṭṭhi nāma saggaṃ upanetuṃ samatthā nāma natthī''**ti vuttaṃ. Kasmā? Ekantagarutarasāvajjabhāvato. Tenāha – **''ekantaṃ nirayasmiṃyeva nimujjāpetī''**tiādi.

305. **Vaṭṭaṃ viddhaṃsetī**ti maggasammādiṭṭhi kilesavaṭṭaṃ kammavaṭṭañca viddhaṃseti. Vipākavaṭṭaṃ kā nu viddhaṃseti nāma. Evaṃ pana attano kāraṇena viddhastabhavaṃ phalasammādiṭṭhi paṭibāhatīti vuttaṃ avasaradānato. **Iccetaṃ kusala**nti arahattaṃ pāpetuṃ sace sakkoti, evametaṃ vipassanāya paṭisandhianākaḍḍhanaṃ kusalaṃ anavajjaṃ. **Satta bhave detī**ti sotāpattimaggassa paccayabhūtā vipassanāsammādiṭṭhi tassa puggalassa satta bhave deti. **Evamaya**nti pañcavidhampi sammādiṭṭhiṃ sandhāya vuttaṃ. Tenāha – **''lokiyalokuttarā sammādiṭṭhi kathitā''**ti. **Imasmiṃ panatthe**ti ''nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmī''tiādinā vutte gatimaggasaṅkhāte atthe. ''Sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjantī''ti vuttattā **''lokikā bhavanipphādikāva veditabbā''**ti vuttaṃ.

306. **Yathādiṭṭhī**ti atthabyāpanicchāyaṃ **yathā**-saddo, tena uttarapadatthappadhāno samāsoti āha – **''yā yā diṭṭhī''**ti. **Tassā tassā anurūpa**nti taṃtaṃdiṭṭhianurūpanti attho. **Samatta**nti anavasesaṃ. Tenāha – **''paripuṇṇa''**nti. **Samādinna**nti ādimajjhapariyosānesu samaṃ ekasadisaṃ katvā ādinnaṃ gahitaṃ anissaṭṭhaṃ. **Tadeta**nti yadetaṃ ''yañceva kāyakamma''ntiādinā vuttaṃ, tadetaṃ kāyakammaṃ. **Yathādiṭṭhiyaṃ ṭhitakāyakamma**nti yā pana diṭṭhi ''natthi tatonidānaṃ pāpa''ntiādinā pavattā, tassaṃ diṭṭhiyaṃ ṭhitakassa ṭhitamattassa anissaṭṭhassa taṃdiṭṭhikassa kāyakammaṃ. **Diṭṭhisahajātaṃ kāyakamma**nti tassa yathādiṭṭhikassa paresaṃ hatthamuddādinā viññāpanakāle tāya diṭṭhiyā sahajātaṃ kāyakammaṃ. Na cettha vacīkammāsaṅkā uppādetabbā pāṇaghātādīnaṃyeva adhippetattā. **Diṭṭhānulomikaṃ kāyakamma**nti yathā paresaṃ pākaṭaṃ hoti, evaṃ diṭṭhiyā anulomikaṃ katvā pavattitaṃ kāyakammaṃ. Tenāha – **''samādinnaṃ gahitaṃ parāmaṭṭha''**nti. **Tatthā**tiādi suviññeyyameva. **Eseva nayo**ti iminā yathāvuttāya diṭṭhiyā ṭhitavacīkammaṃ, diṭṭhisahajātaṃ vacīkammaṃ, diṭṭhānulomikaṃ vacīkammanti tividhaṃ hotīti evamādi atidisati. **Micchādiṭṭhikassā**ti kammapathappattāya micchādiṭṭhiyā micchādiṭṭhikassa. ''Yāya kāyaci micchādiṭṭhiyā micchādiṭṭhikassa sato''ti apare.

Diṭṭhisahajātāti yathāvuttāya diṭṭhiyā sahajātā cetanā. Esa nayo sesapadesupi. **Patthanā**ti ''idaṃ nāma kareyya''nti taṇhāpatthanā. **Cetanāpatthanānaṃ vasenā**ti yathāvuttadiṭṭhigatanissitacetasikanikāmanānaṃ vasena. **Cittaṭṭhapanā**ti cittassa paṇidahanā. **Phassādayo**ti cetanādiṭṭhitaṇhādivinimuttā phassādidhammā. Yasmā diṭṭhi pāpikā, tasmā tassa puggalassa sabbe te dhammā aniṭṭhāya…pe… saṃvattantīti yojanā. **Purimassevā**ti tittakapadasseva. Tittakaṃ kaṭukanti ca ubhayaṃ idha aniṭṭhapariyāyaṃ daṭṭhabbaṃ ''pacchā te kaṭukaṃ bhavissatī''tiādīsu viya.

Amboyanti ambo ayaṃ. **Tameva pūja**nti tameva pubbe laddhaparisiñcanadānādipūjaṃ. **Nivesare**ti pavisiṃsu. **Asātasannivāsenā**ti amadhuranimbamūlasaṃsaggena.

Taṃ pana paṭikkhipitvā…pe… vuttanti sabbāpi micchādiṭṭhi ekantasāvajjattā aniṭṭhāya dukkhāya saṃvattatīti adhippāyena vuttaṃ. **Anantarasutte**ti dasamasutte. **Yojetvā veditabbānī**ti navamasutte viya yojetvā veditabbāni. **Cittaṭṭhapanāva patthanā**ti ettha paṇidhi cāti vattabbaṃ.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Ekadhammapāḷi

(16) 3. Ekadhammapāḷi-tatiyavaggavaṇṇanā

308. Tatiyassa paṭhame **ayāthāvadiṭṭhiko**ti aniccādibhāvesu dhammesu niccātiādinā uppannadiṭṭhiko. Tenāha – **''tāyeva micchādiṭṭhiyā viparītadassano''**ti **saddhammā**ti ettha santo pasattho sundaro dhammo, yo manussadhammotipi vuccati. Tato hi micchādiṭṭhiko paraṃ vuṭṭhāpeyya, na ariyadhammato. Tenāha – **''dasakusalakammapathadhammato''**ti. **Evarūpā**ti iminā pāthikaputtādike saṅgaṇhāti.

309. **Sabbaññubodhisatto**ti sabbaññubhāgī bodhisatto. **Ādi**-saddena pūritapāramikā paccekabodhisattā ekaccasāvakabodhisattā ca saṅgayhanti.

310. **Paramā**ti mahāsāvajjabhāvena paramā, ukkaṃsagatāti attho. **Tesa**nti ānantariyakammānaṃ. **Paricchedo**ti vipākavasena pariyosānaṃ. **Vaṭṭassa mūlaṃ,** tato taṃsamaṅgīpuggalo vaṭṭassa khāṇūti vuccati. Tenāha – **''tāyā''**tiādi. Tañce gāhaṃ na vissajjeti, tassa punapi tabbhāvāvahattā vuttaṃ – **''bhavato vuṭṭhānaṃ natthī''**ti, na pana sabbaso vuṭṭhānassa abhāvato. Yādise hi paccaye paṭicca ayaṃ taṃ dassanaṃ okkanto puna kadāci tappaṭipakkhe paccaye paṭicca tato sīsukkhipanamassa na hotīti na vattabbaṃ. Akusalañhi nāmetaṃ abalaṃ dubbalaṃ, na kusalaṃ viya mahābalaṃ. Aññathā sammattaniyāmo viya micchattaniyāmopi accantiko siyā, na ca micchattaniyāmo accantiko. Teneva **papañcasūdaniyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 2.100) –

> ''Kiṃ panesa ekasmiṃyeva attabhāve niyato hoti, udāhu aññasmimpīti? Ekasmiṃyeva niyato, āsevanavasena bhavantarepi taṃ diṭṭhiṃ roceti evā''ti –

Vuttaṃ. Tatoyeva ca **sumaṅgalavilāsiniyampi** (dī. ni. aṭṭha. 1.170-172) vuttaṃ –

> ''Ye vā pana tesaṃ laddhiṃ gahetvā rattiṭṭhāne divāṭṭhāne nisinnā sajjhāyanti vīmaṃsanti, tesaṃ 'karoto na karīyati pāpaṃ, natthi hetu, natthi paccayo, mato ucchijjatī'ti tasmiṃ ārammaṇe micchāsati santiṭṭhati, cittaṃ ekaggaṃ hoti, javanāni javanti. Paṭhamajavane satekicchā honti, tathā dutiyādīsu. Sattame buddhānampi atekicchā anivattino ariṭṭhakaṇṭakasadisā, tattha koci ekaṃ dassanaṃ okkamati, koci dve, koci tīṇipi, ekasmiṃ okkantepi dvīsu tīsu okkantesupi niyatamicchādiṭṭhikova hoti. Patto saggamaggāvaraṇañceva mokkhamaggāvaraṇañca, abhabbo tassattabhāvassa anantaraṃ saggampi gantuṃ, pageva mokkhaṃ, vaṭṭakhāṇu nāmesa satto pathavigopako, yebhuyyena evarūpassa bhavato vuṭṭhānaṃ natthī''ti.

Piṭṭhicakkavāḷeti jhāyamānacakkavāḷassa parato ekasmiṃ okāse. Yaṃ jhāyamānānaṃ ajjhāyamānānañca cakkavāḷānamantaraṃ, yattha lokantarikanirayasamaññā, tādise ekasmiṃ okāse. **Paccatiyevā**ti cakkavāḷe jhāyamāne ajjhāyamānepi attano kammabalena paccatiyeva.

311. Catutthe **''mā khalī''ti vacanaṃ upādāya evaṃladdhanāmo**ti taṃ kira sakaddamāya bhūmiyā telaghaṭaṃ gahetvā gacchantaṃ, ''tāta, mā khalī''ti sāmiko āha. So pamādena khalitvā patitvā sāmikassa bhayena palāyituṃ āraddho. Sāmiko upadhāvitvā sāṭakakaṇṇe aggahesi. So sāṭakaṃ chaḍḍetvā acelako hutvā palāto paṇṇena vā tiṇena vā paṭicchādetumpi ajānanto jātarūpeneva ekaṃ gāmaṃ pāvisi. Manussā taṃ disvā ''ayaṃ samaṇo arahā appiccho, natthi iminā sadiso''ti pūvabhattādīni gahetvā upasaṅkamitvā ''mayhaṃ sāṭakaṃ anivatthabhāvena idaṃ uppanna''nti tato paṭṭhāya sāṭakaṃ labhitvāpi na nivāsesi, tadeva ca pabbajjaṃ aggahesi. Tassa santike aññepi aññepīti pañcasatā manussā pabbajiṃsu. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ – ''mā khalīti vacanaṃ upādāya evaṃladdhanāmo titthakaro''ti.

Samāgataṭṭhāneti dvinnaṃ nadīnaṃ udakappavāhassa sannipātaṭṭhāne. **Dvinnaṃ udakāna**nti dvinnaṃ udakappavāhānaṃ. Yathāvuttaṭṭhāne macchaggahaṇatthaṃ khipitabbato khippaṃ, kuminaṃ, tadeva idha **khippa**nti vuttaṃ. Tenāha – **''kumina''**nti. **Ucchūhī**ti udakaucchūhi. **Tucchapuriso** ariyadhammābhāvato. Jhānamattampi hi tassa nattheva, kuto ariyamaggo. **Manussakhippaṃ maññe**ti manussā patitvā byasanappattiatthaṃ oṭṭitaṃ kuminaṃ viya. Tenāha – **''mahājanassā''**tiādi.

312. Pañcamādīsu **bāhirakasāsana**nti avisesena vuttaṃ – tassa sabbassapi aniyyānikattā satthupaṭiññassapi asabbaññubhāvato. Tenāha – **''tattha hī''**tiādi. **Gaṇo**ti sāvakagaṇo. **Tathābhāvāyā**ti ācariyena vuttākāratāya samaṅgibhāvatthaṃ. **Jaṅghasata**nti bahū aneke satte. **Samakameva akusalaṃ pāpuṇātī**ti tesaṃ sabbesaṃ ekajjhaṃ samādapanepi tesaṃ akusalena samakameva akusalaṃ pāpuṇāti ekajjhaṃ bahūnaṃ samādapanepi tathā ussahanassa balavabhāvato. Visuṃ visuṃ samādapane vattabbameva natthi. Yathā hi dhammacariyāyaṃ samakamevāti vattabbā kalyāṇamittatā, evaṃ adhammacariyāyaṃ akalyāṇamittatāti.

313. **Suṭṭhu akkhāte**ti ekantato niyyānikabhāvena akkhāte. **Satthā ca sabbaññū hotī**ti asabbaññuno niyyānikabhāvena kathetuṃ asakkuṇeyyattā. **Dhammo ca svākkhāto** sammāsambuddhappaveditattā. **Gaṇo**

ca suppaṭipanno satthārā suvinītattā. **Samādapako hī**tiādi suppaṭipattiyā nidassanaṃ daṭṭhabbaṃ.

314. **Pamāṇaṃ jānitabba**nti ‘‘ayaṃ ettakena yāpeti, imassa ettakaṃ dātuṃ yutta’’nti evaṃ pamāṇaṃ jānitabbaṃ. **Atireke…pe… nibbānasampatti vā natthi** durakkhātattā dhammassa. **Tassā**ti paṭiggāhakassa. **Appicchapaṭipadā nāma natthi** durakkhāte dhammavinayeti adhippāyo.

315. **Dāyakassa vaso** nāma uḷāruḷāratābhedo ajjhāsayo. Deyyadhammassa pana thokabahutāva **deyyadhammassa vaso** nāma. **Attano thāmo**ti yāpanappamāṇaṃ. **Yadi hī**tiādi ‘‘katha’’ntiādinā saṅkhepato vuttassa atthassa vivaraṇaṃ. **Anuppannassā**ti anuppanno assa puggalassa. **Cakkhubhūto hotī**ti mahājanassa cakkhu viya hoti. **Sāsanaṃ ciraṭṭhititaṃ karotī**ti anuppannalābhuppādanena mahājanassa pasāduppādanena ca ciraṭṭhitikaṃ karoti.

Kuṭumbariyavihāreti kuṭumbariyagāmasannissitavihāre. **Bhuñjanatthāyā**ti tasmiṃyeva gehe nisīditvā bhuñjanatthāya. **Gahetvā gamanatthāyā**ti gehato bahi gahetvā gamanatthāya. **Dhurabhattānī**ti niccabhattāni. **Cūḷupaṭṭhāka**nti veyyāvaccakaraṃ. **Vīmaṃsitvā**ti yathā uddissa kataṃ na hoti, evaṃ vīmaṃsitvā. **Mahājano appiccho bhavituṃ maññatī**ti mahājano sayaṃ appiccho bhavituṃ maññati diṭṭhānugatiṃ āpajjanena. **Mahājanassā**ti bahujanassa. **Avattharitvā**ti vitthārikaṃ katvā.

316. **Pañcātapatappanaṃ** catūsu passesu aggisantāpassa upari sūriyasantāpassa ca tappanaṃ, tañca kho gimhakāle. Chinnappapātapabbatasikharato patanaṃ **maruppapātapatanaṃ**. Pubbaṇhādīsu ādiccābhimukhāvaṭṭanaṃ **ādiccānuparivattanaṃ**.

317. **Ayampī**ti svākkhāte dhammavinaye kusītopi. **Sāmañña**nti tapacaraṇaṃ. **Dupparāmaṭṭha**nti micchācaritaṃ saṃkiliṭṭhaṃ. **Nirayāyupakaḍḍhatī**ti nirayadukkhāya naṃ kaḍḍhati.

318. **Vuttappakāre**ti pañcātapatappanādike vuttappakāre.

319. **Eva**nti vuttappakārāya cittappasādavhayasuppaṭipattiyā. Tena samaṇadhammakaraṇasukhañca saṅgaṇhāti.

320. **Navakanipāte**ti imasmiṃyeva aṅguttaranikāye vakkhamānaṃ navakanipātaṃ sandhāyāha. **Nava puggalā**ti sattakkhattuparamakolaṃkolādayo nava puggalā. **Sabbatthā**ti imasmiṃ sutte vuttāvasiṭṭhesu sabbesu suttesu.

Tatiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Ekadhammapāḷi

(16) 4. Ekadhammapāḷi-catutthavaggavaṇṇanā

322. Catutthassa paṭhame **saññāṇabhūtā**ti upalakkhaṇabhūtā. **Pañcadasayojanāvaṭṭakkhandhā**ti pañcadasayojanakkhandhaparikkhepā. **Yathā cā**ti **ca**-saddena kadambarukkhādīnaṃ kappaṭṭhāyibhāvaṃ viya yojanasatubbedhādibhāvaṃ samuccinoti, na pana jambuyā jambudīpassa viya tehi aparagoyānādīnaṃ saññāṇabhāvaṃ. **Rāmaṇeyyaka**nti ramaṇīyabhāvaṃ. **Sesapadesū**ti vanarāmaṇeyyakādipadesu. Uggataṃ kūlaṃ ussitabhāvo etassāti **ukkūlaṃ,** vigataṃ apagataṃ kūlaṃ etassāti **vikūla**nti āha – **‘‘unnataṭṭhānaṃ ninnaṭṭhāna’’**nti ca. **Nandiyāvaṭṭamacchapiṭṭhenevā**ti kujjakakulisakamacchasaṅghātapiṭṭheneva.

323. Dutiyādīsu **cattāro apāyā aññatra manussehīti adhippetā,** na devā aññatra manussehīti hīnāya jātiyā adhippetattā. **Upādāyupādāyāpi majjhimadeso labbhati,** yattha gati bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ upāsakānaṃ upāsikānaṃ aññesampi kammavādikiriyavādiviññujātikānaṃ, yo patirūpadesoti vuccati. Tenāha – **‘‘sakalopi hī’’**tiādi.

324. **Eḷā**ti doso. Tenāha – **‘‘niddosamukhāti attho’’**ti.

326. Tathāgatassa guṇe jānitvā cakkhunāpi dassanaṃ dassanameva, ajānitvā pana dassanaṃ tiracchānagatānampi hotiyevāti āha – **‘‘ye tathāgatassa guṇe jānitvā’’**tiādi.

327. **Pakāsetvā kathita**nti saccāni pakāsetvā kathitaṃ.

328. Sutānaṃ dhammānaṃ asammoso dhāraṇanti āha – **‘‘dhārentīti na pammussantī’’**ti.

329. **Atthānatthaṃ upaparikkhantī**ti ‘‘ayaṃ imissā pāḷiyā attho, ayaṃ na attho’’ti atthānatthaṃ upaparikkhanti. Anatthaparihārena hi atthaggahaṇaṃ yathā adhammaparivajjanena dhammappaṭipatti.

330. **Anulomapaṭipada**nti nibbānassa anulomikaṃ paṭipadaṃ.

331. **Saṃvegajanakesu kāraṇesū**ti saṃvegajanakesu jātiādīsu kāraṇesu. Saṃvejanīyesu ṭhānesu sahottappañāṇaṃ saṃvego.

332. **Upāyenā**ti yena upāyena vaṭṭūpacchedo, tena upāyena. **Padhānavīriyaṃ karontī**ti sammappadhānasaṅkhātaṃ vīriyaṃ karonti uppādenti.

333. Vavassajīyanti vissajjīyanti ettha saṅkhārāti **vavassaggo,** asaṅkhatā dhātūti āha – **‘‘vavassaggo vuccati nibbāna’’**nti.

334. **Uttamannāna**nti uttamānaṃ pañcannaṃ bhojanānaṃ. **Uttamarasāna**nti uttamānaṃ rasānaṃ. **Uñchācārenā**ti uñchācariyāya kassaci apariggahabhūtassa kiñci ayācitvā gahaṇaṃ uñchācāro. **Ettha cā**tiādinā annādīnaṃ aggabhāvo nāma manāpaparamo icchitakkhaṇalābho, na tesaṃ lābhitāmattanti dasseti. **Paṭilabhantī**ti denti paṇītabhāvena. **Bhattassa ekapātī**ti ekapātipūraṃ bhattaṃ. **Idaṃ kiṃ nāmā**ti ‘‘idaṃ annaggarasaggaṃ nāma hoti, na hotī’’ti pucchati. **Uñchena kapālābhatenā**ti missakabhattena. **Yāpente**ti yāpanasīsena yāpanahetuṃ bhattaṃ vadati. **Upādāya aggarasaṃ nāmā**ti taṃ taṃ upādāyupādāya annaggarasaggaṃ daṭṭhabbanti dasseti. Cakkavattiāhārato hi cātumahārājikānaṃ āhāro aggoti evaṃ yāva paranimmitavasavattidevā netabbaṃ.

335. **Attharaso nāma cattāri sāmaññaphalāni** ‘‘ariyamaggānaṃ phalabhūto raso’’ti katvā. **Dhammaraso nāma cattāro maggā** ‘‘sāmaññaphalassa hetubhūto raso’’ti katvā **vimuttiraso nāma amataṃ nibbānaṃ** ‘‘sabbasaṅkhārasamatho’’ti katvā.

Catutthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Jambudīpapeyyālo niṭṭhito.

17. Pasādakaradhammavaggavaṇṇanā

366. **Addhamida**nti sandhivasena pāḷiyaṃ rassaṃ katvā vuttaṃ, ma-kāro padasandhikaroti āha – **‘‘addhā ida’’**nti. **Ekaṃso esā**ti ekaṃso hetu esa lābhānaṃ. **Pāpakaṃ nāmā**ti appakampi pāpaṃ nāma byattaṃ ekaṃsena na karoti. **Tathassā**ti tathā sammāpaṭipajjamānassa assa. Āraññikattaṃ…pe… tecīvarikattanti imesaṃ dhutadhammānaṃ gahaṇeneva itaresampi taṃsabhāgānaṃ gahitabhāvo daṭṭhabbo. **Thāvarappattabhāvo**ti sāsane thirabhāvappatti therabhāvo. **Ākappassa sampattī**ti ‘‘añño me ākappo karaṇīyo’’ti evaṃ vuttassa ākappassa sampatti. **Kolaputtī**ti kolaputtiyanti āha – **‘‘kulaputtabhāvo’’**ti. **Sampannarūpatā**ti upadhisampadā. **Vacanakiriyāyā**ti vacanappayogassa madhurabhāvo mañjussaratā. **Tenassa lābho uppajjatī**ti idaṃ na lābhuppādanūpāyadassanaparaṃ, atha kho evaṃ sammāpaṭipajjamānassa anicchantasseva lābho uppajjatīti lābhassa abyabhicārahetudassanaparaṃ

daṭṭhabbaṃ. Yathāha –

‘‘Ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu lābhī assaṃ cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānanti, sīlesvevassa paripūrakārī’’ti (ma. ni. 1.65).

Pasādakaradhammavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

18. Aparaaccharāsaṅghātavaggavaṇṇanā

382. **Idampi sutta**nti ettha **pi-**saddo heṭṭhā vuttacūḷaccharāsaṅghātasuttaṃ sampiṇḍeti. Cūḷaccharāsaṅghātasutte appanaṃ appattāya mettāya tāvamahanto vipāko dassito, kimaṅgaṃ pana imissā appanāppattāya mettāyāti dassetuṃ – **‘‘appanāppattāya hī’’**tiādimāha. **Vipākakathāyeva natthī**ti vipāke kathāyeva natthi, ayameva vā pāṭho. **Gaṇanānupubbatā**ti gaṇanānupubbatāya. Paṭhamaṃ uppannantipi paṭhamaṃ, paṭhamaṃ samāpajjatīti idaṃ pana na ekantalakkhaṇaṃ. Ciṇṇavasībhāvo hi aṭṭhasamāpattilābhī ādito paṭṭhāya matthakaṃ pāpentopi samāpajjituṃ sakkoti, matthakato paṭṭhāya ādiṃ pāpentopi, antarantarā okkantopi samāpajjituṃ sakkoti eva. Pubbuppattiyaṭṭhena pana paṭhamaṃ nāma hoti. **Vibhaṅge**ti jhānavibhaṅge. Vipassanaṃ kayiramānaṃ **lakkhaṇūpanijjhānakiccaṃ maggena sijjhati** taggatasammohaviddhaṃsanato. Apica **vipassanāya lakkhaṇūpanijjhānaṃ maggena uppannena sijjhati** itarathā parivattanato, tasmā **maggo lakkhaṇūpanijjhānaṃ,** na aniccādilakkhaṇānaṃ ārammaṇakaraṇato. Yathā phalaṃ nibbānassa asaṅkhatalakkhaṇaṃ ārammaṇakaraṇavasena upanijjhāyati, evaṃ maggopi. Evampissa lakkhaṇūpanijjhānataṃ veditabbaṃ. **Vattabbameva natthi** arittajjhānatāya. **Sesaṃ** visesaṃ, arittajjhānā evāti attho.

386-387. **Hitapharaṇa**nti sattesu hitānurūpaṃ jhānassa pharitvā pavattanaṃ. Cetopaṭipakkhato vimuccati etāyāti **cetovimutti,** appanāppattā mettā. Tenāha – **‘‘idhā’’**tiādi. **Eseva nayo**ti iminā karuṇādīnampi appanāppattataṃ atidisati. **Vaṭṭaṃ honti** kammavaṭṭabhāvato. **Vaṭṭapādā hontī**ti vipākavaṭṭassa kāraṇaṃ honti.

390. **Ajjhattaparikammavasenā**ti attano kesādīsu parikammakaraṇavasena. **Aṭṭhārasavidhe**ti aṭṭhārasappabhede. **Kāye**ti rūpakāye. Rūpakāyo hi idha aṅgapaccaṅgānaṃ kesādīnañca dhammānaṃ samūhaṭṭhena hatthikāyarathakāyādayo viya kāyoti adhippeto. Samūhavisayatāya cassa kāyasaddassa samudāyūpādanatāya ca asubhākārassa ‘‘kāye’’ti ekavacanaṃ. Tathā ārammaṇādivibhāgena anekabhedabhinnampi cittaṃ cittabhāvasāmaññena ekajjhaṃ gahetvā ‘‘citte’’ti ekavacanaṃ kataṃ. **Kāyānupassī**ti imassa atthaṃ dassetuṃ – **‘‘tameva kāyaṃ paññāya anupassanto’’**ti āha. **Tameva kāya**nti ca avadhāraṇena vedanādianupassanaṃ nivatteti. Tena ca puna kāyaggahaṇassa payojanaṃ sūcitanti daṭṭhabbaṃ. ‘‘Kāye’’ti hi vatvāpi puna ‘‘kāyānupassī’’ti dutiyaṃ kāyaggahaṇaṃ asammissato vavatthānaghanavinibbhogādidassanatthaṃ kataṃ. Tena vedanādayopi ettha sitā, ettha paṭibaddhāti kāyavedanādianupassanappasaṅgepi āpanne na kāye vedanānupassī cittānupassī dhammānupassī vā. Atha kho kāyānupassīyevāti kāyasaṅkhātavatthusmiṃ kāyānupassanākārasseva dassanena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Tathā na kāye aṅgapaccaṅgavinimuttaekadhammānupassī, nāpi kesalomādivinimuttaitthipurisānupassī. Yopi cettha kesalomādiko bhūtupādāyasamūhasaṅkhāto kāyo, katthapi na bhūtupādāyavinimuttaekadhammānupassī, atha kho rathasambhārānupassako viya aṅgapaccaṅgasamūhānupassī, nāgarāvayavānupassako viya kesalomādisamūhānupassī, kadalikkhandhapattavaṭṭivinibbhujjako rittamuṭṭhiviniveṭhako viya ca bhūtupādāyasamūhānupassīyevāti nānappakārato samūhavaseneva kāyasaṅkhātassa vatthuno dassanena ghanavinibbhogo dassito hoti. Na hettha yathāvuttasamūhavinimutto kāyo vā itthī vā puriso vā añño vā koci dhammo dissati, yathāvuttadhammasamūhamatteyeva pana tathā tathā sattā micchābhinivesaṃ karonti.

Aṭṭhārasavidhenāti aṭṭhārasavidhā. **Satipaṭṭhānabhāvakassā**ti satipaṭṭhānabhāvaṃ bhāventassa. Tīsu bhavesu kilese ātapetīti **ātāpo,** vīriyassetaṃ nāmaṃ. Yadipi hi kilesānaṃ pahānaṃ ātāpananti, taṃ sammādiṭṭhiādīnampi attheva. Ātapasaddo viya pana ātāpasaddopi vīriyeva niruḷho. Atha vā

paṭipakkhappahāne sampayuttadhammānaṃ abbhussahanavasena pavattamānassa vīriyassa sātisayaṃ tadātāpananti vīriyameva tathā vuccati, na aññadhammā, tasmā ātāpoti vīriyassa nāmaṃ, so assa atthīti **ātāpī**. Ayañca īkāro pasaṃsāya atisayassa vā dīpakoti ātāpiggahaṇena sammappadhānasamaṅgitaṃ dasseti. Tenevāha – **''ātāpīti…pe… vīriyena vīriyavā''**ti. **Sampajāno**ti sampajaññasaṅkhātena ñāṇena samannāgato. Tenāha – **''aṭṭhārasavidhena…pe… sammā pajānanto''**ti. Ayaṃ panettha vacanattho – sammā samantato sāmañca pajānanto **sampajāno,** asammissato vavatthāne aññadhammānupassitābhāvena sammā aviparītaṃ sabbākārappajānena samantato uparūparivisesāvahabhāvena pavattiyā sammā pajānantoti attho.

Kāyo ca idha lujjanappalujjanaṭṭhena lokoti adhippetoti āha – **''tasmiṃyeva kāyasaṅkhāte loke''**ti. **Pañcakāmaguṇikataṇha**nti rūpādīsu pañcasu kāmaguṇesu pavattamānaṃ taṇhaṃ. Yasmā panettha abhijjhāgahaṇena kāmacchando, domanassaggahaṇena byāpādo saṅgahaṃ gacchati, tasmā nīvaraṇapariyāpannabalavadhammadvayadassanena nīvaraṇappahānaṃ vuttaṃ hotīti veditabbaṃ. Visesena cettha abhijjhāvinayena kāyasampattimūlakassa anurodhassa, domanassavinayena kāyavipattimūlakassa virodhassa, abhijjhāvinayena ca kāye abhiratiyā, domanassavinayena kāyabhāvanāya anabhiratiyā, abhijjhāvinayena kāye abhūtānaṃ subhasukhabhāvādīnaṃ pakkhepassa, domanassavinayena kāye bhūtānaṃ asubhāsukhabhāvādīnaṃ apanayanassa ca pahānaṃ vuttaṃ. Tena yogāvacarassa yogānubhāvo yogasamatthatā ca dīpitā hoti. Yogānubhāvo hi esa, yadidaṃ anurodhavirodhavippamutto aratiratisaho abhūtapakkhepabhūtāpanayanavirahito ca hoti. Anurodhavirodhavippamutto cesa aratiratisaho abhūtaṃ apakkhipanto bhūtañca anapanento yogasamattho hotīti. **Suddharūpasammasanameva kathita**nti kevalaṃ kāyānupassanābhāvato vuttaṃ.

Sukhādibhedāsu vedanāsūti sukhadukkhaadukkhamasukhasāmisanirāmisabhedāsu vedanāsu. Tattha sukhayatīti **sukhā,** sampayuttadhamme kāyañca laddhassāde karotīti attho. Suṭṭhu vā khādati, khanati vā kāyikaṃ cetasikañca ābādhanti **sukhā,** sukaraṃ okāsadānaṃ etissāti vā **sukhā**. Dukkhayatīti **dukkhā,** sampayuttadhamme kāyañca pīḷeti vibādhatīti attho. Duṭṭhu vā khādati, khanati vā kāyikaṃ cetasikañca sātanti **dukkhā,** dukkaraṃ okāsadānaṃ etissāti vā **dukkhā**. Dukkhasukhappaṭikkhepena **adukkhamasukhā**ti upekkhā vuttā. Vediyati ārammaṇarasaṃ anubhavatīti **vedanā. Vediyamāno**ti anubhavamāno. **Sukhaṃ vedanaṃ vediyāmīti pajānātī**ti kāyikaṃ vā cetasikaṃ vā sukhaṃ vedanaṃ vediyamāno ''ahaṃ sukhaṃ vedanaṃ vediyāmī''ti pajānātīti attho. Tattha kāmaṃ uttānaseyyakāpi dārakā thaññapivanādikāle sukhaṃ vedanaṃ vediyamānā ''sukhaṃ vedanaṃ vediyāmā''ti pajānanti, na panetaṃ evarūpaṃ pajānanaṃ sandhāya vuttaṃ. Evarūpañhi jānanaṃ sattupaladdhiṃ na jahati, attasaññaṃ na ugghāṭeti, kammaṭṭhānaṃ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hoti. Imassa pana bhikkhuno jānanaṃ sattupaladdhiṃ jahati, attasaññaṃ ugghāṭeti, kammaṭṭhānañceva satipaṭṭhānabhāvanā ca hoti. Idañhi ''ko vediyati, tassa vedanā, kiṃ kāraṇā vedanā''ti evaṃ sampajānantassa vediyanaṃ sandhāya vuttaṃ.

Tattha ko vediyatīti? Na koci satto vā puggalo vā vediyati. Kassa vedanāti? Na kassaci sattassa vā puggalassa vā vedanā. Kiṃ kāraṇā vedanāti? Vatthuārammaṇā ca panassa vedanāti. Tasmā esa evaṃ pajānāti ''taṃ taṃ sukhādīnaṃ vatthubhūtaṃ rūpādiṃ ārammaṇaṃ katvā vedanāva vediyati, taṃ pana vedanāpavattiṃ upādāya 'ahaṃ vediyāmī'ti vohāramattaṃ hotī''ti. Evaṃ ''sukhādīnaṃ vatthubhūtaṃ rūpādiṃ ārammaṇaṃ katvā vedanāva vediyatī''ti sallakkhento esa ''sukhaṃ vedanaṃ vediyāmī''ti pajānātīti veditabbo.

Atha vā **sukhaṃ vedanaṃ vediyāmīti pajānātī**ti sukhavedanākkhaṇe dukkhāya vedanāya abhāvato sukhaṃ vedanaṃ vediyamāno ''sukhaṃ vedanaṃyeva vediyāmī''ti pajānāti. Tena yā pubbe bhūtapubbā dukkhā vedanā, tassā idāni abhāvato imissā ca sukhāya vedanāya ito paraṃ paṭhamaṃ abhāvato ''vedanā nāma aniccā addhuvā vipariṇāmadhammā''ti itiha tattha sampajāno hoti. **Dukkhaṃ vedanaṃ vediyāmīti pajānātī**tiādīsupi eseva nayo.

Sāmisaṃ vā sukhantiādīsu yasmā kilesehi āmasitabbato āmisā nāma pañca kāmaguṇā. Ārammaṇakaraṇavasena saha āmisehīti sāmisā, tasmā **sāmisā sukhā** nāma pañcakāmaguṇāmisanissitā chasu dvāresu uppannā chagehassitā somanassavedanā. **Sāmisā dukkhā** nāma chagehassitā domanassavedanā. Sā ca chasu dvāresu ''iṭṭhārammaṇaṃ nānubhavissāmi nānubhavāmī''ti vitakkayato

uppannā kāmaguṇanissitā domanassavedanā veditabbā. **Nirāmisā sukhā** nāma chanekkhammassitā somanassavedanā. Sā ca chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate aniccādivasena vipassanaṃ paṭṭhapetvā ussukkāpetuṃ sakkontassa ''ussakkitā me vipassanā''ti somanassajātassa uppannā somanassavedanā daṭṭhabbā.

Nirāmisā dukkhā nāma chanekkhammassitā domanassavedanā. Sā pana chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate anuttaravimokkhasaṅkhātaariyaphaladhammesu pihaṃ paṭṭhapetvā tadadhigamāya aniccādivasena vipassanaṃ paṭṭhapetvā ussukkāpetuṃ asakkontassa ''imampi pakkhaṃ imampi māsaṃ imampi saṃvaccharaṃ vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyabhūmiṃ pāpuṇituṃ nāsakkhi''nti anusocato uppannā domanassavedanā.

Sāmisā adukkhamasukhā nāma chagehassitā upekkhāvedanā. Sā ca chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate guḷapiṇḍake nilīnamakkhikā viya rūpādīni anuvattamānā tattheva laggā laggitā hutvā uppannā kāmaguṇanissitā upekkhāvedanā. **Nirāmisā adukkhamasukhā** nāma chanekkhammassitā upekkhāvedanā. Sā pana chasu dvāresu iṭṭhādiārammaṇe āpāthagate iṭṭhe arajjantassa, aniṭṭhe adussantassa, asamapekkhanena amuyhantassa uppannā vipassanāñāṇasampayuttā upekkhāvedanā. **Evaṃ vutta**nti mahāsatipaṭṭhānasutte vuttaṃ. **Sāva vedanā veditabbā**ti lujjanappalujjanaṭṭhena sā vedanā ''loko''ti veditabbā.

Evaṃ vitthāriteti ''sarāgaṃ vā cittaṃ sarāgaṃ cittanti pajānāti, vītarāgaṃ vā cittaṃ…pe… sadosaṃ vā cittaṃ, vītadosaṃ vā cittaṃ, samohaṃ vā cittaṃ, vītamohaṃ vā cittaṃ, saṃkhittaṃ vā cittaṃ, vikkhittaṃ vā cittaṃ, mahaggataṃ vā cittaṃ, amahaggataṃ vā cittaṃ, sauttaraṃ vā cittaṃ, anuttaraṃ vā cittaṃ, samāhitaṃ vā cittaṃ, asamāhitaṃ vā cittaṃ, vimuttaṃ vā cittaṃ, avimuttaṃ vā cittanti pajānātī''ti evaṃ satipaṭṭhānasutte (dī. ni. 2.381; ma. ni. 1.114) vitthāretvā dassite soḷasavidhe citte.

Tattha **sarāga**nti aṭṭhavidhaṃ lobhasahagataṃ. **Vītarāga**nti lokiyakusalābyākataṃ. Idaṃ pana yasmā sammasanaṃ na dhammasamodhānaṃ, tasmā idha ekapadepi lokuttaraṃ na labbhati. Sesāni cattāri akusalacittāni neva purimapadaṃ, na pacchimapadaṃ bhajanti. **Sadosa**nti duvidhaṃ domanassasahagataṃ. **Vītadosa**nti lokiyakusalābyākataṃ. Sesāni dasa akusalacittāni neva purimapadaṃ, na pacchimapadaṃ bhajanti. **Samoha**nti vicikicchāsahagatañceva uddhaccasahagatañcāti duvidhaṃ. Yasmā pana moho sabbākusalesu uppajjati, tasmā sesānipi idha vattantiyeva. Imasmiññeva hi duke dvādasākusalacittāni pariyādinnānīti. **Vītamoha**nti lokiyakusalābyākataṃ.

Saṃkhittanti thinamiddhānupatitaṃ. Etañhi saṅkucitacittaṃ nāma ārammaṇe saṅkocavasena pavattanato. **Vikkhitta**nti uddhaccasahagataṃ. Etañhi pasaṭacittaṃ nāma ārammaṇe savisesaṃ vikkhepavasena visaṭabhāvena pavattanato. **Mahaggata**nti rūpāvacaraṃ arūpāvacarañca. **Amahaggata**nti kāmāvacaraṃ. **Sauttara**nti kāmāvacaraṃ. **Anuttara**nti rūpāvacaraṃ arūpāvacarañca. Tatrāpi sauttaraṃ rūpāvacaraṃ, anuttaraṃ arūpāvacarameva. **Samāhita**nti yassa appanāsamādhi vā upacārasamādhi vā atthi. **Asamāhita**nti ubhayasamādhivirahitaṃ. **Vimutta**nti tadaṅgavikkhambhanavimuttīhi vimuttaṃ. **Avimutta**nti ubhayavimuttirahitaṃ. Samucchedappaṭippassaddhinissaraṇavimuttīnaṃ pana idha okāsova natthi, okāsābhāvo ca sammasanacārassa adhippetattā veditabbo.

Upādānassa khandhā **upādānakkhandhā,** upādānassa paccayabhūtā dhammapuñjā dhammarāsayoti attho. Upādānehi ārammaṇakaraṇādivasena upādātabbā vā khandhā **upādānakkhandhā. Cha ajjhattikabāhirāyatanānī**ti cakkhu sotaṃ ghānaṃ jivhā kāyo manoti imāni cha ajjhattikāyatanāni ceva, rūpaṃ saddo gandho raso phoṭṭhabbo dhammāti imāni cha bāhirāyatanāni ca. Ettha pana lokuttaradhammā na gahetabbā sammasanacārassa adhippetattā. **Satta sambojjhaṅgā**ti satisambojjhaṅgādayo satta sambojjhaṅgā. Satiādayo hi sambodhissa, sambodhiyā vā aṅgāti **sambojjhaṅgā**. Tathā hi sambujjhati āraddhavipassakato paṭṭhāya yogāvacaroti sambodhi, yāya vā so satiādikāya sattadhammasāmaggiyā sambujjhati, kilesaniddāto uṭṭhāti, saccāni vā paṭivijjhati, sā dhammasāmaggī sambodhi, tassa sambodhissa, tassā vā sambodhiyā aṅgāti **sambojjhaṅgā**.

Cattāri ariyasaccānīti ‘‘dukkhaṃ dukkhasamudayo dukkhanirodho dukkhanirodhagāminipaṭipadā’’ti (saṃ. ni. 5.1071-1072) evaṃ vuttāni cattāri ariyasaccāni. Tattha purimāni dve saccāni vaṭṭaṃ pavattihetubhāvato. Pacchimāni vivaṭṭaṃ nivaṭṭatadadhigamūpāyabhāvato. Tesu bhikkhuno vaṭṭe kammaṭṭhānābhiniveso hoti sarūpato pariggahasambhavato. Vivaṭṭe natthi abhiniveso avisayattā avisayatte ca payojanābhāvato. **Pañcadhā vuttesū**ti satipaṭṭhānasutte vuttesu. **Suddhaarūpasammasanamevā**ti rūpena amissitattā kevalaṃ arūpasammasanameva. Khandhāyatanasaccakoṭṭhāsānaṃ pañcakkhandhasaṅgahato **‘‘rūpārūpasammasana’’**nti vuttaṃ. Pubbabhāgiyānampi satipaṭṭhānānaṃ saṅgahitattā **‘‘lokiyalokuttaramissakāneva kathitānī’’**ti āha.

394. **Anibbattāna**nti ajātānaṃ. **Payogaṃ parakkama**nti ettha bhusaṃ yogo payogo, payogova parakkamo, payogasaṅkhātaṃ parakkamanti attho. **Cittaṃ ukkhipatī**ti kosajjapakkhe patituṃ apadānavasena ukkhipati. **Padhānavīriya**nti sammappadhānalakkhaṇappattavīriyaṃ. **Lokiyā**ti lokiyasammappadhānakathā. **Sabbapubbabhāge**ti sabbamaggānaṃ pubbabhāge. **Kassapasaṃyuttapariyāyenā**ti kassapasaṃyutte āgatasuttena ‘‘uppannā me pāpakā akusalā dhammā appahīyamānā anatthāya saṃvatteyyu’’nti (saṃ. ni. 2.145) āgatattā. Sā lokiyāti veditabbā.

Samathavipassanāvāti avadhāraṇena maggaṃ nivattetvā tassa nivattane kāraṇaṃ dassento, **‘‘maggo panā’’**tiādimāha. **Sakiṃ uppajjitvā**ti idaṃ bhūtakathanamattaṃ. Niruddhassa puna anuppajjanato ‘‘na koci guṇo’’ti āsaṅkeyyāti āha – **‘‘so hī’’**tiādi. Anantarameva yathā phalaṃ uppajjati, tathā pavattiyevassa paccayadānaṃ. **Purimasmimpī**ti ‘‘anuppannā me kusalā dhammā uppajjamānā anatthāya saṃvatteyyu’’nti etthapi. **Vutta**nti porāṇaṭṭhakathāyaṃ. **Taṃ pana** tathāvuttavacanaṃ **na yuttaṃ** dutiyasmiṃ viya purimasmiṃ maggassa aggahaṇe kāraṇābhāvato. Purimasmiṃ aggahite magge anuppajjamāno maggo anatthāya saṃvatteyyāti āpajjeyya, na cetaṃ yuttaṃ āpajjamāne tasmiṃ padhānatthasambhavato. **Catukiccasādhanavasenā**ti anuppannākusalānuppādanādicatukiccasādhanavasena.

Vuttanayenāti ‘‘asamudācāravasena vā ananubhūtārammaṇavasena vā’’tiādinā vuttanayena. **Vijjamānā**ti dharamānasabhāvā. Khaṇattayapariyāpannattā uppādādisamaṅgino vattamānabhāvena uppannaṃ **vattamānuppannaṃ**. Tañhi uppādato paṭṭhāya yāva bhaṅgā uddhaṃ pannaṃ pattanti nippariyāyato **‘‘uppanna’’**nti vuccati. Anubhavitvā bhavitvā ca vigataṃ bhutvāvigataṃ. Anubhavanabhavanāni hi bhavanasāmaññena bhutvā-saddena vuttāni. Sāmaññameva hi upasaggena visesīyati. Idha vipākānubhavanavasena tadārammaṇaṃ avipakkavipākassa sabbathā avigatattā bhavitvāvigatamattavasena kammañca **‘‘bhutvāvigatuppanna’’**nti vuttaṃ. Na aṭṭhasāliniyaṃ viya rajjanādivasena anubhūtāpagataṃ javanaṃ uppajjitvā niruddhatāvasena bhūtāpagatañca saṅkhataṃ **bhūtāpagatuppanna**nti. Tasmā idha **okāsakatuppannaṃ** vipākameva vadati, na tattha viya kammampi. Aṭṭhasāliniyañhi bhūtāvigatuppannaṃ okāsakatuppannañca aññathā dassitaṃ. Vuttañhi tattha (dha. sa. aṭṭha. 1 kāmāvacarakusalapadabhājanīya) –

> ‘‘Ārammaṇarasaṃ anubhavitvā niruddhaṃ anubhūtāpagatasaṅkhātaṃ kusalākusalaṃ, upādādittayaṃ anuppatvā niruddhaṃ bhūtāpagatasaṅkhātaṃ sesasaṅkhatañca bhūtāpagatuppannaṃ nāma. ‘Yānissa tāni pubbe katāni kammānī’ti evamādinā nayena vuttaṃ kammaṃ atītampi samānaṃ aññaṃ vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassokāsaṃ katvā ṭhitattā, tathākatokāsañca vipākaṃ anuppannampi samānaṃ evaṃ kate okāse ekantena uppajjanato okāsakatuppannaṃ nāmā’’ti.

Idha pana sammohavinodaniyaṃ vuttanayeneva bhutvāvigatuppannaṃ okāsakatuppannañca dassitaṃ. Vuttañhi, **sammohavinodaniyaṃ** (vibha. aṭṭha. 406) –

> ‘‘Kamme pana jahite ārammaṇarasaṃ anubhavitvā niruddho vipāko bhutvāvigataṃ nāma. Kammaṃ uppajjitvā niruddhaṃ bhutvāvigataṃ nāma. Tadubhayampi bhutvāvigatuppannanti saṅkhyaṃ gacchati. Kusalākusalaṃ kammaṃ aññakammassa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti. Evaṃ kate okāse vipāko uppajjamāno okāsakaraṇato paṭṭhāya uppannoti vuccati. Idaṃ okāsakatuppannaṃ nāmā’’ti.

Tattha aṭṭhasāliniyā ayamadhippāyo – ‘‘satipi sabbesampi cittuppādānaṃ saṃvedayitasabhāvā ārammaṇānubhavane savipallāse pana santāne cittābhisaṅkhāravasena pavattito abyākatehi visiṭṭho kusalākusalānaṃ sātisayo visayānubhavanākāro. Yathā vikappaggāhavasena rāgādīhi tabbipakkhehi ca akusalaṃ kusalañca nippariyāyato ārammaṇarasaṃ anubhavati, na tathā vipāko kammavegakkhittattā, nāpi kiriyā ahetukānaṃ atidubbalatāya, sahetukānañca khīṇakilesassa chaḷaṅgupekkhāvato uppajjamānānaṃ atisantavuttittā, tasmā rajjanādivasena ārammaṇarasānubhavanaṃ sātisayanti akusalaṃ kusalañca uppajjitvā niruddhatāsāmaññena sesasaṅkhatañca bhūtāpagata’’nti vuttaṃ. Sammohavinodaniyā pana vipākānubhavanavasena tadārammaṇaṃ avipakkapākassa sabbathā avigatattā bhavitvāvigatamattavasena kammañca bhutvāpagatanti vuttaṃ. Teneva tattha okāsakatuppannanti vipākamevāha, na kammampi, tasmā idhāpi sammohavinodaniyaṃ vuttanayeneva bhutvāpagatuppannaṃ okāsakatuppannañca vibhattanti daṭṭhabbaṃ.

Pañcakkhandhā pana vipassanāya bhūmi nāmāti sammasanassa ṭhānabhāvato vuttaṃ. **Tesū**ti atītādibhedesu. **Anusayitakilesā**ti appahīnā maggena pahātabbā adhippetā. Tenāha – **‘‘atītā vā…pe… na vattabbā’’**ti. Hontu tāva ‘‘atītā’’ti vā ‘‘paccuppannā’’ti vā na vattabbā, ‘‘anāgatā’’ti pana kasmā na vattabbā, nanu kāraṇalābhe uppajjanārahā appahīnaṭṭhena thāmagatā kilesā anusayāti vuccantīti? Saccametaṃ, anāgatabhāvopi nesaṃ na paricchinno itarānāgatakkhandhānaṃ viyāti ‘‘anāgatā vāti na vattabbā’’ti vuttaṃ. Yadi hi nesaṃ paricchinno anāgatabhāvo siyā, tato ‘‘paccuppannā, atītā’’ti ca vattabbā siyuṃ, paccayasamavāye pana uppajjanārahataṃ upādāya anāgatavohāro tattha veditabbo.

Idaṃ bhūmiladdhuppannaṃ nāmāti idaṃ yathāvuttaṃ kilesajātaṃ appahīnaṭṭhena bhūmiladdhuppannaṃ nāma kāraṇalābhe sati vijjamānakiccakaraṇato. **Tāsu tāsu bhūmisū**ti manussadevādiattabhāvasaṅkhātesu upādānakkhandhesu. Ārammaṇakaraṇavasena hi bhavanti ettha kilesāti **bhūmiyo,** upādānakkhandhā. **Asamugghātagatā**ti tasmiṃ tasmiṃ santāne anuppattidhammataṃ anāpāditatāya samugghātaṃ samucchedaṃ na gatāti **asamugghātagatā. Bhūmiladdhuppannaṃ nāmā**ti ettha laddhabhūmikaṃ bhūmiladdhanti vuttaṃ aggiāhito viya. Okāsakatuppannasaddepi ca **aṭṭhasāliniyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. 1 kāmāvacarakusalapadabhājanīya) āgatanayena okāso kato etena kusalākusalakammena, okāso kato etassa vipākassāti ca duvidhatthepi evameva katasaddassa paranipāto veditabbo. Idha pana okāsakatuppannasaddena vipākasseva gahitattā ‘‘okāso kato etassa vipākassā’’ti evaṃ viggaho daṭṭhabbo.

Khaṇattayasamaṅgitāya samudācārappattaṃ **samudācāruppannaṃ**. Tenāha – **‘‘sampati vattamānaṃyevā’’**ti. Ārammaṇaṃ adhiggayha daḷhaṃ gahetvā pavattaṃ **ārammaṇādhiggahituppannaṃ**. Vikkhambhanappahānavasena appahīnā **avikkhambhitā**. Samucchedappahānavasena appahīnā **asamugghātitā**. Nimittaggāhavasena ārammaṇassa adhiggahitattā taṃ ārammaṇaṃ anussaritānussaritakkhaṇe kilesuppattihetubhāvena upatiṭṭhanato adhiggahitameva nāmaṃ hotīti āha – **‘‘ārammaṇassa adhiggahitattā’’**ti. Ettha ca āhaṭakhīrarukkho viya nimittaggāhavasena adhiggahitaṃ ārammaṇaṃ, anāhaṭakhīrarukkho viya avikkhambhitatāya antogatakilesaārammaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Nimittaggāhikā avikkhambhitakilesā vā puggalā vā āhaṭānāhaṭakhīrarukkhasadisā. **Purimanayenevā**ti avikkhambhituppanne vuttanayeneva. **Vitthāretabba**nti ‘‘imasmiṃ nāma ṭhāne nuppajjissantī’’ti na vattabbā. Kasmā? Asamugghātitattā. Yathā kiṃ? Yathā sace khīrarukkhaṃ kuṭhāriyā āhaneyyuṃ, imasmiṃ nāma ṭhāne khīraṃ na nikkhameyyāti na vattabbaṃ, evaṃ. Idaṃ asamugghātituppannaṃ nāmāti evaṃ yojetvā vitthāretabbaṃ.

Imesu uppannesūti yathāvuttesu aṭṭhasu uppannesu. Idaṃ **na maggavajjhaṃ** appahātabbavatthuttā. **Maggavajjhaṃ** maggena paheyyavatthuttā. **Ratto**ti rāgena samannāgato. Esa nayo **duṭṭho mūḷho**ti etthāpi. **Vinibaddho**ti mānasaṃyojanena virūpaṃ nibandhito. **Parāmaṭṭho**ti diṭṭhiparāmāsena dhammasabhāvaṃ atikkamma parato āmaṭṭho. **Aniṭṭhaṅgato**ti niṭṭhaṃ agato, saṃsayāpannoti attho. **Thāmagato**ti anusayavasena daḷhataṃ upagato. **Yuganaddhā**ti pahātabbappahāyakayuge naddhā viya vattanakā ekakālikattā. **Saṃkilesikā**ti saṃkilesadhammasahitā.

Pāḷiyanti paṭisambhidāpāḷiyaṃ (paṭi. ma. 3.21). Tikālikesupi kilesesu vāyāmābhāvadassanatthaṃ ajātaphalataruṇarukkho pāḷiyaṃ nidassito, aṭṭhakathāyaṃ pana jāto satto asamudāhaṭakileso nāma natthīti **‘‘jātaphalarukkhena dīpetabba’’**nti vatvā tamatthaṃ vivarituṃ **‘‘yathā hī’’**tiādi vuttaṃ. Atha vā

maggena pahīnakilesānameva atītādibhedena tidhā navattabbataṃ pākaṭaṃ kātuṃ ajātaphalarukkho upamāvasena pāḷiyaṃ ābhato, atītādīnaṃ appahīnatādassanatthampi **''jātaphalarukkhena dīpetabba''**nti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Tattha yathā acchinne rukkhe nibbattanārahāni phalāni chinne anuppajjamānāni kadāci sasabhāvāni ahesuṃ, honti, bhavissanti vāti atītādibhāvena na vattabbāni, evaṃ maggena pahīnakilesā ca daṭṭhabbā magge anuppanne uppattirahānaṃ uppanne sabbena sabbaṃ abhāvato. Yathā ca chede asati phalāni uppajjissantīti chedanassa sātthakatā, evaṃ maggabhāvanāya ca sātthakatā yojetabbā. **Nāpi na pajahatī**ti uppajjanārahānaṃ pajahanato vuttaṃ. **Uppajjitvā**ti lakkhaṇe tvā-saddo. Maggassa uppajjanakiriyāya hi samudayappahānanibbānasachikaraṇakiriyā viya khandhānaṃ parijānanakiriyā lakkhīyati.

Tepi pajahatiyevāti ye tehi kilesehi janetabbā upādinnakkhandhā, tepi pajahatiyeva tannimittassa abhisaṅkhāraviññāṇassa nirodhanato. Tenāha – **''vuttampi ceta''**ntiādi. **Abhisaṅkhāraviññāṇassa nirodhenā**ti kammaviññāṇassa anuppattidhammatāpādanena. **Etthā**ti etasmiṃ sotāpattimaggañāṇe hetubhūte. **Ete**ti nāmarūpasaññitā saṅkhārā. **Sabbabhavehi vuṭṭhātiyevātipi vadantī**ti arahattamaggo sabbabhavehi vuṭṭhātiyevāti vadanti taduppattito uddhaṃ bhavūpapattiyā kilesassapi abhāvato.

Ekacittakkhaṇikattā maggassāti adhippāyena **''kathaṃ anuppannānaṃ…pe… ṭhitiyā bhāvanā hotī''**ti pucchati. Maggappavattiyāyeva ubhayakiccasiddhito āha – **''maggappavattiyāyevā''**ti. **Maggo hī**tiādinā tamatthaṃ vivarati. Anuppanno nāma vuccati, tasmā tassa bhāvanā anuppannānaṃ uppādāya bhāvanā vuttāti yojetabbā. **Vattuṃ vaṭṭatī**ti yāvatā maggassa pavattiyeva ṭhiti, tattakāneva nibbattitalokuttarāni.

398-401. Kattukamyatāchandaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhi chandasamādhīti āha – **''chandaṃ nissāya pavatto samādhi chandasamādhī''**ti **padhānasaṅkhārā**ti catukiccasādhakassa sammappadhānavīriyassetaṃ adhivacanaṃ. Tenāha – **''padhānabhūtā saṅkhārā padhānasaṅkhārā''**ti. Tattha **padhānabhūtā**ti vīriyabhūtā. Saṅkhatasaṅkhārādinivattanatthaṃ padhānaggahaṇanti. Atha vā taṃ taṃ visesaṃ saṅkharotīti **saṅkhāro,** sabbaṃ vīriyaṃ. Tattha catukiccasādhakato sesanivattanatthaṃ padhānaggahaṇanti, padhānabhūtā seṭṭhabhūtāti attho. Catubbidhassa pana vīriyassa adhippetattā bahuvacananiddeso kato. **Tehi dhammehī**ti chandasamādhinā padhānasaṅkhārehi ca. **Iddhipāda**nti ettha ijjhatīti iddhi, samijjhati nipphajjatīti attho. Ijjhanti vā etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontītipi iddhi. Paṭhamenatthena iddhi eva pādo **iddhipādo,** iddhikoṭṭhāsoti attho. Dutiyenatthena iddhiyā pādoti **iddhipādo,** pādoti patiṭṭhā, adhigamūpāyoti attho. Tena hi yasmā uparūparivisesasaṅkhātaṃ iddhiṃ pajjanti pāpuṇanti, tasmā pādoti vuccati. Tenāha – **''iddhiyā pādaṃ, iddhibhūtaṃ vā pādaṃ iddhipāda''**nti.

Atha vā **iddhipāda**nti nipphattipariyāyena ijjhanaṭṭhena, ijjhanti etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iminā vā pariyāyena iddhīti saṅkhaṃ gatānaṃ upacārajjhānādikusalacittasampayuttānaṃ chandasamādhipadhānasaṅkhārānaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena pādabhūtaṃ sesacittacetasikarāsinti attho. Teneva **iddhipādavibhaṅge** (vibha. 434-437) ''iddhipādoti tathābhūtassa vedanākkhandho…pe… viññāṇakkhandho''ti vuttaṃ. Sā eva ca tathāvuttā iddhi yasmā heṭṭhimā heṭṭhimā uparimāya uparimāya tayo chandasamādhippadhānasaṅkhārā pādabhūtā adhiṭṭhānabhūtā, tasmā vuttaṃ ''iddhibhūtaṃ vā pāda''nti. Tathā heṭṭhā dhammā iddhipi honti iddhipādāpi, sesā pana sampayuttakā cattāro khandhā iddhipādāyeva. Vīriyacittavīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasaṅkhātāpi tayo tayo dhammā iddhipi honti iddhipādāpi, sesā pana sampayuttakā cattāro khandhā iddhipādāyeva.

Apica pubbabhāgo pubbabhāgo iddhipādo nāma, paṭilābho paṭilābho iddhi nāmāti veditabbā. Ayamattho upacārena vā vipassanāya vā dīpetabbo. Paṭhamajjhānaparikammañhi iddhipādo nāma, paṭhamajjhānaṃ iddhi nāma. Dutiyajhāna… tatiyajhāna… catutthajhāna… ākāsānañcāyatana… viññāṇañcāyatana… ākiñcaññāyatana… nevasaññānāsaññāyatanaparikammaṃ iddhipādo nāma, nevasaññānāsaññāyatanaṃ iddhi nāma. Sotāpattimaggassa vipassanā iddhipādo nāma, sotāpattimaggo iddhi nāma. Sakadāgāmi-anāgāmi-arahattamaggassa vipassanā iddhipādo nāma, arahattamaggo iddhi nāma. Paṭilābhenapi dīpetuṃ vaṭṭatiyeva. Paṭhamajjhānañhi iddhipādo nāma, dutiyajjhānaṃ iddhi nāma. Dutiyajjhānaṃ iddhipādo nāma, tatiyajjhānaṃ iddhi nāma…pe… anāgāmimaggo iddhipādo nāma, arahattamaggo iddhi nāma.

Sesesupīti vīriyasamādhiādīsupi. Tattha hi vīriyaṃ, cittaṃ, vīmaṃsaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhi vīriyasamādhi, cittasamādhi, vīmaṃsāsamādhīti attho veditabbo. **Chandādīsu eka**nti chandādīsu catūsu ādito vuttattā ādibhūtaṃ ekaṃ padhānaṃ chandanti adhippāyo. Tenevāha – **''tadāssa paṭhamiddhipādo''**ti. **Evaṃ sesāpī**ti etena vīriyaṃ cittaṃ vīmaṃsaṃ nissāya vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇantānaṃ vasena dutiyavīriyiddhipādādayo yojetabbāti dasseti. Iminā hi suttantena catunnaṃ bhikkhūnaṃ matthakappattaṃ kammaṭṭhānaṃ dassitaṃ. Eko hi bhikkhu chandaṃ avassayati, kattukamyatākusaladhammacchandena atthanipphattiyaṃ sati ''ahaṃ lokuttaradhammaṃ nibbattessāmi, natthi mayhaṃ etassa nibbattane bhāro''ti chandaṃ jeṭṭhakaṃ chandaṃ dhuraṃ chandaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbatteti. Eko vīriyaṃ avassayati, eko cittaṃ, eko paññaṃ avassayati, paññāya atthanipphattiyaṃ sati ''ahaṃ lokuttaradhammaṃ nibbattessāmi, natthi mayhaṃ etassa nibbattane bhāro''ti paññaṃ jeṭṭhakaṃ paññaṃ dhuraṃ paññaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbatteti.

Kathaṃ? Yathā hi catūsu amaccaputtesu ṭhānantaraṃ patthetvā vicarantesu eko upaṭṭhānaṃ avassayati, eko sūrabhāvaṃ, eko jātiṃ, eko mantaṃ. Kathaṃ? Tesu hi paṭhamo upaṭṭhāne appamādakāritāya atthanipphattiyā sati labbhamānaṃ ''lacchāmetaṃ ṭhānantara''nti upaṭṭhānaṃ avassayati. Dutiyo upaṭṭhāne appamattopi ''ekacco saṅgāme paccupaṭṭhite saṇṭhātuṃ na sakkoti, avassaṃ pana rañño paccanto kuppissati, tasmiṃ kuppite rathassa purato kammaṃ katvā rājānaṃ ārādhetvā āharāpessāmetaṃ ṭhānantara''nti sūrabhāvaṃ avassayati. Tatiyo ''sūrabhāvepi sati ekacco hīnajātiko hoti, jātiṃ sodhetvā ṭhānantaraṃ dento mayhaṃ dassatī''ti jātiṃ avassayati. Catuttho ''jātimāpi eko amantanīyo hoti, mantena kattabbakicce uppanne āharāpessāmetaṃ ṭhānantara''nti mantaṃ avassayati. Te sabbepi attano attano avassayabalena ṭhānantarāni pāpuṇiṃsu.

Tattha upaṭṭhāne appamatto hutvā ṭhānantaraṃ patto viya chandaṃ avassāya kattukamyatākusaladhammacchandena ''atthanipphattiyaṃ sati ahaṃ lokuttaradhammaṃ nibbattessāmi, natthi mayhaṃ etassa nibbattane sāro''ti chandaṃ jeṭṭhakaṃ chandaṃ dhuraṃ chandaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo **raṭṭhapālatthero** (ma. ni. 2.293 ādayo) viya. So hi āyasmā ''chande sati kathaṃ nānujānissantī''ti sattāhampi bhattāni abhuñjitvā mātāpitaro anujānāpetvā pabbajitvā chandameva avassāya lokuttaradhammaṃ nibbattesi. Sūrabhāvena rājānaṃ ārādhetvā ṭhānantaraṃ patto viya vīriyaṃ jeṭṭhakaṃ vīriyaṃ dhuraṃ vīriyaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo **soṇatthero** (mahāva. 243 ādayo) viya. So hi āyasmā vīriyaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi.

Jātisampattiyā ṭhānantaraṃ pattoviya cittaṃ jeṭṭhakaṃ cittaṃ dhuraṃ cittaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo **sambhūtatthero** (theragā. aṭṭha. 2 sambhūtattheragāthāvaṇṇanā) viya. So hi āyasmā cittaṃ jeṭṭhakaṃ cittaṃ dhuraṃ cittaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi. Mantaṃ avassāya ṭhānantaraṃ patto viya vīmaṃsaṃ jeṭṭhakaṃ vīmaṃsaṃ dhuraṃ vīmaṃsaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo **thero mogharājā** (su. ni. 1122 ādayo; cūḷani. mogharājamāṇavapucchāniddeso 85) viya. So hi āyasmā vīmaṃsaṃ jeṭṭhakaṃ vīmaṃsaṃ dhuraṃ vīmaṃsaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi. Tassa hi bhagavā ''suññato lokaṃ avekkhassū''ti (su. ni. 1125; cūḷani. mogharājamāṇavapucchāniddeso 88) suññatākathaṃ kathesi. Paññānissitamānaniggahatthañca dvikkhattuṃ pucchito pañhaṃ na kathesi. Ettha ca punappunaṃ chanduppādanaṃ tosanaṃ viya hotīti chandassa upaṭṭhānasadisatā vuttā, thāmabhāvato vīriyassa sūrattasadisatā, ''chadvārādhipati rājā''ti (dha. pa. aṭṭha. 2.erakapattanāgarājavatthu) vacanato pubbaṅgamatā cittassa visiṭṭhajātisadisatā.

402-406. **Attano saddhādhure**ti attano saddhākicce saddahanakiriyāya. **Indaṭṭhaṃ kāretī**ti anuvattanavasena sampayuttadhammesu indaṭṭhaṃ kāreti, tasmā ādhipateyyaṭṭhena saddhā eva indriyanti **saddhindriyaṃ**. Tathā vīriyādīnaṃ sakasakakiccesūti āha – **''vīriyindriyādīsupi eseva nayo''**ti. **Visodhento**ti vipakkhavivajjanasapakkhanisevanasarikkhūpanissayasaṅgaṇhanalakkhaṇehi tīhi kāraṇehi visodhanavasena sodhento.

Assaddhe puggale parivajjayatoti buddhādīsu pasādasinehābhāvena saddhārahite lūkhapuggale sabbaso vajjayato. **Saddhe puggale sevato**ti buddhādīsu saddhādhimutte vakkalittherasadise sevato.

Pasādanīyeti pasādāvahe sampasādanīyasuttādike (dī. ni. 3.141 ādayo). **Paccavekkhato**ti pāḷito atthato ca pati pati avekkhantassa cintentassa. **Visujjhatī**ti paṭipakkhamalavigamato paccayavasena sabhāvasaṃsuddhito visuddhaphalanibbattito ca saddhindriyaṃ visujjhati. Esa nayo sesesupi. **Sammappadhāne**ti sammappadhānappaṭisaṃyutte (saṃ. ni. 5.651-662 ādayo) suttante. Esa nayo sesesupi. **Jhānavimokkhe**ti paṭhamajjhānādijjhānāni ceva paṭhamavimokkhādivimokkhe ca. Kāmañcettha jhānāniyeva vimokkhā, pavattiākāravasena pana visuṃ gahaṇaṃ.

Gambhīrañāṇacariyanti gambhīrānaṃ ñāṇānaṃ pavattiṭṭhānaṃ. Tenāha – **''saṇhasukhuma''**ntiādi. **Khandhantara**nti sabhāvajātibhūmiādivasena khandhānaṃ nānattaṃ. Esa nayo sesesupi. **Akatābhiniveso**ti pubbe akatabhāvanābhiniveso. **Saddhādhurādīsū**ti saddhādhure paññādhure ca. **Avasāne**ti bhāvanāpariyosāne. **Vivaṭṭetvā**ti saṅkhārārammaṇato vivaṭṭetvā nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā. **Arahattaṃ gaṇhātī**ti maggaparamparāya arahattaṃ gaṇhāti. **Akampiyaṭṭhenā**ti paṭipakkhehi akampiyabhāvena. Etenevassa sampayuttadhammesu thirabhāvopi vibhāvito daṭṭhabbo. Na hi sampayuttadhammesu thirabhāvena vinā paṭipakkhehi akampiyatā sambhavati. Sampayuttadhammesu thirabhāveneva hi akusalānaṃ abyākatānañca nesaṃ balavabhāvūpapatti. **Assaddhiye**ti assaddhiyahetu. Nimittatthe hetaṃ bhummavacanaṃ. Esa nayo sesesupi.

418. **Ādipadāna**nti satiādipadānaṃ. **Saraṇaṭṭhenā**ti cirakatacirabhāsitānaṃ anussaraṇaṭṭhena. **Upaṭṭhānalakkhaṇā**ti kāyādīsu asubhākārādisallakkhaṇamukhena tattha upatiṭṭhanasabhāvā. Upatiṭṭhanañca ārammaṇaṃ upagantvā ṭhānaṃ, avissajjanaṃ vā ārammaṇassa. **Apilāpanalakkhaṇā**ti asammussanasabhāvā, udake alābu viya ārammaṇe plavitvā gantuṃ appadānaṃ, pāsāṇassa viya niccalassa ārammaṇassa ṭhapanaṃ sāraṇaṃ asammuṭṭhakaraṇaṃ apilāpanaṃ. **Sāpateyya**nti santakaṃ. Apilāpanaṃ asammuṭṭhaṃ karoti **apilāpeti,** sāyaṃ pātañca rājānaṃ issariyasampattiṃ sallakkhāpeti sāretīti attho. **Kaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme**ti kaṇhasukkasaṅkhāte sappaṭibhāge dhamme. Kaṇho hi dhammo sukkena, sukko ca kaṇhena sappaṭibhāgo. **Vitthāra**-saddo ādisaddattho. Tena ''ime cattāro dhammā sammappadhānā, ime cattāro iddhipādā, imāni pañcindriyāni, imāni pañca balāni, ime satta bojjhaṅgā, ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, ayaṃ samatho, ayaṃ vipassanā, ayaṃ vijjā, ayaṃ vimutti, ime lokuttaradhammāti evaṃ kho, mahārāja, apilāpanalakkhaṇā satī''ti (mi. pa. 2.1.13) imaṃ pāḷisesaṃ saṅgaṇhāti. **Therenā**ti nāgasenattherena. So hi dhammānaṃ kiccaṃ lakkhaṇaṃ katvā asseti ''apilāpanalakkhaṇā sati, ākoṭanalakkhaṇo vitakko''tiādinā. Evañhi dhammā subodhā hontīti. Sammosapaccanīkaṃ kiccaṃ asammoso, na sammosābhāvamattanti āha – **''asammosarasā vā''**ti. Yassa dhammassa balena sampayuttadhammā ārammaṇābhimukhā bhavanti, sā sati. Tasmā sā tesaṃ ārammaṇābhimukhabhāvaṃ paccupaṭṭhāpesi, sayaṃ vā ārammaṇābhimukhabhāvena paccupatiṭṭhatīti vuttaṃ – **''gocarābhimukhībhāvapaccupaṭṭhānā''**ti. Sammā pasattho bojjhaṅgoti **sambojjhaṅgo. Bodhiyā** vakkhamānāya dhammasāmaggiyā, **bodhissa vā** ariyasāvakassa aṅgoti bojjhaṅgo. **Yā hī**tiādinā tameva saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarati. ''Yā hi ayaṃ dhammasāmaggī''ti etassa ''bodhīti vuccatī''ti iminā sambandho. **Dhammasāmaggiyā**ti dhammasamūhena, yāya dhammasāmaggiyāti sambandho. **Patiṭṭhānāyūhanā oghataraṇasuttavaṇṇanāyaṃ** (saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.1) ''kilesavasena patiṭṭhānaṃ, abhisaṅkhāravasena āyūhanā. Taṇhā diṭṭhivasena patiṭṭhānaṃ, avasesakilesābhisaṅkhārehi āyūhanā. Taṇhāvasena patiṭṭhānaṃ, diṭṭhivasena āyūhanā. Sassatadiṭṭhiyā patiṭṭhānaṃ, ucchedadiṭṭhiyā āyūhanā. Līnavasena patiṭṭhānaṃ, uddhaccavasena āyūhanā. Kāmasukhallikānuyogavasena patiṭṭhānaṃ, attakilamathānuyogavasena āyūhanā. Sabbākusalābhisaṅkhāravasena patiṭṭhānaṃ, sabbalokiyakusalābhisaṅkhāravasena āyūhanā''ti evaṃ vuttesu sattasu pakāresu idha avuttānaṃ vasena veditabbā. **Paṭipakkhabhūtāyā**ti ettha līnappatiṭṭhānakāmasukhallikānuyogaucchedābhinivesānaṃ dhammavicayavīriyapītippadhānā dhammasāmaggī paṭipakkho, uddhaccāyūhanaattakilamathānuyogasassatābhinivesānaṃ passaddhisamādhiupekkhāpadhānā dhammasāmaggī paṭipakkho. Sati pana ubhayatthāpi icchitabbā. Tathā hi sā ''sabbatthikā''ti vuttā.

Kilesasantānaniddāya uṭṭhahatīti etena sikhāppattavipassanāya sahagatānampi satiādīnaṃ bojjhaṅgabhāvaṃ dasseti. Vuṭṭhānagāminivipassanā hi kilese nirodhentī eva pavattatīti. **Cattāri vā**tiādinā pana maggaphalasahagatānaṃ bojjhaṅgabhāvaṃ dasseti. Sattahi bojjhaṅgehi bhāvitehi saccappaṭivedho hotīti kathamidaṃ jānitabbanti codanaṃ sandhāyāha – **''yathāhā''**tiādi. **Jhānaṅgamaggaṅgādayo viyā**ti etena bodhibojjhaṅgasaddānaṃ samudāyāvayavavisayataṃ dasseti. **Senaṅgarathaṅgādayo viyā**ti etena

puggalapaññattiyā avijjamānapaññattibhāvaṃ dasseti.

Bodhāya saṃvattantīti bojjhaṅgāti kāraṇattho aṅgasaddoti katvā vuttaṃ. Bujjhantīti bodhiyo, bodhiyo eva aṅgāni bojjhaṅgānīti vuttaṃ – **''bujjhantīti bojjhaṅgā''**ti. Vipassanādīnaṃ kāraṇādīnaṃ bujjhitabbānañca saccānaṃ anurūpaṃ paccakkhabhāvena paṭimukhaṃ aviparītatāya sammā ca bujjhantīti evaṃ atthavisesadīpakehi upasaggehi **''anubujjhantī''**tiādi vuttaṃ. Bodhisaddo hi sabbavisesayuttabujjhanaṃ sāmaññena saṅgaṇhāti. Saṃ-saddo pasaṃsāyaṃ sundarabhāve ca dissatīti āha – **''pasattho sundaro ca bojjhaṅgo sambojjhaṅgo''**ti.

Dhamme vicinatīti **dhammavicayo**. Tattha **dhamme**ti catusaccadhamme tabbinimuttassa sabhāvadhammassa abhāvato. Tato eva so **pavicayalakkhaṇo. Obhāsanaraso**ti visayobhāsanaraso. Asammuyhanākārena paccupatiṭṭhatīti **asammohapaccupaṭṭhāno**.

Vīrassa bhāvo, kammaṃ vāti **vīriyaṃ. Īrayitabbato**ti pavattetabbato. **Paggahalakkhaṇa**nti kosajjapakkhe patituṃ adatvā sampayuttadhammānaṃ paggahalakkhaṇaṃ. Tato eva sampayuttadhamme **upatthambhanarasaṃ. Anosīdanaṃ** asaṃsīdanaṃ.

Pīṇayatīti tappeti. Pīṇanakiccena sampayuttadhammānaṃ viya taṃsamuṭṭhānapaṇītarūpehi kāyassābyapanaṃ. Pharaṇapītivasena hetaṃ lakkhaṇaṃ vuttaṃ, tathā **raso**ti. Udaggabhāvo odagyaṃ, taṃ paccupaṭṭhapetīti **odagyapaccupaṭṭhānā**. Ubbegapītivasena cetaṃ vuttaṃ.

Kāyacittadarathappassambhanatoti kāyadarathassa cittadarathassa ca passambhanato vūpasamanato. Tenāha – **''upasamalakkhaṇā''**ti, kāyacittadarathānaṃ vūpasamanalakkhaṇāti attho. **Kāyo**ti cettha vedanādayo tayo khandhā. **Daratho** sārambho, dukkhadomanassapaccayānaṃ uddhaccādikānaṃ kilesānaṃ, tathāpavattānaṃ vā catunnaṃ khandhānametaṃ adhivacanaṃ. Darathanimmaddanena pariḷāhaparipphandanavirahito sītibhāvo **aparipphandanasītibhāvo**.

Sammā cittassa ṭhapanaṃ **samādhānaṃ. Avikkhepo** sampayuttānaṃ avikkhittatā. Yena sampayuttā avikkhittā honti, so dhammo **avikkhepo. Avisāro** attano eva avisaraṇabhāvo. Atha vā vikkhepappaṭipakkhatāya **avikkhepalakkhaṇo**. Nhānīyacuṇṇassa udakaṃ viya sampayuttadhammānaṃ sampiṇḍanakiccatāya avisārabhāvena lakkhitabbo **avisāralakkhaṇo**. Nivāte dīpacciṭṭhiti viya cetaso ṭhitibhāvena paccupatiṭṭhatīti **cittaṭṭhitipaccupaṭṭhāno**.

Ajjhupekkhanatoti samappavattesu assesu sārathi viya sampayuttadhammānaṃ ajjhupekkhanato. **Paṭisaṅkhānalakkhaṇā**ti majjhattabhāve ṭhatvā vīmaṃsanasaṅkhātappaṭisaṅkhānalakkhaṇā. **Samavāhitalakkhaṇā**ti samaṃ avisamaṃ yathāsakakiccesu sampayuttadhammānaṃ pavattanalakkhaṇā. Udāsīnabhāvena pavattamānāpi sesasampayuttadhamme yathāsakakiccesu pavatteti, yathā rājā tuṇhī nisinnopi atthakaraṇe dhammaṭṭhe yathāsakaṃ kiccesu appamatto pavatteti. Alīnānuddhatappavattipaccayattā **ūnādhikanivāraṇarasā. Pakkhapātupacchedanarasā**ti ''idaṃ nihīnakiccaṃ hotu, idaṃ atirekatarakicca''nti evaṃ pakkhapātanavasena viya pavatti pakkhapāto, taṃ upacchindantī viya hotīti **pakkhapātupacchedanarasā**. Sampayuttadhammānaṃ sakasakakicce majjhattabhāvena paccupatiṭṭhatīti **majjhattabhāvapaccupaṭṭhāno**. Bojjhaṅgānaṃ uparūpari uppādanameva brūhanaṃ vaḍḍhanañcāti āha – **''uppādetī''**ti.

Sati ca sampajaññañca **satisampajaññaṃ,** satipadhānaṃ vā sampajaññaṃ **satisampajaññaṃ**. Taṃ sabbattha satokāribhāvāvahattā satisambojjhaṅgassa uppādāya hoti. Yathā paccanīkadhammappahānaṃ anurūpadhammasevanā ca anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya hoti, evaṃ satirahitapuggalavivajjanā, satokāripuggalasevanā, tattha ca yuttatā satisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti imamatthaṃ dasseti, **''satisampajañña''**ntiādinā. **Sattasu ṭhānesū**ti ''abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti, ālokite vilokite sampajānakārī hoti, samiñjite pasārite sampajānakārī hoti, saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe sampajānakārī hoti, asite pīte khāyite sāyite sampajānakārī hoti, uccārapassāvakamme sampajānakārī hoti, gate ṭhite nisinne sutte jāgarite bhāsite tuṇhībhāve sampajānakārī hotī''ti (dī. ni. 2.376; ma. ni. 1.109) evaṃ

vuttesu abhikkantādīsu sattasu ṭhānesu. **Tissadattatthero** nāma yo bodhimaṇḍe suvaṇṇasalākaṃ gahetvā ''aṭṭhārasasu bhāsāsu katarabhāsāya dhammaṃ kathemī''ti parisaṃ padhāresi. **Abhayatthero**ti dattābhayattheramāha. **Abhinivesa**nti vipassanābhinivesaṃ.

Paripucchakatāti pariyogāhetvā pucchakabhāvo. Ācariye payirupāsitvā pañcapi nikāye saha aṭṭhakathāya pariyogāhetvā yaṃ yaṃ tattha gaṇṭhiṭṭhānabhūtaṃ, taṃ taṃ ''idaṃ, bhante, kathaṃ, imassa ko attho''ti khandhāyatanādiatthaṃ pucchantassa hi dhammavicayasambojjhaṅgo uppajjati. Tenāha – **''khandhadhātu…pe… bahulatā''**ti.

Vatthuvisadakiriyāti ettha cittacetasikānaṃ pavattiṭṭhānabhāvato sarīraṃ tappaṭibaddhāni cīvarādīni ca vatthūnīti adhippetāni. Tāni yathā cittassa sukhāvahāni honti, tathā karaṇaṃ tesaṃ visadakiriyā. Tenāha – **''ajjhattikabāhirāna''**ntiādi. **Ussannadosa**nti vātapittādivasena upacitadosaṃ. **Sedamalamakkhita**nti sedena ceva jallikāsaṅkhātena sarīramalena ca makkhitaṃ. **Ca-**saddena aññampi sarīrassa pīḷāvahaṃ accāsanādiṃ saṅgaṇhāti. **Senāsanaṃ vāti vā-**saddena malaggahitapattādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Paribhaṇḍakaraṇādīhī**ti **ādi-**saddena pattapacanādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Avisade**ti vatthumhi avisade sati, visayabhūte vā. Kathaṃ bhāvanamanuyuttassa tāni ajjhattikabāhiravatthūni visayo? Antarantarā pavattanakacittuppādavaseneva vuttaṃ. Te hi cittuppādā cittekaggatāya aparisuddhabhāvāya saṃvattanti. **Cittacetasikesū**ti nissayādipaccayabhūtesu cittacetasikesu. **Ñāṇampī**ti **api-**saddo sampiṇḍanattho. Tena ''na kevalaṃ vatthuyeva, atha kho tasmiṃ aparisuddhe ñāṇampi aparisuddhaṃ hotī''ti nissayāparisuddhiyā taṃnissitāparisuddhi viya visayassa aparisuddhatāya visayino aparisuddhiṃ dasseti.

Samabhāvakaraṇanti kiccato anūnādhikabhāvakaraṇaṃ. **Saddhindriyaṃ balavaṃ hoti,** saddheyyavatthusmiṃ paccayavasena adhimokkhakiccassa paṭutarabhāvena paññāya avisadatāya vīriyādīnañca sithilatādinā saddhindriyaṃ balavaṃ hoti. Tenāha – **''itarāni mandānī''**ti. **Tato**ti tasmā, saddhindriyassa balavabhāvato itaresañca mandattāti attho. Kosajjapakkhe patituṃ adatvā sampayuttadhammānaṃ paggaṇhanaṃ anubalappadānaṃ paggaho. Paggahova kiccaṃ **paggahakiccaṃ**. Kātuṃ na sakkotīti ānetvā sambandhitabbaṃ. Ārammaṇaṃ upagantvā ṭhānaṃ, anissajjanaṃ vā **upaṭṭhānaṃ**. Vikkhepappaṭipakkho, yena vā sampayuttā avikkhittā honti, so **avikkhepo**. Rūpagataṃ viya cakkhunā yena yāthāvato visayasabhāvaṃ passati, taṃ **dassanakiccaṃ kātuṃ na sakkoti** balavatā saddhindriyena adhibhūtattā. Sahajātadhammesu hi indaṭṭhaṃ kārentānaṃ sahapavattamānānaṃ dhammānaṃ ekadesatāvaseneva atthasiddhi, na aññathā. **Tasmā**ti vuttamevatthaṃ kāraṇabhāvena paccāmasati. **Ta**nti saddhindriyaṃ. **Dhammasabhāvapaccavekkhaṇenā**ti yassa saddheyyassa vatthuno uḷāratādiguṇe adhimuccanassa sātisayappavattiyā saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tassa paccayapaccayuppannatādivibhāgato yāthāvato vīmaṃsanena. Evañhi evaṃdhammatānayena yāthāvasarasato pariggayhamāne savipphāro adhimokkho na hoti ''ayaṃ imesaṃ dhammānaṃ sabhāvo''ti parijānanavasena paññābyāpārassa sātisayattā. Dhuriyadhammesu hi yathā saddhāya balavabhāve paññāya mandabhāvo hoti, evaṃ paññāya balavabhāve saddhāya mandabhāvo hoti. Tena vuttaṃ – **''taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāpetabba''**nti.

Tathā amanasikārenāti yenākārena bhāvanamanuyuñjantassa saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tenākārena bhāvanāya ananuyuñjanatoti vuttaṃ hoti. Idha duvidhena saddhindriyassa balavabhāvo attano vā paccayavisesena kiccuttariyato vīriyādīnaṃ vā mandakiccatāya. Tattha paṭhamavikappe hāpanavidhi dassito, dutiyavikappe pana yathā manasikaroto vīriyādīnaṃ mandakiccatāya saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikārena vīriyādīnaṃ paṭukiccabhāvāvahena manasikārena saddhindriyaṃ tehi samarasaṃ karontena hāpetabbaṃ. Iminā nayena sesindriyesupi hāpanavidhi veditabbo.

Vakkalittheravatthūti so hi āyasmā saddhādhimuttatāya katādhikāro satthu rūpadassanappasuto eva hutvā viharanto satthārā ''kiṃ te, vakkali, iminā pūtikāyena diṭṭhena, yo kho, vakkali, dhammaṃ passati, so maṃ passatī''tiādinā (saṃ. ni. 3.87) nayena ovaditvā kammaṭṭhāne niyojitopi taṃ ananuyuñjanto paṇāmito attānaṃ vinipātetuṃ papātaṭṭhānaṃ abhiruhi. Atha naṃ satthā yathānisinnova obhāsavissajjanena attānaṃ dassetvā –

‘‘Pāmojjabahulo bhikkhu, pasanno buddhasāsane;
Adhigacche padaṃ santaṃ, saṅkhārūpasamaṃ sukha’’nti. (dha. pa. 381) –

Gāthaṃ vatvā ‘‘ehi, vakkalī’’ti āha. So teneva amatena abhisitto haṭṭhatuṭṭho hutvā vipassanaṃ paṭṭhapesi, saddhāya pana balavabhāvena vipassanāvīthiṃ na otari. Taṃ ñatvā bhagavā tassa indriyasamattappaṭipādanāya kammaṭṭhānaṃ sodhetvā adāsi. So satthārā dinnanaye ṭhatvā vipassanaṃ ussukkāpetvā maggappaṭipāṭiyā arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ – **‘‘vakkalittheravatthu cettha nidassana’’**nti. **Etthā**ti saddhindriyassa adhimattabhāve sesindriyānaṃ sakiccākaraṇe. **Itarakiccabheda**nti upaṭṭhānādikiccavisesaṃ. **Passaddhādī**ti **ādi-**saddena samādhiupekkhāsambojjhaṅgānaṃ saṅgaho. **Hāpetabba**nti yathā saddhindriyassa balavabhāvo dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāyati, evaṃ vīriyindriyassa adhimattatā passaddhiādibhāvanāya hāyati samādhipakkhiyattā tassā. Tathā hi samādhindriyassa adhimattataṃ kosajjapātato rakkhantī vīriyādibhāvanā viya vīriyindriyassa adhimattataṃ uddhaccapātato rakkhantī passaddhādibhāvanā ekaṃsato hāpeti. Tena vuttaṃ – **‘‘passaddhādibhāvanāya hāpetabba’’**nti.

Soṇattherassa vatthūti sukhumālasoṇattherassa vatthu. So hi āyasmā satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā sītavane viharanto ‘‘mama sarīraṃ sukhumālaṃ, na ca sakkā sukheneva sukhaṃ adhigantuṃ, kilametvāpi samaṇadhammo kātabbo’’ti ṭhānacaṅkamameva adhiṭṭhāya padhānamanuyuñjanto pādatalesu phoṭesu uṭṭhitesupi vedanaṃ ajjhupekkhitvā daḷhavīriyaṃ karonto accāraddhavīriyatāya visesaṃ nibbattetuṃ nāsakkhi. Satthā tattha gantvā vīṇūpamovādena ovaditvā vīriyasamatāyojanavidhiṃ dassento kammaṭṭhānaṃ visodhetvā gijjhakūṭaṃ gato. Theropi satthārā dinnanayena vīriyasamataṃ yojetvā bhāvento vipassanampi ussukkāpetvā arahatte patiṭṭhāsi. Tena vuttaṃ – **‘‘soṇattherassa vatthu dassetabba’’**nti. **Sesesupī**ti satisamādhipaññindriyesupi.

Samatanti saddhāpaññānaṃ aññamaññaṃ anūnādhikabhāvaṃ, tathā samādhivīriyānaṃ. Yathā hi saddhāpaññānaṃ visuṃ dhuriyadhammabhūtānaṃ kiccato aññamaññānativattanaṃ visesato icchitabbaṃ, yato nesaṃ samadhuratāya appanā sampajjati, evaṃ samādhivīriyānaṃ kosajjuddhaccapakkhikānaṃ samarasatāya sati aññamaññūpatthambhanato sampayuttadhammānaṃ antadvayapātābhāvena sammadeva appanā ijjhati. **Balavasaddho**tiādi byatirekamukhena vuttassevatthassa samatthanaṃ. Tassattho – yo balavatiyā saddhāya samannāgato avisadañāṇo, so mudhappasanno hoti, na aveccappasanno. Tathā hi avatthusmiṃ pasīdati seyyathāpi titthiyasāvakā. **Kerāṭikapakkha**nti sāṭheyyapakkhaṃ bhajati. Saddhāhīnāya paññāya atidhāvanto ‘‘deyyavatthupariccāgena vinā cittuppādamattenapi dānamayaṃ puññaṃ hotī’’tiādīni parikappeti hetuppaṭirūpakehi vañcito, evaṃbhūto sukkhatakkaviluttacitto paṇḍitānaṃ vacanaṃ nādiyati, saññattiṃ na gacchati. Tenāha – **‘‘bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hotī’’**ti. Yathā cettha saddhāpaññānaṃ aññamaññaṃ samabhāvo atthāvaho, anatthāvaho visamabhāvo, evaṃ samādhivīriyānaṃ aññamaññaṃ avikkhepāvaho samabhāvo, itaro vikkhepāvaho cāti **kosajjaṃ abhibhavati,** tena appanaṃ na pāpuṇātīti adhippāyo. **Uddhaccaṃ abhibhavatī**ti etthāpi eseva nayo. **Taṃ ubhaya**nti saddhāpaññādvayaṃ samādhivīriyadvayañca. **Samaṃ kattabba**nti samarasaṃ kātabbaṃ.

Samādhikammikassāti samathakammaṭṭhānikassa. **Eva**nti evaṃ sante, saddhāya thokaṃ balavabhāve satīti attho. **Saddahanto**ti ‘‘pathavī pathavīti manasikaraṇamattena kathaṃ jhānuppattī’’ti acintetvā ‘‘addhā sammāsambuddhena vuttavidhi ijjhissatī’’ti saddahanto saddhaṃ janento. **Okappento**ti ārammaṇaṃ anuppavisitvā viya adhimuccanavasena avakappento pakkhandanto. **Ekaggatā balavatī vaṭṭati** samādhippadhānattā jhānassa. **Ubhinna**nti samādhipaññānaṃ. Samādhikammikassa samādhino adhimattatā viya paññāya adhimattatāpi icchitabbāti āha – **‘‘samatāyapī’’**ti, samabhāvenapīti attho. **Appanā**ti lokiyaappanā. Tathā hi **‘‘hotiyevā’’**ti sāsaṅkaṃ vadati. Lokuttarappanā pana tesaṃ samabhāveneva icchitā. Yathāha – ‘‘samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāvetī’’ti (a. ni. 4.170; paṭi. ma. 2.5).

Yadi visesato saddhāpaññānaṃ samādhivīriyānañca samatāva icchitā, kathaṃ satīti āha – **‘‘sati pana sabbattha balavatī vaṭṭatī’’**ti. **Sabbatthā**ti līnuddhaccapakkhikesu pañcasu indriyesu. Uddhaccapakkhike gaṇhanto **‘‘saddhāvīriyapaññāna’’**nti āha. Aññathāpīti ca gahetabbā siyā. Tathā hi **kosajjapakkhikena ca samādhinā**icceva vuttaṃ, na ‘‘passaddhisamādhiupekkhāhī’’ti. **Sā**ti sati. Sabbesu rājakammesu niyutto

sabbakammiko. Tenāti tena sabbattha icchitabbatthena kāraṇena. **Āha** aṭṭhakathāyaṃ. Sabbattha niyuttā **sabbatthikā** sabbattha līne uddhate ca citte icchitabbattā, sabbena vā līnuddhaccapakkhiyena bojjhaṅgagaṇena atthetabbāti sabbatthā, sāva **sabbatthikā. Citta**nti kusalacittaṃ. Tassa hi **satipaṭisaraṇaṃ** parāyaṇaṃ appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya. Tenāha – **''ārakkhapaccupaṭṭhānā''**tiādi.

Khandhādibhedesu anogāḷhapaññānanti pariyattibāhusaccavasenapi khandhāyatanādīsu appatiṭṭhitabuddhīnaṃ. Bahussutasevanā hi sutamayañāṇāvahā. Taruṇavipassanāsamaṅgīpi bhāvanāmayañāṇe ṭhitattā ekaṃsato paññavā eva nāma hotīti āha – **''samapaññāsa…pe… puggalasevanā''**ti. Ñeyyadhammassa gambhīrabhāvavasena tapparicchedakañāṇassa gambhīrabhāvaggahaṇanti āha – **''gambhīresu khandhādīsu pavattāya gambhīrapaññāyā''**ti. Tañhi ñeyyaṃ tādisāya paññāya caritabbato gambhīrañāṇacariyaṃ. Tassā vā paññāya tattha pabhedato pavatti gambhīrañāṇacariyā, tassā paccavekkhaṇāti āha – **''gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā''**ti.

Pañcavidhabandhanakammakāraṇaṃ niraye nibbattasattassa yebhuyyena sabbapaṭhamaṃ karontīti devadūtasuttādīsu ādito vuttattā ca āha – **''pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāyā''**ti. **Sakaṭavahanādikāle**ti **ādi-**saddena tadaññaṃ manussehi tiracchānehi ca vibādhitabbakālaṃ saṅgaṇhāti. **Ekaṃ buddhantara**nti idaṃ aparāparesu petesuyeva uppajjanakasattavasena vuttaṃ, ekaccānaṃ vā petānaṃ ekaccatiracchānānaṃ viya dīghāyukatā siyāti tathā vuttaṃ. Tathā hi kāḷo nāgarājā catunnaṃ buddhānaṃ sammukhībhāvaṃ labhitvā ṭhitopi metteyyassapi bhagavato sammukhībhāvaṃ labhissatīti vadanti, yatassa kappāyukatā vuttā.

Evaṃ ānisaṃsadassāvinoti vīriyāyatto eva sabbo lokiyo lokuttaro ca visesādhigamoti evaṃ vīriye ānisaṃsadassanasīlassa. **Gamanavīthi**nti sapubbabhāgaṃ nibbānagāminipaṭipadaṃ, saha vipassanāya ariyamaggappaṭipāṭi, sattavisuddhiparamparā vā. Sā hi ''bhikkhuno vaṭṭaniyyānāya gantabbā paṭipajjitabbā paṭipadā''ti katvā gamanavīthi nāma.

Kāyadaḷhībahuloti yathā tathā kāyassa daḷhīkammappasuto. **Piṇḍapāta**nti raṭṭhapiṇḍaṃ. Paccayadāyakānaṃ attani kārassa attano sammāpaṭipattiyā mahapphalabhāvassa karaṇena piṇḍassa bhikkhāya paṭipūjanā **piṇḍapātāpacāyanaṃ**.

Nīharantoti pattatthavikato nīharanto. **Taṃ saddaṃ sutvā**ti taṃ upāsikāya vacanaṃ paṇṇasālādvāre ṭhitova pañcābhiññatāya dibbasotena sutvā. Manussasampatti, dibbasampatti, nibbānasampattīti imā **tisso sampattiyo. Dātuṃ sakkhissasī**ti tayi katena dānamayena veyyāvaccamayena ca puññakammena khettavisesabhāvūpagamanena aparāparaṃ devamanussānaṃ sampattiyo ante nibbānasampattiñca dātuṃ sakkhissasīti thero attānaṃ pucchati. **Sitaṃ karonto**ti ''akiccheneva mayā vaṭṭadukkhaṃ samatikkanta''nti paccavekkhaṇāvasāne sañjātapāmojjavasena sitaṃ karonto.

Nipparissayakāloti nirupaddavakālo, tadā bhikkhusaṅghassa sulabhā paccayā hontīti paccayahetukā cittapīḷā natthīti adhippāyo. **Passantānaṃyevā**ti anādare sāmivacanaṃ. **Khīradhenu**nti khīradāyikaṃ dhenuṃ. **Kiñcideva katvā**ti kiñcideva bhatikammaṃ katvā. **Ucchuyantakamma**nti ucchuyantasālāya kātabbaṃ kiccaṃ. **Tameva magga**nti upāsakena paṭipannamaggaṃ. **Upakaṭṭhāyā**ti āsannāya. **Vippaṭipanna**nti jātidhammakuladhammādilaṅghanena asammāpaṭipannaṃ. **Eva**nti yathā asammāpaṭipanno putto tāya eva asammāpaṭipattiyā kulasantānato bāhiro hutvā pitu santikā dāyajjassa na bhāgī, evaṃ **kusītopi** teneva kusītabhāvena na sammāpaṭipanno satthu santikā laddhabbaariyadhanadāyajjassa na bhāgī. **Āraddhavīriyova labhati** sammāpaṭipajjanato. Uppajjati vīriyasambojjhaṅgoti yojanā, evaṃ sabbattha.

Mahāti sīlādiguṇehi mahanto vipulo anaññasādhāraṇo. Taṃ panassa guṇamahattaṃ dasasahassilokadhātukampanena loke pākaṭanti dassento **''satthuno hī''**tiādimāha.

Yasmā satthusāsane pabbajitassa pabbajjūpagamanena sakyaputtiyabhāvo sañjāyati, tasmā buddhaputtabhāvaṃ dassento **''asambhinnāyā''**tiādimāha.

Alasānaṃ bhāvanāya nāmamattampi ajānantānaṃ kāyadaḷhībahulānaṃ yāvadatthaṃ bhuñjitvā seyyasukhādianuyuñjanakānaṃ tiracchānagatikānaṃ puggalānaṃ dūrato vajjanā **kusītapuggalaparivajjanā**ti āha – **''kucchiṃ pūretvā ṭhitaajagarasadise''**tiādi. ''Divasaṃ caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhessāmā''tiādinā bhāvanārambhavasena āraddhavīriyānaṃ daḷhaparakkamānaṃ kālena kālaṃ upasaṅkamanā **āraddhavīriyapuggalasevanā**ti āha – **''āraddhavīriye''**tiādi. **Visuddhimagge** (visuddhi. 1.64-65) pana jātimahattapaccavekkhaṇā sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇāti idaṃ dvayaṃ na gahitaṃ, thinamiddhavinodanatā sammappadhānapaccavekkhaṇatāti idaṃ dvayaṃ gahitaṃ. Tattha ānisaṃsadassāvitāya eva sammappadhānapaccavekkhaṇā gahitā hoti lokiyalokuttaravisesādhigamassa vīriyāyattatādassanabhāvato, thinamiddhavinodanaṃ pana tadadhimuttatāya eva gahitaṃ hoti. Vīriyuppādane yuttappayuttassa thinamiddhavinodanaṃ atthasiddhamevāti. Tattha thinamiddhavinodanakusītapuggalaparivajjanaāraddhavīriyapuggalasevanatadadhi-muttatāpaṭipakkhavidhamanapaccayūpasaṃhāravasena apāyabhayapaccavekkhaṇādayo samuttejanavasena vīriyasambojjhaṅgassa uppādakā daṭṭhabbā.

Buddhānussatiyā upacārasamādhiniṭṭhattā vuttaṃ – **''yāva upacārā''**ti. **Sakalasarīraṃ pharamāno**ti pītisamuṭṭhānehi paṇītarūpehi sakalasarīraṃ pharamāno, dhammasaṅghaguṇe anussarantassapi yāva upacārā sakalasarīraṃ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjatīti evaṃ sesaanussatīsu, pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇāya ca yojetabbaṃ tassāpi vimuttāyatanabhāvena taggatikattā. **Evarūpe kāle**ti ''dubbhikkhabhayādīsū''ti vuttakāle. **Samāpatti…pe… na samudācarantī**ti idaṃ upasamānussatiyā vasena vuttaṃ. Saṅkhārānañhi vasena sappadesavūpasamepi nippadesavūpasame viya tathā saññāya pavattito bhāvanāmanasikāro kilesavikkhambhanasamattho hutvā upacārasamādhiṃ āvahanto tathārūpapītisomanassasamannāgato pītisambojjhaṅgassa upādāya hotīti. Tattha ''vikkhambhitā kilesā''ti pāṭho. **Na samudācarantīti iti-**saddo kāraṇattho. Yasmā na samudācaranti, tasmā taṃ nesaṃ asamudācāraṃ paccavekkhantassāti yojanā. Na hi kilese paccavekkhantassa bojjhaṅguppatti yuttā, pasādanīyesu ṭhānesu pasādasinehābhāvena lūkhahadayatāya lūkhatā. Sā tattha ādaragāravākaraṇena viññāyatīti āha – **''asakkaccakiriyāya saṃsūcitalūkhabhāve''**ti.

Paṇītabhojanasevanatāti paṇītasappāyabhojanasevanatā. **Utuiriyāpathasukha**ggahaṇena sappāyautuiriyāpathaggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Tañhi tividhampi sappāyaṃ seviyamānaṃ kāyassa kalyatāpādanavasena cittassa kalyataṃ āvahantaṃ duvidhāyapi passaddhiyā kāraṇaṃ hoti. Ahetukasattesu labbhamānaṃ sukhadukkhanti ayameko anto, issarādivisamahetukanti pana ayaṃ dutiyo. Ete ubho ante anupagamma yathāsakaṃ kammunā hotīti ayaṃ majjhimā paṭipatti. Majjhatto payogo yassa so majjhattapayogo, tassa bhāvo **majjhattapayogatā**. Ayañhi sabhāvāsāraddhatāya taṃpassaddhakāyatāya kāraṇaṃ hoti, passaddhidvayaṃ āvahati. Eteneva sāraddhakāyapuggalaparivajjanapassaddhakāyapuggalasevanānaṃ tadāvahanatā saṃvaṇṇitāti daṭṭhabbaṃ.

Vatthuvisadakiriyā indriyasamattappaṭipādanā ca paññāvahā vuttā, samādhānāvahāpi tā honti. Samādhānāvahabhāveneva paññāvahabhāvatoti vuttaṃ – **''vatthuvisadakiriyā…pe… veditabbā''**ti.

Kāraṇakosallabhāvanākosallānaṃ nānantariyabhāvato rakkhanākosallassa ca taṃmūlakattā **''nimittakusalatā nāma kasiṇanimittassa uggahakusalatā''**icceva vuttaṃ. **Kasiṇanimittassā**ti ca nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Asubhanimittādikassapi hi yassa kassaci jhānuppattinimittassa uggahakosallaṃ nimittakusalatā evāti. **Atisithilavīriyatādīhī**ti **ādi-**saddena paññāpayogamandataṃ payogavekallañca saṅgaṇhāti. **Tassa paggaṇhana**nti tassa līnassa cittassa dhammavicayasambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena layāpattito samuddharaṇaṃ. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ''Yasmiñca kho, bhikkhave, samaye līnaṃ cittaṃ hoti, kālo tasmiṃ samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Līnaṃ, bhikkhave, cittaṃ, taṃ etehi dhammehi susamuṭṭhāpayaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso parittaṃ aggiṃ ujjāletukāmo assa. So tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, sukkhāni ca gomayāni pakkhipeyya, sukkhāni ca kaṭṭhāni pakkhipeyya, mukhavātañca dadeyya, na ca paṃsukena okireyya, bhabbo nu kho so puriso parittaṃ

aggiṃ ujjāletunti? Evaṃ, bhante''ti (saṃ. ni. 5.234).

Ettha ca yathāsakaṃ āhāravasena dhammavicayasambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbā, sā anantaraṃ vibhāvitā eva.

Accāraddhavīriyatādīhīti **ādi-**saddena paññāpayogabalavataṃ pamoduppilāpanañca saṅgaṇhāti. **Tassa niggaṇhana**nti tassa uddhatassa cittassa samādhisambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena uddhatāpattito nisedhanaṃ. Vuttampi cetaṃ bhagavatā –

''Yasmiñca kho, bhikkhave, samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, kālo tasmiṃ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Uddhataṃ, bhikkhave, cittaṃ, taṃ etehi dhammehi suvūpasamaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetukāmo assa, so tattha allāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, allāni ca gomayāni nikkhipeyya, allāni ca kaṭṭhāni pakkhipeyya, mukhavātañca na dadeyya, paṃsukena ca okireyya, bhabbo nu kho so puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetunti? Evaṃ, bhante''ti (saṃ. ni. 5.234).

Etthāpi yathāsakaṃ āhāravasena passaddhisambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbā. Tattha passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanā vuttā eva, samādhisambojjhaṅgassa vuccamānā, itarassa anantaraṃ vakkhati.

Paññāpayogamandatāyāti paññābyāpārassa appakabhāvena. Yathā hi dānaṃ alobhappadhānaṃ, sīlaṃ adosappadhānaṃ, evaṃ bhāvanā amohappadhānā. Tattha yadā paññā na balavatī hoti, tadā bhāvanā pubbenāparaṃ visesāvahā na hoti. Anabhisaṅgato viya āhāro purisassa, yogino cittassa abhiruciṃ na janeti, tena taṃ nirassādaṃ hoti. Tathā bhāvanāya sammadeva avīthipaṭipattiyā upasamasukhaṃ na vindati, tenapi cittaṃ nirassādaṃ hoti. Tena vuttaṃ – **''paññāpayogamandatāyā…pe… nirassādaṃ hotī''**ti. Tassa saṃveguppādanaṃ pasāduppādanañca tikicchananti taṃ dassento, **''aṭṭha saṃvegavatthūnī''**tiādimāha. Tattha jātijarābyādhimaraṇāni yathārahaṃ sugatiyaṃ duggatiyañca hontīti tadaññameva pañcavidhabandhanādikhuppipāsādiaññamaññaviheṭhanādihetukaṃ apāyadukkhaṃ daṭṭhabbaṃ. Tayidaṃ sabbaṃ tesaṃ tesaṃ sattānaṃ paccuppannabhavanissitaṃ gahitanti atīte anāgate ca kāle vaṭṭamūlakadukkhāni visuṃ gahitāni. Ye pana sattā āhārūpajīvino, tattha ca uṭṭhānaphalūpajīvino, tesaṃ aññehi asādhāraṇajīvitadukkhaṃ aṭṭhamaṃ saṃvegavatthu gahitanti daṭṭhabbaṃ. **Ayaṃ vuccati samaye sampahaṃsanatā**ti ayaṃ bhāvanācittassa sampahaṃsitabbasamaye vuttanayeneva saṃvegajananavasena ceva pasāduppādanavasena ca sammadeva pahaṃsanā, saṃvegajananapubbakapasāduppādanena tosanāti attho.

Sammāpaṭipattiṃ āgammāti līnuddhaccavirahena samathavīthipaṭipattiyā ca sammā avisamaṃ sammadeva bhāvanāpaṭipattiṃ āgamma. **Alīna**ntiādīsu kosajjapakkhiyānaṃ dhammānaṃ anadhimattatāya **alīnaṃ,** uddhaccapakkhikānaṃ anadhimattatāya **anuddhataṃ,** paññāpayogasampattiyā upasamasukhādhigamena ca **anirassādaṃ,** tato eva ārammaṇe **samappavattaṃ samathavīthipaṭipannaṃ**. Alīnānuddhatāhi vā ārammaṇe **samappavattaṃ,** anirassādatāya **samathavīthipaṭipannaṃ**. Samappavattiyā vā **alīnaṃ anuddhataṃ,** samathavīthipaṭipattiyā **anirassāda**nti daṭṭhabbaṃ. Tattha alīnatāya **paggahe,** anuddhatatāya **niggahe,** anirassādatāya **sampahaṃsane** na byāpāraṃ āpajjati. **Ayaṃ vuccati samaye ajjhupekkhanatā**ti ayaṃ ajjhupekkhitabbasamaye bhāvanācittassa paggahaniggahasampahaṃsanesu byāvaṭatāsaṅkhātaṃ paṭipakkhaṃ abhibhuyya ajjhupekkhanā vuccati. Paṭipakkhavikkhambhanato vipassanāya adhiṭṭhānabhāvūpagamanato ca upacārajjhānampi samādhānakiccanipphattiyā puggalassa samāhitabhāvasādhanamevāti tattha samadhurabhāvenāha – **''upacāraṃ vā appanaṃ vā''**ti. **Esa uppajjatī**ti esa samādhisambojjhaṅgo anuppanno uppajjati.

Anurodhavirodhappahānavasena majjhattabhāvo upekkhāsambojjhaṅgassa kāraṇaṃ tasmiṃ sati sijjhanato, asati ca asijjhanato, so ca majjhattabhāvo visayavasena duvidhoti āha – **''sattamajjhattatā**

saṅkhāramajjhattatā''ti. Tadubhayena ca virujjhanaṃ passaddhisambojjhaṅgabhāvanāya eva dūrīkatanti anurujjhanasseva pahānavidhiṃ dassetuṃ – **''sattamajjhattatā''**tiādi vuttaṃ. Tenāha – **''sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanatā''**ti. Upekkhāya hi visesato rāgo paṭipakkho. Tathā cāha – ''upekkhā rāgabahulassa visuddhimaggo''ti (visuddhi. 1.269). **Dvīhākārehī**ti kammassakatāpaccavekkhaṇaṃ, attasuññatāpaccavekkhaṇanti, imehi dvīhi kāraṇehi. **Dvīhevā**ti avadhāraṇaṃ saṅkhyāsamānatādassanatthaṃ. Saṅkhyā eva hettha samānā, na saṅkhyeyyaṃ sabbathā samānanti. **Assāmikabhāvo** anattaniyatā. Sati hi attani tassa kiñcanabhāvena cīvaraṃ aññaṃ vā kiñci attaniyaṃ nāma siyā, so pana koci natthevāti adhippāyo. **Anaddhaniya**nti na addhānakkhamaṃ, na ciraṭṭhāyī ittaraṃ aniccanti attho. **Tāvakālika**nti tasseva vevacanaṃ.

Mamāyatīti mamattaṃ karoti, mamāti taṇhāya pariggayha tiṭṭhati. **Dhanāyantā**ti dhanaṃ dabbaṃ karontā.

419. **Sammādassanalakkhaṇā**ti sammā aviparītaṃ aniccādivasena dassanasabhāvā. **Sammāabhiniropanalakkhaṇo**ti sammadeva ārammaṇe cittassa abhiniropanasabhāvo. Caturaṅgasamannāgatā vācā janaṃ saṅgaṇhātīti tabbipakkhaviratisabhāvā sammāvācā bhedakaramicchāvācāpahānena jane sampayutte ca pariggaṇhanakiccavatī hotīti **''pariggahalakkhaṇā''**ti vuttā. Visaṃvādanādikiccatāya hi lūkhānaṃ apariggāhakānaṃ musāvādādīnaṃ paṭipakkhabhūtā siniddhabhāvena pariggahaṇasabhāvā sammājappanakiccā sammāvācā tappaccayasubhāsitasampaṭiggāhake jane sampayuttadhamme ca pariggaṇhantī pavattatīti **pariggahalakkhaṇā**. Yathā cīvarakammādippayogasaṅkhāto kammanto kātabbaṃ cīvararajanādikaṃ samuṭṭhāpeti nipphādeti, taṃtaṃkiriyānipphādako vā cetanāsaṅkhāto kammanto hatthacalanādikaṃ kiriyaṃ samuṭṭhāpeti, evaṃ sāvajjakattabbakiriyāsamuṭṭhāpakamicchākammantappahānena sammākammanto niravajjassa kattabbassa niravajjākārena samuṭṭhāpanakiccavā hotīti āha – **''sammāsamuṭṭhāpanalakkhaṇo''**ti. Sampayuttadhammānaṃ vā ukkhipanaṃ **samuṭṭhāpanaṃ** kāyikakiriyāya bhārukkhipanaṃ viya. **Sammāvodāpanalakkhaṇo**ti jīvamānassa puggalassa, sampayuttadhammānaṃ vā jīvitindriyavuttiyā, ājīvasseva vā sammadeva sodhanaṃ vodāpanaṃ lakkhaṇaṃ etassāti sammāvodāpanalakkhaṇo. Atha vā kāyavācānaṃ khandhasantānassa ca saṃkilesabhūtamicchāājīvappahānena sammāājīvo **''vodāpanalakkhaṇo''**ti vutto. Sammāvāyāmasatisamādhīsu vattabbaṃ heṭṭhā vuttameva.

Paññāya kusalānaṃ dhammānaṃ pubbaṅgamabhāvato sabbepi akusalā dhammā tassā paṭipakkhāvāti vuttaṃ – **''aññehipi attano paccanīkakilesehi saddhi''**nti. Atha vā **attano paccanīkakilesā** diṭṭhekaṭṭhā avijjādayo paññāya ujupaccanīkabhāvato. **Passatī**ti passantī viya hoti vibandhābhāvato. Tenāha – **''tappaṭicchādaka…pe… asammohato''**ti. Sammāsaṅkappādīnaṃ micchāsaṅkappādayo ujuvipaccanīkāti āha – **''sammāsaṅkappādayo…pe… pajahantī''**ti. **Tathevā**ti iminā attano paccanīkakilesehi saddhinti imamatthaṃ anukaḍḍhati. **Visesato**ti sammādiṭṭhiyā vuttakiccato visesena. **Etthā**ti etesu sammāsaṅkappādīsu.

Esā sammādiṭṭhi nāmāti lokiyaṃ lokuttarañca ekajjhaṃ katvā vadati missakatābhāvato. Tenāha – **''pubbabhāge''**tiādi. **Ekārammaṇā** nibbānārammaṇattā. **Kiccato**ti pubbabhāge dukkhādīhi ñāṇehi kātabbakiccassa idha nipphattito, imasseva vā ñāṇassa dukkhādippakāsanakiccato. **Cattāri nāmāni labhati** dukkhapariññādicatukiccasādhanato. **Tīṇi nāmāni labhati** kāmasaṅkappādippahānakiccanipphattito. **Sikkhāpadavibhaṅge** (vibha. 703 ādayo) ''viraticetanā taṃsampayuttā ca dhammā sikkhāpadānī''ti vuttāni, tattha padhānānaṃ viraticetanānaṃ vasena **''viratiyopi honti cetanādayopī''**ti āha. ''Sammā vadati etāyā''tiādinā atthasambhavato **sammāvācādayo tayo viratiyopi honti cetanādayopi**. Musāvādādīhi viramaṇakāle viratiyo, subhāsitādivācābhāsanādikāle cetanādayo yojetabbā. **Maggakkhaṇe pana viratiyova** maggalakkhaṇappattito. Na hi cetanā niyyānasabhāvā. Atha vā ekassa ñāṇassa dukkhādiñāṇatā viya ekāya viratiyā musāvādādiviratibhāvo viya ca ekāya cetanāya sammāvācādikiccattayasādhanasabhāvā sammāvācādibhāvāsiddhito **''maggakkhaṇe viratiyovā''**ti vuttaṃ.

Cattāri nāmāni labhatīti catusammappadhānacatusatipaṭṭhānavasena labhati. Maggakkhaṇeti ānetvā sambandho. **Pubbabhāgepi maggakkhaṇepi sammāsamādhi evā**ti yadipi samādhiupakārakānaṃ

abhiniropanānumajjanasampiyāyanabrūhanasantasukhānaṃ vitakkādīnaṃ vasena catūhi jhānehi sammāsamādhi vibhatto, tathāpi vāyāmo viya anuppannākusalānuppādanādicatuvāyāmakiccaṃ, sati viya ca asubhāsukhāniccānattesu kāyādīsu subhādisaññāpahānalakkhaṇaṃ catusatikiccaṃ, eko samādhi catujjhānasamādhikiccaṃ na sādhetīti pubbabhāgepi paṭhamajjhānasamādhi, paṭhamajjhānasamādhi eva maggakkhaṇepi, tathā pubbabhāgepi catutthajjhānasamādhi, catutthajjhānasamādhi eva maggakkhaṇepīti attho.

''Kiṃ panāyaṃ maggadhammānaṃ desanānukkamo, kevalaṃ vācāya kamavattinibhāvato, udāhu kañci visesaṃ upādāyā''ti vicāraṇāyaṃ kañci visesaṃ upādāyāti dassento āha – **''imesū''**tiādi. Tattha bhāvanānubhāvā hitaphalāya sātisayaṃ tikkhavisadabhāvappattiyā acchariyabbhutasamatthatāyogena sabbaso paṭipakkhavidhamanena yāthāvato dhammasabhāvabodhanena ca sammādiṭṭhiyā bahukāratā veditabbā. Tenāha – **''ayaṃ hī''**tiādi.

Tassāti sammādiṭṭhiyā. **Bahukāro**ti dhammasampaṭivedhe bahūpakāro. Idāni tamatthaṃ upamāhi vibhāvetuṃ, **''yathā hī''**tiādi vuttaṃ.

Vacībhedassa kārako vitakko sāvajjānavajjavacībhedanivattanappavattanākārāya sammāvācāyapi upakārako evāti āha – **''svāyaṃ…pe… sammāvācāyapi upakārako''**ti. Sammāsaṅkappo hi saccavācāya virativācāyapi visesapaccayo micchāsaṅkappatadekaṭṭhakilesappahānato.

Saṃvidahitvātiādīsu sammā vidahanaṃ kammantappayojanañca ekantānavajjavacīkāyakammavasena icchitabbanti virativācāvasena saṃvidahanaṃ viratikammantasseva payojanañca nidassitanti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ hissa sammāvācāya sammākammantassāpi bahukāratā jotitā siyā. Vacībhedaniyāmikā hi vacīduccaritavirati kāyikakiriyaniyāmikāya kāyaduccaritaviratiyā upakārikā. Tathā hi visaṃvādanādimicchāvācato avirato micchākammantatopi na viramateva. Yathāha – ''ekaṃ dhammaṃ atītassa…pe… natthi pāpaṃ akāriya''nti. Tasmā avisaṃvādanādisammāvācāya ṭhito sammākammantampi pūretiyevāti vacīduccaritavirati kāyaduccaritaviratiyā upakārikā.

Yasmā ājīvapārisuddhi nāma dussīlyappahānapubbikā, tasmā sammāvācākammantānantaraṃ sammāājīvo desitoti dassetuṃ – **''catubbidhaṃ panā''**tiādi vuttaṃ. **Ettāvatā**ti parisuddhasīlājīvikāmattena. **Idaṃ vīriya**nti catusammappadhānavīriyaṃ.

Vīriyārambhopi sammāsatipariggahito eva nibbānāvaho, na kevaloti dassetuṃ – **''tato''**tiādi vuttaṃ. **Sūpaṭṭhitā**ti bahiddhāvikkhepaṃ pahāya suṭṭhu upaṭṭhitā kātabbā. **Samādhissa upakāradhammā** nāma yathāvuttavatthuvisadakiriyādayo. Tappaṭipakkhato **anupakāradhammā** veditabbā. **Gatiyo**ti nipphattiyo. **Samanvesitvā**ti sammā pariyesitvā.

427. Yathā itthīsu kathā pavattā adhitthīti vuccati, evaṃ attānaṃ adhikicca pavattā **ajjhattaṃ**. ''Evaṃ pavattamānā mayaṃ 'attā'ti gahaṇaṃ gamissāmā''ti iminā viya adhippāyena attānaṃ adhikicca uddissa pavattā sattasantatipariyāpannā ajjhattaṃ. Tasmiṃ **ajjhattarūpe,** attano kesādivatthuke kasiṇarūpeti attho. **Parikammavasena ajjhattaṃ rūpasaññī**ti parikammakaraṇavasena ajjhattaṃ rūpasaññī, na appanāvasena. Na hi paṭibhāganimittārammaṇā appanā ajjhattavisayā sambhavati. Taṃ pana ajjhattaṃ parikammavasena laddhaṃ kasiṇanimittaṃ avisuddhameva hoti, na bahiddhā parikammavasena laddhaṃ viya visuddhaṃ. Tenāha – **''taṃ panā''**tiādi.

Yassevaṃ parikammaṃ ajjhattaṃ uppannanti yassa puggalassa evaṃ vuttappakārena ajjhattaṃ parikammaṃ jātaṃ. **Nimittaṃ pana bahiddhā**ti paṭibhāganimittaṃ sasantatipariyāpannaṃ na hotīti bahiddhā. **Parittānī**ti yathāladdhāni suppasarāvamattāni. Tenāha – **''avaḍḍhitānī''**ti. **Parittavasenevā**ti vaṇṇavasena ābhoge vijjamānepi parittavaseneva idaṃ abhibhāyatanaṃ vuttaṃ parittatā hettha abhibhavanassa kāraṇaṃ. Vaṇṇābhoge satipi asatipi abhibhavatīti abhibhu, parikammaṃ, ñāṇaṃ vā. Abhibhu āyatanaṃ etassāti **abhibhāyatanaṃ,** jhānaṃ. Abhibhavitabbaṃ vā ārammaṇasaṅkhātaṃ āyatanaṃ etassāti **abhibhāyatanaṃ**. Atha vā ārammaṇābhibhavanato abhibhu ca taṃ āyatanañca yogino

sukhavisesānaṃ adhiṭṭhānabhāvato manāyatanadhammāyatanabhāvato cāti sasampayuttajjhānaṃ **abhibhāyatanaṃ**. Abhibhāyatanabhāvanā nāma tikkhapaññasseva sambhavati, na itarassāti āha – **''ñāṇuttariko puggalo''**ti. **Abhibhavitvā samāpajjatī**ti ettha abhibhavanaṃ samāpajjanañca upacārajjhānādhigamanasamanantarameva appanājhānuppādananti āha – **''saha nimittuppādenevettha appanaṃ pāpetī''**ti. **Saha nimittuppādenā**ti ca appanāparivāsābhāvassa lakkhaṇavacanametaṃ. Yo khippābhiññoti vuccati, tatopi ñāṇuttarasseva abhibhāyatanabhāvanā. **Etthā**ti etasmiṃ nimitte. **Appanaṃ pāpetī**ti bhāvanāappanaṃ neti.

Ettha ca keci ''uppanne upacārajjhāne taṃ ārabbha ye heṭṭhimantena dve tayo javanavārā pavattanti, te upacārajjhānapakkhikā eva, tadanantaraṃ bhavaṅgaparivāsena upacārasevanāya ca vinā appanā hoti, saha nimittuppādeneva appanaṃ pāpetī''ti vadanti, taṃ tesaṃ matimattaṃ. Na hi pārivāsikaparikammena appanāvāro icchito, nāpi mahaggatappamāṇajjhānesu viya upacārajjhāne ekantato paccavekkhaṇā icchitabbā. Tasmā upacārajjhānādhigamato paraṃ katipayabhavaṅgacittāvasāne appanaṃ pāpuṇanto **''saha nimittuppādenevettha appanaṃ pāpetī''**ti vutto. **Saha nimittuppādenā**ti ca adhippāyikamidaṃ vacanaṃ, na nītatthaṃ, tattha adhippāyo vuttanayeneva veditabbo. **Na antosamāpattiyaṃ** tadā tathārūpassa ābhogassa asambhavato. **Samāpattito vuṭṭhitassa ābhogo** pubbabhāgabhāvanāvasena jhānakkhaṇe pavattaṃ abhibhavanākāraṃ gahetvā pavattoti daṭṭhabbaṃ. Abhidhammaṭṭhakathāyaṃ pana ''imināssa pubbābhogo kathito''ti vuttaṃ. Antosamāpattiyaṃ tadā tathā ābhogābhāve kasmā jhānasaññāyapīti vuttanti āha – **''abhibhavasaññā hissa antosamāpattiyampi atthī''**ti.

Vaḍḍhitappamāṇānīti vipulappamāṇānīti attho, na ekaṅguladvaṅgulādivaḍḍhiṃ pāpitāni tathā vaḍḍhanassevettha asambhavato. Tenāha – **''mahantānī''**ti. **Bhattavaḍḍhitaka**nti bhuñjanabhājane vaḍḍhetvā dinnaṃ bhattaṃ, ekāsane purisena bhuñjitabbabhattato upaḍḍhabhattanti attho.

Rūpe saññā rūpasaññā, sā assa atthīti rūpasaññī, na rūpasaññī **arūpasaññī**. Saññāsīsena jhānaṃ vadati. Rūpasaññāya anuppādanamevettha **alābhitā. Bahiddhāva uppanna**nti bahiddhāvatthusmiṃyeva uppannaṃ. Ettha ca –

> ''Ajjhattaṃ rūpasaññī bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni. Ajjhattaṃ rūpasaññī bahiddhā rūpāni passati appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇāni. Ajjhattaṃ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni. Ajjhattaṃ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇānī''ti (dī. ni. 3.338, 358; a. ni. 8.65; 10.29) –

Evamidha cattāri abhibhāyatanāni āgatāni. **Abhidhamme** (dha. sa. 244-245) pana ''ajjhattaṃ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni, appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇānī''ti evamāgatāni. Tattha ca kāraṇaṃ abhidhammaṭṭhakathāyaṃ vuttameva. Tathā hi vuttaṃ aṭṭhasāliniyaṃ (dha. sa. aṭṭha. 204) –

> ''Kasmā pana yathā suttante 'ajjhattaṃ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati parittānī'tiādi vuttaṃ, evaṃ avatvā idha catūsupi abhibhāyatanesu ajjhattaṃ arūpasaññitāva vuttāti. Ajjhattarūpānaṃ anabhibhavanīyato. Tattha vā hi idha vā bahiddhā rūpāneva abhibhavitabbāni, tasmā tāni niyamato vattabbānī''ti.

Tatrāpi idhapi vuttāni ''ajjhattaṃ rūpasaññī ajjhattaṃ arūpasaññīti idaṃ pana satthu desanāvilāsamattamevā''ti. Ayaṃ panettha adhippāyo – idha vaṇṇābhogarahitāni sahitāni ca sabbāni parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni abhibhuyyāti. Pariyāyakathā hi suttantadesanāti. Abhidhamme pana nippariyāyadesanattā vaṇṇābhogarahitāni visuṃ vuttāni, tathā sahitāni. Atthi hi ubhayattha abhibhavanavisesoti. Tathā idha pariyāyadesanattā vimokkhānampi abhibhavanapariyāyo atthīti ''ajjhattaṃ rūpasaññī''tiādinā paṭhamadutiyaabhibhāyatanesu paṭhamavimokkho, tatiyacatutthaabhibhāyatanesu dutiyavimokkho, vaṇṇābhibhāyatanesu tatiyavimokkho ca abhibhavanapattito saṅgahito. Abhidhamme pana nippariyāyadesanattā vimokkhābhibhāyatanāni asaṅkarato desetuṃ vimokkhe vajjetvā abhibhāyatanāni kathitāni. Sabbāni ca vimokkhakiccāni jhānāni vimokkhadesanāyaṃ vuttāni. Tadetaṃ

‘‘ajjhattaṃ rūpasaññī’’ti āgatassa abhibhāyatanadvayassa abhidhamme abhibhāyatanesu avacanato ‘‘rūpī rūpāni passatī’’tiādīnañca sabbavimokkhakiccasādhāraṇavacanabhāvato vavatthānaṃ katanti viññāyati.

Ajjhattarūpānaṃ anabhibhavanīyatoti idaṃ abhidhamme katthacipi ‘‘ajjhattarūpāni passatī’’ti avatvā sabbattha yaṃ vuttaṃ – ‘‘bahiddhā rūpāni passatī’’ti, tassa kāraṇavacanaṃ. Tena yaṃ aññahetukaṃ suttante ‘‘bahiddhā rūpāni passatī’’ti vacanaṃ, taṃ tena hetunā vuttaṃ. Yaṃ pana desanāvilāsahetukaṃ ajjhattaṃ arūpasaññitāya eva abhidhamme vacanaṃ, na tassa aññaṃ kāraṇaṃ maggitabbanti dasseti. Ajjhattarūpānaṃ anabhibhavanīyatā ca tesaṃ bahiddhārūpānaṃ viya avibhūtattā. Desanāvilāso ca yathāvuttavavatthānavasena veditabbo veneyyajjhāsayavasena vijjamānapariyāyakathanabhāvato. Desanāvilāso hi nāma veneyyajjhāsayānurūpaṃ vijjamānassa ca pariyāyassa vibhāvanaṃ, na yassa kassaci, tasmā ‘‘idha pariyāyadesanattā’’tiādinā vuttappakāraṃ vavatthānaṃ desanāvilāsanibandhananti daṭṭhabbaṃ.

Suvaṇṇadubbaṇṇānīti eteneva siddhattā na nīlādiabhibhāyatanāni vattabbānīti ce? Na nīlādīsu katādhikārānaṃ nīlādibhāvasseva abhibhavanakāraṇattā. Na hi tesaṃ parisuddhāparisuddhavaṇṇānaṃ parittatā appamāṇatā vā abhibhavanakāraṇaṃ, atha kho nīlādibhāvo evāti. Etesu ca parittādikasiṇarūpesu yaṃyaṃcaritassa imāni abhibhāyatanāni ijjhanti, taṃ dassetuṃ – **‘‘imesu panā’’**tiādi vuttaṃ.

Sabbasaṅgāhikavasenāti nīlavaṇṇanīlanidassananīlanibhāsānaṃ sādhāraṇavasena. **Vaṇṇavasenā**ti sabhāvavaṇṇavasena. **Nidassanavasenā**ti passitabbatāvasena, cakkhuviññāṇavīthiyā gahetabbatāvasena. **Obhāsavasenā**ti sappabhāsatāya avabhāsanavasena. **Vaṇṇadhātuyā vā**ti añjanarajatavatthādivaṇṇadhātuyā. **Lokiyāneva** rūpāvacarajjhānabhāvato.

435. **Rūpī**ti ettha yenāyaṃ sasantatipariyāpannena rūpena samannāgato, taṃ yassa jhānassa hetubhāvena visiṭṭharūpaṃ hoti. Yena visiṭṭhena rūpīti vucceyya, tadeva sasantatipariyāpannarūpanimittaṃ jhānaṃ. Idha pana paramatthato rūpibhāvasādhakanti āha – **‘‘ajjhattaṃ kesādīsū’’**tiādi. **Rūpajjhānaṃ rūpa**nti uttarapadalopena vuttaṃ – ‘‘rūpūpapattiyā’’tiādīsu (dha. sa. 160-161, 185-190 ādayo, 244-245 ādayo; vibha. 625) viya.

Subhantveva adhimutto hotīti ayaṃ tatiyavimokkho. Idha suparisuddhanīlādivaṇṇakasiṇajjhānavasena vuttoti dassetvā idāni paṭisambhidāpāḷiyaṃ tassa brahmavihārajjhānavasena āgatabhāvaṃ dassetuṃ – **‘‘paṭisambhidāmagge panā’’**tiādi āraddhaṃ. Idha pana uparipāḷiyaṃyeva brahmavihārānaṃ āgatattā taṃ nayaṃ paṭikkhipitvā parisuddhanīlādivaṇṇakasiṇavaseneva subhavimokkho anuññāto.

443. **Parikammapathaviyāpī**ti akatāya vā katāya vā daḷhamaṇḍalādisaṅkhātaparikammapathaviyāpi. Uggahanimittādīnaṃ pathavīkasiṇanti nāmaṃ nissite nissayavohāravasena vuttanti daṭṭhabbaṃ, yathā ‘‘mañcā ukkuṭṭhiṃ karontī’’ti.

Sīlānīti pātimokkhasaṃvarādīni cattāri sīlāni. **Sodhetvā**ti anāpajjanena āpannavuṭṭhāpanena kilesehi appaṭipīḷanena ca visodhetvā. Tividhañhi sīlassa visodhanaṃ nāma – anāpajjanaṃ āpannavuṭṭhāpanaṃ kilesehi ca appaṭipīḷananti. Kammaṭṭhānabhāvanaṃ paribundheti uparodheti pavattituṃ na detīti **palibodho** rakārassa lakāraṃ katvā, paribandhoti attho. **Upacchinditvā**ti samāpannena saṅgāhaṇena vā uparundhitvā, apalibodhaṃ katvāti attho. **Kalyāṇamittaṃ upasaṅkamitvā**ti –

> ‘‘Piyo garu bhāvanīyo, vattā ca vacanakkhamo;
> Gambhīrañca kathaṃ kattā, no caṭṭhāne niyojako’’ti. (a. ni. 7.37) –

Evamādiguṇasamannāgataṃ ekantahitesiṃ vuddhipakkhe ṭhitaṃ kalyāṇamittaṃ upasaṅkamitvā.

Ananurūpaṃ vihāranti aṭṭhārasannaṃ dosānaṃ aññatarena samannāgataṃ. Vuttañhetaṃ

aṭṭhakathāsu –

‘‘Mahāvāsaṃ navāvāsaṃ, jarāvāsañca panthaniṃ;
Soṇḍiṃ paṇṇañca pupphañca, phalaṃ patthitameva ca.

‘‘Nagaraṃ dārunā khettaṃ, visabhāgena paṭṭanaṃ;
Paccantasīmā sappāyaṃ, yattha mitto na labbhati.

‘‘Aṭṭhārasetāni ṭhānāni, iti viññāya paṇḍito;
Ārakā parivajjeyya, maggaṃ sappaṭibhayaṃ yathā’’ti. (visuddhi. 1.52);

Anurūpeti gocaragāmato nātidūranaccāsannatādīhi pañcahi aṅgehi samannāgate. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

‘‘Kathañca, bhikkhave, senāsanaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ hoti? Idha, bhikkhave, senāsanaṃ nātidūraṃ hoti naccāsannaṃ gamanāgamanasampannaṃ divā appākiṇṇaṃ rattiṃ appasaddaṃ appanigghosaṃ appaḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassaṃ. Tasmiṃ kho pana senāsane viharantassa appakasirena uppajjanti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārā. Tasmiṃ kho pana senāsane therā bhikkhū viharanti bahussutā āgatāgamā dhammadharā vinayadharā mātikādharā. Te kālena kālaṃ upasaṅkamitvā paripucchati paripañhati ‘idaṃ, bhante, kathaṃ imassa ko attho’ti. Tassa te āyasmanto avivaṭañceva vivaranti, anuttānīkatañca uttāniṃ karonti, anekavihitesu ca kaṅkhāṭhāniyesu dhammesu kaṅkhaṃ paṭivinodenti. Evaṃ kho, bhikkhave, senāsanaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ hotī’’ti (a. ni. 10.11).

Ettha ca nātidūraṃ naccāsannaṃ gamanāgamanasampannanti ekaṃ aṅgaṃ, divā appākiṇṇaṃ rattiṃ appasaddaṃ appanigghosanti ekaṃ, appaḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassanti ekaṃ, tasmiṃ kho pana senāsane viharantassa…pe… parikkhārāti ekaṃ, tasmiṃ kho pana senāsane therā…pe… kaṅkhaṃ paṭivinodentīti ekanti evaṃ pañcaṅgāni veditabbāni.

Khuddakapalibodhaṃ upacchinditvāti dīghakesanakhalomānaṃ chedanena cīvarakammacīvararajanapattapacanamañcapīṭhādisodhanavasena khuddakapalibodhaṃ upacchinditvā.

453. **Uddhumātakādīsū**ti ettha **ādi**-saddena vinīlakavipubbakavicchiddakavikkhāyitakahatavikkhittakalohitakapuḷavakaaṭṭhikānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha bhastā viya vāyunā uddhaṃ jīvitapariyādānā yathānukkamaṃ samuggatena sūnabhāvena dhumātattā uddhumātaṃ, uddhumātameva **uddhumātakaṃ,** paṭikūlattā vā kucchitaṃ uddhumātanti **uddhumātakaṃ,** tathārūpassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Vinīlaṃ vuccati viparibhinnanīlavaṇṇaṃ, vinīlameva **vinīlakaṃ,** paṭikūlattā vā kucchitaṃ vinīlanti **vinīlakaṃ,** maṃsussadaṭṭhānesu rattavaṇṇassa, pubbasannicayaṭṭhānesu setavaṇṇassa, yebhuyyena ca nīlavaṇṇassa nilaṭṭhāne nīlasāṭakapārutasseva chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Paribhinnaṭṭhānesu vissandamānapubbaṃ vipubbaṃ, vipubbameva **vipubbakaṃ,** paṭikūlattā vā kucchitaṃ vipubbanti **vipubbakaṃ,** tathārūpassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Vicchiddaṃ vuccati dvidhā chindanena apadhāritaṃ, vicchiddameva **vicchiddakaṃ,** paṭikūlattā vā kucchitaṃ vicchiddanti **vicchiddakaṃ,** vemajjhe chinnassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Ito ca etto ca vividhākārena soṇasiṅgālādīhi khāyitaṃ vikkhāyitaṃ, vikkhāyitameva **vikkhāyitakaṃ,** paṭikūlattā vā kucchitaṃ vikkhāyitanti **vikkhāyitakaṃ,** tathārūpassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ.

Vividhā khittaṃ vikkhittaṃ, vikkhittameva **vikkhittakaṃ,** paṭikūlattā vā kucchitaṃ vikkhittanti **vikkhittakaṃ,** aññena hatthaṃ, aññena pādaṃ, aññena sīsanti evaṃ tato tato vikkhittassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Hatañca taṃ purimanayeneva vikkhittakañcāti **hatavikkhittakaṃ,** kākapadākārena aṅgapaccaṅgesu satthena hanitvā vuttanayeneva vikkhittassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Lohitaṃ kirati vikkhipati ito cito ca paggharatīti **lohitakaṃ,** paggharitalohitamakkhitassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Puḷavā vuccanti kimayo, puḷave kiratīti **puḷavakaṃ,** kimiparipuṇṇassa

chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Aṭṭhiyeva **aṭṭhikaṃ,** paṭikūlattā vā kucchitaṃ aṭṭhīti **aṭṭhikaṃ,** aṭṭhisaṅkhalikāyapi ekaṭṭhikassapi etaṃ adhivacanaṃ. Imesu dasasu asubhesu paṭhamajjhānameva uppajjati, na dutiyādīni. Tenāha – idha **''paṭhamajjhānasahagatā saññā''**ti. Tathā hi aparisaṇṭhitajalāya sīghasotāya nadiyā arittabaleneva nāvā tiṭṭhati, vinā arittena na sakkā ṭhapetuṃ. Evamevaṃ dubbalattā ārammaṇassa vitakkabaleneva cittaṃ ekaggaṃ hutvā tiṭṭhati, vinā vitakkena na sakkā ṭhapetuṃ. Tasmā paṭhamajjhānamevettha hoti, na dutiyādīni. Ārammaṇassa dubbalatā cettha paṭikūlabhāvena cittaṃ ṭhapetuṃ asamatthatā.

''Rukkho mato, lohaṃ mata''ntiādīsu yaṃ khandhappabandhaṃ upādāya rukkhādisamaññā, tasmiṃ anupacchinnepi allatādivigamanaṃ nissāya matavohāro **sammutimaraṇaṃ**. Saṅkhārānaṃ khaṇabhaṅgasaṅkhātaṃ **khaṇikamaraṇaṃ. Samucchedamaraṇa**nti arahato santānassa sabbaso ucchedabhūtaṃ maraṇaṃ. Vipassanābhāvanāvasena cetaṃ vuttaṃ. Maraṇānussatibhāvanāyaṃ pana tividhampetaṃ nādhippetaṃ asaṃvegavatthuto anupaṭṭhahanato abāhullato ca. Maraṇānussatiyañhi ekena bhavena paricchinnassa jīvitindriyappabandhassa vicchedo maraṇanti adhippeto saṃvegavatthuto upaṭṭhahanato bāhullato ca. Idāni imameva maraṇaṃ sandhāya vikappantaraṃ dassento, **''heṭṭhā vuttalakkhaṇā vā''**tiādimāha.

Asitapītādibhedeti asitapītakhāyitasāyitappabhede, asitabbakhāditabbasāyitabbavibhāgeti attho kālabhedavacanicchāya abhāvato yathā ''duddha''nti. Kabaḷaṃ karīyatīti kabaḷīkāro, āharīyatīti āhāro, kabaḷīkāro ca so āhāro cāti **kabaḷīkārāhāro**. Vatthuvasena cetaṃ vuttaṃ. Savatthuko eva hi āhāro idha kammaṭṭhānabhāvena adhippeto. Ojālakkhaṇo pana āhāro ojaṭṭhamakaṃ rūpaṃ āharatīti āhāroti vuccati. So idha nādhippeto paṭikūlākāraggahaṇassa asambhavato. **Nava paṭikūlānī**ti gamanapariyesanaparibhogāsayanidānaaparipakkaparipakkaphalanissandappaṭikūlavasena nava paṭikūlāni. Samakkhanappaṭikūlaṃ pana paribhogādīsu labbhamānattā idha visuṃ na gahitaṃ, aññathā tena saddhiṃ ''dasa paṭikūlānī''ti vattabbaṃ. **Visuddhimagge** (visuddhi. 1.303-304) pana samakkhanaṃ paribhogādīsu labbhamānampi nissandavasena visesato paṭikūlanti visuṃ gahetvā dasahākārehi paṭikūlatā vuttā.

Uppajjanakasaññanti paṭikūlākāraggahaṇavasena uppajjanakasaññaṃ. Saññāsaddo cāyaṃ ''rūpasaññā saddasaññā''tiādīsu (saṃ. ni. 3.57) sañjānanalakkhaṇe dhamme āgato, ''aniccasaññā dukkhasaññā''tiādīsu vipassanāya āgato, ''uddhumātakasaññāti vā sopākarūpasaññāti vā ime dhammā ekaṭṭhā, udāhu nānaṭṭhā''tiādīsu samathe āgato. Idha pana samathassa parikamme daṭṭhabbo. Āhārehi paṭikūlākāraggahaṇaṃ, tappabhāvitaṃ vā upacārajjhānaṃ idha ''āhāre paṭikūlasaññā''ti adhippetaṃ.

Ukkaṇṭhitasaññanti nibbindanākārena uppajjanakasaññaṃ. **Aniccasañña**nti ettha aniccaṃ khandhapañcakaṃ uppādavayaññathattabhāvato, hutvā abhāvato vā, tasmiṃ anicce khandhapañcake aniccanti uppajjamānā aniccalakkhaṇapariggāhikā saññā aniccasaññā. Tenāha – **''pañcannaṃ upādānakkhandhāna''**ntiādi. Tattha **udayo** nibbattilakkhaṇaṃ, **vayo** vipariṇāmalakkhaṇaṃ, **aññathattaṃ** jarā. Udayabbayaññathattaggahaṇena aniccalakkhaṇaṃ dasseti. Uppādavayaññathattabhāvato hi khandhapañcakaṃ aniccanti vuccati. Yassa ca sabhāvena khandhapañcakaṃ aniccanti vuccati, taṃ **aniccalakkhaṇaṃ**. Tena hi taṃ aniccanti lakkhīyati, aniccalakkhaṇañca udayabbayānaṃ amanasikārā santatiyā paṭicchannattā na upaṭṭhāti, udayabbayaṃ pana pariggahetvā santatiyā vikopitāya aniccalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato upaṭṭhāti. Na hi sammadeva udayabbayaṃ sallakkhentassa pubbāpariyena pavattamānānaṃ dhammānaṃ aññoññabhāvaṃ sallakkhaṇena santatiyā ugghāṭitāya dhammā sambandhabhāvena upaṭṭhahanti, atha kho ayosalākā viya asambandhabhāvenāti suṭṭhutaraṃ aniccalakkhaṇaṃ pākaṭaṃ hoti.

''Yadaniccaṃ, taṃ dukkha''nti (saṃ. ni. 3.15, 45, 46, 76, 77, 85; 2.4.1, 4) vacanato tadeva khandhapañcakaṃ abhiṇhappaṭipīḷanato dukkhaṃ, abhiṇhappaṭipīḷanākāro pana dukkhalakkhaṇaṃ. Tenevāha – **''anicce khandhapañcake…pe… saññaṃ bhāvetī''**ti. Tattha paṭipīḷanaṃ nāma yathāpariggahitaṃ udayavayavasena saṅkhārānaṃ nirantaraṃ paṭipīḷiyamānatā vibādhiyamānatā. Dukkhalakkhaṇañca abhiṇhasampaṭipīḷanassa amanasikārā iriyāpathehi paṭicchannattā na upaṭṭhāti, abhiṇhasampaṭipīḷanaṃ pana manasi karitvā iriyāpathe labbhamānadukkhappaṭicchādakabhāve ugghāṭite dukkhalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato upaṭṭhāti. Tathā hi iriyāpathehi paṭicchannattā dukkhalakkhaṇaṃ na

upaṭṭhāti, te ca iriyāpathā abhiṇhasampaṭipīḷanāmanasikārena paṭicchādakā jātā. Ekasmiñhi iriyāpathe uppannassa dukkhassa vinodakaṃ iriyāpathantaraṃ tassa paṭicchādakaṃ viya hoti, evaṃ sesāpi. Iriyāpathānaṃ pana taṃtaṃdukkhapatitākārabhāve yāthāvato ñāte tesaṃ dukkhappaṭicchādakabhāvo ugghāṭito nāma hoti saṅkhārānaṃ nirantaraṃ dukkhābhitunnatāya pākaṭabhāvato. Tasmā abhiṇhasampaṭipīḷanaṃ manasi karitvā iriyāpathe labbhamānadukkhappaṭicchādakabhāve ugghāṭite dukkhalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato upaṭṭhāti.

''Yaṃ dukkhaṃ, tadanattā''ti vacanato tadeva khandhapañcakaṃ avasavattanato anattā, avasavattanākāro pana anattalakkhaṇaṃ. Tenāha – **''paṭipīḷanaṭṭhenā''**tiādi. Anattalakkhaṇañca nānādhātuvinibbhogassa amanasikārā ghanena paṭicchannattā na upaṭṭhāti, nānādhātuyo pana vinibbhujjitvā ''aññā pathavīdhātu, aññā āpodhātū''tiādinā, ''añño phasso, aññā vedanā''tiādinā ca visuṃ visuṃ katvā ghanavinibbhoge kate samūhaghane kiccārammaṇaghane ca bhedite anattalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato upaṭṭhāti. Yā hesā aññamaññūpatthambhesu samuditesu rūpārūpadhammesu ekattābhinivesavasena aparimadditasaṅkhārehi mamāyamānā samūhaghanatā, tathā tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ kiccabhedassa satipi paṭiniyatabhāve ekato gayhamānā kiccaghanatā, tathā sārammaṇadhammānaṃ satipi ārammaṇakaraṇabhede ekato gayhamānā ārammaṇaghanatā. Sā catūsu dhātūsu ñāṇena vinibbhujitvā dissamānāsu hatthena parimaddiyamāno pheṇapiṇḍo viya vilīnaṃ āgacchati, yathāpaccayaṃ pavattamānā suññā ete dhammamattāti avasavattanākārasaṅkhātaṃ anattalakkhaṇaṃ pākaṭataraṃ hoti.

Aparaaccharāsaṅghātavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

19. Kāyagatāsativaggavaṇṇanā

563. **Cetasā phuṭo**ti cittena pharito. Cittena pharaṇañca samuddassa dvidhā sambhavatīti āha – **''duvidhaṃ pharaṇa''**ntiādi. **Purimena atthenā**ti ''sampayogavasena vijjaṃ bhajantī''ti vuttena atthena. **Pacchimenā**ti ''vijjābhāge vijjākoṭṭhāse vattantī''ti vuttena.

564. **Mahato saṃvegāya saṃvattatī**tiādīsu ayaṃ pana aparo nayo. Yāthāvato kāyasabhāvappavedanato mahato saṃvegāya saṃvattati. **Atthāyā**ti diṭṭhadhammikādiatthāya. **Yogakkhemāyā**ti catūhi yogehi khemabhāvāya. **Satisampajaññāyā**ti sabbattha satiavippavāsāya sattaṭṭhāniyasampajaññāya ca. **Ñāṇadassanappaṭilābhāyā**ti vipassanāñāṇādhigamāya. **Vijjāvimuttiphalasacchikiriyāyā**ti tisso vijjā cittassa adhimutti nibbānaṃ cattāri sāmaññaphalānīti etesaṃ paccakkhakaraṇāya.

584. **Paññāpaṭilābhāyā**tiādīsu soḷasasu padesu paññāpaṭilābhāya paññāvuddhiyā paññāvepullāya paññābāhullāyāti imāni cattāri paññāvasena bhāvavacanāni, sesāni dvādasa puggalavasena bhāvavacanāni. **Sappurisasaṃsevo**ti sappurisānaṃ bhajanaṃ. **Saddhammassavanan**ti tesaṃ sappurisānaṃ santike sīlādippaṭipattidīpakassa saddhammavacanassa savanaṃ. **Yoniso manasikāro**ti sutānaṃ dhammānaṃ atthūpaparikkhāvasena upāyena manasikāro. **Dhammānudhammappaṭipattī**ti lokuttaradhamme anugatassa sīlādippaṭipadādhammassa paṭipajjanaṃ.

Channaṃ abhiññāñāṇānanti iddhividhadibbasotacetopariyapubbenivāsadibbacakkhuāsavakkhayañāṇānaṃ. **Tesattatīnaṃ ñāṇānan**ti **paṭisambhidāpāḷiyaṃ** (paṭi. ma. 1.1-2 mātikā) ''sotāvadhāne paññā sutamaye ñāṇaṃ, sutvāna saṃvare paññā sīlamaye ñāṇa''ntiādinā ñāṇakathāya niddiṭṭhānaṃ sāvakasādhāraṇāsādhāraṇānaṃ ñāṇānaṃ. Imesañhi tesattatiñāṇānaṃ sutamayañāṇādīni sattasaṭṭhiñāṇāni sāvakassa sādhāraṇāni, ''indriyaparopariyatte ñāṇaṃ, sattānaṃ āsayānusaye ñāṇaṃ, yamakapāṭihīre ñāṇaṃ, mahākaruṇāsamāpattiyā ñāṇaṃ, sabbaññutaññāṇaṃ, anāvaraṇañāṇa''nti (paṭi. ma. 1.68-73 mātikā) imāni cha asādhāraṇañāṇāni sāvakehi.

Sattasattatīnaṃ ñāṇānanti ettha –

‘‘Jātipaccayā jarāmaraṇanti ñāṇaṃ, asati jātiyā natthi jarāmaraṇanti ñāṇaṃ. Atītampi addhānaṃ jātipaccayā jarāmaraṇanti ñāṇaṃ, asati jātiyā natthi jarāmaraṇanti ñāṇaṃ. Anāgatampi addhānaṃ jātipaccayā jarāmaraṇanti ñāṇaṃ, asati jātiyā natthi jarāmaraṇanti ñāṇaṃ. Yampissa taṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, tampi khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammanti ñāṇaṃ. Bhavapaccayā jātīti ñāṇaṃ…pe… upādānapaccayā bhavoti ñāṇaṃ, taṇhāpaccayā upādānanti ñāṇaṃ, vedanāpaccayā taṇhāti ñāṇaṃ, phassapaccayā vedanāti ñāṇaṃ, saḷāyatanapaccayā phassoti ñāṇaṃ, nāmarūpapaccayā saḷāyatananti ñāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpanti ñāṇaṃ, saṅkhārapaccayā viññāṇanti ñāṇaṃ, avijjāpaccayā saṅkhārāti ñāṇaṃ, asati avijjāya natthi saṅkhārāti ñāṇaṃ, atītampi addhānaṃ avijjāpaccayā saṅkhārāti ñāṇaṃ, asati avijjāya natthi saṅkhārāti ñāṇaṃ, anāgatampi addhānaṃ avijjāpaccayā saṅkhārāti ñāṇaṃ, asati avijjāya natthi saṅkhārāti ñāṇaṃ, yampissa taṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, tampi khayadhamaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammanti ñāṇa’’nti –

Bhagavatā **nidānavagge** (saṃ. ni. 2.34-35) jarāmaraṇādīsu ekādasasu paṭiccasamuppādaṅgesu paccekaṃ satta satta katvā vuttāni sattasattatiñāṇāni.

Tattha **dhammaṭṭhitiñāṇa**nti paccayākārañāṇaṃ. Paccayākāro hi dhammānaṃ pavattisaṅkhātāya ṭhitiyā kāraṇattā ‘‘dhammaṭṭhitī’’ti vuccati, tattha ñāṇaṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, ‘‘jātipaccayā jarāmaraṇa’’ntiādinā vuttasseva chabbidhassa ñāṇassetaṃ adhivacanaṃ. **Khayadhamma**nti khayagamanasabhāvaṃ. **Vayadhamma**nti vayagamanasabhāvaṃ. **Virāgadhamma**nti virajjanasabhāvaṃ. **Nirodhadhamma**nti nirujjhanasabhāvanti attho.

Lābhotiādīsu lābhoyeva upasaggena visesetvā **‘‘paṭilābho’’**ti vutto. Puna tasseva atthavivaraṇavasena **‘‘patti sampattī’’**ti vuttaṃ. **Phusanā**ti adhigamanavasena phusanā. **Sacchikiriyā**ti paṭilābhasacchikiriyā. **Upasampadā**ti nipphādanā.

Sattannañca sekkhānanti tisso sikkhā sikkhantīti sekkhasaññitānaṃ sotāpattimaggaṭṭhādīnaṃ sattannaṃ. **Puthujjanakalyāṇakassa cā**ti nibbānagāminiyā paṭipadāya yuttattā sundaraṭṭhena kalyāṇasaññitassa puthujjanassa. Vaḍḍhitaṃ vaḍḍhanaṃ ekāyāti **vaḍḍhitavaḍḍhanā**. Yathāvuttānaṃ aṭṭhannampi paññānaṃ vasena visesatova arahato paññāvasena **paññāvuddhiyā**. Tathā **paññāvepullāya**.

Yassa kassacipi visesato anurūpadhammassa mahantaṃ nāma kiccasiddhiyā veditabbanti tadassa kiccasiddhiyā dassento **‘‘mahante atthe pariggaṇhātī’’**tiādimāha. Tattha atthādīnaṃ mahantabhāvo mahāvisayatāya veditabbo, mahāvisayatā ca tesaṃ paṭisambhidāmagge āgatanayena veditabbā. Sīlakkhandhassa pana hetumahantatāya, paccayamahantatāya, nissayamahantatāya, pabhedamahantatāya, kiccamahantatāya, phalamahantatāya, ānisaṃsamahantatāya ca mahantabhāvo veditabbo. Tattha **hetu** alobhādayo. **Paccayo** hirottappasaddhāsativīriyādayo. **Nissayo** sāvakabodhipaccekabodhiniyatatā taṃsamaṅgino ca purisavisesā. **Pabhedo** cārittavārittādivibhāgo. **Kiccaṃ** tadaṅgādivasena paṭipakkhavidhamanaṃ. **Phalaṃ** saggasampadā nibbānasampadā ca. **Ānisaṃso** piyamanāpatādi. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge** (visuddhi. 1.9) **ākaṅkheyyasuttā**dīsu (ma. ni. 1.64 ādayo) ca āgatanayena veditabbo. Iminā nayena samādhikkhandhādīnampi mahantatā yathārahaṃ niddhāretvā vattabbā. Ṭhānāṭṭhānādīnaṃ mahantabhāvo pana mahāvisayatāya veditabbo. Tattha ṭhānāṭṭhānānaṃ mahāvisayatā bahudhātukasuttādīsu āgatanayena veditabbā.

Vihārasamāpattīnaṃ mahāvisayatā samādhikkhandhe mahāvisayatāniddhāraṇanayena veditabbā, ariyasaccānaṃ sakalayānasaṅgāhakato **saccavibhaṅge** (vibha. 189 ādayo) **taṃsaṃvaṇṇanāsu** (vibha. aṭṭha. 189 ādayo) ca āgatanayena, satipaṭṭhānādīnaṃ **satipaṭṭhānavibhaṅgā**dīsu (vibha. 355 ādayo) **taṃsaṃvaṇṇanā**dīsu (vibha. aṭṭha. 355 ādayo) ca āgatanayena, sāmaññaphalānaṃ mahato hitassa mahato sukhassa mahato atthassa mahato yogakkhemassa nipphattibhāvato santapaṇītaatakkāvacarapaṇḍitavedanīyabhāvato, abhiññānaṃ mahāsambhārato mahāvisayato mahākiccato mahānubhāvato mahānipphattito, nibbānassa madanimmadanādimahatthasiddhito ca mahantabhāvo veditabbo. **Pariggaṇhātī**ti sabhāvādito paricchijja gaṇhāti jānāti, paṭivijjhatīti attho.

Puthupaññāti etthāpi vuttanayānusārena attho veditabbo. Ayaṃ pana viseso – **puthu nānākkhandhesu ñāṇaṃ pavattatī**ti ''ayaṃ rūpakkhandho nāma…pe… ayaṃ viññāṇakkhandho nāmā''ti evaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tesupi ekavidhena rūpakkhandho… pe… ekādasavidhena rūpakkhandho. Ekavidhena vedanākkhandho…pe… bahuvidhena vedanākkhandho. Ekavidhena saññākkhandho…pe… bahuvidhena saññākkhandho. Ekavidhena saṅkhārakkhandho…pe… bahuvidhena saṅkhārakkhandho. Ekavidhena viññāṇakkhandho…pe… bahuvidhena viññāṇakkhandhoti evaṃ ekekassa khandhassa ekavidhādivasena atītādivasenapi nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati.

Puthu nānādhātūsūti ''ayaṃ cakkhudhātu nāma…pe… ayaṃ manoviññāṇadhātu nāma. Tattha soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve cātubhūmikā''ti evaṃ dhātūsu nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tayidaṃ upādinnadhātuvasena vuttaṃ. Paccekabuddhānañhi dvinnañca aggasāvakānaṃ upādinnadhātūsu eva nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati, tañca kho ekadesatova, na nippadesato. Bahiddhā anupādinnadhātūnaṃ nānākaraṇaṃ tesaṃ avisayova, sabbaññubuddhānaṃyeva pana ''imāya dhātuyā ussannattā imassa rukkhassa khandho seto hoti, imassa kāḷo, imassa maṭṭho, imassa kharo, imassa bahalataco, imassa sukkhataco. Imassa pattaṃ vaṇṇasaṇṭhānādivasena evarūpaṃ. Imassa pupphaṃ nīlaṃ, pītaṃ, lohitaṃ, odātaṃ, sugandhaṃ, duggandhaṃ, missakagandhaṃ. Phalaṃ khuddakaṃ, mahantaṃ, dīghaṃ, vaṭṭaṃ, suvaṇṇaṃ, dubbaṇṇaṃ, maṭṭhaṃ, pharusaṃ, sugandhaṃ, duggandhaṃ, madhuraṃ, tittakaṃ, ambilaṃ, kaṭukaṃ, kasāvaṃ. Kaṇṭako tikhiṇo, atikhiṇo, ujuko, kuṭilo, tambo, nīlo, lohito, odāto''tiādinā dhātunānattaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati.

Puthu nānāāyatanesūti ''idaṃ cakkhāyatanaṃ nāma…pe… idaṃ dhammāyatanaṃ nāma. Tattha dasāyatanā kāmāvacarā, dve cātubhūmakā''ti evaṃ āyatananānattaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati.

Puthu nānāpaṭiccasamuppādesūti ajjhattabahiddhābhedato santānabhedato ca nānappabhedesu paṭiccasamuppādaṅgesu. Avijjādiaṅgāni hi paccekaṃ paṭiccasamuppādasaññitāni. Tenāha – saṅkhārapiṭake ''dvādasa paccayā dvādasa paṭiccasamuppādā''ti (saṃ. ni. ṭī. 1.1.110).

Puthu nānāsuññatamanupalabbhesūti nānāsabhāvesu niccasārādivirahitesu suññasabhāvesu, tato eva itthipurisaattattaniyādivasena anupalabbhamānasabhāvesu. **Ma-**kāro hettha padasandhikaro.

Puthu nānāatthesūti atthapaṭisambhidāvisayesu paccayuppannādinānāatthesu. **Dhammesū**ti dhammapaṭisambhidāvisayesu paccayādinānādhammesu. **Niruttīsū**ti tesaṃyeva atthadhammānaṃ niddhāraṇavacanasaṅkhātesu nānāniruttīsu. **Puthu nānāpaṭibhānesū**ti atthapaṭisambhidādivisayesu imāni ñāṇāni idamatthajotakānīti tathā tathā paṭibhānato upatiṭṭhanato paṭibhānānīti laddhanāmesu nānāñāṇesu.

Puthu nānāsīlakkhandhesūtiādīsu sīlassa puthuttaṃ nānattañca vuttameva, itaresaṃ pana vuttanayānusārena suviññeyyattā pākaṭameva. Yaṃ pana abhinnaṃ ekameva nibbānaṃ, tattha upacāravasena puthuttaṃ gahetabbanti āha – **''puthu nānājanasādhāraṇe dhamme samatikkammā''**ti. Tenassa madanimmadanādipariyāyena puthuttaṃ paridīpitaṃ hoti.

Vipule attheti mahante atthe. Mahantapariyāyo hi vipulasaddo. **Gambhīresū**ti sasādīhi viya mahāsamuddo anupacitañāṇasambhārehi alabbhaneyyappatiṭṭhesu khandhesu ñāṇaṃ pavattatīti visayassa gambhīratāya ñāṇassa gambhīratā vibhāvitā.

Tikkhavisadabhāvādiguṇehi asādhāraṇattā paresaṃ paññāya na sāmantā, atha kho suvidūravidūreti **asamantapaññā** ākārassa rassattaṃ katvā. Keci ''asamatthapaññā''ti paṭhanti, tesaṃ yathāvuttaguṇehi aññehi asādhāraṇattā natthi etissā kāyaci samatthanti asamatthā paññāti yojanā. **Atthavavatthānato**ti atthappabhedassa yāthāvato sanniṭṭhānato. **Na añño koci sakkoti abhisambhavitu**nti ñāṇagatiyā sampāpuṇituṃ na añño kocipi sakkoti, tasmā ayaṃ suvidūravidūreti asamantapaññā. Idāni puggalantaravasena asamantapaññaṃ vibhāvetuṃ, **''puthujjanakalyāṇakassā''**tiādi āraddhaṃ.

''Paññāpabhedakusalo abhinnañāṇo adhigatappaṭisambhido catuvesārajjappatto dasabaladhārī

purisāsabho purisasīho purisanāgo purisājañño purisadhorayho anantañāṇo anantatejo anantayaso aḍḍho mahaddhano balavā netā vinetā anunetā paññāpetā nijjhāpetā pekkhatā pasādetā. So hi bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā, asañjātassa maggassa sañjanetā, anakkhātassa maggassa akkhātā, maggaññū maggavidū maggakovido. Maggānugāmī ca pana etarahi sāvakā viharanti pacchā samannāgatā.

‘‘So hi bhagavā jānaṃ jānāti, passaṃ passati, cakkhubhūto ñāṇabhūto dhammabhūto brahmabhūto vattā pavattā atthassa ninnetā amatassa dātā dhammassāmī tathāgato, natthi tassa bhagavato aññātaṃ adiṭṭhaṃ aviditaṃ asacchikataṃ aphassitaṃ paññāya. Atītaṃ anāgataṃ paccuppannaṃ upādāya sabbe dhammā sabbākārena buddhassa bhagavato ñāṇamukhe āpāthaṃ āgacchanti, yaṃ kiñci neyyaṃ nāma atthi taṃ sabbaṃ jānitabbaṃ, attattho vā parattho vā ubhayattho vā diṭṭhadhammiko vā attho samparāyiko vā attho uttāno vā attho gambhīro vā attho gūḷho vā attho paṭicchanno vā attho neyyo vā attho nīto vā attho anavajjo vā attho nikkileso vā attho vodāno vā attho paramattho vā attho, sabbaṃ taṃ antobuddhañāṇe parivattati.

‘‘Sabbaṃ kāyakammaṃ buddhassa bhagavato ñāṇānuparivatti, sabbaṃ vacīkammaṃ buddhassa bhagavato ñāṇānuparivatti, sabbaṃ manokammaṃ buddhassa bhagavato ñāṇānuparivatti. Atīte buddhassa bhagavato appaṭihataṃ ñāṇaṃ, anāgate buddhassa bhagavato appaṭihataṃ ñāṇaṃ, paccuppanne buddhassa bhagavato appaṭihataṃ ñāṇaṃ, yāvatakaṃ neyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ. Yāvatakaṃ ñāṇaṃ, tāvatakaṃ neyyaṃ. Neyyapariyantikaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ neyyaṃ, neyyaṃ atikkamitvā ñāṇaṃ nappavattati, ñāṇaṃ atikkamitvā neyyapatho natthi, aññamaññapariyantaṭṭhāyino te dhammā, yathā dvinnaṃ samuggapaṭalānaṃ sammā phusitānaṃ heṭṭhimaṃ samuggapaṭalaṃ uparimaṃ nātivattati, uparimaṃ samuggapaṭalaṃ heṭṭhimaṃ nātivattati, aññamaññapariyantaṭṭhāyino, evamevaṃ buddhassa bhagavato neyyañca ñāṇañca aññamaññapariyantaṭṭhāyino. Yāvatakaṃ neyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ. Yāvatakaṃ ñāṇaṃ, tāvatakaṃ neyyaṃ, neyyapariyantikaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ neyyaṃ, neyyaṃ atikkamitvā ñāṇaṃ nappavattati, ñāṇaṃ atikkamitvā neyyapatho natthi. Aññamaññapariyantaṭṭhāyino te dhammā. Sabbadhammesu buddhassa bhagavato ñāṇaṃ pavattati.

‘‘Sabbe dhammā buddhassa bhagavato āvajjanappaṭibaddhā ākaṅkhappaṭibaddhā manasikārappaṭibaddhā cittuppādappaṭibaddhā, sabbasattesu buddhassa bhagavato ñāṇaṃ pavattati. Sabbesaṃ sattānaṃ buddho āsayaṃ jānāti, anusayaṃ jānāti, caritaṃ jānāti, adhimuttiṃ jānāti, apparajakkhe mahārajakkhe tikkhindriye mudindriye svākāre dvākāre suviññāpaye duviññāpaye bhabbā sabbe satte pajānāti, sadevako loko samārako sabrahmako sassamaṇabrāhmaṇī pajā sadevamanussā antobuddhañāṇe parivattati.

‘‘Yathā ye keci macchakacchapā antamaso timitimiṅgalaṃ upādāya antomahāsamudde parivattanti, evameva sadevako loko samārako sabrahmako sassamaṇabrāhmaṇī pajā sadevamanussā antobuddhañāṇe parivattati. Yathā ye keci pakkhino antamaso garuḷaṃ venateyyaṃ upādāya ākāsassa padese parivattanti, evameva yepi te sāriputtasamā paññāya, tepi buddhañāṇassa padese parivattanti, buddhañāṇaṃ devamanussānaṃ paññaṃ pharitvā atighaṃsitvā tiṭṭhati. Yepi te khattiyapaṇḍitā brāhmaṇapaṇḍitā gahapatipaṇḍitā samaṇapaṇḍitā nipuṇā kataparappavādā vālavedhirūpā, vobhindantā maññe caranti paññāgatena diṭṭhigatāni, te te pañhaṃ abhisaṅkharitvā abhisaṅkharitvā’’ti (paṭi. ma. 3.5) –

Ādinā niddiṭṭhapāḷiṃ peyyālamukhena saṃkhipitvā dassento **‘‘paññāpabhedakusalo pabhinnañāṇo… pe… te pañhaṃ abhisaṅkharitvā abhisaṅkharitvā’’**tiādimāha.

Tattha **pabhinnañāṇo**ti atthādīsu pabhedagatañāṇo. ‘‘Pabhedañāṇo’’tipi paṭhanti, soyeva attho. **Te pañha**nti te te attanā adhippetaṃ pañhaṃ. **Niddiṭṭhakāraṇā**ti vissajjitakāraṇā. **Upakkhittakāti** bhagavato paññāveyyattiyena samīpe khittakā antevāsikā sampajjanti.

Bhavati abhibhavatīti bhūri. Kiṃ? Rāgādiṃ. Upasagge satipi tadeva padaṃ tamatthaṃ vadatīti

upasaggena vināpi so attho viññeyyo anekatthattā dhātūnanti vuttaṃ – **''abhibhuyyatī''**ti. Kārakabyattayena cetaṃ vuttaṃ, tasmā **rāgaṃ abhibhuyyatī**ti sā sā maggapaññā attanā attanā vajjhaṃ rāgaṃ abhibhuyyati abhibhavati, madatīti attho. Abhibhavatīti sā sā phalapaññā taṃ taṃ rāgaṃ bhavi abhibhavi maddīti **bhūripaññā**. ''Abhibhavitā''ti vā pāṭho, ''abhibhavitvā''tipi paṭhanti. Abhibhavitvāti ca kiriyāya siddhabhāvadassanaṃ. Paññā ce siddhā, rāgābhibhavo ca siddho evāti. Sesesupi eseva nayo.

Rāgādīsu pana rajjanalakkhaṇo **rāgo**. Dussanalakkhaṇo **doso**. Muyhanalakkhaṇo **moho**. Kujjhanalakkhaṇo **kodho,** upanandhanalakkhaṇo **upanāho**. Pubbakālaṃ **kodho,** aparakālaṃ **upanāho**. Paraguṇamakkhanalakkhaṇo **makkho,** yugaggāhalakkhaṇo **palāso**. Parasampattikhīyanalakkhaṇā **issā,** attano sampattiniggūhanalakkhaṇaṃ **macchariyaṃ**. Attanā katapāpappaṭicchādanalakkhaṇā **māyā,** attano avijjamānaguṇappakāsanalakkhaṇaṃ **sāṭheyyaṃ**. Cittassa uddhumātabhāvalakkhaṇo **thambho,** karaṇuttariyalakkhaṇo **sārambho**. Unnatilakkhaṇo **māno,** abbhunnatilakkhaṇo **atimāno**. Mattabhāvalakkhaṇo **mado,** pañcakāmaguṇesu cittavossaggalakkhaṇo **pamādo**. Bhavati abhibhavati arinti **bhūri** asarūpato parassa akārassa lopaṃ katvā. Tenāha – **''ariṃ maddanipaññāti bhūripaññā''**ti. Bhavati ettha thāvarajaṅgamanti **bhūri vuccati pathavī** yathā ''bhūmī''ti bhūri viyāti **bhūripaññā** vitthatavipulaṭṭhena sabbaṃ sahatāya ca. Tenāha – **''tāyā''**tiādi. Tattha **pathavisamāyā**ti vitthatavipulaṭṭheneva pathavisamāya. **Vitthatāyā**ti pajānitabbe visaye vitthatāya, na ekadese vattamānāya. **Vipulāyā**ti uḷārabhūtāya. **Samannāgato**ti puggalo. **Iti-**saddo kāraṇatthe, iminā kāraṇena puggalassa bhūripaññāya samannāgatattā tassa paññā bhūripaññā nāmāti attho. ''Bhūripaññassa paññā bhūripaññapaññā''ti vattabbe ekassa paññāsaddassa lopaṃ katvā ''bhūripaññā''ti vuttaṃ.

Apicāti paññāpariyāyadassanatthaṃ vuttaṃ. **Paññāyameta**nti paññāya etaṃ. **Adhivacana**nti adhikaṃ vacanaṃ. **Bhūrī**ti bhūte atthe khandhādike ramati saccasabhāvena, diṭṭhi viya na abhūteti bhūri. **Medhā**ti asani viya siluccaye kilese medhati hiṃsatīti medhā, khippaṃ gahaṇadhāraṇaṭṭhena vā medhā. **Pariṇāyikā**ti yassuppajjati, taṃ sattaṃ attahitappaṭipattiyaṃ sampayuttadhamme ca yāthāvalakkhaṇappaṭivedhe pariṇetīti pariṇāyikā. Imeheva aññānipi paññāpariyāyavacanāni honti.

Paññābāhullanti paññā bahulā assāti paññābahulo, tassa bhāvo paññābāhullaṃ. Tañca paññāya bāhullaṃ pavatti evāti tamatthaṃ paññāgarukassa puggalassa vasena dassento, **''idhekacco paññāgaruko hotī''**tiādimāha. Tattha **idhekacco**ti puthujjanakalyāṇako, ariyo vā. Paññā garu ekassāti **paññāgaruko**. Paññāya carito pavattito **paññācarito,** paññāya caritaṃ pavattaṃ assāti vā **paññācarito**. Anulomikakhantiādivibhāgā paññā āsayo etassāti **paññāsayo**. Paññāya adhimutto tanninnoti **paññādhimutto**. Samussitaṭṭhena paññā dhajo etassāti **paññādhajo. Paññāketū**ti tasseva vevacanaṃ. Paññānimittaṃ ādhipateyyaṃ etassāti **paññādhipateyyo**. Paññāsaṅkhāto vicayo, dhammasabhāvavicinanaṃ vā bahulaṃ etassāti **vicayabahulo**. Nānappakārena dhammasabhāvavicinanaṃ bahulaṃ assāti **pavicayabahulo**. Okkhāyanaṃ yāthāvato dhammānaṃ upaṭṭhānaṃ bahulaṃ etassāti **okkhāyanabahulo**. Paññāya tassa tassa dhammassa sammāpekkhanā sampekkhā, sampekkhāya ayanaṃ pavattanaṃ sampekkhāyanaṃ, sampekkhāyanaṃ dhammo pakati assāti **sampekkhāyanadhammo**. Sampekkhāyanaṃ vā yāthāvato dassanadhammo sabhāvo etassāti **sampekkhāyanadhammo**. Sabbaṃ dhammajātaṃ vibhūtaṃ vibhāvitaṃ katvā viharaṇasīloti **vibhūtavihārī**.

Taccaritotiādīsu **taṃ-**saddena paññā paccāmaṭṭhā, tasmā tattha ''paññācarito''tiādinā attho veditabbo. Sā paññā caritā garukā bahulā assāti **taccarito taggaruko tabbahulo**. Tassaṃ paññāyaṃ ninno poṇo pabbhāro adhimuttoti **tanninno tappoṇo tappabbhāro tadadhimutto**. Sā paññā adhipati tadadhipati, tadadhipatito āgato **tadādhipateyyo. Paññāgaruko**tiādīni ''kāmaṃ sevantaṃyeva jānāti, ayaṃ puggalo nekkhammagaruko''tiādīsu (paṭi. ma. 1.114) viya purimajātito pabhuti vuttāni. **Taccarito**tiādīni imissā jātiyā vuttāni. Idāni vuttamevatthaṃ nidassanavasenapi dassetuṃ – **''yathā''**tiādi vuttaṃ. **Evameva**ntiādīni dassitabbanigamanaṃ.

Sīghapaññāti attano visaye sīghappavattikā paññā, yā samāraddhā attano paññākiccaṃ adandhāyantī avitthāyantī khippameva sampāpeti. Tenāha – **''sīghaṃ sīghaṃ sīlāni paripūretī''**tiādi. Tattha **sīghaṃ sīgha**nti bahūnaṃ sīlādīnaṃ saṅgahatthaṃ dvikkhattuṃ vuttaṃ. **Sīlānī**ti cārittavārittavasena paññattāni

pātimokkhasaṃvarasīlāni, ṭhapetvā vā indriyasaṃvaraṃ tassa visuṃ gahitattā itarāni tividhasīlāni. **Indriyasaṃvara**nti cakkhādīnaṃ channaṃ indriyānaṃ rāgappaṭighappavesaṃ akatvā satikavāṭena nivāraṇaṃ thakanaṃ. **Bhojane mattaññuta**nti paccavekkhitaparibhogavasena bhojane pamāṇaññubhāvaṃ. **Jāgariyānuyoga**nti divasassa tīsu koṭṭhāsesu rattiyā paṭhamamajjhimakoṭṭhāsesu ca jāgarati na niddāyati, samaṇadhammameva karotīti jāgaro, jāgarassa bhāvo, kammaṃ vā jāgariyaṃ, jāgariyassa anuyogo jāgariyānuyogo, taṃ jāgariyānuyogaṃ. **Sīlakkhandha**nti sekkhaṃ vā asekkhaṃ vā sīlakkhandhaṃ. Evamitarepi khandhā veditabbā. **Paññākkhandha**nti maggapaññā ca sekkhāsekkhānaṃ lokiyapaññā ca. **Vimuttikkhandha**nti phalavimutti. **Vimuttiñāṇadassanakkhandha**nti paccavekkhaṇañāṇaṃ. Sīghapaññāniddesasadisoyeva lahupaññāniddeso, tathā hāsapaññāniddeso. Javanapaññāniddeso pana kalāpasammasananayena pavatto. Tikkhapaññāniddeso vīriyassa ussukkāpanavasena, nibbedhikapaññāniddeso sabbaloke anabhiratasaññāvasena pavatto. Tattha turitakiriyā **sīghatā**. Adandhatā **lahutā**. Vegāyitattaṃ **khippatā**.

Hāsabahuloti pītibahulo. Sesapadāni tasseva vevacanāni. Atha vā **hāsabahulo**ti mūlapadaṃ. **Vedabahulo**ti tassā eva pītiyā sampayuttasomanassavedanāvasena niddesapadaṃ. **Tuṭṭhibahulo**ti nātibalavapītiyā tuṭṭhākāravasena. **Pāmojjabahulo**ti balavapītiyā pamuditabhāvavasena. **Sīlāni paripūretī**ti haṭṭhappahaṭṭho udaggūdaggo sampiyāyamāno sīlāni sampādeti. Pītisomanassasahagatā hi paññā abhirativasena ārammaṇe phullitā vikasitā viya pavattati, na evaṃ upekkhāsahagatāti.

Aniccato khippaṃ javatīti ‘‘khandhapañcakaṃ anicca’’nti vegāyitena pavattati, paṭipakkhadūrībhāvena pubbābhisaṅkhārassa sātisayattā indena vissaṭṭhavajiraṃ viya lakkhaṇaṃ avirajjhantī adandhāyantī aniccalakkhaṇaṃ vegasā paṭivijjhati, tasmā sā javanapaññā nāmāti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Evaṃ lakkhaṇārammaṇikavipassanāvasena javanapaññaṃ dassetvā balavavipassanāvasena dassetuṃ – **‘‘rūpa’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **khayaṭṭhenā**ti yattha yattha uppajjati, tattha tattheva bhijjanato khayasabhāvattā. **Bhayaṭṭhenā**ti bhayānakabhāvato. **Asārakaṭṭhenā**ti attasāravirahato niccasārādivirahato ca. **Tulayitvā**ti tulābhūtāya vipassanāpaññāya tuletvā. **Tīrayitvā**ti tāya eva tīraṇabhūtāya tīretvā. **Vibhāvayitvā**ti yāthāvato pakāsetvā pākaṭaṃ katvā. Atha vā **tulayitvā**ti kalāpasammasanavasena tulayitvā. **Tīrayitvā**ti udayabbayānupassanāvasena tīretvā. **Vibhāvayitvā**ti bhaṅgānupassanādivasena pākaṭaṃ katvā. **Vibhūtaṃ katvā**ti saṅkhārupekkhānulomavasena phuṭaṃ katvā. **Rūpanirodhe**ti rūpakkhandhassa nirodhabhūte nibbāne. **Khippaṃ javatī**ti ninnapoṇapabbhāravasena javati pavattati. Idāni sikhāppattavipassanāvasena javanapaññaṃ dassetuṃ, puna **‘‘rūpa’’**ntiādi vuttaṃ.

Ñāṇassa tikkhabhāvo nāma savisesaṃ paṭipakkhasamucchindanena veditabboti **‘‘khippaṃ kilese chindatīti tikkhapaññā’’**ti vatvā te pana kilese vibhāgena dassento, **‘‘uppannaṃ kāmavitakka’’**ntiādimāha. Samathavipassanāhi vikkhambhanatadaṅgavasena pahīnampi ariyamaggena asamūhatattā uppattidhammataṃ anatītatāya asamūhatuppannanti vuccati, taṃ idha **‘‘uppanna’’**nti adhippetaṃ. **Nādhivāsetī**ti santānaṃ āropetvā na vāseti. **Pajahatī**ti samucchedavasena pajahati. **Vinodetī**ti khipati. **Byantiṃ karotī**ti vigatantaṃ karoti. **Anabhāvaṃ gametī**ti anu abhāvaṃ gameti, vipassanākkamena ariyamaggaṃ patvā samucchedavaseneva abhāvaṃ gamayatīti attho. Ettha ca kāmappaṭisaṃyutto vitakko **kāmavitakko**. ‘‘Ime sattā marantū’’ti paresaṃ maraṇappaṭisaṃyutto vitakko **byāpādavitakko**. ‘‘Ime sattā vihiṃsiyantū’’ti paresaṃ vihiṃsāpaṭisaṃyutto vitakko **vihiṃsāvitakko. Pāpake**ti lāmake. **Akusale dhamme**ti akosallasambhūte dhamme. Tikkhapañño nāma khippābhiñño hoti, paṭipadā cassa na calatīti āha – **‘‘ekamhi āsane cattāro ariyamaggā’’**tiādi.

‘‘Sabbe saṅkhārā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā’’ti yāthāvato dassanena saccappaṭivedho ijjhati, na aññathāti kāraṇamukhena nibbedhikapaññaṃ dassetuṃ – **‘‘sabbasaṅkhāresu ubbegabahulo hotī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **ubbegabahulo**ti ‘‘sabbe saṅkhārā aniccā’’tiādinā (dha. pa. 277) nayena sabbasaṅkhāresu abhiṇhappavattasaṃvego. **Uttāsabahulo**ti ñāṇabhayavasena sabbasaṅkhāresu bahuso utrastamānaso. Tena ādīnavānupassanamāha. **Ukkaṇṭhanabahulo**ti saṅkhārato uddhaṃ visaṅkhārābhimukhatāya ukkaṇṭhanabahulo. Iminā nibbidānupassanamāha. **Aratibahulo**tiādinā tassā eva aparāparūpapattiṃ. **Bahimukho**ti sabbasaṅkhārato bahibhūtaṃ nibbānaṃ uddissa pavattañāṇamukho. Tathā

pavattitavimokkhamukho. Nibbijjhanaṃ paṭivijjhanaṃ nibbedho, so etissā atthīti nibbedhikā, nibbijjhatīti vā nibbedhikā, sā eva paññā **nibbedhikapaññā. Anibbiddhapubba**nti anamatagge saṃsāre antaṃ pāpetvā anividdhapubbaṃ. **Appadālitapubba**nti tasseva atthavacanaṃ, antakaraṇeneva appadālitapubbanti attho. **Lobhakkhandha**nti lobharāsiṃ, lobhakoṭṭhāsaṃ vā.

Kāyagatāsativaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

20. Amatavaggavaṇṇanā

600-611. Natthi ettha mataṃ maraṇaṃ vināsoti **amataṃ,** nibbānanti āha – **''maraṇavirahitaṃ nibbānaṃ paribhuñjantī''**ti. Amatassa vā nibbānassa adhigamahetutāya amatasadisaatappakasukhapatitatāya ca kāyagatāsati **''amata''**nti vuttā. **Paribhuñjantī**ti jhānasamāpajjanena vaḷañjanti. **Viraddha**nti anadhigamena virajjhitaṃ. Tenāha – **''virādhitaṃ nādhigata''**nti. **Āraddha**nti sādhitaṃ nipphāditaṃ. Tañca paripuṇṇaṃ nāma hotīti āha – **''āraddhanti paripuṇṇa''**nti. **Pamādiṃsū**ti kālabyattayenedaṃ vuttanti āha – **''pamajjantī''**ti.

Amatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Ekakanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.

Paṭhamo bhāgo niṭṭhito.